

Francisci

PETRARCHAE

Epistolae Selectae

Francisci PETRARCHAE

Epistolae Selectae

EDIDIT

A. F. JOHNSON, B.A.

OXFORD
AT THE CLARENDON PRESS
1923

Oxford University Press
London Edinburgh Glasgow Copenhagen
New York Toronto Melbourne Cape Town
Bombay Calcutta Madras Shanghai
Humphrey Milford Publisher to the UNIVERSITY

Printed in England

PREFACE

Petrarch has been called the first modern man, and he is the first man since the days of the Roman Empire who has left us a detailed account of his own life and times. His letters give us a complete picture of his career, and, in spite of the fact that he wrote for publication, the self-revelation is sufficiently complete to make us feel that we know him in a way that we know no other man of his age. Yet, perhaps because of the wealth of detail, very different conclusions have been drawn as to the kind of man Petrarch was. An enormous literature has grown up on the subject, and even to-day critics are by no means agreed in their estimate of him.

The chief evidence for understanding the man Petrarch is contained in his letters, and the present selection has been made with the intention of giving an account of his life in his own words and of introducing descriptions of historical events of which he was a spectator. It is hoped that the selection is wide enough to allow the reader to form his own opinion as to Petrarch's character. Shorter letters are generally given in their entirety. The omissions in longer letters often consist of illustrations from the Classics and the Latin Fathers, which to us appear a pedantic display of learning. In this respect it is unfair to judge Petrarch by modern standards; such passages at least serve to reveal the width and thoroughness of his scholarship in an age when there were no indexes and few books of reference. A brief summary of passages omitted has been incorporated in the text.

Down to the year 1601 there were at least twelve printed editions of the letters. From that date none, until Giuseppe Fracassetti in 1859–62 published at Florence the text of the

Epistolae De Rebus Familiaribus and *Epistolae Variae*, an edition containing many letters not before printed. The text of the present selection for the *Epistolae de Rebus Familiaribus* and *Variae* is that of Fracassetti, with some slight alterations of spelling and punctuation, to bring it into conformity with the usual English practice. Fracassetti's edition was not based on a very wide collation of manuscripts and is far from satisfactory. A national edition of the whole of the letters is at present being prepared by an Italian scholar, Professor Vittorio Rossi, and we may expect before long to have a definitive text. For the *Epistolae De Rebus Senilibus*, which have not been edited in modern times, the Basle edition of Petrarch's works, printed by Sebastian Henricpetri in 1581, has been followed, with considerable alterations of spelling and punctuation. The letters chosen from the *Epistolae de Rebus Senilibus* have been collated with the Venice edition of the works printed by Bevilacqua in 1503. This edition is in many respects better than the Basle edition, and has frequently supplied a more correct reading. It has not been thought necessary to mention in the notes every reading adopted from the Venice edition. Any alteration, other than obvious misprints, not derived from Fracassetti or from either the Basle or Venice edition, has been commented on in the notes, or enclosed in a square bracket. The numbering and arrangement of the letters is that of Fracassetti—of his Italian translation for the *Epistolae de Rebus Senilibus*—except that the few *Epistolae Variae* and the one *Epistola sine Titulo* given have been incorporated in a suitable chronological order.

Fracassetti also published an Italian translation with a commentary of the whole of the letters except the *Epistolae sine Titulo.* This commentary has been of great use in making the notes to this selection. But much work on the biography of Petrarch has been done since Fracassetti's day, and it has been possible to correct many of his statements and his chronology of the letters. The principal works of which use has been

made are referred to in the notes, and an index of such works has been added.

I am greatly indebted to Professor Cesare Foligno, who has given me invaluable help throughout, in revising the notes, directing my attention to many books and articles dealing with Petrarch, and in reading the proofs.

Note. For a general account of the Letters and Petrarch as a letter-writer see G. Voigt, *Die Briefsammlungen P.'s*, in 'Abhandlungen der historischen Classe der Bayrischen Akademie der Wissenschaften', vol. xvi, Abt. 3, 1883, and F. X. Kraus, *F. P. in seinem Briefwechsel*, in 'Essays', Berlin, 1896, pp. 399–546.

CHRONOLOGICAL SUMMARY

1304. July 20. Petrarch born at Arezzo.
1313. Petrarch with his family moves to Avignon.
1315. Enters the school of Convenevole at Carpentras.
1316. First visit to Vaucluse.
1319. Enters the University of Montpellier as a law student.
1323. Continues his law studies at the University of Bologna.
1326. April 26. Returns to Avignon.
1327. April 6. Sees Laura for the first time.
1328. Louis the Bavarian in Rome.
1330. Spends the summer at Lombez with the Bishop, Giacomo Colonna. There he meets Laelius and Socrates. On his return he enters the household of Cardinal Giovanni Colonna.
1333. In the summer travels in France and Germany.
May 22. Victory of the Colonna over the Orsini at S. Cesario.
1334. December 4. Death of the Pope, John XXII (d'Euse).
December 20. Benedict XII (Fournier) elected Pope.
1335. January 25. Obtains a canonry at Lombez from the Pope. Defends the Della Scala and Da Correggio against the Rossi before the Pope over the occupation of Parma.
1336. April 26. Ascends Mount Ventoux.
At the close of the year he embarks at Marseilles for his first visit to Rome.
1337. January and February in Rome. Returns to Avignon August 16.
Birth of his son Giovanni.
Retires to his farm at Vaucluse.
1338. Beginning of the Hundred Years' War between France and England.
1340. September 1. Petrarch invited by the University of Paris and the Senate of Rome to receive the laurel crown.
1341. February. Leaves for Naples to the Court of King Robert before proceeding to Rome. Meets there Barbato of Sulmo.
April 8. Receives the laurel crown at Rome.
April 20. Reaches Pisa.
May 21. Enters Parma with Da Correggio.
September. Death of Giacomo Colonna.
1342. Returns to Avignon.
April 25. Death of the Pope, Benedict XII.
May 7. Clement VI (Roger) elected Pope.
Meets Cola di Rienzo.
October 6. Obtains a priory at Pisa from the Pope.
His brother Gherardo enters the monastery at Montrieux.
1343. January. Death of King Robert of Naples. Succession of Joan I.
Birth of Petrarch's daughter Francesca.
October 12. Petrarch arrives at Naples on an embassy from the Pope.
December. Proceeds to Parma.
1344. Buys a house in Parma.

1345. February 28. Escapes from Parma to Verona.
September 18. Murder of Andrew of Hungary (King of Naples).
Petrarch returns to Avignon at the end of the year.

1346. July 11. Charles of Bohemia elected King of the Romans.
August 26. Battle of Crécy.
October 27. Petrarch obtains from the Pope a canonry at Parma.

1347. May 20. Cola di Rienzo effects a revolution at Rome.
Louis of Hungary invades the Kingdom of Naples to avenge the murder of Andrew his brother.
November 20. Victory of Cola di Rienzo over the Colonna.
Petrarch leaves Vaucluse and proceeds to Parma.
December 15. Fall of Cola di Rienzo.

1348. The Great Plague (the Black Death).
April 6. Death of Laura.
July 3. Death of Giovanni Colonna.
Petrarch travelling in Italy.

1349. January 24. Death of Luchino Visconti; Giovanni Visconti (Archbishop of Milan) succeeds him.
Murder of Mainardo Accursio.
Petrarch receives a canonry at Padua from Giacomo II da Carrara.

1350. Beginning of the war between Genoa and Venice.
August 22. Death of Philip VI of France.
October. Petrarch ~~sets out~~ for Rome for the Jubilee, visiting Florence on the way, where he meets Boccaccio and Francesco Nelli.
December 21. Murder of Giacomo II da Carrara.

1351. January. Petrarch returns to Padua.
April 6. Boccaccio brings Petrarch a letter from the Republic of Florence recalling him from exile.
June 26 or 27. Petrarch arrives back at Vaucluse.

1352. December 6. Death of the Pope, Clement VI.
December 18. Innocent VI (Aubert) elected Pope.

1353. April 19. Petrarch visits his brother at Montrieux.
May 1. Leaves Vaucluse for the last time. He settles at Milan.
August 29. Defeat of the Genoese Fleet off Loiera in Sardinia.

1354. September 7. Death of the Doge, Andrea Dandolo.
October 3. Death of Giovanni Visconti; Matteo II, Bernabò, and Galeazzo, his nephews, succeed him.
October 10. Charles IV arrives at Mantua on his journey to Rome. Petrarch visits him there.
November 4. Victory of Genoa at Sapienza.

1355. April 5. Charles IV crowned Emperor at Rome.
Conspiracy of Marin Faliero.
April 17. Execution of Marin Faliero at Venice.
June 1. Peace between Genoa and Venice.

1356. May 20. Petrarch sets out for Prague on an embassy to the Emperor.
September 12. Battle of Poitiers. King John of France taken prisoner.

1359. March. Boccaccio visits Petrarch at Milan.

1360. May 8. Peace of Brétigny.
December. Petrarch goes to Paris on behalf of the Visconti to congratulate King John on his delivery.

1361. May. Death of Socrates.
July. Leaves Milan and goes to Padua.
July 10. Death of his son Giovanni at Milan.
1362. September. The Republic of Venice offers Petrarch a house in Venice.
September 22. Death of the Pope, Innocent VI.
October 28. Urban V (Grimoard) elected Pope.
1363. May—August. Boccaccio visits Petrarch at Venice.
Death of Laelius, Nelli, and Barbato.
1364. June. Victory of Venice in the war of Crete.
1365. Petrarch spends summer and autumn at Pavia. Return to Venice.
1367. August 24. Death of Cardinal Albornoz.
October. Urban V returns to Rome.
1368. May 29. Petrarch arrives at Pavia for the peace conference between the Visconti and their enemies.
June 15. Marriage of Violante, daughter of Galeazzo Visconti, and Lionel, Duke of Clarence. Petrarch returns to Padua.
1369. Petrarch spends the summer at Arquà.
1370. April. Starts on his journey to Rome in response to the Pope's invitation, but falls ill at Ferrara. Settles at Arquà.
September 24. Urban V returns to Avignon.
December 19. Death of Urban V.
December 30. Gregory XI (Roger) elected Pope.
1371. May 8. Illness of Petrarch.
1372. August. Death of Philippe de Cabassoles.
Owing to the war between Venice and Francesco da Carrara, Petrarch retires from Arquà to Padua.
1373. September 27. Goes to Venice with Francesco da Carrara's son to accept the Venetian terms.
Returns to Arquà.
1374. July 18. Death of Petrarch.

FRANCISCI PETRARCHAE

EPISTOLAE SELECTAE

Iohanni Columnae Cardinali. *Fam.* i. 4.

AQVIS digressum, sed prius, unde ortum oppidi nomen putant, aquis Baiano more tepentibus ablutum, excepit Agrippina Colonia, quae ad sinistrum Rheni latus sita est, locus et situ et flumine clarus et populo. Mirum in terra barbarica quanta civilitas, quae urbis species, quae virorum gravitas, quae munditiae matronarum! Forte Iohannis Baptistae vigilia erat, dum illuc applicui, et iam ad occidentem sol vergebat; confestim amicorum monitu (nam et ibi amicos prius fama pepererat quam meritum) ab hospitio traducor ad fluvium, insigne spectaculum visurus. Nec fallebar. Omnis enim ripa praeclaro et ingenti mulierum agmine tegebatur. Obstupui, dii boni! quae forma! quae facies! quis habitus! Amare potuisset, quisquis eo non praeoccupatum animum attulisset. In loco paulo altiore constiteram, unde in ea quae gerebantur intenderem. Incredibilis sine offensione concursus erat, vicissimque alacres, pars herbis odoriferis incinctae, reductisque post cubitum manicis, candidas in gurgite manus ac brachia lavabant, nescio quid blandum peregrino murmure colloquentes. Vix nunquam clarius intellexi quod Ciceroni placet, et veteri proverbio dici solet: inter linguas incognitas omnes propemodum surdos ac mutos esse. Vnum mihi solatium gratissimorum interpretum non deerat. Nam et hoc inter cuncta mirabere, coelum illud spiritus Pierios alere. Itaque dum miratur Iuvenalis, quod 'Gallia causidicos docuit facunda Britannos', miretur idem: 'docta quod argutos aluit Germania vates.' At ne me auctore fallaris, scito ibi nullum Maronem esse, Nasones plurimos, ut

dicas verum fuisse praesagium, quod in fine libri *Metamorphoseos* multum vel posteritatis gratiae vel ingenio suo fidens ponit. Siquidem qua Romana potentia, seu verius, qua Romanum nomen domito orbe se porrigit, plausibiliter nunc faventis populi ore perlegitur. His ego comitibus, ubi quid audiendum seu respondendum incidit, pro lingua et pro auribus usus sum. Vnum igitur ex eo numero admirans et ignarus rerum percontatus Virgiliano illo versiculo: 'Quid vult concursus ad amnem? Quidve petunt animae?' responsum accepi, pervetustum gentis ritum esse, vulgo persuasum praesertim femineo, omnem totius anni calamitatem imminentem fluviali illius diei ablutione purgari, et deinceps laetiora succedere; itaque lustrationem esse annuam, inexhausto semper studio cultam colendamque. Ad haec ego subridens: 'O nimium felices' inquam 'Rheni accolae, quorum ille miserias purgat, nostras quidem nec Padus unquam valuit purgare, nec Tiberis. Vos vestra mala Britannis Rheno vectore transmittitis, nos nostra libenter Afris, atque Illyriis mitteremus; sed nobis, ut intelligi datur, pigriora sunt flumina.' Commoto risu sero tandem inde discessimus.

Proximis aliquot diebus a mane ad vesperam civitatem iisdem ducibus circumivi, haud iniucundum exercitium, non tam ob id quod ante oculos erat, quam recordatione nostrorum maiorum, qui tam procul a patria monumenta Romanae virtutis tam illustria reliquissent. In primis autem occurrebat Marcus Agrippa, coloniae illius auctor, qui licet multa domi, multa foris praeclara construxerit, illam tamen ex omnibus dignam censuit, cui suum nomen imponeret, aedificator ac bellator egregius, dignusque habitus, quem Augustus in generum ex toto orbe deligeret, qualiscumque filiae virum, sed dilectae, sed unicae, sed Augustae. Vidi tot simul trunca millia sacrarum virginum et terram generosis dicatam reliquiis, ac degenerum, ut aiunt, cadaverum expultricem. Vidi Capitolium, effigiem nostri, nisi quod pro senatu illic pacis ac belli consilia agitante, hic formosi iuvenes ac puellae mixtim noctur-

nas laudes Deo concinunt, aeterna concordia; ibi rotarum et armorum strepitus ac gemitus captivorum, hic quies et gaudium, et iocantium voces; denique illuc bellicus, huc pacificus triumphator ingreditur. Vidi templum urbe media pulcherrimum, quamvis inexpletum, quod haud immerito summum vocant. Magorum ibi regum corpora, ab ortu ad occasum tribus saltibus transvecta, quos aethereum quondam regem ad praesepia vagientem cum muneribus veneratos legimus, venerabundus aspexi. . . . [*He apologises for the length of his letter, but says that the Cardinal had himself invited him to write freely.*]

Procedo. A. d. II. Kalendas Iulias Colonia discessi, tanto sole ac pulvere, ut saepe 'Alpinas nives ac frigora Rheni' a Virgilio requirerem. Inde Arduennam sylvam scriptorum testimonio pridem mihi cognitam sed visu atram atque horrificam transivi solus (et quod magis admireris) belli tempore. Sed incautos, ut aiunt, Deus adiuvat. At ne longum iter vix equo peractum calamo remetiar, multis ego regionibus ambitis, hodierno die Lugdunum perveni. Nobilis et ipsa Romanorum colonia est, paululumque vetustior Agrippina. Duo hic noti amnes in nostrum mare currentes Rhodanus Ararisque conveniunt; Sonnam incolae appellant. Sed de his nihil amplius. Iuncti enim ad te properant, alter cogenti, alter coacto similis, et Avinionem, ubi te nunc et genus humanum Romanus Pontifex detinet, permixtis vadis abluunt.

Huc ego cum mane pervenissem, et intranti forte familiaris hic tuus occurrisset, mille eum quaestiunculis, ut mos est peregre redeuntium, aggredior. Ille autem nihil ad reliqua, sed praeclarissimum fratrem tuum, ad quem maxime properabam, sine me Romam petiisse narravit. Quo audito quaerendi veniendique ardor repente deferbuit. Hic igitur exspectare in animo est, donec et aestas ipsa deferveat, quam hucusque non senseram, et me vegetiorem quies faciat, qui me fessum esse hoc ipso primum loquente perpendi. Nulla quidem fatigatio maior quam animi est, quod si reliqui itineris taedium subierit,

Rhodanus mihi pro vehiculo erit. Interim ut noris ubi sum, haec tibi festinante nuntio transcurrere [*sic*] non piguit. De fratre item tuo, duce olim, nunc (da dolori veniam) desertore meo, nusquam alibi quam apud ipsum conqueri visum est; quam querelam, ut sibi quam primum mitti iubeas, oratus facito. Et vale nostri memor. Lugduni, v. Idus Augusti [1333].

Iacobo Columnae. Fam. ii. 9.

[Semisopitum epistolae tuae . . .] [*In reply to a letter of Giacomo's P. maintains that his affection for St. Augustine is genuine, and is consistent with his love of the philosophers and poets. He quotes the example of St. Augustine himself.*]

. . . Sed nihil iocis lentius, nihil flexibilius; quocumque traxeris, sequuntur. Quid ergo ais finxisse me mihi speciosum Laureae nomen ut esset, et de qua ego loquerer, et propter quam de me multi loquerentur, re autem vera in animo meo lauream nihil esse nisi illam poeticam, ad quam aspirare me longum et indefessum studium testatur; de hac autem spirante Laurea, cuius forma captus videor, manu facta esse omnia, ficta carmina, simulata suspiria? In hoc uno vero utinam iocareris! Simulatio esset utinam et non furor! Sed, crede mihi, nemo sine magno labore diu simulat. Laborare autem gratis ut insanus videaris, insania summa est. Adde quod aegritudinem gestibus imitari benevalentes possumus, verum pallorem simulare non possumus. Tibi pallor, tibi labor meus notus est; itaque magis vereor, ne tu illa festivitate Socratica, quam ironiam vocant, quo in genere ne Socrati quidem cedis, morbo meo insultes. Sed exspecta; ulcus hoc cum tempore maturescet, verumque fiet in me Ciceronianum illud: 'dies vulnerat, dies medetur.' Atque adversus hanc simulatam, ut tu vocas, Lauream, simulatus ille mihi etiam Augustinus forte profuerit; multa enim et gravia legendo multumque meditando, antequam senescam, senex ero.

Quis autem erit facetiarum modus? Vbi desines? Quid ais, tentatum te quoque fictionibus meis ac prope delusum,

immo vero delusum aliquamdiu exspectasse me Romae, simulantem ingens veniendi teque revidendi desiderium, tandem, quod spectatores callidi in circulatorum praestigiis solent, aperienti tibi oculos et in artes meas profundius intendenti, omnem ingenii mei scenam patuisse ? . . . [*He is giving P. the reputation of a magician.*]

Sed iam satis superque iocum traximus ; serio velim mihi respondeas. Cesset quamvis ardor faciem tuam videndi, quem laboriosissime in quartum annum iam protraxi, dum cogito : ecce ille cras aderit, ecce tu postridie movebis. Excidat quidem curarum non mediocris cumulus, quem cum nullo mortalium nisi tecum aequo animo partirer; quiescat affectus cernendi praeclarissimum patrem tuum, magnanimos fratres, honestissimas sorores, exoptatos amicorum vultus. Quanti demum aestimaturum reris moenia Urbis et colles, et, ut ait Virgilius, 'Tuscum Tiberim et Romana palatia,' cernere ? Credi non posset quantum urbem illam, desertam quamvis, et veteris effigiem Romae, spectare cupiam, quam nunquam vidi, ubi segnitiem meam, si tamen segnities et non necessitas fuit, incuso. Exultare mihi videtur Seneca ad Lucilium scribens ex ipsa villa Scipionis Africani, nec modicum ducit vidisse locum ubi ille vir tantus exulaverat, ubi negata patriae ossa reliquerat. Quod si contigit Hispano homini, quid me hominem Italicum sentire putas ? Non de villa Literni aut de Scipionis sepulchro, sed de urbe Roma, ubi Scipio natus est, ubi educatus, ubi victor idem et reus pari gloria triumphavit ; ubi non unus ille, sed innumerabiles vixerunt viri, quos nunquam fama tacitura est. De civitate, inquam, illa, cui nulla similis fuit, nulla futura est ; quae civitas regum etiam ab hoste dicta est. De cuius populo scriptum legimus : ' Magna est fortuna populi Romani, magnum et terribile nomen ' ; cuius sine exemplo magnitudinem atque incomparabilem monarchiam futuram praesentemque divini cecinerunt vates.

Neque ego nunc Romanas prosequor laudes ; maior res est quam ut possit a transcurrente tractari. Sed haec cursim

attigi, ut intelligeres non parvi pendere me reginae urbis aspectum, de qua infinita perlegi et ipse multa iam scripsi, plura forte scripturus, nisi primordia mea praecipitata dies mortis abrumpat. Finge me his nequaquam tangi; quam dulce tamen est Christiano animo urbem cernere, coeli instar in terris, sacrosanctis martyrum nervis atque ossibus consertam, et veri testium pretiosa caede respersam, videre verendam populis Salvatoris imaginem et in saxo durissimo aeternum gentibus adorando vestigia? Vbi ad litteram luce clarius impletum cernitur illud Isaiae: 'Et venient ad te curvi filii eorum qui humiliaverunt te, et adorabunt vestigia pedum tuorum omnes qui detrahebant tibi.' Circumire sanctorum tumulos, vagari per Apostolorum atria, melioribus iam curis comitantibus et inquieta sollicitudine vitae praesentis in litore Massiliae destituta.

Quae cum ita sint, quid me segnem vocas, cum scias quod iter meum ex alieno pendet arbitrio? Ego me ipsum tibi dederam, parvum quidem, sed perpetuum munus. Tu me alteri parere voluisti, si alter proprie dicitur talis et tam unanimis germanus. Nihil hic mihi conscius sum; si culpa est, vel tibi parce vel fratri.

In extrema litterarum parte veritus forte ne lepidissimis iocis tuis offenderer (solet enim leonis quantumlibet blanda contrectatio animantia parva perterrere), suaveolentis unguenti drachmam adhibes, ubi pupugisse videbare, dum me ad te amandum, immo vero ad tibi reddendas amoris vices, praedulciter cohortaris. Quid dicam? Multa loqui non magis dolore quam gaudio praepedimur. Hoc unum, me tacente, non ignoras: usque adeo saxeus non sum ut ad tam debitum amorem sit mihi necessarius hortator; atque utinam in amando non magis freno quam calcaribus egerem! Tranquillior iuventa sequeretur; hoc saltem oro, ne finxisse me fingas. Vale. Avinione XII. Kalendas Ianuarii [1336].

Iohanni Columnae Cardinali. Fam. ii. 12.

PEROPPORTVNVM curis meis locum, si non alio properaret animus, nactus sum in regione Romana. Caprarum mons dictus est olim, credo, quod silvestribus virgultis obsessus, capris quam hominibus frequentior haberetur. Paulatim cognitus loci situs et spectata fertilitas habitatores aliquot sponte contraxit, a quibus arx eminenti satis tumulo fundata, et domorum quantum collis angustus patitur, adhuc vetus Caprarum vocabulum non amisit. Locus ignobilis fama, nobilioribus cingitur locis. Est hinc Soracte mons, Silvestro clarus incola, sed et ante Silvestrum poetarum carminibus illustris. Hinc Cimini cum monte lacus, quorum meminit Virgilius. Hinc Sutrium, quod non nisi duobus passuum millibus abest, sedes Cereri gratissima et vetus, ut perhibent, Saturni colonia. Campus ostenditur non longe a muris ubi primum in Italia frumenti semen ab advena rege iactum dicunt, primam messem falce desectam, quo beneficio miraculoque delinitis animis, in partem regni vivens, in opinionem divinitatis vita functus, favore hominum exceptus, senex rex, et falcifer deus est. Aer hic, quantum breve tempus ostendit, saluberrimus. Hinc, illinc, colles innumeri, altitudine nec accessu difficili et expedita prospectui; inter quos et umbrosa laterum convexa et opaca circum antra subsidunt. Vndique submovendis solibus frondosum nemus erigitur, nisi quod ad Aquilonem collis humilior apricum aperit sinum, mellificis apibus floream stationem; fontes aquarum dulcium imis vallibus obstrepunt; cervi, damae, capreoli et feri nemorum greges apertis vagantur collibus. Omne volucrum genus vel undis vel ramis immurmurat; nam boum et omnis mansueti pecoris armenta et humani laboris fructus, Bacchi dulcedinem et Cereris ubertatem, ad haec et illa naturae dona, vicinos lacus ac flumina et non longinquum mare, praetereo.

Pax una, quonam gentis crimine, quibus coeli legibus, quo fato, seu qua siderum vi, ab his terris exulet, ignoro. Quid

enim putas? Pastor armatus silvis invigilat, non tam lupos metuens quam raptores; loricatus arator, hastam ad usum rustici pugionis invertens, recusantis bovis terga sollicitat. Auceps retia clypeo tegit, et piscator hamis fallacibus haerentem escam rigido mucrone suspendit; quodque ridiculum dixeris, aquam e puteo petiturus, rubiginosam galeam sordido fune connectit. Denique nihil sine armis hic agitur. Quis ille pernox ululatus vigilum in moenibus, quae voces ad arma conclamantium, quae mihi in sonorum locum, quos blandis e fidibus exprimere consueveram, successere? Nihil incolis harum regionum inter se aut tutum videas aut pacatum audias aut humanum sentias, sed bellum et odia et operibus daemonum cuncta simillima. His in locis, pater inclyte, inter volentem ac nolentem dubius iam sextumdecimum diem ago, et quantum potest in rebus omnibus consuetudo, fragore militum et stridore lituum ceteris in aciem concurrentibus, me saepe per hos colles vagum videas, atque aliquid quod posteritatem mihi conciliet assidue meditantem. Omnes me cum admiratione respiciunt otiosum, intrepidum et inermem; contra ego omnes admiror pavidos, sollicitos et armatos.

Haec est humanarum varietas actionum. Quod si forsan interroger an hinc migrare malim, non facile dixerim; et ire iuvat et manere delectat. Ad primum pronior sum, non quod hic molesti quidquam patiar, sed Romam visurus domo moveram. Est autem secundum naturam, ut usque in finem votorum animus non quiescat; ex quo maxime colorem mihi videtur habuisse opinio illa, quae beatifica visione Dei, in qua consummata felicitas hominum consistit, defunctorum animas tam diu carituras astruebat, donec corpora resumpsissent; quod naturaliter non optare non possunt, quamvis illa sententia multorum saniore iudicio victa et cum auctore suo (da veniam, quaeso, qui valde eum sed non errores eius dilexisti) sepulta iampridem sit. Vale. [1337.]

Iohanni Columnae Cardinali. Fam. ii. 13.

IN hoc ecce Caprarum, immo vero leonum ac tigridum monte, quolibet agno mitior Vrsus iste tuus habitat, Anguillariae comes, amator pacis, sine bellorum metu, inter bella securus, non sine pacis desiderio, hospitalitate secundus nemini, consilio vigens, blande severus, et rigide benignus in suos, Pieridum familiarissimus, et excellentium ingeniorum mirator elegantissimus ac laudator. Et secum non adversum, ut ille, sed conveniens moribus suis nomen sortita, Agnes coniunx eius, praeclarissima soror tua, de qua, ut de Carthagine Sallustius ait, silere melius puto quam parum dicere. Sunt enim quaedam, quae nullo melius modo quam stupore et silentio laudantur; horum ex genere soror tua est. Hoc concors et mite par coniugum, ceu rosas aut lilia, totidem notavi inter spineta ac tribulos odiorum; horum suavitate utcumque reliquorum temperatur asperitas.

Accessit divinus et singularis vir, Iacobus de Columna, Lomberiensis Episcopus, germanus tuus, ad quem cum adventus mei nuntium praemisissem per litteras, quid me agere vellet interrogans, quoniam obsidentibus omnes aditus domus tuae hostibus, non tuto videbar Romam petiturus, rescripsit ille congratulatus adventui, et exspectare iubens; paucisque post diebus a. d. VII. Kalendas Februarii adfuit cum Stephano fratre primogenito, cuius etiam virtus eximia, magna quidem materia vatum est; neque amplius quam centum armatis equitibus stipatus uterque, non sine spectantium horrore transiverat, cum quingentos et eo amplius sub hostium signis esse constaret. Sed ea quae saepe bellum conficit, fama ducum iter straverat. Cum his ego nunc generosis spiritibus habito, tanta dulcedine ut saepe alibi quam in terris esse videar, nec iam Romam magnopere requiram. Ibimus tamen, quamvis denuo dicantur adversarii reditum in urbem accuratius obstruxisse. Vale. [1337.]

Thomae Messanensi. *Fam.* iii. 1.

PERAMBVLANTI veterum confinia, accessu quidem aspera, sed amoena dum perveneris, creber scrupulus ingenii pede calcandus est. Hoc sane, quem tu tibi nuper iniectum scribis, ego iampridem premor, quaeroque itidem quanam mundi parte Thule sit insula ; quaero, sed, ut verum fatear, nec certo indice nec ad rem ducentibus coniecturis aut ipsam aut ullam inveniendi spem invenio. Et haec tibi quidem ex ipsis Britannici Oceani litoribus, propinquior, ut fama est, ipsi quam vestigamus insulae, scribo . . . [*The ancient writers placed Thule in the north-west, but he finds the inhabitants of the north-west of Europe know nothing of it.*]

Mihi quidem de hac re cum Richardo, quondam Anglorum regis cancellario, sermo non otiosus fuit, viro ardentis ingenii nec litterarum inscio, et qui, ut in Britannia genitus atque educatus, abditarumque rerum ab adolescentia super fidem curiosus, talibus praesertim quaestiunculis enodandis aptissimus videretur. Ille autem, seu quia sic speraret, seu quia puderet ignorantiam fateri (qui mos hodie multorum est, qui non intelligunt quanta modestiae laus sit homini nato nec nosse omnia valenti profiteri ingenue se nescire quod nesciat), seu forte, quod non suspicor, quia huius mihi arcani notitiam invideret, respondit certe se dubietati meae satisfacturum, sed non priusquam ad libros suos, quorum nemo copiosior fuit, in patriam revertisset. Erat enim, dum in amicitiam eius incidi, tractandis domini sui negotiis apud Sedem Apostolicam peregrinus, ea scilicet tempestate, qua inter praefatum dominum suum et Francorum regem prima diuturni belli semina pullulabant, quae cruentam messem postea protulere. Necdum repositae falces aut clausa sunt horrea. Sed dum promissor ille meus abiisset, sive nihil inveniens, sive noviter iniuncti pontificalis officii gravi munere distractus, quamvis saepe litteris interpellatus, exspectationi meae non aliter quam

obstinato silentio satisfecit. Ita mihi Thule amicitia Britannica nihil notior facta est.

Post annos vero venit in manus meas libellus de mirabilibus Hiberniae a Giraldo quodam aulico Henrici secundi regis Anglorum, licet tenui rerum stilo, non rudi tamen verborum arte contextus, quem ne totum bibliothecae nostrae foribus excluderem, brevis quaedam ipsius particula promeruit, ubi de hac eadem insula nostrae similis et operosa dubitatio inserta sit. Itaque similitudo una ingenii mihi totius operis commendavit auctorem. Aliquot ibi scriptorum sententias attingit, quod insularum Oceani, quae circa Britanniam, quaeve inter Arcton et occasum sunt, extrema sit Thule. Vbi aestivo nulla nox, brumali contra solstitio nulla dies, ultra quam pigrum atque concretum iaceat mare . . . [*P. adds his recollection of what the Roman geographers have said of the island.*] Vale. [1333 ?]

Vmberto Delfino Viennensi. Fam. iii. 10.

FIDES silentium interrumpit, caritas loqui cogit; testor Christum, coactus ad scribendum venio, quae si eodem animo lecta fuerint quo scribuntur poterunt et mihi apud te benivolentiam augere et tibi gloriam apud gentes. Quonam enim modo dissimulare possum, si non falsum amicitiae nomen gero, quin te magnis periculis circumventum vel dormientem excitem, vel commonefaciam vigilantem ? Vides quam grave bellum inter Gallum Britannumque reges oritur; nulla procul dubio tanta res ab avorum nostrorum temporibus, certe nec ab atavis proavorum, in Europae finibus apparuit, aut tam latus gloriae campus fortibus viris oblatus est. Cuncti reges ac populi suspensi ad tantae contentionis eventum, praecipue qui ab Alpibus Italiae ad Oceanum incolunt, quos ingens vicini tumultus excivit fragor, in armis sunt. Tu solus tanto sub turbine dormis. Te quidem Virgiliana premit increpatio et tibi coelo missus nuntius exclamat: ‘Potes hoc

sub casu ducere somnos? Nec quae circumstent te deinde pericula cernis?' Profecto si nihil aliud quam pudor obstreperet, debebas celerius expergisci. Qua enim fronte, quo animo, ceteris ad aestivum solem sub galea et umbone degentibus, tu procul ab agmine virorum, femineaque circumstipatus acie, conquisitis pastus epulis et molli veste contextus, umbra torpes et otio, homo olim, ut putabam, avidus honoris et gloriae, homo potens et nobilis, homo iuvenis et robustus?

Quid, oro, te impedit? Munditias amas, refugis labores? Sed audi fortissimi viri verbum a Sallustio relatum: 'Munditias mulieribus, laborem viris convenire.' Sitim metuis et calles arenosos et serpentes sub Leone terribiles? Sed alterius, etsi minus bellicosi, non minus fortis viri dictum accipe: 'Serpens, sitis, ardor arenae Dulcia virtuti, gaudet patientia duris.' At mortem gladiosque formidas? Sed et hic verbum occurrat alterius viri fortis: 'Mors ultima poena est, Nec metuenda viris.' Non plus, inquam, metuenda quam somnus aut requies. Quid enim inter mortis et originis diem refert? Immo vero largiter, ille nos humanae vitae laboribus involvit, hic liberat. Hinc ille mos ex intimis philosophiae penetralibus eductus in suorum ortu lugentium, atque in morte gaudentium. Sed ne ab opinionibus vulgarium recedamus, a quibus tamen, si ad salutem pergimus, quam longissime recedendum est, detur timendam esse mortem, et illud vulgatissimum Aristotelis audiatur: 'mortem esse ultimum terribilium'; qui et ipse quoque consulto non maximum dicere voluit, sed extremum. Sed esto, sit maximum, putasne illam ideo vitare quia bello abstines aut mari? Notum et illud alterius poetae: 'Frustra cruento Marte carebimus Fractisque rauci fluctibus Hadriae, Frustra per autumnos nocentem Corporibus metuemus Austrum.' Quamlibet exactam curam nostri corporis habentibus moriendum est; sed prolatandae mortis studium solet esse mortalibus, fateor, et excusationem publicae imbecillitatis agnosco. Primum, oro te, quantula ista dilatio est? Deinde

quot et quam duris casibus exposita, quam multis vixisse nocuit et vitae gloriam imminuit mors dilata ? Quotidianis exemplis abundamus, sed reverentius antiqua commemoro nostra quoque libentius quam externa . . . [*He cites examples from ancient history, and enlarges on the folly of seeking to avoid death.*]

Quae cum ita sint, hortor atque obsecro, ut iam tandem caput attollens circumspicias. Videbis immensam molem tantis regum et populorum apparatibus nutantem ruituramque, quo eam fortunae vis impulerit. Non est dissimulationi locus. Hostes tui vigilant et regem iugi obsequio circumstant. Cui si victoria cesserit, somnum tuum in tanto nunc eius discrimine contemplanti, et praeter hoc ab olim tibi, si nescis, infesto, quid illum animi habiturum reris ? Sin aliter successerit (omnia enim rotat ad libitum fortuna), an forsan tibi ex praesenti otio securitatem in illo ardore victoriae partam speras ? Tu vero, non quia volueris, sed quia timueris, cessasse videberis, teque communis ruina cum universitate pariter involvet. Crede mihi, pars utraque spectatorem te certaminis vocabit, paratum ad fortunae nutum atque ad victoris arbitrium circumvolvi. Ita nusquam favor, undique periculum. Meminisse profuerit Metii ducis Albanorum, qui quadrigis in diversum actis ab Hostilio, Romanorum rege, discerptus est, quod inter armatas acies se medium praebuisset. Expergiscere, oro, velociter et, dum adhuc tempus est, neglectum hactenus ad officium redi ; mundo enim tremente dormire nescio quid morti similius quam sopori est. Vale. [1339.]

Dionysio suo. Fam. iv. 1.

ALTISSIMVM regionis huius montem, quem non immerito Ventosum vocant, hodierno die, sola videndi insignem loci altitudinem cupiditate ductus, ascendi. Multis iter hoc annis in animo fuerat ; ab infantia enim his in locis, ut nosti, fato res hominum versante, versatus sum. Mons autem hic

late undique conspectus fere semper in oculis est . . . [*He describes what the Roman historians have written of Mount Haemus in Thessaly.*]

Sed de socio cogitanti, mirum dictu, vix amicorum quisquam omni ex parte idoneus videbatur; adeo, etiam inter caros, exactissima illa voluntatum omnium morumque concordia rara est. Hic segnior, ille vigilantior; hic tardior, ille celerior; hic moestior, ille laetior; denique hic stultior, prudentior ille quam vellem; huius silentium, illius procacitas, huius pondus ac pinguedo, illius macies atque imbecillitas terrebat; huius frigida incuriositas, illius ardens occupatio dehortabatur. Quae, quamquam gravia, tolerantur domi; omnia enim suffert caritas, et nullum pondus recusat amicitia. Verum haec eadem fiunt in itinere graviora. Itaque delicatus animus, honestaeque delectationis appetens, circumspiciensque librabat singula, sine ulla quidem amicitiae laesione. Tacitus quidquid proposito itineri praevidebat molestum fieri posse damnabat. Quid putas? Tandem ad domestica vertor auxilia, germanoque meo unico minori natu, quem probe nosti, rem aperio; nil poterat laetius audire, gratulatus quod apud me amici simul ac fratris teneat locum.

Statuta die, digressi domo, Malaucenam venimus ad vesperam; locus est in radicibus montis versus in Boream. Illic unum diem morati, hodie tandem cum singulis famulis montem ascendimus, non sine multa difficultate. Est enim praerupta et paene inaccessibilis saxosae telluris moles; sed bene a poeta dictum est: 'Labor omnia vicit Improbus.' Dies longa, blandus aer, animorum vigor, corporum robur ac dexteritas, et si qua sunt eiusmodi, euntibus aderant; sola nobis obstabat natura loci. Pastorem exactae aetatis inter convexa montis invenimus, qui nos ab ascensu retrahere multis verbis enixus est, dicens se ante annos quinquaginta eodem iuvenilis ardoris impetu supremum in verticem ascendisse, nihilque inde retulisse praeter poenitentiam et laborem, corpusque et amictum lacerum saxis et vepribus; nec unquam

aut ante illud tempus aut postea auditum apud eos quemquam ausum esse similia. Haec illo vociferante nobis, ut sunt animi iuvenum monitoribus increduli, crescebat ex prohibitione cupiditas; itaque senex ubi animadvertit se nequidquam niti, aliquantulum progressus, inter rupes arduum callem digito nobis ostendit, multa monens, multaque iam digressis a tergo ingeminans.

Dimisso penes illum, si quid vestium aut rei cuiuspiam impedimento esset, soli dumtaxat ascensui accingimur, alacresque conscendimus. Sed, ut fere fit, ingentem conatum velox fatigatio subsequitur. Non procul inde igitur quadam in rupe subsistimus; inde iterum digressi provehimur, sed lentius, et praesertim ego montanum iter gressu iam modestiore carpebam; et frater compendiaria quidem via per ipsius iuga montis ad altiora tendebat, ego mollior ad ima vergebam; revocantique et iter rectius designanti respondebam sperare me alterius lateris faciliorem aditum nec horrere longiorem viam, per quam planius incederem. Hanc excusationem ignaviae praetendebam, aliisque iam excelsa tenentibus per valles errabam, cum nihilo mitior aliunde pateret accessus, sed et via cresceret et inutilis labor ingravesceret. Interea, cum iam taedio confectum perplexi pigeret erroris, penitus alta petere disposui; cumque opperientem fratrem et longo refectum accubitu fessus et anxius attigissem, aliquamdiu aequis passibus incessimus.

Vixdum collem illum reliqueramus et ecce prioris anfractus oblitus, iterum ad inferiora deiicior, atque iterum peragratis vallibus, dum viarum facilem longitudinem sector, in longam difficultatem incido. Differebam nempe ascendendi molestiam, sed ingenio humano rerum natura non tollitur, nec fieri potest, ut corporeum aliquid ad alta descendendo perveniat. Quid multa? . . . [*He encourages himself to persevere.*] Haec mihi cogitatio, incredibile dictu est, quantum ad ea quae restabant et animum et corpus erexerit. Atque utinam vel sic animo peragam iter illud, cui diebus et noctibus suspiro,

sicut superatis tandem difficultatibus hodiernum iter corporeis pedibus peregi. At nescio an non longe facilius esse debeat, quod per ipsum animum agilem et immortalem, sine ullo locali motu, in ictu trepidantis oculi fieri potest, quam quod successu temporis per moribundi et caduci corporis obsequium ac sub gravi membrorum fasce gerendum est.

Collis est omnium supremus, quem silvestres *Filiolum* vocant, cur ignoro, nisi quod per antiphrasim, ut quaedam alia, dici suspicor. Videtur enim vere pater omnium vicinorum montium. Illius in vertice planities parva est; illic demum fessi conquievimus. Et quoniam audisti quaenam ascendentis impetus accenderint curae, audi, pater, et reliqua, et unam precor horam tuam relegendis unius diei mei actibus tribue. Primum omnium spiritu quodam aeris insolito et spectaculo liberiore permotus stupenti similis steti. Respicio; nubes erant sub pedibus. Iamque mihi minus incredibiles facti sunt Athos et Olympus, dum quod de illis audieram et legeram in minoris famae monte conspicio. Dirigo dehinc oculorum radios ad partes Italicas, quo magis inclinat animus. Alpes ipsae rigentes ac nivosae, per quas ferus ille quondam hostis Romani nominis transivit, aceto, si famae credimus, saxa perrumpens, iuxta mihi visae sunt, cum tamen magno distent intervallo. Suspiravi, fateor, ad Italicum aerem, animo potius quam oculis apparentem, atque inextimabilis me ardor invasit et amicum et patriam revidendi, ita tamen ut interim in utroque nondum virilis affectus mollitiem increparem, quamvis excusatio utrobique non deforet, magnorum testium fulta praesidio.

Occupavit inde animum nova cogitatio atque a locis traduxit ad tempora. Dicebam enim ad me ipsum: hodie decimus annus completur, ex quo puerilibus studiis dimissis Bononia excessisti; et o Deus immortalis! o immutabilis sapientia! quot et quantas morum tuorum mutationes hoc medium tempus vidit! Infinita praetereo; nondum enim in portu sum ut securus praeteritarum meminerim procellarum . . .

[*Though still subject to temptation, his desire for reform is genuine.*]

Instare enim tempus abeundi, quod inclinaret iam sol et umbra montis excresceret; admonitus et velut expergefactus verto me in tergum ad occidentem respiciens. Limes ille Galliarum et Hispaniae Pyrenaeus vertex inde non cernitur, nullius quem sciam obicis interventu, sed sola fragilitate mortalis visus. Lugdunensis autem provinciae montes ad dexteram, ad laevam vero Massiliae fretum et quod Aquas Mortuas verberat, aliquot dierum spatio distantia, praeclarissime videbantur. Rhodanus iste sub oculis nostris erat.

Quae dum mirarer singula et nunc terrenum aliquid saperem, nunc exemplo corporis animum ad altiora subveherem, visum est mihi *Confessionum* Augustini librum, caritatis tuae munus, inspicere, quem et conditoris et donatoris in memoriam servo, habeoque semper in manibus, pugillare opusculum, perexigui voluminis sed infinitae dulcedinis. Aperio, lecturus quidquid occurreret; quid enim nisi pium et devotum posset occurrere? Forte autem decimus illius operis liber oblatus est. Frater, exspectans per os meum ab Augustino aliquid audire, intentis auribus stabat. Deum testor ipsumque qui aderat, quod ubi primum defixi oculos scriptum erat: 'Et eunt homines admirari alta montium et ingentes fluctus maris et latissimos lapsus fluminum et oceani ambitum et gyros siderum et relinquunt se ipsos.' Obstupui, fateor, audiendique avidum fratrem rogans, ne mihi molestus esset, librum clausi iratus mihimet quod nunc etiam terrestria mirarer, qui iampridem ab ipsis gentium philosophis discere debuissem, nihil praeter animum esse mirabile, cui magno nihil est magnum.

Tunc vero montem satis vidisse contentus in me ipsum interiores oculos reflexi, et ex illa hora non fuit qui me loquentem audiret, donec ad ima pervenimus . . . [*He is convinced that it was not mere chance which led him to open at that sentence of St. Augustine.*] Hos inter nudos pectoris motus, sine sensu scrupulosi tramitis, ad illud hospitiolum rusticum, unde ante

lucem moveram, profunda nocte remeavi, et luna pernox gratum obsequium praestabat euntibus. Interim ergo, dum famulos apparandae coenae studium exercet, solus ego in partem domus abditam perrexi, haec tibi raptim et ex tempore scripturus, ne, si distulissem, pro varietate locorum mutatis forsan affectibus scribendi propositum deferveret. Vide itaque, pater amantissime, quam nihil in me oculis tuis occultum velim, qui tibi nedum universam vitam meam, sed cogitatus singulos tam diligenter aperio. Pro quibus oro, quaeso, ut tam diu vagi et instabiles, aliquando subsistant et inutiliter per multa iactati, ad unum bonum verum, certum, stabile se convertant. Vale. VI. Kalendas Maias, Malauceno [1336].

Iohanni Columnae Cardinali. Fam. IV. 4.

ANCIPITI in bivio sum, nec quo potissimum vertar scio. Mira quidem sed brevis historia est. Hodierno die, hora ferme tertia, litterae Senatus mihi redditae sunt, in quibus obnixe admodum et multis persuasionibus ad percipiendam lauream poeticam Romam vocor. Eodem hoc ipso die, circa horam decimam, super eadem re ab illustri viro Roberto, Studii Parisiensis Cancellario, concive meo, mihique et rebus meis amicissimo, nuntius cum litteris ad me venit. Ille me exquisitissimis rationibus ut eam Parisium hortatur. Quis unquam, oro te, eventorum tale aliquid hos inter scopulos divinasset ? Et sane, quia res paene incredibilis videtur, utramque epistolam illaesis signis ad te misi. Haec ad orientem, haec ad occidentem vocat. Videbis quam validis hinc atque illinc argumentis premor.

Scio quidem in rebus humanis fere omnibus nihil solidi inesse. Magna, ni fallor, in parte curarum actuumque nostrorum umbris eludimur. Tamen, ut est animus iuvenum, gloriae appetentior quam virtutis, cur non ego, quoniam apud te familiariter gloriandi praestas audaciam, tam hoc mihi gloriosum rear, quam sibi olim potentissimus Africae regum

Syphax, quod uno eodemque tempore duarum toto orbe maximarum urbium, Romae atque Carthaginis, in amicitiam vocaretur? Nimirum id regno eius atque opibus tribuebatur, hoc mihi. Itaque illum inter aurum ac gemmas superbo solio subnixum et armatis stipatum satellitibus sui supplices reperere; me solivagum mane in silvis, sero autem in pratis Sorgiae ripis obambulantem invenerunt mei. Mihi honor offertur, ab illo auxilium poscebatur. Sed quoniam laetitia inimica consilio est, fateor, ut laetus eventu, sic dubius animi sum. Vrget enim hinc novitatis gratia, hinc reverentia vetustatis, hinc amicus, hinc patria. Vnum ab altera lance praeponderat, quod rex Siculus in Italia est, quem e cunctis mortalibus aequiore animo ingenii iudicem pati possum. Curarum mearum fluctus vides. Tu, quem ad earum gubernacula manus porrigere non puduit, fluctuantem animum consilio tuo reges. Vale. Ad fontem Sorgiae, Kalendis Septembribus ad vesperam [1340].

Iacobo Columnae. Fam. iv. 6.

FORTUNAE insidias non hodie primum intelligere incipio. Non invadit nos tantum illa, sed spargit ac separat, ne laetis scilicet et adversis in rebus alter alteri solatio sit. Norat illa, quantae olim meum cor urerent curae, quibus ad plenum mederi te praeter nemo poterat. Tunc ergo mirum in modum conquisitis causis te in illo pectoris mei aestu refrigerium unicum avectum ab Arcto rediens inveni. Itaque tametsi Romam, tuam propriam et communem omnium, mihi vero ante omnes semper tunc autem et propter se ipsam et propter te gemino desiderio exoptatam patriam, petiisses, tamen consequendi difficultas moestum atque deiectum animum habebat; ut, cum ubique exul mihi sine te videar, tum praesertim anxius atque amore ardens et Romam tibi inviderem, et te Romae. Quo in statu, eadem illa iuvenilem animum frenante fortuna, pauci anni, quibus ad invicem sic distracti viximus,

multorum apud me vicem saeculorum tenuerunt. Veni tandem, ut audisti, hieme, bello pelagoque tonantibus ; omnes nempe difficultates fregit amor, utque ait Maro : 'Vicit iter durum pietas.' Dumque suum venerabile ac perdulce obiectum quaerunt oculi, nulla maris fastidia stomachus talium licet impatientissimus natura, nullam brumae terraeque duritiem corpus, nullas periculorum minas animus sensit. Sic ad te enim totus totaque mente pergebam, ut te unum cogitans praesentia non viderem ; te invento, nulla mihi longae viae memoria superesset.

Ecce autem nunc eundem illa laqueum, aliorsum licet, obvertit, ut me Romam petente, te Vasconia et occidui litoris extrema possideant, et tum maxime distrahamur, dum maxime te praesentem cuperem, omnis meae gloriae summum decus. Sed sic eunt fere vota mortalium, ut quod vehementius cupiunt, aegrius assequantur. Ceterum, ut meliore tui parte illic in tempore praesens sis, scito me laureae Delphicae cupidine, quae olim clarorum Caesarum et sacrorum vatum singulare et praecipuum votum fuit, nunc vel spernitur vel nescitur, mihi sane noctes plurimas insomnes fecit, et de qua saepe multa tecum egi ; quamque cum me tantillum certatim duae maximae urbes exposcerent, Roma atque Parisius, altera mundi caput et urbium regina, nutrix altera nostri temporis studiorum, post varias deliberationes ad extremum non alibi quam Romae super cineribus antiquorum vatum inque illorum sede percipere, ingenti ante alios fratre tuo suasore et consultore, disposui, hoc ipso die iter aggredi. In quo plusculum temporis exigitur ; adeundus enim rex, videnda Parthenope, inde iter erit Romam. Illic aliquot dierum moram video, denique nisi fallit extimatio, Paschali die a. d. VI. Idus Aprilis in Capitolio res agetur. Quaeris quo hic labor, hoc studium, haec cura ? An doctiorem an meliorem factura sit laurea ? Notiorem forte et plurium invidiae expositum ; scientiae autem et virtutis sedes est animus. Ibique non in frondosis ramis, avicularum more, nidificant. Quorsum igitur hic

frondium apparatus? Quid respondeam quaeris? Quid putas? nisi illud sapientis Hebraeorum: 'Vanitas vanitatum et omnia vanitas.' Sed sic sunt mores hominum. Tu vale et faventi oro adsis animo. xv. Kalendas Martias. Avinione [1341].

Barbato Sulmonensi. Fam. iv. 8.

IDIBVS Aprilis anno aetatis huius ultimae 1341 in Capitolio Romano magna populi frequentia et ingenti gaudio peractum est, quod nudiustertius de me rex apud Neapolim decreverat. Vrsus Anguillariae comes ac senator, praealti vir ingenii, regio iudicio probatum laureis frondibus insignivit. Manus regia defuit, sed non auctoritas nec maiestas. Illa non mihi soli sed omnibus praesens fuit. Defuerunt oculi tui atque aures, animus enim assidue mecum est. Defuit magnanimus Iohannes, quem a rege transmissum et miro studio festinantem praeter Ananiam excepere Hernicorum insidiae, quas eum evasisse gaudeo, licet exspectatus in tempore non adesset. Cetera supra spem et supra fidem successisse noveris. At ut recenti experimento cognoscerem, quam semper laetis iuncta sint tristia, vix moenia urbis egressi ego cum his, qui me terra et pelago secuti erant, in latronum armatas manus incidimus; e quibus ut liberati et Romam redire compulsi fuimus, quantusque ibi ob hanc causam populi motus, et ut die postero certiori armatorum fulti praesidio discessimus; ac ceteros viae casus si explicare tentavero, longa erat historia. Cuncta igitur ex latore praesentium cognosces. Vale. Pisis, II. Kalendas Maias [1341].

Iohanni Columnae Cardinali. Fam. iv. 9.

ROMA rediens diutius exoptatae laureae meae compos et velut victor laureati cognomen referens, quod gavisuro tibi verecunde nuntiatum velim, hodierno die, quod tibi ad gaudium quoque significo, ductu et auspiciis amicorum tuorum De Corriggia, Parmam, unde, ut scis, arcebamur,

ingressus sum, hoc eodem die sibi ipsi restitutam urbem, pulso hinc praesidio tyrannorum, in quam repente mutata rerum facie atque incredibili gaudio liberatae plebis, [pax,] libertas et iustitia rediere. Hic ergo precibus eorum victus, quibus veniam tuam accessuram ipsi sperant et ego non dubito, aestatem agere in animum induxi. Iurant enim se praesentia mea admodum egere, quod indulgentiae non necessitatis esse certum est. Cui enim usui in hoc statu rerum sim ? Non ego urbanis strepitibus, sed silvestribus silentiis delector, non legum aut armorum curis, sed solitudini et otio natus sum. Ipsi quidem voti mei conscii miram mihi quietem pollicentur, cum fragor hic et ardor laetitiae gestientis assiduitate tepuerit. Quidquid erit, mos gerendus fuit benigne precantibus. Hiemis initio me videbis ; ita dico, nisi vel tibi citius vel fortunae serius placuerit. Vale. x. Kalendas Iunii [1341].

Iohanni Columnae Cardinali. Fam. iv. 12.

VRGET dolor, hortatur caritas ut scribam aliquid ; sola desperatio profectus dehortatur. Credo enim recentissimum adhuc animi tui vulnus talibus auxiliis non egere ; vincet dolor, vincet amor, cedet desperatio. Insitae devotionis imperio | damnatum saepius et abiectum revertor ad calamum. Sic enim, etsi nihil amplius, tantisper evaporabit iste, qui me intus urit et praegravat, calamitosae mentis affectus ; atque utinam maerori tuo non intempestivus et importunus consolator accesserim . . . [*P. expects that his letter will renew the Cardinal's grief.*]

Nunquam etenim casum tuum verbis extenuare tentabo ; illud potius fatebor, nullum ex omnibus quos ego quidem viderim, de quibus audierim aut legerim, plus unius morte fratris amisisse . . . [*He reminds Giovanni that his separation from his brother is only temporary, and that even in life Giacomo was often separated from him.*] Iam ille procul a patria genitus et sub illo gloriosissimo patris exilio productus in lucem, primos

vagitus edidit in terra longinqua, spectataeque indolis puer tenerioris vitae annos vel sine te, vel si tecum egit, ea tamen erat amborum aetas, quae nec veri iudicii capax est et solidi amoris fundamenta non recipit. Ita vel semper eatenus absens fuit, vel absenti simillimus. Mox ubi adolescentiae fines attigit, incredibili quodam amore litterarum, quarum haud temere quisquam fuit appetentior, nunc per Italiam, nunc per Gallias longe lateque peregrinatus est. Ita dum anhelans ac per diversa terrarum generosam sitim satagens exstinguere, omnibus ferme studiorum fontibus immergitur, usque ad virilem aetatem spontaneum ipse sibi indixit exilium. Post haec, sola virtutis admiratione facillime dispensante, ante annos ad episcopatum est provectus, quem sic gessit ut tantum virum non altiori solio sedentem cernere cunctos bonos puderet, praeter eum ipsum, qui ab omni ambitionis aut avaritiae ardore liberrimus, et sorte sua laetus, episcopalem gradum insigniter honestabat; atque altiorem non modo non optabat ascensum, quin potius detestabatur atque oderat, et velut praecipitii sedem illud supremae fortunae fastigium perhorrebat.

Cuius rei cum totius vitae tenor atque unus semper secretioris textus eloquii, in quo celsum illum ac tranquillum animum videbamus, tum praecipue testis est gravitatis et modestiae contemptusque terrenarum rerum plena epistola, quam manu propria novissimis vitae suae temporibus ad te scripsit; quamque dum relego, nunquam sine iucundis lacrimis facio. Est enim apud me, quem illius et custodia et responso dignum credidisti; nunc etiam et praesentem spectare et vivas voces audire mihi videor, nec magnopere ullas requirere philosophorum scholas, tam plene ibi paucissimis verbis absolvit, quae ad sobrietatem pertinent et ad beatam vitam. Atque inter cetera, mirum dictu, cum de eo attollendo altius assidue ageretur, religiosissimo iureiurando interposito affirmat se supra quam credi posset rebus suis esse contentum nec ullo pacto altius ascensurum, et in quo tunc erat statu

mori se non sperare tantum, sed optare. Ascendisset autem vel invitus, quo eum et sanguinis claritas et merita trahebant, nisi olim, quae mentes curialium possidet, obstitisset invidia; et nunc postquam ea iam gloriae ac virtuti cesserat, virentissimae iuventutis cursum medio calle mors obvia praevertisset.

Sed ad ordinem revertor. Factus Episcopus, commissi muneris exactissimam curam habens, te quam primum relicto, ad sedem propriam maturavit; nec eum tanta rerum locorumque mutatio exterruit. Inter Romanas opes ac delicias enutritus, ad Pyrenaeos saltus serenissima fronte et aequissimo animo transivit, ita ut adventu eius non tam sua quam locorum facies mutata, nec tam ipse in Vasconia, quam Vasconia omnis in Italiam transisse videretur. Quod iter ego secum egi, et me felicem recordatio sola facit, dum memini et mansuetudinem in ea fortuna et humilitatem in illis tot naturae dotibus et honestatem in ea specie corporis admirandam. Denique dum in animum redit illa caerimoniarum omnium iugis integritas atque illa iuvenis pontificis optanda potius senibus quam speranda gravitas. Sicubi errantem audieris interrumpe. Toto quidem illo tempore germanum amantissimum non vidisti, at inde rediens substitit fortasse usurus aliquando fratris optatissimo convictu; sperasse quidem id illum reor. Nam optasse certus sum, sed ea quae actus hominum dispensat, domina prohibuit fortuna. Siquidem et domus et patriae laboribus ac vocibus excitatus, Romam coactus est petere; quo et ego, qui tunc longe aberam, ipsum ut scis dulciter evocantem, te vix tandem permittente, secutus sum. Credo id agente Deo, ut geminae virtutis mirator ac testis pace belloque illius providentissimi pectoris consiliis interessem.

Septennio in patria exacto ea pietate eaque animi constantia, ut reliquiarum suarum illum unicum servatorem Roma recognoscat, et quod in cineres non tota corruerit, illius etiam nunc cineribus se debere fateatur, ad conspectum tuum novissime remeavit. Neque amplius substitit quam ut sibi supremum ave simul et vale diceret. Illico enim et desertae sedis

viduitatem miseratus et solitudinis avidus, quam diuturnis populorum concursibus compensare decreverat, aliquando sibi ipsi victurus, qui patriae vixerat et amicis, rursus ad episcopatum suum sese contulit, ubi multa cum honestate degens et sicut antea ceterorum, sic tunc sui ipsius victor, vitam suam Deo et hominibus exemplariter commendavit. Anno ibi tandem vix peracto, iuvenis admodum, ab huius vitae tempestatibus ad quietis portum et ad feliciora regna translatus est.

Recognosce mecum singula, pater optime, nec de germano colloqui pigeat cum illo, qui in fratre tuo decus suum sibi praereptum luget; et tamen, quod infantibus prolapsis nutrices solent, post tam gravem casum animo suo moerenti haec verborum adminicula qualiacunque conquirit. Recense mecum igitur fraternae vitae tempus universum; aetatis illum angustissimam portiunculam tecum exegisse, teque germanam eius dulcedinem semper in transitu et vix summis, ut aiunt, labiis degustasse fateberis. Et si hactenus absentem non luxisti iam tandem lugere desinito. . . . [*He reminds Giovanni of the consolations of the Christian faith.*] Vale. [Parma], Nonis Ianuarii [1342].

Barbato Sulmonensi. Fam. v. 1.

QVOD verebar accidit, quod timebam patior; in dolorem metus, vota in gemitum abiere. Non multo antequam praesagirem, deseruit nos inclytus ille rex noster, cuius etsi matura aetas esset, tamen peracerba mors est. Et heu, me miserum, Barbate optime, quam vereor, ne illa quoque praesagia confirmet eventus, quae mihi suggerit anxius et malorum suorum semper nimis certus vates animus meus; ita me reginae iunioris novique regis adolescentia, ita me reginae alterius aetas ac propositum, ita me tandem territant aulicorum ingenia et mores. Mendax hic utinam sim propheta; sed agnos duos multorum custodiae luporum creditos video regnumque sine rege. Nam quid ego eum, qui ab alio regitur,

regem dicam multorumque saevitiae expositum ? Itaque si, quo die Plato rebus humanis excessit, sol coelo cecidisse visus est, quid illo moriente videatur, qui et Plato alter ingenio fuit, et regum nulli aut sapientia secundus aut gloria, cuius praeterea mors tam multis hinc inde periculis viam fecit ? Secundet haec omnipotens Deus et sollicitudinem meam piam magis quam necessariam rebus probet. At ut aliis cuncta supra spem eveniant, et metus iste supervacuus fuerit.

Mihi tamen, amice, quis consulet, aut quis medebitur dolori meo ? Cui de cetero vigilabo, cui quantulumcunque hoc ingenium aut studium consecrabo ? Quis spes collapsas eriget ? Quis torpentem animum excitabit ? Duos ingenii duces habui, utrumque mihi annus hic abstulit, et de altero quidem nuper dum adhuc essem in Italia, utrobique consortem fletus idoneum quaerens, nostro cum Laelio questus sum; de hoc hodie tecum queror querarque dum vixero; et qui solari alios interdum soleo, nunc qua me ipsum ratione vel oratione consoler non invenio. Hinc ergo consolandi desperatio, hinc flendi pudor, hinc ad utrumlibet stili diffidentia, sed supra omnia illico te videndi spes silentium iubet. Parebo, tecum propediem fleturus ex commodo. Haec interea tibi flens ad fontem Sorgiae dictabam, notum procellarum animi mei portum, quo heri ad vesperam solus fugi, cum mane Rhodani ad ripam rumor maestissimus me invenisset. Vale. IIII. Kalendas Iunii [1343].

Iohanni Columnae Cardinali. Fam. v. 3.

VT fidem frangerem, et tibi utile et mihi prope necessarium fuit. Pollicitus me maritimo itinere profecturum, non aliam ob causam nisi quia vulgo iam persuasum est expeditius ac citius iri pelago quam terris, navim conscenderam apud Nicaeam Vari, quae prima Italicarum urbium ab occasu est, et ad Monoeci portum coelo iam stellante perveneram. Irasci tacitus coepi. Nam illic die postero inviti mansimus, saepe nequidquam retentato abitu; postridie ancipiti tempestate

funem solvimus, et die toto iactati fluctibus ad Mauritii portum vix intempesta nocte pervenimus. Itaque castrum ingredi non fuit; litoreum hospitium, nauticum cubile sortitus, coenam ut fames condiret, somnum ut lassitudini deberem, ibi indignari altius et ludos maris agnoscere. Quid multa? Variis per noctem consiliis agitatis, ad auroram statui praeferre terrestrem duritiem aequoreae servituti . . . [*He continues the account of his journey by land.*]

Per Pisas, relicta ad laevam Florentia, Senas atque inde Perusium veni; inde Tudertum, ubi a Claravallensibus tuis magno cum gaudio exceptus, per Narniam ipsis ducibus Romam ingredior quarto Nonas Octobris. Et iam bona pars noctis erat; ita me hoc tempore nocturnum viatorem festinatio praeceps fecit. Visum est tamen magnanimum patrem tuum, priusquam me quieti traderem, invisere. Deus bone! quae maiestas hominis, quae vox, quae frons, quae facies, quis habitus, quae in illa aetate vis animi, quod corporis robur! Iulium Caesarem aut Africanum spectare mihi visus sum, nisi quia utroque multum iste longaevior, et tamen idem prorsus aspectu, qui ante septennium erat, dum eum Romae iterum dimisi, vel qui ante annos duodecim, dum eum apud Avinionem Rhodani primum vidi. Mirum et paene incredibile! Vir unus Roma senescente non senescit. Pauca ibi (nam seminudum et iam in cubiculum euntem illum repereram) de te tuisque rebus affectu patrio percontatus est; cetera in diem posterum reiecimus. Illum diem a mane ad vesperam secum egi, cuius ne una quidem hora in silentio acta est. Sed de reliquis coram. Mirum in modum exhilaratus est adventu meo, sperans, ut aiebat, amicos vestros per industriam meam finem carceris ac miseriae reperturos; quam senis spem falsam esse doleo.

Ne enim te longius traham, Roma digressus Neapolim veni. Reginas adii et reginarum consilio interfui. Pro pudor, quale monstrum! Auferat ab Italico coelo Deus genus hoc pestis. Putabam Christum apud Memphim et Babylonem

Meccamque contemni. Compatior tibi, mea nobilis Parthenope. Vere tu harum quaelibet facta es. Nulla pietas, nulla veritas, nulla fides; horrendum tripes animal, nudis pedibus, operto capite, paupertate superbum, marcidum deliciis vidi; homunculum vulsum ac rubicundum, obesis clunibus, inopi vix pallio contectum, et bonam corporis partem de industria retegentem; atque in hoc habitu non solum tuos sed Romani quoque Pontificis affatus, velut ex alta sanctitatis suae specula insolentissime contemnentem. Nec miratus sum; radicatam in auro superbiam secum fert. Multum enim, ut omnium fama est, arca eius et toga dissentiunt; ac ne sacrum nomen ignores, Robertus dicitur; in illius Roberti serenissimi nuper regis locum, quod unum decus aetatis nostrae fuerat, aeternum dedecus Robertus iste surrexit. Iam minus incredibile putabo e sepulti hominis medulla nasci posse serpentem, quoniam a sepulchro regio aspis haec surda prosiluit. O superum pudor! quisnam solium tuum invasit, regum optime? Sed haec fortunae fides est, res humanas vertit pariter et evertit. Non fuit satis mundo solem abstulisse, nisi atras insuper tenebras attulisset, et erepto rege unico non alter qualibet virtute inferior succederet, sed haec atrox et immitis bellua. . . . [*The denunciation of Robert is continued.*]

Multi enim sunt tales, et fere omnes praeter unum Cavallicensis Ecclesiae praesulem, Philippum, qui solus pro deserta iustitia partes facit. Sed quid faciat agnus unicus in tanto luporum agmine? Quid faciat nisi quamprimum fugiat, si possit, et ovile suum repetat? Quod ipsum meditari arbitror, sed miseratione regni labentis et ultimae obsecrationis regiae memoria ceu geminis compedibus detinetur. . . . [*He asks for further instruction on matters about which he has written in a 'more secret' letter.*] Ter, nisi fallor, aut quater ipsum carceris limen ingressus (Capuanae castrum dicitur), amicos tuos vidi, nil nisi de te sperantes, quoniam iustitiam sibi suam, in qua summum praesidium esse debuerat, damnosam hactenus experti sunt; et profecto periculosissimum est sub iniusto

iudice iustam causam fovere. . . . [*Their wealth increases the bitterness of their enemies.*]

Vidi eos in compedibus, O rem indignam! O instabilem ac praecipitem fortunae rotam! Ceterum ut nihil illa captivitate deformius, sic captivorum animis nihil excelsius; salvo te, spem optimam rerum suarum habent. Ego quod sperem nihil habeo, nisi aliqua vis maior intervenerit; si enim consilii clementiam exspectant, actum est; squalore carceris consumentur. Regina senior, coniunx olim regia, nunc miserrima viduarum, miseretur, ut dicit, nihil amplius se posse confirmans. Cleopatra cum Ptolomaeo suo misereri possent, si Photinus Achillasque permitterent. Ego haec video, quo animo ne dici quidem opus est. Sed quid agam? Patiendum est, et quamvis responsi certus, responsum tamen etiam nunc iussus exspecto. Vale. Neapoli, III. Kalendas Decembris [1343].

Iohanni Columnae Cardinali. Fam. v. 5.

[Insignem tempestatem describens . . .] [*After the manner of the ancient poets, he might one day write a poem on this storm at Naples.*]

. . . Praevenerat quidem, mirum dictu, instantis mali fama, religioso quodam episcopo astrorumque curioso e vicina quadam insula aliquot ante diebus periculum nuntiante; sed ut fere nunquam coniecturis ad verum penetrant, non maritimum sed terrestrem motum praedixerat, ruiturumque Neapoli a. d. septimum Kalendas Decembris 1343. Et usque adeo miris cuncta terroribus impleverat, ut magna pars populi peccatorum poenitentiae et sub mortem mutando vitae statui intenta, omne aliud negotii genus abiiceret, multis contra vanos metus irridentibus, eoque magis quod per eos dies non parvis quibusdam tempestatibus in die erratum, et tota vaticinii fides absumpta videbatur. Ego nec spei plenus nec timoris, ut ad neutrum prolapsus, sic ad utrumlibet pronus eram, sed pronior ad timorem. Nam et fere hoc in rebus est, ut segnius sperata

quam formidata proveniant, et multas eo tempore coeli minas audieram ac videram, quae gelidis in regionibus habitare solito, monstri instar, hiemali frigore in metum ac paene in religionem verteram [*sic.*].

Quid plura ? Nox aderat, quam lux suspecta sequebatur ; trepidula feminarum turba, periculi potius quam pudoris memor, per vicos plateasque discurrere, atque ad ubera pressis infantibus supplex et lacrimosa templorum liminibus obversari. Trepidatione igitur publica permotus, prima vespera domum redii. Solito quidem tranquillius coelum erat ; qua fiducia, qui mecum sunt, maturius in cubiculum concesserant. Mihi exspectare visum est contemplaturo qua luna fronte occumberet ; erat autem, nisi fallor, septima. Institi igitur ad occasum spectantibus fenestris, donec eam obvolutam nimbis et moesta facie ante medium noctis proximus mons abscondit. Tum demum et ego lectulum meum dilatum soporem excepturus ingredior.

Vix dum totus obdormieram, cum repente horribili fragore non tantum fenestrae sed murus ipse, saxea testudine solidus, ab imis fundamentis impulsus tremit ; et nocturnum lumen, sopito mihi vigilare solitum, exstinguitur. Excutimur stratis et in locum somni vicinae metus mortis ingreditur. Ecce autem, dum inter tenebras alter alterum quaerit, et beneficio dirae lucis ostensos trepidis invicem nos vocibus cohortamur, religiosi viri quorum in aedibus habitamus, et sanctissimus eorum prior, quem honoris causa nomino, David, qui ex more ad nocturnas Christi laudes surgebant, repentino malo territi, crucibusque ac sanctorum reliquiis armati, et alta voce Dei misericordiam implorantes, thalamum, ubi ego eram, praelatis facibus irrumpunt. Revixi tantisper. Omnes inde ad ecclesiam pergimus, ibique effusi multis cum gemitibus pernoctamus, cum iam iam adfuturum finem et ruitura circum omnia crederemus.

Longius eam, si omnem illius infernae noctis horrorem verbis amplecti velim ; et quamvis longe citra verum sistat, veri

tamen fidem transcendet oratio. Quis imber, qui venti, quae fulmina, quis coeli fragor, quis terrarum tremor, quis mugitus pelagi, quis hominum ululatus! Cum in hoc statu quasi magicis carminibus geminato noctis spatio ad auroram vix tandem venissemus, et diei vicinitas magis coniectura animi quam lucis indicio appareret, amicti sacerdotes sacra altaribus instaurant, et nos coelum nondum intueri ausi, in uda et nuda circum tellure prosternimur.

Ceterum cum iam haud dubia, licet nocti simillima, dies esset, et omnis repente clamor hominum superiore urbis parte siluisset, sed de litorea regione magis magisque crebresceret, neque percontando quid rei esset appareret, desperatione, ut fit, in audaciam versa, equos ascendimus et ad portum visuri morituri que descendimus. Dii boni, quando unquam tale aliquid auditum est! Decrepiti nautae rem sine exemplo asserunt. In ipso portus medio foedum ac triste naufragium, sparsos aequore miseros, et vicinam terram manibus prendere molientes unda saxis impegerat, et ceu totidem tenera ova disiecerat; totum elisis et adhuc palpitantibus refertum cadaveribus litus erat. Huic cerebrum, illi praecordia fluebant. Haec inter, tantus virorum strepitus tantaque mulierum eiulatio, ut maris coelique fragorem vincerent. Accedebat aedium ruina, quarum multas funditus violentior fluctus evertit, cui nullus die illo limes, nulla vel humanae manus reverentia vel naturae; statutos fines et litora consueta transcenderat. Et tam moles illa ingens studio hominum aggesta, quae 'obiectu laterum', ut ait Maro, 'portum efficit,' quam omnis vicina mari regio undis obruta, et ubi planum siccis pedibus iter fuerat, periculosa navigatio facta erat. . . . [*He describes the appearance of the sea, and the passage of the Queen through the crowd.*]

Tres Massiliensium longas naves, quas galeas vocant, quae Cypro reduces, et tot maria emensae mane navigaturae in anchoris stabant, illacrimantibus universis, nemine autem ferre auxilium valente, fluctibus mergi, nautarum atque vectorum

ne uno quidem salvo, vidimus. Aliae quoque maiores et omnis generis naves, quae in portum velut in arcem tutissimam confugerant, pari fine consumptae sunt. Vna de tam multis sola superfuit onerata latronibus, quibus iustum supplicium remissum erat, ut in expeditionem Siculam mitterentur, et huic gladio erepti in illos inciderent. Horum ingens quaedam et fortissima et taurinis coriis armata navis, cum usque sub occasum solis vim pelagi pertulisset, tandem et ipsa vinci coeperat. Illi vero undique fatiscenti carinae, supremis urgentibus periculis, occurrunt. Erant enim, ut aiunt, quadringenti numero, turba classi, nedum navigio, sufficiens, et erant viribus pollentes, et qui a morte liberati nil iam gravius formidarent, eoque pertinacius atque animosius obsisterent. Itaque dum differunt, sensimque merguntur, usque ad proximae noctis partem naufragium traxere; tum victi, desertis armis, in superiora navis eruperant. Dum ecce praeter spem et coeli vultus serenari et fessi maris ira lentescere coepit. Ita cunctis pereuntibus, pessimi omnium evasere, sive quia ' servat multos fortuna nocentes ', ut Lucanus, sive quia ' diis aliter visum est ', ut Virgilius ait, sive ut intelligi detur, illos inter mortis pericula tutiores quibus vilior vita est.

Haec hesternae historiae summa est, quae ne frustra digitos meos auresque tuas detinuerit, quamvis humanorum discriminum amplam praeferat materiam, de quibus multa quidem saepe, sed pro rei qualitate pauca, semper a sapientibus dici solent, hoc unum mihi certe praestiterit, ut te obsecrem, ne me unquam amplius vitam ventis ac fluctibus credere iubeas. Hoc enim est in quo neque tibi neque Romano Pontifici neque patri meo, si ad lucem redeat, parere velim. . . . [*He dilates on the dangers of the sea.*] Vale. Neapoli, vi. Kalendas Decembris [1343].

Iohanni Columnae Cardinali. Fam. v. 6.

ABSOLVI gravibus occupationum laqueis sperabam, et successisset, ut arbitror, nisi constrictos pietate animos serpens ille tabificus resolvisset. Non ore Psyllus promptius quam ego aure virus agnovi. InstIti occurrere, sed iam vereor ne letale malum sit; retentabo tamen, donec ullae spei reliquiae supersunt. Et forsan heri ad vesperam vel repulsae gratiam meruissem, nisi consilium diremisset festinata nox, et domum maturius coegisset immedicabilis aegritudo huius urbis, quae multis in rebus praeclarissima, unum hoc obscurum habet et obscoenum et inveteratum malum. Nocturnum iter hic, non secus atque inter densissimas silvas anceps ac periculis plenum est, obsidentibus vias nobilibus adolescentibus armatis, quorum licentiam nulla unquam vel patrum disciplina vel magistratuum auctoritas vel regum maiestas atque imperium frenare quivit.

Quid autem miri est, si quid per umbram noctis nullo teste petulantius audeant, cum, luce media, inspectantibus regibus ac populo, infamis ille gladiatorius ludus in urbe Itala celebretur plusquam barbarica feritate? Vbi more pecudum sanguis humanus funditur et saepe plaudentibus insanorum cuneis, sub oculis miserorum parentum infelices filii iugulantur, iuguloque gladium cunctantius excepisse infamia summa est, quasi pro republica aut pro aeternae vitae praemiis certetur. Illuc ego pridem ignarus omnium ductus sum ad locum urbi contiguum, quem Carbonariam vocant, non indigno vocabulo, ubi scilicet ad mortis incudem cruentos fabros denigrat tantorum scelerum officina. Aderat Regina et Andreas Regulus, puer alti animi, si unquam dilatum diadema susceperit. Aderat omnis Neapolitana militia, qua nulla comptior, nulla decentior. Vulgus certatim omne confluxerat. Ego itaque tanto concursu, tantaque clarorum hominum intentione suspensus, ut grande aliquid visurus, oculos intenderam; dum repente, quasi laetum quiddam accidisset, plausus inenarrabilis ad coelum tollitur.

Circumspicio et ecce formosissimus adolescens rigido mucrone transfossus ante pedes meos corruit. Obstupui, et toto corpore cohorrescens, equo calcaribus adacto, tetrum atque tartareum spectaculum effugi, comitum fraudem, spectatorum saevitiam et lusorum infamiam identidem accusans. Haec gemina pestis, pater optime, quasi per manus tradita a maioribus ad posteros semper crescendo pervenit, eoque progressa est ut iam dignitatis ac libertatis nomen habeat licentia delinquendi.

Sed de his hactenus. Nam et tragicum opus est, et multa super his inter obstinatos cives iam perdidi. Minime vero mirabere amicos tuos, tanto avaritiae praemio proposito, in ea urbe vinctos esse, in qua hominem innoxium occidere ludus est; quam licet unam ex omnibus Virgilius dulcem vocat, non inique tamen, ut nunc est, Bistonia notasset infamia. 'Heu fuge crudeles terras, fuge litus avarum!' Ego quidem et de hac, pater, dictum illud accipiam, et nisi aliud audieris, ante triduum vel infectis rebus effugisse me credito in Cisalpinam primum Galliam, inde in Transalpinam, et ad te, qui omne tempus, omne mihi praeter aequoreum delectabile iter facis. Vale. Neapoli, Kalendis Decembribus [1343].

Barbato Sulmonensi. Fam. v. 10.

VT, more nostro, fortunas laboresque meos tecum partiar est animus. Ad Parmam bellum constitit, ut nosti. Circumsistimur et magnis non Liguriae tantum sed prope totius Italiae motibus intra unius urbis ambitum coarctamur; non quod animus nostris [ad pugnam] desit, quod saepius animosa eruptione testati sunt, sed ea hostis astutia est, ut nec pacis nec proelii viam pandat. Durando vincere et debilitare animos lentae obsidionis taedio confidit. Itaque iam saepe variante fortuna idem ipse qui obsidebat obsessus est; necdum certus est exitus. Ceterum summis utrinque viribus res agitur, et, nisi fallor augurio, summus fatorum dies acceleratur. Nutat animus ac neutram in partem totus inclinat; ex quo declinare

studet et inanem spem et supervacuam pavorem. In hoc statu non iam paucorum nos dierum, sed multorum mensium premit obsidio, inter calamitates bellicas haud ultima.

His ita se habentibus, subiit nuper desiderium libertatis, quam omnibus votis exposcere, omni studio amplecti, postremo, quam terra marique fugientem sequi soleo. Subierat iam ante cupiditas Transalpini Heliconis, quoniam Italus Helicon bellis ardebat; ita ergo hinc odio, hinc desiderio agebar. Sed quid agerem? Quae ducit ad occasum via, prorsus inaccessibilis facta erat. Vertor ad orientem; etsi enim omnia hostium plena essent, tutior tamen brevis transitus, quam ille ingens per Etruriam circuitus visus est. Quid multa? Inter hostium stationes cum paucis egressus septimo Kal. Martias abeunte sole carpo iter. Cum prope Rhegium, inimicam urbem, sub nocte media pervenissem, repente latronum manus ex insidiis erumpit, magno mortem clamore denuntians. Non erat consilii facultas; tempus, locus et circumfusus hostis suspectissima omnia faciebant; pauci inermes, improvidi quid adversus plures armatos ad scelus instructos facerent? Vna in fuga atque in tenebris spes erat. 'Diffugiunt comites, et nocte teguntur opaca.'

Ego etiam, fateor, me ipsum morti et circumsonantibus telis eripui; dumque iam omne discrimen evasisse crederem (quid, oro te, usquam tutum homini est?) seu fossae seu trunci forte seu saxi obice, nihil enim prorsus cernere sinebat illius nubilosae caecaeque noctis obscuritas, equus ipse fidissimus, vector meus, cernuus ad terram ruit tanto impetu ut confractus ac paene inanimatus sim. Colligo tamen in extremis animum et assurgo; quique, multis iam diebus interiectis, ad os manum referre nondum valeo, tunc sublevante metu in equum resilui. E sociis pars domum rediit, pars vago errore circumacta inceptum non deseruit. Duo viarum duces, coeli ac terrarum indiciis amissis, fessi ac trepidi inter avia subsistere coegerunt. Vnde, ne quid terrificum deesset, inimicorum vigilum voces vicinis nescio quibus ex moenibus audiebantur. Ad haec et saeva

grandine mixtus imber accesserat, et inter crebra tonitrua famosioris assiduus timor mortis.

Longa erit historia, si eam per singula. Illam ergo vere Tartaream noctem sub dio humique iacentes egimus, cum interea magis magisque laesi brachii tumor ac dolor ingravesceret. Non herbosus caespes ad somnum, non frondosae ramus arboris aut cavae rupis fornix, sed nuda tellus, aer turbidus, et iratus Iupiter, hominum simul ac ferarum metus, atque inter tot aspera corpus invalidum. Vnum, quod miraberis forsan et misereberis, solatii genus in tantis difficultatibus fuit; equis medio calle transversis pro tentorio usi sumus, et illorum terga procellis obiecimus, qui paulo ante frementes ac rapidi, mox taciti et immobiles, non sine quodam quasi miseriae suae sensu, geminum nocte illa nobis obsequium praebuerunt. Sic ad auroram laborando ac trepidando pervenimus. Vbi primum semitam inter vepres vicinae lucis dubius fulgor ostendit, praepropere suspecta loca reliquimus, et amici oppidi, Scandianum vocant, moenibus excepti, didicimus nocte tota magnam equitum ac peditum catervam circa muros, ut nos exciperent in insidiis, latuisse, pauloque ante nostrum adventum pulsam tempestatibus abiisse. I nunc et negare aude, magnum aliquid esse fortunam, quae et consilia in perniciem et errores in salutem vertere potens est. Ludo tecum, Barbate carissime. De fortuna enim iudicium meum tenes; formidabile nomen est. Vtcumque se res habeat, profuit error viae, profuit procella, peiora malis evasimus.

Illic ergo cum iam illuxisset, celatum casum meum, non sine multis comitum lacrimis, aperio, et quoniam ne ibi quidem tuta videbatur mora, alligatus pro tempore, montano calle Mutinam, inde luce proxima Bononiam veni. Hic tibi praeter solitum alienis digitis ista perscribo, ne aut meo aut rerum statui fides desit. Circa curam corporis fit, quantum humano ingenio fieri potest; spes est potius certa quam velox. Aestatis opem medici, ego Dei omnipotentis auxilium exspecto. Interim torpens mihi dextra non obsequitur; animus fit promptior in adversis. Vale. v. Kalendas Martias, Bononiae [1345].

Clementi VI, Pontifici Maximo. Fam. v. 19.

FEBRIS tuae nuntius, beatissime pater, tremorem membris meis et horrorem attulit. Nec idcirco blandiloquens aut similis dicar illi, de quo Satyricus ait: 'Flet si lacrimas conspexit amici,' et iterum: 'Si dixerit aestuo, sudat,' sed illi potius qui, ut ait Cicero, de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam inclusam videbat. Mea quidem ac multorum salus in tua salute fundata est. Non igitur simulatus est tremor, neque enim alieno periculo permoveor, sed proprio. Omnes qui de te pendemus et in te speramus, te aegrotante sani forte videmur, sed non sumus. Verum quia tum semper, tum praecipue in hoc statu brevem decet esse sermonem, qui in divinas aures humano ore transfunditur, pauca tibi nunc animo affusus et venerabundus loquar.

Lectum tuum obsessum medicis scio; hinc prima mihi timendi causa est. Discordant enim de industria, dum pudet novi nihil afferentem alterius haesisse vestigiis. 'Nec est dubium,' ut eleganter ait Plinius, 'omnes istos famam novitate aliqua aucupantes, animas statim nostras negotiari, et in hac sola artium evenire, ut cuicunque se medicum profitenti statim credatur, cum sit periculum in nullo mendacio maius. Non tamen illud intuemur, adeo blanda est sperandi pro se cuique dulcedo. Nulla praeterea lex quae puniat inscitiam capitalem, nullum exemplum vindictae; discunt periculis nostris et experimenta per mortes agunt, medicoque tantum hominem occidisse impunitas summa est.' Horum turbam velut inimicorum aciem, clementissime pater, intuere. Instruat te illius infausti epigrammatis memoria inscribi iubentis in sepulchro hoc solum: 'Turba medicorum perii.'

In aetatem nostram potissime videtur incidisse illud M. Catonis senis vaticinium, quandoque Graeci ad nos litteras suas ac praesertim medicos transmisissent, omnia corrupturos. Sed quia iam sine medicis vivere non audemus, sine quibus tamen innumerabiles nationes forte melius atque salu-

brius vivunt, et populus Romanus aetate florentissima, eodem teste Plinio, ultra sexcentesimum annum vixit, vnum tibi de multis elige, non eloquentia, sed scientia et fide conspicuum. Iam enim professionis suae immemores et dumetis propriis exire ausi, poetarum nemus et rhetorum campum petunt, et quasi non curaturi, sed persuasuri circa miserorum grabatulos magno boatu disputant, atque illis morientibus Hippocraticos nodos Tulliano stamine permiscentes, sinistro quamvis eventu superbiunt, nec rerum effectibus sed inani verborum elegantia gloriantur. Ac ne quid a me hodie fictum medici tui putent, quem saepe nomino Plinium, quod is et de medicinis multa et de medicis plura quam quisquam et veriora diceret, in omnibus fere huius epistolae partibus ducem habui. Ipsum ergo audiant. 'Palam,' inquit, 'est ut quisque inter istos loquendo polleat, imperatorem illico vitae nostrae necisque fieri.'

Sed ego longius quam destinaveram, metu calamum urgente, provectus sum. Vt vero iam desinam, medicum non consilio sed eloquio pollentem velut insidiatorem vitae, sicarium aut veneficum vitare debes. Huic quidem iure optimo dici potest, quod loquaci coquo Plautinus ille senex in *Aulularia*: 'Abi, opera huc conducta est vestra, non oratio.' Ad haec et exactam tui custodiam et, quae ad salutem corporis miris modis adiuvant, spem bonam ac laetum animum habeto, si te, si nos omnes, si tecum aegrotantem Ecclesiam salvam cupis. Vale. III. Idus Martii [1352].

Iohanni Columnae a San Vito. Fam. vi. 2.

DEAMBVLABAMVS Romae soli; meum quidem obambulandi peripateticum morem nosti. Placet; naturae moribusque meis aptissimus est. Ex opinionibus quaedam placent, aliae autem minime; non etenim sectas amo, sed verum. Itaque nunc Peripateticus, nunc Stoicus sum, interdum Academicus, saepe autem nihil horum, quotiens quidquam

occurrit apud eos, quod verae ac beatificae fidei adversum suspectumve sit. Ita enim philosophorum sectas amare et approbare permittitur, si a veritate non abhorrent, si nos a nostro principali proposito non avertunt. Quod ubi forte tentaverint, seu ille sit Plato, seu Aristoteles, seu Varro, seu Cicero, libera contumacia contemnantur omnes atque calcentur. Nulla disputationum argutia, nulla verborum lenitas, nulla nominum nos tangat auctoritas. Homines fuerunt; quantum humana inquisitione fieri potuit, et notitia rerum docti et eloquio clari et naturali ingenio felices, sed supremi et ineffabilis obiecti privatione miserabiles; et ut, qui viribus suis fiderent veramque lucem non requirerent, caecorum in morem saepe lapsi, saepe ad lapidem offendentes. Itaque sic illorum miremur ingenia, ut ingenii veneremur auctorem; sic illorum compatiamur erroribus, ut nostrae gratiae gratulemur et cognoscamus nos gratuito sine ullis meritis honoratos praelatosque maioribus ab illo, qui arcanum suum, quod sapientibus abscondit, parvulis revelare dignatus est. . . . [*We are to be Christians before everything. Without Christ learning can never bring happiness.*]

Haec incidenter, quantum locus iste capere visus est, dixerim. Procedo. Vagabamur pariter in illa urbe tam magna, quae cum propter spatium vacua videatur, populum habet immensum; nec in urbe tantum sed circa urbem vagabamur, aderatque per singulos passus quod linguam atque animum excitaret. . . . [*He recalls the historical associations and monuments of the city.*]

Sed quo pergo? Possumne tibi in hac parva papyro Romam designare? Profecto si possim, non oportet. Nosti omnia, non quia Romanus civis, sed quia talium in primis rerum curiosissimus ab adolescentia fuisti. Qui enim hodie magis ignari rerum Romanarum sunt quam Romani cives? Invitus dico, nusquam minus Roma cognoscitur quam Romae; qua in re non ignorantiam solam fleo (quamquam quid ignorantia peius est?) sed virtutum fugam exiliumque multarum. Quis

enim dubitare potest, quin ilico surrectura sit, si coeperit se Roma cognoscere ?

Sed haec alterius temporis est querela. Solebamus ergo post fatigationem, quam nobis immensa urbs ambita pepererat, saepius ad Thermas Diocletianas subsistere, nonnunquam vero supra testudinem illius magnificentissimae olim domus ascendere, quod et aer salutaris et prospectus liber et silentium ac votiva solitudo nusquam magis. Ibi de negotiis nihil omnino, nihil de re familiari nihilque de republica, quam semel flevisse satis est ; et euntibus per moenia fractae urbis, et illic sedentibus ruinarum fragmenta sub oculis erant. Quid ergo ? Multus de historiis sermo erat, quas ita partiti videbamur, ut in novis tu, in antiquis ego viderer expertior, et dicantur antiquae quaecumque ante celebratum Romae et veneratum Romanis principibus Christi nomen, novae autem ex illo usque ad hanc aetatem. Multus quoque de illa parte philosophiae quae mores instruit ; hinc nacta cognomen. Interdum vero de artibus et de earum auctoribus atque principiis.

Itaque die quodam, dum in eam mentionem incidissemus, flagitasti ut dicerem explicite, unde putarem liberales et unde mechanicas initium habuisse, quod carptim ex me audieras. Feci quod iubebas haud duriter, quod hora diei et vacuitas inutilium curarum et ipse locus hortabatur, ut sermonem longiusculum ordirer, et attentio tua rem tibi admodum placere indicio erat. Testatus sum tamen me nihil novum, nihil fere meum dicere, immo vero nihil alienum. Omnia enim undecunque didicimus nostra sunt, nisi forsan abstulerit ea nobis oblivio. Quaeris nunc, ut quod illo die dixi repetam ac litteris mandem. Multa, fateor, dixi, quae si, non mutatis verbis, dicere cupiam, non possim. Redde mihi illum locum, illud otium, illam diem, illam attentionem tuam, illam ingenii mei venam ; potero quod unquam potui. Sed mutata sunt omnia, locus abest, dies abiit, otium periit, pro facie tua mutas litteras aspicio. Ingenio meo relictarum a tergo rerum fragor officit, qui adhuc in auribus meis tonat, quamvis ob hoc

ipsum in primis inde diffugerim, ut tibi liberius responderem. Parebo tamen ut potero. Possem te ad antiquos et ad modernos mittere, a quibus quod poscis accipies ; sed ne ita me liberem providisti, dum rogas ut dicam meis verbis, quidquid id est, quod, ut ais, tibi omnia ex ore meo cum gratius, tum clarius sonent. Gratiam habeo, sive ita se res habet, sive ita ut accendas animum dicis. Accipe igitur quod tunc dixi, verbis forte aliis sed eadem profecto sententia.

Verum quid agimus ? Nam et non parva res est, et epistola haec abunde crevit et nondum coepimus, et diei huius extremum est. Vis parumper digitis meis atque oculis tuis parcam ? Differamus quod restat in proximum diem, et laborem et epistolam partiamur, nec eadem papyro res diversissimas involvamus. Sed quid rursum cogito ? Quidve polliceor tibi diem proximum epistolamque alteram ? Nec diei unius opus est nec epistolare negotium ; librum exigit, quem non prius aggrediar, si tamen curis maioribus non retrahor atque distrahor, quam in solitudinem meam me fortuna revexerit. Ibi enim, non alibi, meus sum ; ibi meus est calamus, qui nunc passim rebellat et recusat imperium, molestissimis occupationibus meis fretus. Ita ille qui ex otio meo iuge negotium habet, ex negotio sibi otium quaerit, et quasi impius servus ac contumax, domini laborem in requiem suam trahit. Vbi vero primum fines meos attigero, suum ipse iugum subeat cogam, et de eo quod quaeris seorsum singulari libro, quid aliorum scriptis, quid meis coniecturis assequor, scribam. Sane ut familiares epistolas ludens et in ipso maxime viarum discursu tumultuque rerum scribere soleo, sic ad scribendum libros solitaria quiete dulcique otio et magno nec interrupto silentio opus est. Vale. II. Kalendas Decembres ; ex itinere. [1338 ?]

Barbato Sulmonensi. Fam. vii. 1.

INTER multifidas quibus obsideor curas illa non ultima est, quam ex rerum tuarum exspectatione concipio. Quid enim mihi Barbato meo clarius? Quid dulcius? Anxia res amor, credula, timida, sollicita, omnia circumspiciens et vana etiam ac secura formidans. Ecce quod semper timui, ecce quod semper scripsi, ecce quod quotidie dicebam, non poterat tam foedum facinus impunitum esse; et est ultio haec aliquanto serior quam putavi. Verte autem, Deus, iram tuam in auctores scelerum et noxia capita digno supplicio feri; parce piis, parce fidelibus. Quid insons meruit plebecula, quid sacra tellus Ausonia? Ecce iam pulvis Italicus gressu quatitur barbarico, et victores olim gentium, nunc heu! vincentium, praeda sumus, sive id peccata nostra meruere, sive iniquum et triste sidus aliquod adverso numine nos exercet, sive, in quod magis inclinor, integri, nunc scelestis additi, criminibus plectimur alienis. Sed absit ut Italiae metuam, a qua rebelles potius quod metuant habebunt, dum nuper urbi reddita potestas tribunicia vigebit, et caput nostrum Roma non aegrotabit. Pars Italiae sollicitum habet, illa videlicet quae olim Magna Graecia dicebatur; Brutius, Calaber atque Apulus, nunc Laboris Regio atque olim praepotens Capua, nunc regina urbium Parthenope. In has terras amoenissimas ab asperrimis Danubii ripis praeceps ruit exercitus, et coeli nostri serenitatem foedis nubibus involvit ab Aquilone oriens procella, quae vereor ne, dum responsum tuum operior, cum ingenti fragore detonuerit.

Sic omnia iam in extremum adducta referuntur. Iam Sulmonem primo belli impetu calcatum in ditionem hostium pervenisse fama est. Heu generosum oppidum, tuam et Nasonis patriam, quibus prosequar lamentis ab his hodie possessam, inter quos ille morte gravius putavit exilium! Qui autem adeo miserabiliter non tam de exilio quam de loco

exilii questus est, ut librum non exiguum texeret querelarum, quid dicturus fuisset, si Istri populos et id genus hominum qui, qua vagus Sarmata et arcitenens Getes nivosis oberrant collibus, ad occupandam armis patriam suam venturos ullo tempore praevidisset, ad quos se Caesaris imperio proficisci tam iniquo tulit animo, ut nihil aliud flere, nihil aliud deprecari, nihil aliud loqui posset? Te vero, frater, quid nunc dicere arbitrer ista cernentem, quae nec ego praesentia sine lacrimis audio, nec ille futura sine gemitu cogitasset? O feliciora iam saltem Nasonis ossa externa tellure obruta, quam si patriae pyramidis honore condita huius temporis ludibrio servarentur. Iam tranquilliora dixerim sepulchra inter Istrum et Hypanem quam inter Lirim et Vulturnum. Illinc barbari magno agmine diffugiunt, huc irrumpunt.

At ego, dum dolorem animi sequor, propositum excessi et evehebar longius, nisi me exspectans et crebro interpellans hic nuntius revocasset. Igitur unde discesseram revertor. Magno super te pavore torqueor, sed nihil in me quod ipse noverim consilii est, nihil auxilii; quia tamen plus interdum aliqui possunt quam se posse confidunt, si quid in me opis agnoveris, iure tuo utere. Gratiam, fateor, non mediocrem apud Tribunum, stirpe humili sed excelso virum animo propositoque, et apud populum Romanum habeo, nullis profecto meis meritis; sed Deus mihi malorum odia bonorum benevolentia compensavit; non quod vel illis nocuerim, vel his profuerim, vel malus esse desierim vel sim bonus; sed quia malos odisse, bonos amare disposui, et ab illorum turba ad horum paucitatem saepe transfugere volui, si datum esset, et volo, si dabitur. Si quid igitur in praesenti discrimine apud praefatos Tribunum ac populum prodesse tibi intercessio mea potest, ecce animus et calamus praesto sunt. Est mihi praeterea in longinquo et ab his motibus securo Italiae tractu domus, parva quidem, sed duobus unum animum habentibus nulla domus angusta est. Nullae illam damnosae divitiae, sed [nec] paupertas nec cupiditas, libelli autem innumerabiles inhabitant. Haec modo nos

exspectant, me ab occidente reversurum, quem iam biennio abfuisse conqueritur, te ab oriente, si fata cogerint, et si libuerit, venturum. Quid tibi praeter haec offeram non habeo. Domus autem, ad quam invito te, ubi sit nosti, in loco salubri et terroribus vacuo et pleno gaudiis et studiis opportuno. Tu quidquid consilii ceperis, ad felicem exitum Deus applicet. Ego interim utinam falsa timuerim et absentia, quod naturaliter solet, metum auxerit amantis. Animus quidem meus non quiescet donec vel te videro vel per litteras accepero te salvum ex his tempestatibus enatasse. Vale. III. Idus Septembris [1347].

Epist. sine tit., 14.

DIV distuli exspectans et materiam et nuntium; utrumque simul affuit, quamvis, ut es tu semper honestorum actuum praelargus, ego, etsi ingenii inops, scripturae utique non avarus, horum alterum deesse non possit. Adest ecce nuntius, ultra quam optari idoneus, nihil tibi devotius, nil mihi familiarius; adest scribendi materia, peregrinationis tuae rumor longe difficilis, inamoenae, qui mihi iam pridem calamum suggerebat, nisi quia incertus eram ubinam terrarum esses inveniendus; neque enim aut ipse mihi persuadebam longas te moras apud inferos exacturum sponte tua, aut omnino suspicari poteram te illuc aliter quam coactum cuiuspiam magnae necessitatis imperio perrexisse. Itaque tuum tacitus excusabam iter, quod illa iussisset quae adamantinum saepe regum quoque pontificumque cervicibus iugum imponit.

Nunc quia incolumem te reversum gaudeo, familiaritate illa, quam mihi peperit tua dignatio, fides mea, libet ex te quaerere, quid viro optimo cum pessimis locis, quid tibi cum Babylone. Fortissimos Romanorum legimus vitare solitos Campaniae Baias, apricum licet et salubrem locum, ubi ut exiguum honestatis, sic saltem voluptatis et laetitiae multum erat; adeo rebus omnibus neglectis uni studio virtutis intenti erant. Si hoc ita est, quis non Rhodanum vitet? Quis, oro, non fugiat Babylonem

et vitiorum simul omnium et laboris ac totius miseriae moestam domum? De quo quidem aliquid nosse debes. Visa loquor, non audita, fato meo pessimo in eas terras puer evectus, cui usque ad hanc aetatem indignanti equidem sed fortunae compedibus nescio quibus vincto magnae illic partes aetatis in gemitibus abierunt. Novi expertus, ut nulla ibi pietas, nulla caritas, nulla fides, nulla Dei reverentia, nullus timor, nihil sancti, nihil iusti, nihil aequi, nihil pensi, nihil denique vel humani. Amor, pudor, decor, candor inde exulant. . . . [*The city is the home of lies and insincerity.*] Res est insuper mundo nota, neque probationis omnino neque sermonis egens. Vnum et breve et ad reliqua perdiscenda satis efficax inseram, cui ego ipse qui loquor interfui. Duo simul e conscriptis patribus, in quibus orbis terrae et ostium domus Dei velut in cardine volvitur, a palatio Pontificis Maximi densa stipati famulorum acie descendebant; turba ingens exspectantium, quibus ante omnes illa infelix et Deo odiosa civitas plena est, de more surdum illud et praedurum limen obsiderant, qui ducibus suis visis, in quibus spem habebant, circumstrepere coeperunt; et pro se quisque anxie percontari, quae fortuna, quisve suarum rerum apud Pontificem status esset. Tunc unus patrum, nihil motus in re subita, ut qui iam pridem talibus assuevisset, nihil aut verecundia tactus aut misericordia miserorum inter spes vanissimas animam, vitam, fortunasque suas et tempus omne perdentium, insignis mendaciorum opifex, multa mentiri orsus et fingere quid cuique spei reliquum, quid ad huius aut illius postulata Pontifex respondisset, singula constanti impudentia et in nullo haesitans prosecutus est. Quibus auditis creduli omnes et hic quidem ut fit laetior, ille subtristis in diversum abeunt. Alter autem patrum et naturae nobilioris et verecundioris animi, et qui nisi ex illo esset ordine, vir bonus esse potuisset, in collegam iocans: 'Nihilne te' inquit 'pudet his simplicibus viris illudere et pro arbitrio fingere responsa Pontificis, quem ut scis non modo hodie, sed multis iam diebus proximis videre nequimus?' Ad hoc ille

reverendus pater et egregius veterator, ut erat fronte meretricia et attrita subridens: 'Immo vero te' inquit 'pudeat tam ingenio tardum fore ut Curiae artes addiscere tanto iam tempore nequeas.' . . . [*P. was amazed, but the rest applauded him for his cunning.*]

Ad te vero, pater optime, stilum vertens, oro, obsecro, obtestor, adiuro te per temetipsum, si tibi carus es, si solitam animae curam geris, ne quando tibi posthac in cor veniat illuc ire, unde nemo unquam exemplo melior factus, pessimi autem innumerabiles rediere. . . . [*We must choose a place healthy for the moral character as well as for the body.*] Sin, ut est animus honesti motus appetens, quoniam, quod eruditissimis quibusdam placitum viris scio, unum hoc nobis coelestis originis argumentum est, ut motu perpetuo delectemur, loco te si movere volueris, ad nos veni, vide Romam, vide Mediolanum, vide Venetias, vide Florentiam, vide Patavium tuum, vide Bononiam, ubi honestis in studiis egisti adolescentiam et integritatem patriam Italicis artibus adornasti; postremo quidlibet vide, Indos quoque, modo ne videas Babylonem neque descendas in infernum vivens. [1347 ?]

Stephano Columnae Seniori. Fam. viii. 1.

[Heu miserande senex . . .] [*You were regarded as the most fortunate of men, blessed with a noble family. But we must call no man happy until he is dead.*]

. . . Sed ad fortunae tuae varietatem redeo. Quinque germanos fratres iampridem sepelieras. Quem non tantarum columnarum ruina prosterneret? Mansisti tamen inconcussus, et, quod proprium magni invictique animi fuit, in te unum universam domus sarcinam transtulisti. Et illud quidem damnum irreparabile immortali compensabas fama, rerumque praegrandium memoria solabaris; inque tot fratrum locum nepotum longus ordo successerat. Dilecta tibi interim et amantissima uxor eripitur, 'felix morte sua, nec in hunc

servata dolorem'. Multo quidem sua morte felicior quam uxor Evandria, de qua id dictum est. Illi enim ne unius, huic ne plurimorum filiorum acerbum interitum videret, tempestiva morte consultum est. Eripitur et natorum maximus, cui singulariter incumbebas, geminum grave vulnus tam multa perpesso. Mansisti tamen iam ruentibus fundamentis. Inde aliis usque ad invidiosam magnitudinem auctis et mira luce fulgentibus fortunae peperceras, et miscens amara cum dulcibus, desiderium defunctorum superstitum solatio leniebas. Iam sensim obliteratus primorum vulnerum dolor erat, felix adhuc et, ut dixi, Metello felicior mori poteras. Longa vita praestitit, ut fieres Priamo similior quam Metello. Metellum quippe sepelierunt sui, suos Priamus sepelivit; multum diversa conditio. Trux fortuna, paucane inconstantiae tuae argumenta praebueras, nisi veteribus etiam nunc exemplis Stephanus noster accederet, quem brevissimo tempore, vario genere moriendi, filiorum ac nepotum multitudine spoliatum, de felicissimo patre miserandum orbitatis spectaculum posuisti? . . . [*Stefano must seek comfort within himself, in the recollection of his past glorious life. To the wise man no calamity can be altogether unexpected.*]

Memento ergo, mihi enim imago illius temporis ante oculos est, dum ante annos decem Romae tecum agerem, et forte soli hora diei iam sera essemus, deambulantes in Via Lata, quae a domibus tuis ad Capitolii arcem ducit. Constitimus tandem illic, ubi transversa illam secat via, quae a montibus ad Camilli arcum atque inde ad Tiberim descendit; dumque in illo quadrivio, nullo interpellante, multa colloqueremur de statu domus ac familiae tuae, quae tunc ut saepe aliis externis clarior periculis, civili bello gravissimo agitabatur, incidit, ut fit, unius ex filiis tuis mentio, quocum, suggestu malevolorum reor, eo tempore plus quam paterna iracundia dissidebas; sed tribuit mihi benignitas tua, quod multis ante negaveras, ut me auctore ille tunc rediret in gratiam. Ceterum cum de eo multa mecum familiariter questus esses, mutata fronte tandem

adiecisti haec fere (non enim rerum modo sed verborum mihi suppetit memoria): 'Filius meus, amicus tuus, de quo me cogis ut paterne sim affectus, in senectutem meam quae honestius continuisset evomuit; sed quoniam negare tibi hoc non possum, praeteritorum omnium oblivio et, ut aiunt, abolitio sit. Post hanc diem nullum mihi vel in verbo irae vestigium videbis. Vnum non silebo, cuius te tempus in omne testem facio. Mihi quidem obiicitur in primis, quod contra aetatis meae decus pluribus me bellis implicem quam oportet, hanc filiis odiorum atque discriminum hereditatem relicturus. Ego vero Deum testor, nullam me aliam ob causam nisi amore pacis bella suscipere. Quietis avidum me vel senectus ultima, et in hoc iam ferreo pectore frigescens animus, vel longa humanorum casuum reddidit observatio. Verum ita fixum atque firmatum habeo, labori terga non vertere. Mallem tranquilliora; sed si ita sors tulerit, ad sepulchrum potius pugnando perveniam quam discam servire senex. Ad id sane, quod de hereditate dicitur, hoc unum respondisse velim, et hic fige in me oculos animumque. Vtinam hereditatem aliquam filiis dimitterem! Sed aliud voto meo debitum, aliud fato visum, quod moestus dico, siquidem confuso naturae ordine filiorum meorum omnium heres ero.' Haec dicens undantes lacrimis oculos avertisti. Id quonam seu animi praesagio, seu Dei monitu dixeris, incertum; quamvis vaticinari aliqua de natorum eventibus principes solere, testis est divus Vespasianus, qui alterius natorum mortis genus amborumque praenuntiavit imperium.

Ego quidem die illo, tanquam vel casu tibi elapsum, vel ab indignatione profectum, verbum contempsi, fateor, neque tantarum fore virium suspicatus sum. Post longum vero tempus, dum crebris filiorum mortibus quaeri fidem vaticinio viderem, rem inter amicos retuli. Inde in vulgus effusa est; itaque sacrae memoriae Iohannes, Romani decus cardinis, et familiae tuae princeps, tribus iam fratribus defunctis, evicit precibus extorsitque, ut sibi rem totam ordine narrarem. Quod

cum invitus fecissem, ille suspirans ait: 'Vtinam genitor noster non tam veridicus vates esset.' Eodem anno, ferali illo primogeniti tui ac nepotum casu magis ac magis horrere praesagium tuum coepit, donec ipse dolore confectus, ut arbitror, novissime moriendo, dictum patris tristi quidem sed plena fide complevit. Quae res cunctis qui eam audivere mirabilis, mihi vero magis in dies horribilis ac stupenda est . . . [*Stefano's experience of life will have taught him to despise the power of fate.*] Vale. Sexto Idus Septembris [1349].

Olympio suo. Fam. viii. 3.

EXSPECTAVI anxie, necdum aut patiens nuntius aut otiosus dies adfuit. Itaque simul concepta carptim explico, non quidem ex animi mei sententia; novi enim orationis perpetuae quanta vis. Ille orientalium fluviorum maximus, multis distinctus alveis, vides quam non modo permeabilis, sed etiam contemptibilis factus est. Sed pareamus tempori, sit libitum quod licet, quando quod est libitum non licet. Et quoniam nuntii huius haud sat explorata fides erat, unam dumtaxat epistolae tuae partem exequar, ubi reditum ad fontem Sorgiae dissuades, ut illam tibi sollicitudinem eripiam. Videris enim mihi de hac re non mediocriter curare, nec immerito, quod eo saepius vocantem Socratem nostrum non audire non potui. Itaque victus tandem precibus, spoponderam, si tractata succederent, quibus et honestus illic manendi color et vitae necessaria quaererentur (vitae, inquam, sodalium et multorum ad me illic de more convenientium, mea enim vita non modo necessariis instructa, sed vereor ne supervacuis impedita sit), quo sibi libuisset secuturum, non ignarus quidem rerum harum et illarum, sed magnum ibi hactenus ducem nostrum et nos omnes esse cogitans, quos mihi reliquos mors fecisset, amoris vestri velut uncis quibusdam validissimis retrahebar.

Nunc mutata sunt omnia, et amicorum turba abiit, et dux

noster obiit, et Socrates meus, qui solus ibi est, quamvis unus in me possit omnia, quamvis inveteratae consuetudinis vi et ipse ibi esse et omnes suos meque ante alios secum esse desideret, nunquam tamen audebit, omni spe abscissa, in eas nos terras accersere, ubi omnes prorsus alienigenae atque hospites futuri simus. Neque enim ludus est hominibus mortalia et caduca corpuscula trahentibus dicere, quod animae felices corpore solutae apud Virgilium loquuntur: 'Nulli certa domus, lucis habitamus opacis, Riparumque toros et prata recentia rivis Incolimus'. Si enim ista sufficerent, posset utique Clausa Vallis, unde Sorgiae fons erumpit, nobis omnibus abunde rivulos nitentes et frondosas domos et herbosa cubilia ministrare. Sed plus aliquid exigit natura; philosophos quidem et poetas duros ac saxeos vulgus extimat; sed in hoc fallitur, ut in multis; carnei enim sunt, humanitatem retinent, abiiciunt voluptates. Est autem certa vel philosophicae vel poeticae meta necessitatis, quam praeterire suspectum sit. Non est per se sufficiens, ut ait Aristoteles, naturam speculari, sed oportet et corpus sanum esse et cibum et reliquum famulatum existere. 'Neque enim cantare sub antro Pierio, thyrsumve potest contingere saeva Paupertas atque aeris inops, quo nocte dieque Corpus eget,' ut Satyricus ait, magno ac perpetuo apud doctos philosophici poeticique dogmatis consensu rerum sed verborum varietate multiplici. Igitur Clausa Vallis, ut coeptum sequar, ad aliquod breve tempus urbanarum voluptatum taedio affectis, ut olim, diverticula non inamoena sufficeret, in longum certe nec promitteret necessaria nec praestaret. . . . [*We must consider life as a whole.*]

Scio Clausae Vallis optabilem aestivo praesertim tempore stationem, et si ulli unquam secessus ille gratus fuit, mihi fuisse gratissimum decennis indicio est mora. Quod si apud te, immo vero apud alterum me, sine iactantia gloriari licet, pace montium ac fontium silvarumve, aliquid usque nunc loco illi, non dicam clarius, sed certe notius incolatu meo accedit; opinari ausim apud multos non minus illum meo

nomine quam suo miro licet fonte cognosci. Quod idcirco dixerim, ne quis dubitet, me illud rus nunc spernere, quod mihi meisque rebus aptissimum semper inveni, ubi saepe curas urbanas rustica requie permutavi; quod non tantum electione ipsa, sed agrestibus muris, et (ut spero) solidiore cemento, verbis atque carminibus illustrare pro viribus studui. Illic, iuvat enim meminisse, *Africam* meam coepi tanto impetu tantoque nisu animi, ut nunc limam per eadem referens vestigia, ipse meam audaciam, et magna operis fundamenta quodammodo perhorrescam. Illic et *epistolarum* utriusque stili partem non exiguam, et paene totum *Bucolicum carmen* absolvi, quam brevi dierum spatio, si noris, stupeas. Nullus locus aut plus otii praebuit aut stimulos acriores. Ex omnibus terris ac saeculis illustres viros in unum contrahendi illa mihi solitudo dedit animum. Solitariam vitam religiosumque otium singula ibi singulis voluminibus perstringenda et laudanda suscepi. Denique iuvenilem aestum, qui me multos annos torruit, ut nosti, sperans illis umbraculis lenire, eo iam inde ab adolescentia saepe confugere, velut in arcem munitissimam, solebam. Sed heu mihi incauto! Ipsa nempe remedia in exitium vertebantur. Nam et his, quas mecum adduxeram, curis incendentibus, et in tanta solitudine nullo prorsus ad incendium accurrente, desperatius urebar; itaque per os meum flamma cordis erumpens miserabili, sed, ut quidam dixerunt, dulci murmure valles coelumque complebat. Hinc illa *vulgaria* iuvenilium laborum meorum *cantica*, quorum hodie pudet ac paenitet, sed eodem morbo affectis, ut videmus, acceptissima. Quid multa? Si, quaecumque alibi, cum his quae ibi scripsi, conferantur, loca omnia locus ille, me iudice, hactenus superet. Est igitur, eritque dum vixero, sedes illa mihi gratissima, commemoratione iuvenilium curarum, quarum usque ad hanc aetatem in reliquiis elaboro.

Verumtamen, nisi nosmet ipsos fallimus, alia quaedam sunt viro tractanda quam puero; et ego aliud illa aetate non videram. Obstabat tamen recto iudicio caecus amor; obstabat

aetatis imbecillitas paupertasque consilii; obstabat reverentia ducis nostri, sub quo esse pluris erat quam libertas; immo sine quo nec libertas nec vitae iucunditas plena erat. Nunc et illum et quidquid dulce supererat uno paene naufragio amisimus; quodque sine suspirio dici nequit, virentissima olim laurus mea vi repentinae tempestatis exaruit; quae una mihi non Sorgiam modo, sed Duentiam Ticino fecerat cariorem; velumque, quo oculi mei tegebantur, ablatum est, ut videam quid inter Vallem Clausam Venusini, et apertas Italiae valles collesque pulcherrimos et urbes amoenissimas ac florentissimas intersit, interque unicum Sorgiae fluvium ac fontem, et tot lucidos fontes, tot vaga flumina, tot piscosos lacus, duo longe clarissima maria, Italiam curvis et speciosis anfractibus hinc inde vallantia; ut reliquas naturae praestantissimas dotes sileam, atque in primis ingenia moresque hominum, de quibus non hic dicendi locus est. Et tamen vide quantum primae impressiones animis haereant, quantumve consuetudo longior possit in rebus omnibus. Vt enim, iuxta perfectae legem amicitiae, omnes tibi pectoris mei fluctus aperiam, sensum hac in parte rationi rebellantem sentio, et, fateor, vallem illam nunc vel maxime repudians suspiro; meque vel invitum nescio quis locorum amor vellicat. Ibam vero nunc longius; sed exspectantis murmure nuntii admoneor ut dicam: Vale. xv. Kalendas Iunias [1349].

Socrati suo. Fam. viii. 7.

[Mi frater, mi frater . . .] [*The wise man should control his grief, but P. admits that he finds relief in writing to Socrates without control.*]

. . . Qua in re benigno sub iudice forsan excuser, si ad examen venerit, illud quoque non leve aliquid, sed millesimum trecentesimum quadragesimum octavum sextae aetatis annum esse, quem lugeo, qui non solum nos amicis, sed mundum omnem

gentibus spoliavit. Cui si quid defuit, sequens ecce annus illius reliquias demetit, et quidquid illi procellae superfuerat, mortifera falce prosequitur. Quando hoc posteritas credet fuisse tempus sine coeli aut telluris incendio, sine bellis aut alia clade visibili, quo non haec pars aut illa terrarum, sed universus fere orbis sine habitatore remanserit? Quando unquam tale aliquid visum aut fando auditum, quibus hoc unquam annalibus lectum est, vacuas domos, derelictas urbes, squalida rura, arva cadaveribus angusta, horrendam vastamque toto orbe solitudinem? Consule historicos, silent; interroga physicos, obstupescunt; quaere a philosophis, humeros contrahunt, frontem rugant et digitulo labris impresso silentium iubent. Credet ista posteritas, cum ipsi qui vidimus vix credamus, somnia credituri, nisi experrecti apertis haec oculis cerneremus, et lustrata urbe funeribus suis plena, domum reversi exoptatis pignoribus vacuam illam reperientes, sciremus utique vera esse quae gemimus? O felicem populum pronepotum, qui has miserias non agnovit, et fortassis testimonium nostrum inter fabulas numerabit!

Meremur haec quidem et graviora, non infitior; sed et maiores nostri meriti sunt, atque utinam non et posteri mererentur. Quid est ergo, iudicum iustissime, quid est quod insigniter adeo in nostrum tempus ultionis tuae fervor incubuit? Quid est quod, cum culpae non desint, desunt exempla supplicii? Cum omnibus peccavimus, flagellamur soli. Soli, inquam; audeo enim affirmare, quod si omnium saeculorum flagella post arcam illam famosissimam, reliquias mortalium informi pelago circumferentem, cum praesentibus aestimentur, deliciae fuerint et ludus et requies; neque enim cum his malis conferri decet bella quantalibet, in quibus et remediorum multa sunt genera, et, quod ultimum est, viris saltem fortiter mori licet. Est autem solamen mortis eximium, bene mori. Hic remedii nihil prorsus, nihilque solatii est, cumuloque cladis additum mali causas principiumque nescire; nam nec ignorantia nec ipsa quidem pestis odiosior nugis ac

fabulis quorumdam hominum, qui professi omnia sciunt nihil, quorum tamen ora, licet assuefacta mendaciis, tandem silent, et quae impudentia primum ex more laxaverat, ad ultimum clausit stupor. . . . [*The present generation is being punished for its own sins and its fathers' sins. God works in mysterious ways. He reminds Socrates of all the friends they have lost in the last year.*]

Supererat hic mihi paululum de fragmentis anni praeteriti ante alios vir clarissimus, et, siquid mihi credis, magni animi consiliique, Paganinus Mediolanensis, qui mihi post plurima experimenta virtutis acceptissimus, nec me modo sed nobis dignissimus visus erat. Itaque iam hic mihi Socrates alter esse coeperat, fides familiaritasque prope eadem, quodque dulcissimum habet amicitia, participatio utriusque fortunae, apertisque animi latebris, fida communicatio secretorum. . . . [*He loved Socrates from P.'s report of him.*] Et hic quidem (quod sine multis lacrimis non dico, et cum pluribus dicerem, nisi praecedentibus malis exhaustos hosce oculos atque omnes, si quae sunt, lacrimarum reliquias instantibus reservarem), hic, inquam, pestilenti morbo, qui nunc orbem populatur, repente correptus ad vesperam, postquam coenam cum amicis et quod occidui temporis restabat, in nostro tantum sermone et amicitiae rerumque nostrarum commemoratione consumpserat, noctem illam inter dolores ultimos imperterrito animo transegit; mane autem rapida morte subtractus est, ac ne quid de funesta consuetudine laxaretur, triduo inexpleto illum filii omnisque familia consecuti sunt. . . . [*Fate was still not satisfied with this calamity.*]

Duos nobis amicos fortuna reliquerat, et licet alios reliquisset, ii tamen erant quibuscum tempus vitae nostrae quod restat, ea non prohibente, posse traducere videbamur. Quid enim ex omnibus obstabat? Non paupertas, non divitiae, non disparitas voluntatum. Animus in quattuor unus erat. Itaque gloriabar, antiquitatem perraris et in diversis saeculis uno vel altero, aetatem vero nostram esse et domum unam brevi fore duobus

simul amicorum paribus adornatam. Minus proprie paria nominavi, unum erat, immo vero nullum par, sed una omnium mens, ut dixi. Quid, heu mihi! Luca nostro benignius? Quid Maynardo suavius? In quorum iudicio nos errare diuturnior experientia non sinebat. Primus quidem sic animo compositus, ut praeter dulcissimum iucundissimumque convictum etiam nostrorum studiorum particeps et comes esset. Alter autem, etsi huiuscemodi rerum expers, abunde tamen ornatus iis per quae studiis talibus pervenitur, humanitate scilicet, fide, liberalitate, constantia. Quid multa? Liberalium disciplinarum nescius, sed vir bonus et amicus esse didicerat, et in coetu nostro talis unus aptior erat quam si omnes studio deditos ceterarum rerum omnium incuriositas habuisset. Itaque ad opportunitates varias commode admodum et paene divinitus ille nobis quartus accesserat. Nimis felices visi sumus; invidit crudelissima fortuna, et indignata est, quod nos nondum totos tantorum comitum perditione prostrasset.

Moverant ambo simul, et te, frater, apud Avinionem, ut certus sum, non sine suspiriis dimisso me alteram animi sui partem cupidissime petebant. Moestam nimis et miseram historiam aggressus sum. Sed est quaedam lugendi dulcedo, qua saepe nimium pascor infelix. Veniebant pariter optimo animo, fato pessimo, miserabili eventu, ille Romam petiturus, ille Florentiam. . . . [*P. had just left Parma when they arrived, his first absence from the town for a year.*] Quod si me Parmae reperissent, poterat mora longior fortunae duritiem fortassis inflectere, mutassent forte consilium, et per nuntios actis quae acturi erant in patria, ipsi amoris dulcedine compediti mecum inseparabiliter resedissent. Et nunc quid prohiberet quominus simul omnes essemus in quiete illa animi diutius exoptata? . . . Itaque cum Parmam venissent, percontando per obvios re comperta, tristes ad domum nostram deiectis animis ac vultibus descenderunt. Quid singula prosequar? . . . [*They stayed the night in P.'s house.*] Postero autem circa horam diei sextam abierunt litteris domi relictis, quibus mihi et eorum

tristitia et redeundi propositum, multaque praeter haec alia nota sunt. Quas ego litteras dum vivam inter delicias habebo, dolorum stimulos ac lacrimarum materiam immortalem. Mensis abhinc integer lapsus erat, cum ego ignarus horum omnium domum redii, litteras reperi, famulosque meos cum earum tenore concordes audivi admirans. Sed quid agerem ? Illi tanto ante discesserant ut iam demens exspectarem reditum ac negligentiam accusarem. Quae postquam mihi debito longior visa est, unum ex famulis Florentiam misi, Maynardum litteris excitans ad observationem promissorum, atque illud adiiciens ut eumdem nuntium Lucae nostro mitteret, seu ille Romae moras ageret, seu Teani, cui ingentem quoque epistolam scripsi exhortatoriam ad votorum modestiam et ad huius vel alterius loci electionem, quicumque rebus nostris appareret opportunior, nec non ad morem studiosae solitariaeque vitae ; quae quoniam omnes aequaliter tangebat, ut per eum ad te etiam mitteretur inserui. . . . [*P. was preparing for their arrival.*]

Has inter curas, quae infausti rumoris amaritudinem geminarunt, nuntius meus die octavo, postquam hinc discesserat, per intensissimum imbrem non exspectatus adfuit, et pluvia et lacrimis madens et fronte vulnus animi visibiliter praeferente. Dirigui et excusso manu calamo (scribentem enim forte compererat) : 'Quid novi affers, dic ocius,' exclamo. At ille gemitu verba frangente : 'Infelix' inquit 'nuntius advenio. Amici tui super Apennini verticem in saevas latronum manus inciderunt.' Heu mihi ! quid mali est ? Prosequitur ille singultiens : Maynardum, qui casu quodam nil tale metuens substiterat, in insidias lapsum et repente compressum inter carneficum gladios procubuisse; Lucam clamore permotum adacto calcaribus equo advolasse viriliter, solumque inter decem aut amplius sicarios stricto mucrone constitisse, multisque vulneribus datis et acceptis, vix tandem vivum evasisse ; praedones sublata occisi praeda impio gressu abiisse, ita tamen ut labore simul et conscientia defessi, facile capi potuerint, excitatis agrestibus ad tumultum, nisi quidam falso et indigno

nobilitatis nomine superbi, quos nominare non est necesse, accurrentes a montibus, et cohibuissent iustum impetum insequentium, et cruentam praedonum catervam sub moenibus excepissent; Lucam adhuc gladium in manibus habentem, procul inde visum inter rupes ac nemora; nil de eo deinceps aliud auditum. . . . [*He describes his anxiety as to the fate of Luca.*]

Transibat hac, sextus hodie, ut reor, aut septimus dies est, nobilis quidam vir, Florentinus civis, e Curia veniens, cui cum forte in via publica equos suos currenti [*sic*] occurrisset unus ex pueris meis, secretorum mihi conscius dolorum, et ex sermone hominis, ut fit, etiam patriam cognovisset, ultro verbis eum aggressus inquirere coepit, an de hoc amicorum nostrorum casu noscat aliquid. Et cum nosse omnia videretur, hortatus est ut mecum loqui et infestum dubietatis meae nodum vellet absolvere. At ille, audito nomine meo, alioquin licet mihi incognitus, benigne admodum multis comitantibus ad me venit; quem de omnibus diligentissime percontatus in summa didici Lucam nostrum vivere, sic et apud nos litteras Florentia transmissas, sic publicam famam loqui. Ita ego, quod mirari et indignari soleo, in media positus Italia rumores Italicos ignoro, donec ex Gallia nuntientur. Illius ergo digressu sic remansi quasi inter densas animi mei nubes quidam insperati gaudii radius penetrasset. . . . [*But conflicting rumours still reached him as to Luca's fate, and P.'s anxiety was long continued. He sends greetings to various friends.*] Vale iterum et semper mei memor, et rescribe quaeso si vivis et si vales. Haec, frater, ut facile perpendi potest, scripsi inter molestias et tumultus animi varios et cum multa festinantia, licet nuntius aliquis non adesset; sed aderit forte dum non sperabitur, vel me absente, qui perferat; ego enim quotidie per rura nostra discurro, non tam rei familiaris cura, quae mihi nulla est, quam amore solitudinis, ut, si quodammodo fieri possit, meipsum obliviscar et languores meos. Vale. x. Kalendas Iulii [1349].

Socrati suo. Fam. ix. 2.

TE compressis aliquando gemitibus sedatisque suspiriis atque animi turbinibus, infracta voce siccisque oculis alloquor. Sic me audies quasi hominem naufragio elapsum fessumque querimoniis, sedentem in litore, moestum quidem sed iam fletu abstinentem et parvas magnae fortunae reliquias recensentem. Mitto illas amoenissimas atque amplissimas amicitiae opes, quibus abundantissimus regibus ipsis ac terrarum dominis mihi ditior videbar, quarum repente pauperrimus factus sum; non est ferendus qui imminutas delicias suas luget. Ad necessaria vitae praesidia, quae nostra videbantur, sed non erant, transeo. Duos mihi fratres genetrix mea, plures amicitia pepererat. Primum quidem fratrum naturalium mors infantem tulit. Secundum mihi Cartusia iam virum abstulit, immo vero non mihi, sed mundo ablatum Deo reddidit, Gerardum nostrum, nulla in re aut germano tibi unico secundum, aut mihi quam tibi ullis affectibus vinctiorem. At in reliquis, ut sileam duos, recentium mihi fletuum materia, quorum alterum Apenninus extinctum habet, alterum terror vagus, ita ut illius certa mors, huius incerta sit; quattuorque alios non omittam, Thomam scilicet ac Barbatum, et Laelium et Guidonem nostrum, quorum primum Messana Siciliae, secundum Sulmo Brutiorum, tertium Roma, quartum Ianuensis ora donaverat; sed primum mihi mors tenerum, secundum [coniugii] tenax nodus, tertium cura reipublicae, quartum vero curialis occupatio habendique studium eripuit. Duo praeter hos alii contigerant, nulli vel ingenio vel amicitiae gloria cessuri, Franciscus et Ioannes, conterranei mei ambo, par hominum ad unguem doctrina et morum elegantia perpolitum. Hos mihi patria, quae dedit, ipsa eripit. Ita enim affixi et nativae zonae dulcedine compediti sunt, ut, cum amoris illorum pignora multa quidem et magna possideam, convictus nulla prorsus extra muros patrios spes sit.

Ita, quoniam de amicis paribus sermo est, quorum facilior

suaviorque usus, vides, nisi fallor, ut ad te unum vere tota res redit. Te autem, mi Socrates, te unum mihi, quod mirentur posteri, non tellus Ausonia ut reliquos dedit, sed Cereris et Bacchi et Minervae sterilis, at virorum fertilis Annea Campiniae; neve forsitan rudis lector Campaniam dici putet, Campiniam dico, inferioris Alemanniae, ut nunc vulgo fertur, vel aliter extremam Galliae Belgicae particulam, quae inter laevum Rheni latus et Hollandiam et Brabantiam iacet, ut inops patria divite gloriaretur ingenio, et natura suum ius teneret e limo quolibet et quocumque sub aere magnos spiritus procreandi. Haec te mihi igitur talem virum genuit atque in lucem misit illo ipso tempore quo ego procul alio terrarum orbe nascebar; quamvis, quem origo fecit alienigenam, mansuetudo animi et conversatio longior, atque in primis amor mei, magna Italum te ex parte fecerit. Mirum in tam longe natis quanta vicinitas animarum, quanta sit coniunctio voluntatum, viginti iam nunc annorum testimonio probata. Nomen tibi a gravitate morum ac iucunditate indictum, cumque ars musica in qua regnas Aristoxenum dici vellet, vicit iudicium amicorum ut noster Socrates dicereris. Haec non tibi sed mihimet atque aliis memorasse gratum fuit.

Nunc te mihi unicum ferme iam laboriosae vitae solamen ac levamen invida sors, interiectis Alpibus, tendit eripere; quod si peragit, solus sum. Id ne pati velis, per omnes te coelicolas obtestor, mihique hoc totum animi tui acumen ut expendas, quaeso. Nimis equidem seu locorum seu temporum intervallis abstrahimur, unumque prosperitatis eximium fructum atque adversitatum remedium amittimus, simul vivere. De hoc multa Olympio pridem nostro, sed ut vereor frustra, multa etiam tibi saepe et dixi et scripsi, quae quoniam memoriae affixa confido, illa nunc paucis excitasse ac refricuisse suffecerit. Te ergo, quem cum aliis in consilium mittere solebam, iam solum hortor ut consulas tu orator confutatorque, tu iudex electorque sententiae; et ego libens obsequor. Scis geminam nobis in Italia sedem esse; si neutra placet, tu delibera, modo

ne iudicium affectus impediat, ubinam commodius futuri simus. Nusquam adeo radicatus sum, quin blando pollice fidi amoris avelli possim; quo tibi, ni fallor, scrupulosius trutinanda res est. Vide si qua est via quae sparsos recolligat amicos; quod si nulla est, me, oro, iam tandem teque ipsum hoc expedias labore; et quod nullo sidere prohibemur, tuis in litteris ut te videam praestes; nam tu in meis me tam crebro vides, ut nisi caritas superet iam possim tibi esse fastidio. Vale. iv. Idus Martias, Veronae [1350].

Amicis suis. Fam. ix. 3.

RELIQVIAE nos malorum veterum exercent; honestatem profiteri volumus nec valemus. Nulla nobis de praesenti fides praeteriti temporis opinione laborantibus. Importune fores obsidet amica, et saepius pulsa revertitur atque insidiis pernox latet. Iures coelibem te agere vitam velle, praelatam sibi alteram credet, ut cui et incognitus coelibatus, et persuasum sit te vita simul et feminae consortio cariturum. Comites antiqui limen assuetum agmine facto circumstant, evocant, interpellant, diem festum et conventum nobilium matronarum alacri clamore denuntiant. Respondes te talia non amare? Primum attoniti mirantur, mox irrident et iniecta manu protrahunt quo nolis, ut qui mutatos affectus et proximam senectutem, quam in se iuvenilibus adhuc animis non advertunt, nec in coaetaneis suspicantur. Procuratores et rei domesticae ministri damnis hinc instantibus accurrendum, hinc praeteritis succurrendum consulunt. Ingererem illud Anaxagorae: 'non essem ego salvus, nisi ista periissent,' aut simulatorem aut insanum putant. Amici partim residem sollicitant et mille vias ambitionis atque avaritiae ostendunt, utendum tempore, et occasionem fortunae impigre rapiendam. Testantem superos bonis propriis contentum esse pars vecordem nihilique hominem fastidit, pars fronte consilium occultare, ne quis sibi pectus monstranti quaestus partem

eripiat, arbitrantur. Quid maioribus insisto, cum minimorum indignatio non desit? Sartori sutorique meo persuadere non possum ullis artibus me laxiorem vestem et calceum velle quam soleo. Putant me fingere modestiae causam, et cum multa promiserunt, non petitioni meae sed opinioni suae obsequuntur. Sic iam senes adolescentum malis premimur; versantique animo quid hic remedii esse possit, una tantum ad salutem ostenditur via. Aliquo terrarum fugiamus, ubi nos sanam mentem attulisse non sit incredibile, ubi possimus tandem esse quod sumus, nec cogamur esse quod fuimus. Saepe fessis motum latus et mutatus aer aegris profuit. Mansuescunt arbores insitae et translata holera convalescunt. Quod ad me attinet, amici, id mihi nunc in animo est. Quamvis enim contra multorum sententiam sit, sentio saepe alibi tranquillius senectutem agi quam ubi adolescentia acta est. Avinione, VII. Kalendas Octobris [1351 ?].

Gerardo fratri suo Monacho Carthusiano. Fam. x. 3.

SVBIT animum, luce mihi carior germane, longaevo silentio finem ponere; quod si forsan obliviosi animi indicium arbitraris falleris. Non prius te quam me ipsum obliviscar. Timui hactenus tirocinii tui quietem interrumpere; fugere te strepitum, amare silentium sciebam, me vero, si semel inciperem, haud facile desiturum; is amor tui est, ea rerum tuarum admiratio. E duobus igitur extremis non quidem mihi gratius sed tibi tranquillius eligebam. Nunc, ut verum fatear, non tam tibi quam mihi consulturus ad scribendum venio. Quid enim tu sermunculis meis eges, qui coeleste iter ingressus, angelicis assidue colloquiis recrearis? . . . [*P.'s letters can hardly be a danger to his brother's monastic vows, after a probation of seven years.*] Meministi, frater, qualis olim rerum nostrarum status erat, et animos nostros quam laboriosa dulcedo et quantis amaritudinibus conspersa torquebat; meministi, puto, ut nunc et libertati tuae congaudeas et fraternae condoleas servi-

tuti, quae me adhuc solitis compedibus arctatum tenens, iam cultrum lateri, iam laqueum collo parat, peregissetque iam pridem, ni liberatoris dextera, quae te servitio exemit, me ab interitu defendisset. Orabis, frater, ut me quoque iam tandem libertati restituat, et uno ventre progressos pari fine felicitet et si praeire debueram, non pudebit sequi. Meministi, inquam, quis ille et quam supervacuus exquisitissimae vestis nitor, qui me hactenus, fateor, sed in dies solito minus, attonitum habet ; quod illud induendi exuendique fastidium, et mane ac vespere repetitus labor ; quis ille metus, ne dato ordine capillus efflueret, ne complicitos comarum globos levis aura confunderet ; quae illa contra retroque venientium fuga quadrupedum, ne quid adventiciae sordis redolens ac fulgida toga susciperet, neu impressas rugas collisa remitteret. . . . [*The religious life has freed Gherardo from these follies, P. is being liberated by advancing age.*]

Quid de calceis loquar ? Pedes, quos protegere videbantur, quam gravi et quam continuo bello premebant ! Meos, fateor, inutiles reddidissent, nisi extremis necessitatibus admonitus offendere paululum aliorum lumina quam nervos et articulos meos conterere maluissem. Quid de calamistris et comae studio dixerim ? Quotiens somnum, quem labor ille distulerat, labor ille abrupit ? Quis piraticus tortor crudelius arctasset quam propriis ipsi manibus arctabamur ? Quos mane nocturnos sulcos in speculo vidimus rubenti fronte transversos, ut qui capillum ostentare volebamus, faciem tegere cogeremur ? Dulcia sunt haec patientibus, passis vel memoratu horrida, incredibilia inexpertis. . . . [*The recollection of these follies must increase Gherardo's satisfaction with his life to-day.*]

Et, ut haec leviora praeteream, recordare etiam, quo promptius e tanta Charybdi liberatus dignas Deo gratias agas, quanta nobis fuerat cura, quantaeque vigiliae, ut furor noster late notus et nos essemus populorum fabula. Quotiens syllabas contorsimus ! Quotiens verba transtulimus ! Denique quid non fecimus ut amor ille, quem si extinguere non erat, at

saltem tegi verecundia iubebat, plausibiliter caneretur! Laudabamur in studiis nostris, et 'capita delirantium peccatoris oleum impinguabat'. Sed ineffabilis Dei pietas gressus tuos interea pedetentim revocabat ad rectum iter. . . . [*He holds his brother most fortunate to have escaped the annoyances of secular life, the trials of servants, the avarice of guardians, &c.*] VII. Kalendas Octobris, ex oppido Carpensi [1348].

Gerardo fratri suo. *Fam.* x. 5.

[Geminum otium tuum munus. . . .] [*He writes of the discord and contradictions in human life.*]

Postremo de me, cuius vicem valde germanitas tua pertimescit, nec immerito, tot in circuitu frementibus procellis, non dico securitatem sed spem bonam habeas. Scito me consiliorum quae mihi supremo digressu dederas non oblitum. Asserere non ausim adhuc me in portum confugisse; feci autem quod nautae solent quos in alto tempestas invasit; insulae, ut ita dixerim, cuiuspiam unum latus ventis ac fluctibus obieci; illic, donec tutior portus appareat, delitesco. Et quem, inquies, in modum? Si quidem, Iesu Christo auspice, tria illa utcumque me implesse noveris quae mandasti, et ut consummatius impleam summis in dies viribus eniti, quod non ad gloriam meam, qui adhuc multis in malis ac miseriis versor, cui multus et de praeterito dolor et de praesenti labor, et de futuro metus est, sed ad gaudii tui primitias narro; simul ut, quo melius de me sperare coeperis eo ferventius pro me incipias orare.

Sunt autem tria haec in quibus tibi parui. Nam et in primis abditas scelerum meorum sordes, quae funesta segnitie longoque silentio putruerant, in apertum manibus salutiferae confessionis elicui; idque saepius facere, atque ita omnipotenti medico caecum animi mei vulnus ostendere, in consuetudinem adduxi. Deinde non diurnas modo sed nocturnas ad laudes Christo dicendas adeo impiger, eodem sollicitante, factus sum,

ut his etiam brevissimis noctibus, quantalibet serotina fatigatum vigilia, nunquam me vel sopitum vel tacitum aurora reperiat. Ita mihi placuit illud Psalmistae : 'Septies in die laudem dixi tibi,' ut ex quo semel hunc morem sum amplexus, nulla me vel semel ab incepto occupatio diurna distraxerit ; et illud eiusdem : 'Media nocte surgebam ad confitendum tibi,' ut quotidie illa hora nescio quem ad excitandum me venire sentiam, qui gravi licet somno pressum dormire prohibeat. Tertium est quod consortium feminae, sine quo interdum aestimaveram non posse vivere, morte nunc gravius pertimesco ; et quamquam saepe tentationibus turber acerrimis, tamen, dum in animum redit quid est femina, omnis tentatio confestim avolat, et ego ad libertatem et ad pacem meam redeo. Quibus in rebus, amantissime, tuis me precibus adiutum esse credo, et adiutum iri. . . . [*He hopes to continue in this course.*] III. Idus Iunias, in solitudine [1352].

Iohanni de Certaldo. Fam. xi. 1.

SPERABAM loci atque animi mutatione mutari posse fortunam, sed fallebar, ut video ; quocumque fugio, illa me sequitur. Seu me curru volubili, seu frementi cornipede, seu volanti navigio, seu denique Daedalicis alis abstulero, profugum torva praeveniet. Nequidquam tamen ; vellicare enim potest et impellere ; prosternere, iam Deo gressus meos sustentante, non potest. Iam cum Demetrio didici et mandare laqueum minaci et medium unguem indignanter ostendere. Retentat illa me tamen artibus suis, et a quo saepe sub annis tenerioribus victa est, eum vincere meditatur aetate iam solida et tranquilla, quasi facilius sit cum seniore certamen, atque, ut corporis vigor, sic animi vires vivendo decreverint ; quae nisi crevissent, frustra me vixisse quidem arbitrarer. Perinde quos illa mihi nuper laqueos tetenderit, ne mea te in admirationem mora longior trahat, dicam.

Romam ego, ut scis, salutato quidem te, petebam, quo annus

hic, quem votis optavimus peccatores, fere Christianum genus omne contraxit. At ne taedio solus peregrinus afficerer, aliquot mihi me comites elegeram, quorum natu grandior religiosae senectutis obtentu, alter scientia facundiaeque vehiculo, ceteri experientia agibilium et fideli obsequio lenituri omne iter, licet asperrimum, videbantur. Sic mihi provideram maturo magis, ut eventus docuit, quam felici consilio. Et ibam ferventi animo positurus iam tandem piaculis meis finem. Nec enim, ut ait Flaccus ' lusisse pudet, sed non incidere ludum ', quod profecto propositum, ut spero, nihil potuit aut poterit immutare fortuna. Allidat scopulis quamquam et cruento cerebro saxa respergens laceret hoc infesta corpusculum, sui quidem ac suarum rerum spiritum contemptorem eruet fortasse, non opprimet; et languere artus saepicule, animum aegrotare nunquam coget. Non modicum sane nuper, ne amplius exspectatione fatigeris, in corpus meum illi licuit.

Siquidem Vulsino egressus, quod nunc parvum et ignobile oppidum, olim inter Etruriae capita numeratum est, sacram urbem quinto visurus alacriter festinabam. Vnum hoc identidem cum animo meo tractans: ecce ut aetas nostra sensim labitur; ecce ut res et consilia hominum mutantur: ecce quam verum est quod in Bucolicis meis scripsi: 'Studium iuvenile senectae Displicet, et variant curae variante capillo.' Quartus decimus annus est ex quo Romam miracula rerum dumtaxat videndi desiderio primum veni. Secundo me huc, aliquot annis interiectis, nescio an immatura, sed dulcis laureae cupiditas attraxit. Tertii ac quarti itineris causa fuit illustrium amicorum miseratio, quorum tunc deiectis miserabilibusque fortunis, impares licet, humeros admovere non timui. Haec mihi nunc quinta, quis scit an et novissima, peregrinatio Romana est; tanto ceteris felicior, quanto generosior est animae cura quam corporis, quantoque optabilior aeterna salus quam mortalis gloria. Talia cogitantem et, quamvis in silentio, Deo gratias agentem, religiosi illius cuius supra mentionem feci et grandaevi abbatis equus, qui mihi loco quidem sinister

ibat, sed multo sinistrior eventu, equum meum, ut aiunt, ferire volens, me, qua tibiae poples iungitur, tanta vi percussit, ut ingens velut fractorum sonus ossium multos etiam qui aberant ad spectaculum evocaret. Dolore tactus incredibili subsistere primo meditatus sum; ipse me locus exterruit; necessitate igitur in virtutem versa, sero Viterbium atque inde vix die tertio Romam attigi. Illic, medicis accitis, os detectum atque horrifice albicans dubium an et fractum; vestigia quoque clarissima ferrati calcis extabant. Odor neglecti vulneris tam molestus, ut me ipsum supra fidem impatientia sui saepe violenter averteret; et quamvis cum corpore nostro quaedam nobis innata familiaritas sit, per quam multa in suo corpore fert quisque suaviter quod in altero fastidiret, ego tamen raro unquam in alieno cadavere ut nunc in carne propria cognovi quam nihil, immo vero quam miserum et vile animal est homo, nisi ignobilitatem corporis animi nobilitate redemerit.

Quid multa? Inter manus medicorum intraque metum et spem salutis dubius iam quartum decimum diem Romae iaceo, qui dierum numerus, si cum annis totidem conferatur, iudice me longior atque molestior sit. Hic enim status cum ubique mihi gravis et importunus futurus esset, eo quod praeter naturam plurimorum quantulacumque vis ingenii mei situ et quiete corporis torpet, motu sobrio vegetatur (ut non immerito, quamquam Stoicorum sententias anteponens, Peripateticum tamen ambulandi morem semper et verbis et rebus ipsis approbare soleam), tum hic praesertim importunissimus atque gravissimus est propter animum inexplebilem reginae urbis aspectibus, quam quo magis intueor, magis magisque ad credendum cogor quidquid de hac scriptum legimus.

Casum tamen ipse meum doloremque consolor, quasi hoc coelitus actum sit, ut quoniam in me confessor meus fuisse levior videbatur, quod ab illo praetermissum fuerat alter impleret; et interdum, fateor, putavi iudicium Dei esse, volentis ut, cuius animum diutissime claudicantem ipse manibus suis erexerat, eius corpus de cetero claudicaret. Quae rite libranti

minime tristis aut misera censenda erat alternatio. Gratias ei qui mihi spem restituit te in proximo recto simul animo ac corpore revidendi. Ceterum haec tibi, amice, adhuc quod ipsa litterarum facies indicat, in grabatulo meo iacens scribo, non ut doleas haec nobis accidisse, sed ut gaudeas me et haec aequo tulisse animo et multo graviora laturum esse, si ingruerint. Tu vive feliciter, et vale nostri memor. Romae, IIII. Nonas Novembris, silentio noctis intempestae [1350].

Iohanni Aretino. Fam. xi. 3.

ROGAS, immo vero debiti mei admones, ut huius iunioris Iacobi de Carraria viri optimi optimeque de nobis meriti, qui nuper Patavii dominus dictus est, re autem ipsa nihil minus quam dominus nec magis quam verissimus patriae pater fuit, laudes atque fortunam stilo amplexus, hinc aliquid ad te scribam amoris scilicet moerorisque participem. . . . [*Such a panegyric would win the universal approval of Italy because of the many virtues of this prince.*] Accedit indignae atque insolitae genus mortis, et in qua fides apertissima vulgato illi proverbio quaereretur; alienae dominum fieri quemlibet vitae propriae contemptorem. Tam repente enim, mediis licet in penetralibus augustissimae domus suae, ingenti procerum ac nobilium, amicorum custodumque sui corporis circumvallatus agmine, luce media, die festo securus et incautus in obsceni ac desperati canis et, ne quid immanitatis abforet, eius canis quem ad mensam suam illo die paverat assidueque pascebat, rabiem cruentosque nisus incidit, ut nullo unquam indigniori spectaculo oculos hominum pollutos rear. Cum enim ipsi qui scelus audivimus sic affecti sumus, quam miseri sunt quibus videre contigit mitissimum atque alio fine dignissimum illum virum belluamque infamem ac pestiferam uno momento temporis unoque velut turbine corruentes! Tam praeceps enim inopinumque malum fuit, tamque incredibilis adstantium stupor, ut fidissima pectora pro dilecti capitis salute mortem aequo

animo subitura, nihil illi pereunti tempestivae opis afferre potuerint, nisi ut pars exspirantem attolleret, pars infandum carnificem excarnificatum mille vulneribus conficeret. Heu impar sceleri vindicta, heu nimium par exitus imparium spirituum et in diversa pergentium! . . . [*He has so far refrained from writing on the life of Giacomo, because he still feels his loss too keenly.*]

Nondum itaque de oblata mihi materia texere continuum aliquid ausus sum, et causam audisti. Ceterum omnis dies homini, etiam nunc morbis obnoxio, novum aliquod de ipsius morte suspirium parit, ut, si cuncta litteris mandare velim, nil fere aliud acturus sim, ideoque ventis mandare consultius sit; interdum tamen et litteris, quale est illud quod cum nudius tertius digressurus Patavio ad memoriam revocassem rogatum me, ut, quod sine precibus debeo, illi caro et amato cineri aliquod epigramma subscriberem, sed diem de die trahentem neglexisse, dolui mecum et erubui, quidquam omnino tam pio et tam debito obsequio praelatum. Cumque iam frequentes afforent qui me prosequerentur, et in primis promissa reposcerent, quae nec negari pudor sineret nec tempus impleri, quid facerem? Coepi impetu si quo modo possem addere calcar ingenio; profectusque cum paucis ad sepulcri locum, quasi licentiam, quam a vivente consueveram, ab exanimi percepturus. Intempestiva hora diei erat, obseratisque templi foribus et meridiantibus aedituis, vix admissus, iussis exspectare comitibus, accessi solus ad tumulum sedique iuxta, et non responsuris ossibus verba dedi. Illic ergo pro tempore brevissimam moram trahens, non sine lacrimis sexdecim elegos dictavi ardore magis animi quam studio aut ratione artis adiutus, tradidique exspectantibus amicis vix ad exitum perductos, atque abii, hortatus ut si nihil aut illis aut mihi interim melius occurrisset, ex his si quid placeret eligerent, arbitratu suo, incidendum marmori, ad quod poliendum insignis nunc artificum desudat industria. Vale. IV. Idus Maias [1351].

Iohanni De Certaldo. Fam. xi. 6.

IAM vero proximiora dixerim quae leguntur in fabulis, amatam Phoebo virginem obriguisse cursu medio, et dum pedibus tangere terram putat, subitis radicibus inhaesisse. Certe et ego, quod nesciebam, pro mobilium obsequio pedum, tenacissimas interdum radices habeo. Promiseram tibi me Patavio digressurum ad XIV. Kalendas Maias; vix V. Nonas inde digressus, loquor improprie, immo vero divulsus sum. Veronae biduum aut triduum agere decreveram; hic quoque iam procrastinando prope circumactus est mensis, et quamvis hac praesertim parte anni peramoena civitas sit, non sine taedio. Non haec mihi requies fuit ad alia festinanti; sed indulgentissimi amici blandis precum compedibus explicari hactenus non potui; qui mihi paene quotidianus est carcer. Etsi enim amicorum nihil affectu et pietate dulcius habeam aut sperem, saepe tamen arctius me diligi quam otio meo expediat, questus sum querarque, si vixero. Hinc discedens hoc ipso die Mantuam peto, famosam Virgilii nostri matrem. Ibi me similis laqueus alter manet, sed, ni fallor, facilius dissolvendus. Parmae superioris amici frena non habebo; tanta brevis rerum mutatio incessit. In ceteris inde totius viae urbibus atque oppidis negotii nihil.

Itaque confestim, si vita comes fuerit, e Transalpino rure nostro ad te iterum scribam, neque deinceps alias prius ex me litteras exspectes quam quae pervenisse me nuntient. Illic sane quamdiu ipsa, quae res et consilia nostra rotat, modum statuet fortuna, ego quidem, quod non tibi tantum tali amico, sed vulgo etiam notum reor, excussis libratisque omnibus, si ex alto datum esset, optarem in eo rure quidquid est vitae quod restat exigere. Etsi enim loco illi multa desint quibus voluptas eget urbsque affluit, illa tamen adsunt quibus urbs caret quibusque ego maxime delector, libertas, otium, silentium, solitudo. Duo ibi sunt, fateor, adversa animo; et quod ab Italia locus abest, ad quam me naturalis motus attrahit, et

quod vicina est nimis Babylon haec occidentalis, rerum pessima Ereboque simillima, unde me natura itidem dehortatur ac retrahit mea; ferrem tamen utrumque amara dulcibus leniens. Sed alia quaedam sunt quae refugiunt stilum, ex quibus mihi illic moram profecto brevissimam auguror, nisi quid novi forsan inciderit; quod ipsum quale suspicer ignoro. Id scio, nihil omnino non posse homini contingere, animali caduco prorsus ac mortali, licet inter miserias insolenti.

Latet ergo rerum exitus; praesens propositum animi non latet, quod et tibi et nostris non ignotum velim. Romanum nempe Pontificem, quem ad ripam Tiberis quaerere consueverant patres nostri, nos ad ripam Rhodani quaerimus; quaerent nepotes forsitan ad ripam Tagi, ut pateat nihil esse quod non confundat ac transferat longa dies, et ad occasum omnia properare. De hoc tamen sanctus ille rigidusque piscator viderit, qui cum Rhodanum sciret, nec Tagum certe nec Sequanam ignoraret, naviculam tamen ac retia Tiberino fixit in gurgite; ille, inquam, viderit cuius cymba nunc procellis agitur, cuius navalia deseruntur; viderint qui ad gubernaculum sedent. Nos vectores sumus, aestu rapimur, fortunae participes, non culpae. Illum ergo nunc, quia ubi vellem nequeo, ubi possum quaerere est animus, simul ac sparsas dulcium reliquias amicorum; cumque omnibus supremum vale dixero, crudeles terras et avarum vere litus effugere, atque in praefato rure nostro, quod procul inde quindecim passuum millibus ad praeclarum ac sonorum Sorgiae fontem latet, inter silvas ac flumina interque libellos varios, qui ibidem sub rustico custode vincti et taciti iam me quadriennium exspectarunt, quod superfuerit aestatis solitaria quiete transigere; ne, si mox vestigia nota relegero, corpusculum hoc, continuis licet ab infantia laboribus exercitum, nimio forsan ardore conficiam; cui parco non ob aliud nisi quo diutius torqueam ac fatigem. Autumnus me revehet, ut spero, simul et libellos illos, bibliothecae Italae quos inferre disposui.

Habes et de praeterito tarditatis meae causas, et de futuro

propositi mei summam, ne quid vel admirationis vel ambiguitatis obrepat. Reliquum est ut Senatui nostro, cui quid debeam nosti, nomen meum sedula devotione commendes; ad haec et tres compatriotas nostros, optimos illos quidem ac probatissimos amicos, quorum, quocumque ierim, vultus ac verba circumfero, quosque consentientes in peregrinationes longissimas mecum duco, salvere iubeas ore tuo, meis vocibus. Vale. Kalendis Iunii, Veronae [1351].

Andreae Dandulo, Duci Venetorum. Fam. xi. 8.

VT aliquid ad te scribam, inclyte Dux, hinc mea fides, hinc humanitas tua suggerit, illinc rerum praesentium ac temporum status cogit. Haec quidem praestat ut loqui velim, haec ut audeam, ille autem ut tacere nequeam. . . . [*His feelings are so intense that he cannot keep silence.*] Sed ut totius humani generis lamenta praeteream, Italicus homo ad Italicam querelam venio. Surgitis nunc ad arma duo potentissimi populi, duae florentissimae urbes, duo, ut dicam breviter, Italiae lumina, quae, ut mihi quidem videtur, peropportune adeo hinc illinc, circum Ausonii orbis claustra distribuit natura parens, ut vobis ad Arcton et ad ortum solis, illis ad Meridiem et ad Occasum versis, vobis superum, illis inferum mare frenantibus, post debilitatum inclinatumque iam, ne dicam prostratum, prorsus et exstinctum Romanum Imperium, adhuc reginam Italiam quadripartitus orbis agnosceret. De qua re, etsi quarumdam forte gentium superbia in terris litem factura videatur, in alto certe nullius unquam impudentia controversiam movebit. Ceterum si in vosmetipsos, quod nedum spectare, sed ominari horreo, victricia nunc arma convertitis, haud dubie vestris propriis manibus saucii perimus; vestris propriis manibus spoliati et nomen et multis quaesitum laboribus imperium maris amittimus. . . . [*He is alarmed by the ignorance and imprudence of the younger generation.*]

Sollicitum fateor atque attonitum me habet patriae tuae

status. De te quid dicam? Cuius enim gloriae gratulor, si compatior labori parum ipse mihi consentiam, ingenio tuo non compati non possum. Sentio namque quid intersit inter armorum strepitum et Pieriam quietem, quamque tenuiter inter Martis tubas plectrum sonet Apollinis. Quia vero nihil patriae negare potes, quae de te sic in pace merita est, ut eam nec belli taedio nec mortis terrore desereres, sed relicto tantisper Helicone ac feriantibus libellis, secutus es publici fati viam, et grati civis et boni viri et egregii ducis officio functus es, ita tamen, ut armatus pacem cogites, pacem ames, atque ita persuasum habeas nullos te triumphos clariores, nulla opimiora patriae spolia referre posse quam pacem. . . . [*Even Hannibal spoke in praise of peace.*] Quid autem pace iucundius? Quid felicius? Quid dulcius? Quid vero sine pace vita hominum, nisi periculum pavorque perpetuus ac tristis curarum immortalium officina? Quaenam ista voluptas, oro, est sub dio pernoctare, classico somnum frangere, corpus lorica atque, ut ait Maro, canitiem galea premere, ferreis semper vinclis arctatum, mori subito, et quae ultima virorum fortium cura est, inhumatum abiici? Iuvat mordaci sollicitudine, iuvat metu et odio miserum cor atterere, et his studiis incertum huius brevissimae vitae tempus impendere? Siccine tutum est cum pelago simul et cum hoste certare, hoc est gemina pariter cum morte luctari?

Nemo enim, quaeso, vos fallat, cum asperrima atque invictissima, et quod tristius dico, cum Italica gente bellum geritis. Vtinam inimicae urbes vobis essent Damascus aut Susa, utinam Memphis potius aut Smyrna, quam Ianua! Vtinam adversus Persas aut Arabes, utinam adversus Thracas aut Illyricos pugnaretis! Nunc vero quid agitis? Si qua Latini nominis reverentia est, quos delere molimini, fratres sunt; et heu! non tantum apud Thebas fraternae acies, sed per Italiam instruuntur, amicis flebile, laetum hostibus spectaculum. Quis autem belli finis, ubi, seu victores fueritis, seu victi (anceps est enim alea fortunae), necesse est

ut alterum e duobus Italiae luminibus exstinguatur, obscuretur alterum ? De tanto enim hoste incruentam sperare victoriam, vide ne non tam generosae fiduciae, quam incuriosae dementiae signum sit. . . . [*He appeals to the Genoese as well, though his letter is addressed to a Venetian.*] De vulneribus quae parantur, non Numantinus aut Poenus, sed Italicus sanguis fluet, et eorum, qui, si qua repentina vis ingruat, aut si qua barbaries, quod interdum sed nunquam gratis ausa sit, fines nostros irrumpat, primi vobiscum arma pro communium fortunarum defensione suscipient, qui simul pectora sua morti atque hostilibus telis obiicient, qui et vestris tegentur et vos clipeis et corporibus suis tegent, qui profugos hostes classibus prosequentur, pariter vivent, pariter morientur, pariter pugnabunt, pariter triumphabunt. Tales igitur hos viros propter levis forsitan iracundiae stimulos invadere, et quamquam impune possis evertere, quid delectationis habeat non intelligo. . . . [*Revenge befits beasts rather than men. He counsels Dandolo to consult the old and wise ; though some men, like Dandolo himself, are wise beyond their years. As Doge, the chief responsibility falls upon him.*]

Quanto autem cum dolore, ne quid omnino tibi subtraham, audivisse me putas recens vobis cum Aragonum rege foedus initum ? Ergone ab Italis ad Italos evertendos barbarorum regum poscuntur auxilia ? Vnde infelix opem speret Italia, si parum est, quod certatim a filiis mater colenda discerpitur, nisi ad publicum parricidium alienigenae concitentur ? Dicet aliquis, idem mali genus prius ab hoste tentatum. Iam dixi, etsi unum alloquor, utrumque redarguo. Quanto dignius fuerat irarum detersa rubigine, a qua non ullius amicitiae sinceritas, non fraternus amor, non suprema demum parentis ac natorum pietas prorsus immunis est, Venetos cum Ianuensibus unum fieri, quam formosum corpus Italiae lacerari, vobis occidentalium, illis ut audio dextras orientalium tyrannorum in partem furoris implorantibus. O ferales et supervacuas cautelas ! O malevolentiae genus ultimum, quod manu

propria non possis, ad id circumspicere quod irrites, et argumentum odii praebente vicinia vicinos scelerum subrogare! Atqui multarum hinc iniuriarum fluxere primordia, dum, indigno et nescio unde prodeunte fastidio nostrarum rerum, in admirationem rapimur externarum, et iampridem consuetudine pestifera Italicam fidem barbaricae perfidiae posthabemus. Insani qui in venalibus animis fidem quaerimus, quam in propriis fratribus desperamus. Quo effectum est ut iure optimo in has calamitates inciderimus, quas sero iam et inefficaciter lamentamur. Postquam Alpes et maria, quibus nos moenibus natura vallaverat, et interiectas obseratasque divino munere claustrorum valvas, livoris, avaritiae superbiaeque clavibus aperiendas duximus Cymbris, Hunnis, Pannoniis, Gallis, Teutonis, Hispanis. . . . [*He reminds Dandolo that Sparta refused to put out one of the 'eyes of Greece' and to allow Athens to be destroyed.*]

Hoc unum in finem coram duorum populorum ducibus affusus et lacrimosus obsecro. Infesta manibus arma proiicite, date dexteras, miscete oscula, animos animis, signis signa coniungite. Sic navigantibus Oceanus et Euxini maris ostia patebunt, nullusque regum aut populorum nisi venerabundus occurret. Sic vos Indus, sic Britannus Aethiopsque permetuet. Sic Taprobanem, sic Fortunatas Insulas famosamque sed incognitam Thulen et omnem Australem atque Hyperboream plagam securus vester nauta transsiliet; modo invicem tuti sitis, nil aliunde trepidandum est. Vale, ducum ac virorum optime. Patavi, xv. Kalendas Aprilis, 1351.

Carolo IV, Augusto Imperatori Romanorum. *Fam.* xii. 1.

OLIM tibi, princeps inclyte, quod famae tuae salutique publicae convenire visum est, scripsi familiaritate quadam, non tam de ingenio meo quam de moribus tuis sumpta fiducia. Deinde autem mecum ipse reputans difficultates multas et varias communibus votis oppositas, imperio fortunae, quae,

ut aiunt, omnibus imperat imperiis, nec dubitans ex adverso per te tuumque consilium fieri omnia quae humano consilio fieri possent, et oculis tuis et huic calamo plusquam annuas indutias dedi, quamquam non sine maerore animi tempus labi cernerem, et tranquillitatem multorum interim populorum prolatando aut procrastinando differri. Sed difficultatum obice impossibilitati proximo, ut dixi, tarditatem excusabam.

Nunc tandem praeparante divina providentia vias tuas et fidelis populi salutem misericorditer ordinante, ita dispositus est Italiae tuae status, adeoque fervens exspectatio, ut dilationem ipsam, quae gloriosis primordiis intercessit, eidem providentiae adscribam potius quam fortunae, quo scilicet immensum exoptatissimi principis mora brevis ardorem publicum excitaret. Iam vero bonorum animos ardere amplius non posse tibi persuadeas velim; verendumque ne, quod natura rerum fert, incendio sensim tepor obrepat, nisi generosis flammis, quas tuum nomen accendit, praesentiae tuae alimenta praebueris. Cum itaque, quod neminem omnino te melius nosse reor, eo res perducta sit ut neque maiestas tua, salva gloria, Caesareum differre possit adventum, neque mea devotio, illaesa fide, coeptum diutius tenere silentium; loquor ecce iterum ad dominum meum, et, nisi piget, ad cunctorum dominum loquor, simplicitate quantalibet, sed fide purissima. Et loquor non novi aliquid, sed quod notissimum tibi et ab omnibus amicis Imperii Romani vel consultum iri scio. Non enim id ago ut doceam, sed ut mea fides suo fungatur officio; ideoque rem non nitor adornare coloribus, sciens ut coloratis fictisque mendacium, sic veritatem apertis ac simplicibus delectari. Simpliciter igitur et aperte pro honore Imperii, pro salute Italiae, pro consolatione urbis Romae, desolatissimae sponsae tuae, pro amicorum studio, pro subiectorum commodis, pro quiete laborantium Christianorum, pro maturando negotio Terrae Sanctae, pro adipiscendo in terris praeclarissimae ac immortalis famae praeconio, pro aeterna beatudine post huius fugacissimae vitae miserias promerenda, oro, precor, obsecro,

toto nunc animo genubus tuis affusus, quatenus occasionem res maximas atque optimas gerendi coelitus oblatam incunctanter arripias, reiectisque curis omnibus, quae gressus tuos a tam pio itinere retrahunt, moram tollas, claris semper exordiis nocituram, ac tuo egentem auxilio quam primum invisere velis Ausoniam.

Optato succedunt omnia; noli unus deesse fortunae; quod si facias, ingens posteritatis odium nec minorem tibi conflaveris infamiam. Vix equidem optare, vix verbo exprimere potuisses tam facilem fati viam. Putasne perpetuum hunc favorem? Vt vehemens, sic volubile fatum est: non humano quidem ingenio sed suopte volvitur arbitrio; nullus status, nulla facies rerum durat. Non tu idem semper eris, neque haec tibi semper occasio. Intelligis, providentissime princeps, non tantum quid loquar, sed quid cogitem. Praesentem Tusciae statum vides; ubi plurimum rebellionis avo tuo aliisque retro principibus fuit, illic tibi plurimum erit obsequii. Vtere rerum mutatione felicissima, sortemque tuam ne neglexeris. Brevitatem ac fugam vitae mortalis ante oculos habeto, et instabilitatem rerum, et fortunae vim, cuius natura est ut audentibus atque sollicitis faveat, timidos pigrosque reiiciat, et, ut sapientibus placet, retro calva esse cum soleat, frontem habeat capillatum.

Pluraque scripsi olim, et plura nunc scriberem, nisi quia sapientiae tuae etiam pauciora sufficiunt, et devotioni meae utcumque hoc breviloquio satisfactum est. Vale, magnanime Caesar, et propera. [Avignon, 1352.]

Barbato Sulmonensi. Fam. xii. 7.

DVM ad me, pars mei optima Barbate, litterae tuae longis anfractibus viam quaerunt, et in Gallis latitantem per Italiam sequuntur, annus prope integer circumactus est; ita non solum nostro vivae vocis, sed mutuae etiam scripturae solatio prohibemur. Hoc iuris in nobis habuit fortuna, ex quo

die nos intactos praeteriens glutinum nobis suavissimum atque dulcissimum inimica mors rapuit, regem Siculum, quo nihil maius, nihil ornatius tulerat aestas nostra. Ille qui nos vivens animo copulaverat, corpore disiunxit moriens, totumque propositum vitae nostrae moesta rerum mutatione praevertit. . . . [*The laws of nature cannot be changed, and we must control our grief.*]

Id quidem quod non in ultimis adversitatum numeras, ut me Romae non inveneris, divinitus factum reor, ne, si congredi licuisset, non templa Dei devotione catholica, sed urbis ambitum lustraremus curiositate poetica, non animae curam agentes, sed negotium litterarium; quod licet sit iucundissimum pabulum intellectus, nisi tamen ad unum verum finem redigatur, infinitum quidem et inane est. Poteras sane, si tarditatis meae meminisses, mentis augurio praevidere, quod me Romam non Iubilaei principium, sed finis adduceret.

Quod ipsum petitioni tuae responsum sit, ut scias, me de *Africa* nostra, quam iure tuo postulas, non mutasse consilium; si enim unquam in lucem veniet, noli de fide promissi dubitare; tuum ante omnia limen petet. Verum illa et morositate hospitis et innumeris fortunae repagulis detinetur. Quae si cuncta cessarent, tum satius visum est, illam domi manere et cum aetate concoqui ac maturescere, ne, si ante tempus exisset, pomorum more quae immatura ramis decerpuntur, asperior evaderet, nec ferret aetatem; praesertim cum nec reditus esset semel in publicum egressae, et ingenii mei incredibilis mutatio in dies fieret. Dehinc forte aliud consilii capiam, incumbamque lima ultima; nam et multa quae remorabantur ablata sunt, et ego, ni fallor, iam sum quidquid ut essem ex alto permissum erat; quamvis usque ad novissimum vitae diem progredi non desinam, quantum sinar, nec desperem pigro etiam magisterio senectutis doctior ac melior fieri, quotidieque aliquid addiscens senescere. Si quo forsan studio coaptare mihi valeam quod de se ipso senex ille sapientissimus gloriatur, nitar certe. Idque liberius me facturum, feliciusque

successurum spero, cum passiones ex animo radicitus avulsae fuerint, penitusque omnes exaruerint, quibus iam, Deo gratias, interpellor parcius. Reliquum est ut quod in terrena urbe nequivimus, nos in coelesti Ierusalem, si aliter non sinimur, videamus. Vale. x. Kalendas Martias, super flumina Babylonis [1352].

Matthaeo Longo Archidiacono. Fam. xii. 17.

CANIS tuus pice nigrior, vento levior, cane fidelior, te digresso substitit 'erravitque via', quod de Creusa Virgilius ait; nam quod sequitur, 'lassum resedisse', non suspicor. Nullus eum cursus, nulla difficultas, viarum asperitas nulla lassaret, qui volucrem soleat ac pendentem in aere leporem incredibili celeritate praevertere. Generosa quidem animalia labor alit, immodica quies necat. Sic igitur errore procul dubio, non labore retractus ex itinere, et amissis indiciis, qua te sequeretur ignorans, quid moestissimus ageret? Iret in silvas victum sibi proprio studio quaesiturus? Facile id quidem nulloque poterat labore, nisi natura parens obstitisset, quae est ut hoc animal procul ab homine non vivat. . . . [*He relates some stories of the fidelity of dogs.*] Te igitur amisso, quo sese verteret canis tuus, qui naturae dominique memor hinc solitudinem horreret, hinc alienigenae cuiuslibet dedignaretur imperia? Quod unum restabat misero, notam domum repetiit, ubi sub te laete vixerat, et quo laudati cursus palmam saepe retulerat, saepe cruentos capreolos leporesque remiserat. Nec ullo tuorum illic reperto, clauso ostio miserabiliter insultans, omnium adstantium misericordiam tuique desiderium excitavit. Tum primum damna nostra sentire coepimus, teque, quem praesentem putabamus, abesse perpendimus. Vt me autem ille conspexit, infremuit, mox tremula blanditiis cauda vocantem sponte consequitur. Nunc mecum vadit in silvas, sub me militat; meis auspiciis ruit in belluas, et mihi saepe gratissimas praedas agit, paratus ille, si iubeas, ad te venire,

laetus tamen quod fortuna illum ad amicum limen appulerit. Vale. Ad fontem Sorgiae VIII. Kalendas Septembris [1347 ?].

Raynaldo Veronensi. Fam. xiii. 2.

ADOLESCENS quem ad te misi, quam mihi sit iunctus sanguine puto tibi non ignotum, nisi forte subitum eius incrementum, quod in aetate sua saepe accidit, tibi discipuli tui notitiam abstulerit. Hunc si nosti, ne illud quidem, quam mihi sit carus, aut quam bonum fieri cupiam, ignoras. Is quidem a scholis tuis fato suo tener admodum abstractus, apud Gibertum Parmensem, non ignobilem grammaticum, aliquantulum temporis exegit. Ingenio, ut suspicor, non malo (iudicare enim nequeo), ita sive vultus mei praesentia, sive ignorantiae suae conscientia turbatur, ut sub oculis meis semper obstinatum teneat silentium. Vnum est in quo me non patitur errare. Hominem nullum vidi magis a litteris abhorrentem ; neminem odit aut metuit praeter librum ; illum unicum hostem habet. Male, inquies, incepisti. Male, inquam, sed vere ; neque enim heroicum carmen in manibus est. Non egregium adolescentem describere est animus, sed nostrum. Parmae ac Veronae et interdum Patavii altus est. Saepe ego secum mordaciter iocari soleo : ' vide ne famam suam Virgilio eripias vicino tuo.' Ille autem oculos in terram deiiciens subito rubore perfunditur ; hoc saltem simulare non potest. Vna igitur spes est ; verecundissimus videtur et adhuc cereus est et aptus ad omnem habitum pro arbitrio praeceptoris inflecti.

Hoc sibi super cetera incommodum accedit, quod in ipso confinio libertatis me, quod miraberis, auctore Parmensi etiam gymnasio ereptus, ad Curiam, quae Romana dicitur, mecum venit, ubi prope iam annum perdidit. Irreparabilis, fateor, iactura ; sed, si culpa est, ego culpandus qui id volui ; non quod mihi placeret illud Horatii : Quaerenda pecunia primum ; Virtus post nummos, sed verebar ne, si quid mihi humanitus

accidisset, meo praesidio destitutum saeva paupertas opprimeret, studiosorum hostis, atque emergere volentibus obstaculum non minus quam immensae divitiae; sive etiam eo maius quod divitiarum pondus abiicere possumus, si volumus (quod multi viri famosissimi fecerunt), egestatis sarcinam excutere non est in nostra potestate. Hunc igitur mecum esse iussi, ut omnibus praesens horis, meque conditionis suae admonens ac tacitus interpellans, conspectu suo tarditatem meam excitaret.

Adfuit humano pietas divina consilio. Itaque iam quantum satis est dives; canonicus Veronensis ad te redit, cui prima debet pueritiae rudimenta. Excipe illum, quaeso, humanitate illa tua notissima, et insiste, si qua via est, ut tarde surgentium viatorum more matutini temporis iacturam meridiana festinatione restauret. Quid ulterius dicam? Dono hunc hominem tibi, quem meliorem mihi restitues, ut spero; quod Socrates promisit Aeschini; id ut libentius praestes, dicam quod Philippus Aristoteli. Gaudeo equidem et ego hunc tua aetate natum esse, qui per te aliquid fiat, si per hominem fieri potest; nec dissimulo me, dum sibi anxius invigilo cunctaque circumspicio, nil magis quam te tuasque virtutes intuentem, cum alia possem, Veronense illi habitaculum elegisse. Vale. Ad fontem Sorgiae, v. Idus Iunii [1352].

Nicolao Laurentii Trib. Pop. Rom. Var. 40.

NON facile dici potest, optime vir, de eventibus coeptorum tuorum quam sollicitus quamque suspensus sim. Sic me Deus diligat, ut quodammodo particeps mihi videor et periculi et laboris et gloriae. Et re vera nec volo dissimulare nec possum, ut contumaciter verbis disceptantium de rebus tuis quotiens fortuna me praesentem fecit tuas susceperim partes. Nota loquor, et mihi populus testis, quanto semper favore animi quantoque studio adversus oblatrantes de tribunatus tui iustitia et de intentione et sinceritate animi tui

disserui, nec retro nec ante respiciens, nec attendens quos sermone pungerem, quos mulcerem. Multos mihi quos conciliaveram convictu, verbis alienavi, nec miratus sum. Sciebam enim verissimum Terentianum esse illud, 'obsequium amicos, veritas odium parit,' nec multi facere quis me accuset, si absolvit conscientia.

Haec praefare libuit, ne forte frequentiam litterarum et sedulitatem in me supervacuam mirareris; neque enim ut absens et de longinquo finem spectans, sed in acie media praesens sum, vel victurus ingenti proelio vel vincendus, ideoque et dies curis et quies turbatur in somnis, et dormiens et vigilans laboro, et quietem nulla pars mihi temporis largitur. In hoc statu unum mihi solatii genus est calamus; ut illum in manibus habeo, tecum sum, loqui incipio non quod dictu pulchrius, sed quod prius occurrit, neque tam coloribus sermonum studio, quam ut stilo quolibet in auribus tuis animi mei curas, et praegravatum pectus exonerem. Quae cum ita sint, epistolas meas sic excipies, ut ab eis exspectes potius familiare colloquium, quam dictamen elegans rerum tuarum. Curis anxius hoc per diem, hoc per noctem cogito, et quoniam memoria fugax et volubilis est, ne confestim evanescat, litteris eam tenacibus illaqueo, et diurnos quidem cogitatus fero domum repetens, nocturnos mane consurgens scribo; neque si impetum sequerer, dies ulla sine litteris praeteriret.

Quid autem de te proxima nocte, nescio an pervigil an semisopitus, cogitaverim an viderim, dicam. Videbar te videre in medio et altissimo mundi loco tam supremo praerupti montis vertice, ut prope coelum tangeres. Quidquid de nostris montibus videram, quidquid de peregrinis audieram seu legeram, planities deiecta videbatur; ipse cantatus utriusque linguae vatibus Olympus humillimus collis erat. Nubes longe sub pedibus sed non multo super verticem ferebatur. Caterva te virorum fortium stipabat, tu medius et cunctis sublimior sedebas radianti solio, tanto mortali specie augustior atque fulgentior, ut ipsi et Phoebo movisse videreris invidiam.

Volvebar in circuitu et ecce tantus populus sub oculis meis erat ut eum nec metiri animo possem, et quasi prae stupore deficerem. Percunctabar attonitus unum ex iis qui proximi constiterant, quidnam miri quidve praestigii viderem; neque enim reor unquam potuisse vigesimam illius populi partem terras incolere. 'Nec fallebaris', respondit ille; 'non enim hic praesentis tantum sed omnis venturi aevi populum convenisse noveris, illius imperio in cuius manu omnis mundi pars, omne genus hominum, omnis temporum cursus est.' 'Et quid hic? Nunquam homines tam intenti fuerunt.' 'Eventum,' inquit, 'viri illius exspectant' et ad te oculos erexit, 'de quo, ut vides, non terra solum, sed coelum ipsum atque astra dissentiunt.' Et his addidit: 'Audisne murmur aethereum?' Intendi aurem, et ecce velut adventante procella tonitruum raucum de nube longinqua. 'Mars,' inquit, 'fulmen minatur, sed Iuppiter est tranquillus.' 'Et quid putas,' inquam, 'quis huius tantae exspectationis exitus?' 'Deus,' inquit, 'solus novit. Sed quisquis erit, latere non poterit nec sileri; omnis hic populus semper meminerit et loquetur. Quantum tamen humanis coniecturis praevidere licet, vivax et perennis erit huius viri gloria, modo ventos non timeat; nec timebit. Quid enim metuat cui fixum sit, si oporteat, pro virtute mori? Vnum vereor, ne quorumdam ex eis, qui secum in eiusdem cacumine montis sunt, fides titubet, oblique nimis aliena cernentium, eorum scilicet qui ad praeeminentiam non rectis tramitibus aspirant, et destructo illo se solium eius invasuros putant. Sed falluntur. Si inde sibi caverit, tutus erit.' 'Heu!' inquam, 'ulline hominum tam ferox inhumanitas sit, ut quo duce ad tantum gloriae culmen ascenderit, de illius cogitet ruina? Quid, Deus bone, amentiae, quid furoris sospitatorem suum non ut se ipsum salvum cupere? Quid autem illi, si unus hic, quod Omnipotens avertat, rueret, quid agent? Quo duce consistent? Vno verbo, quo usque miseri nos, praecipites post ipsum ruent.' 'Sic enim,' inquit, 'livor, quo in orbem terrarum

mors introiit, caecus est, necdum dolore impulsus alteri nocet, sua damna circumspicit. Melius tamen spero evasurum omnes fortunae laqueos, quia cum illo Deus est.' Post hoc audiendi avidum linquebat. Ego autem manu prehendens, 'quo,' inquam, 'properas?' 'Nocte,' inquit, 'fugiente festino.' Et ego: 'hoc saltem mihi ne subtrahas; quis hominem hunc tam alte labor extulit, quod studium, quae fortuna?' At ille Virgiliano versiculo elegantissimo fretus in tempore, 'ex paucis,' inquit, 'est quos aequus amavit Iuppiter aut ardens evexit ad aethera virtus'. Hoc dicens, aurora iam rutilante, disparuit. Et ego vel ad me reversus vel experrectus sum. Vale, vindex libertatis unice. [1347.]

Francisco Priori Sanctorum Apostolorum. *Fam.* xiii. 6.

[Quid exspectas . . .] [*P. says he is engaged on no serious work at the moment, but is distracted by a thousand small annoyances due to his continual changes of residence.*]

Poesis, divinum munus et paucorum hominum, iam vulgari, ne profanari dicam ac prostitui, coepit. Nihil est quod indignantius feram. Tu, amice, si stomachum tuum novi, ferre indignitatem hanc nullo posses modo. Nunquam Athenis aut Romae, nunquam Homeri Virgiliique temporibus tantus sermo de vatibus fuit, quantus est ad ripam Rhodani aetate hac; cum tamen [n]ullo unquam loco aut tempore tam nullam rei huius notitiam fuisse arbitrer. Volo bilem risu lenias, et discas inter tristia iocari.

Venit ad Curiam nuper, immo vero non venit sed captivus ductus est, Nicolaus Laurentii, olim late formidatus tribunus urbis Romae, nunc omnium hominum miserrimus, et quod extremum mali genus est, nescio an, ut valde miser, sic minime miserabilis, qui cum in Capitolio tanta cum gloria mori posset, Bohemicum et mox Lemonicensem carcerem subire, tanto suo

et Romani nominis ac reipublicae ludibrio, sustinuit. In quo laudando monendoque quantus hic calamus fuerit, notius est forte quam vellem. Amabam virtutem, laudabam propositum, mirabarque animum viri; gratulabar Italiae, almae urbis imperium, mundi totius requiem praevidebam. Tot ex radicibus oriens gaudium dissimulare non poteram, videbarque mihi totius gloriae particeps, si currenti sibi stimulos addidissem, quos, ut nuntii eius testabantur et litterae, in verbis meis acutissimos sentiebat. Tanto ego magis ardebam acuebamque animum, si quid excogitare possem quod fervens illud ingenium inflammaret; et qui probe nossem nulla re magis quam gloria et laudibus generosum pectus inardescere, inserebam laudes magnificas et multorum forte iudicio nimias, sed mea opinione verissimas, praeteritumque commendans, hortabar ad reliqua. Exstant aliquot meae ad illum epistolae, quarum me hodie non penitus pudet. Divinare enim non soleo; atque utinam nec ipse etiam divinasset. Profecto autem quod, dum scriberem, agebat acturusque videbatur, non mea tantum sed totius humani generis laude et admiratione dignissimum erat. An tamen ob hoc unum eradendae sint, nescio, quod turpiter vivere maluit quam honeste mori. Sed de impossibilibus non est consultatio. Etsi enim delere illa valde velim, non potero; in publicum egressae mei iuris esse desierunt.

Itaque coeptum sequor. Intravit Curiam humilis atque contemptus is qui malos orbe toto tremefecit ac terruit, bonos spe laetissima atque exspectatione complevit; et universo quondam populo Romano Italicarumque urbium primatibus comitatus, nunc duobus hinc illinc stipatus satellitibus ibat infelix plebe obvia videndique avida faciem eius, cuius modo tam clarum nomen audierat. Erat autem a Romano rege ad Romanum pontificem missus. O mirum commercium! . . . [*Cola's fall was due to his lack of sternness in dealing with his enemies, as P. himself had warned him at the time.*] Venit autem non vinctus; hoc unum defuit publico pudori; ceterum eo habitu ut spei nihil esset in fuga. Inque ipso civitatis

ingressu de me quaesivit infelix, an in Curia essem, seu opem forte aliquam ex me sperans, quae in me, quod ego quidem noverim, nulla est, seu sola veteris eisque ipsis in locis contractae olim amicitiae memoria. Nunc ergo viri salus, de cuius manu tot populorum salus incolumitasque pendebant, de manibus pendet alienis. Vita simul et fama eius in ambiguo sunt . . . [*But virtue ought not to fear death or ill-repute.*] Vtinam non ipse suum decus vel desidia vel mutatione propositi deformasset. Nil sibi nisi in corpore ab hac sententia metuendum esset. Quamvis ne nunc quidem ullum inde sibi famae discrimen impendeat apud eos, qui veram gloriam falsumque dedecus non opinione vulgari sed quibusdam certioribus suis notis examinant, et eventus virorum illustrium virtutis non fortunae iudicio metiuntur. Quod ita esse ex obiecti criminis qualitate perpenditur. Nihil enim ex eis quae bonis omnibus in illo viro displicent arguitur, neque omnino finis sed principii reus est. Non sibi obiicitur quod malis adhaeserit, quod libertatem destituerit, quod e Capitolio fugerit, cum nusquam honestius vivere, nusquam gloriosius mori posset. Quid ergo? Illud unum sibi crimen opponitur unde, si condemnatus fuerit, non mihi quidem infamis sed aeterna decoratus gloria videbitur; quod scilicet cogitare ausus sit ut salvam ac liberam vellet esse rempublicam, et de Romano imperio deque Romanis potestatibus Romae agi. O cruce vulturibusque dignum scelus! Civem Romanum doluisse quod patriam suam iure omnium dominam, servam vilissimorum hominum videret! Haec certe criminis summa est, hinc supplicium poscitur.

In hoc statu, ut iam tandem audias cur incepi habeasque quod rideas post dolorem, unam sibi relictam spem salutis amicorum litteris edidici, quod vulgo fama percrebuerit poetam illum esse clarissimum; itaque nefas videri talem et tam sacro studio deditum hominem violare, illa quidem praeclara sententia iam in vulgus effusa, qua pro Aulo Licinio Archia praeceptore suo apud iudices usus est Cicero; quam

non apposui, quoniam orationem illam ab extrema olim Germania advectam, dum loca illa visendi ardore iuveniliter peragrarem, et anno altero in patriam vobis optantibus transmissam, habetis studioseque legitis, quod in litteris inde venientibus recognosco. Quid vero nunc dicam ? Gaudeo equidem et plusquam dici possit gratulor, tantum etiam nunc honorem Musis esse, quodque magis mireris, apud Musarum inscios, ut hominem alioquin ipsis iudicibus invisum, salvare possint solo nomine . . . [*What more could have been hoped for even in the days of the Emperor Augustus ?*]

Si me tamen interrogas, Nicolaus Laurentii vir facundissimus est, et ad persuadendum efficax et ad oratoriam pronus, dictator quoque dulcis et lepidus, non multae quidem sed suavis colorataeque sententiae. Poetas, puto, qui communiter habentur, omnes legit ; non tamen ideo magis est poeta quam textor, ideo quod manibus alienis texta chlamyde induitur ; et licet ad poetae nomen promerendum non sufficiat solum carmen, sitque verissimum illud Horatii : ‘ neque enim concludere versum Dixeris esse satis, nec si quis scribat uti nos Sermoni propiora, putes hunc esse poetam ’. Iste tamen nunquam vel unicum carmen, quod ad aures meas venerit, contexuit ; neque enim ad id animum applicuit, sine quo nihil, quantumlibet facile, bene fit.

Hoc tibi notum facere placuit ut de assertoris olim publici fortuna doleas, de insperata gaudeas salute, de salutis autem causa mecum pariter indigneris et rideas cogitesque, si, quod utinam accidat, sub clipeo poetico Nicolaus e tantis periculis evaserit, unde non evasurus esset Maro ? Sed ille sub his iudicibus aliam ob causam periret, quia scilicet non poeta sed necromanticus haberetur. Dicam quod magis rideas. Ipse ego, quo nemo usquam divinationi inimicior fuit aut magiae, nonnunquam inter hos optimos rerum iudices propter Maronis amicitiam necromanticus dictus sum. En quo studia nostra dilapsa sunt ! O nugas odibiles ridendasque ! . . . [*He describes the simplicity of a Cardinal, who thought every scribbler*

worthy of the name of poet.] Tu vive feliciter et vale. Et nisi tibi aliter videtur, epistolam hodiernam hesternamque, postquam legeris, mitte Neapolim ad Zenobium nostrum, ut ipse Barbatusque meus, si forsan e portu Sulmonensi Parthenopaeas repetiit procellas, risum nostrum indignationemque participent. Ad fontem Sorgiae, IV. Idus Augusti [1352].

Francisco Priori Sanctorum Apostolorum. *Fam.* xiii. 8.

AD fontem Sorgiae aestatem ago; iam quod sequitur, tacito me licet, intelligis, sed si loqui iubes, brevibus expediam. Corpori meo bellum indixi. Ita me ille adiuvet, sine cuius opere succumberem, ut gula, ut venter, ut lingua, ut aures oculique mei saepe mihi non artus proprii, sed hostes impii videntur. Multa quidem hinc mihi mala provenisse memini, praesertim ab oculis, qui ad omne praecipitium mei fuerunt duces. Hos ita conclusi, ut praeter coelum, montes ac fontes, fere nihil videant; non aurum, non gemmas, non ebur, non purpuram, non equos, nisi duos, eosque ipsos exiguos, qui cum unico puero his me vallibus circumvectant.

Postremo nullius usquam mulieris, nisi villicae meae faciem, quam si videas, solitudinem Libycam aut Aethiopicam putes te videre; aridam penitus et vere solis ab ardoribus adustam faciem, cui nihil viroris, nihil succi inest, faciem qualem si Tyndaris habuisset, Troia nunc etiam staret; si Lucretia et Virginia, nec regno Tarquinius pulsus esset, nec Appius vitam in carcere finivisset. Verum ne sibi post oris descriptionem dignas morum laudes substraham, quam fusca facies tam candidus est animus; magnum et ipsa nihil animo nocentis feminae deformitatis exemplum; de quo forte aliquid dicerem, nisi quia circa Claranum suum abunde hunc articulum in epistolis prosecutus est Seneca. Hoc singularius habet villica mea, quod cum forma corporis femineum potius quam virile bonum sit, haec adeo formae iacturam non sentit, ut decere illam putes esse deformem. Nihil fidelius, nihil humilius, nihil

operosius. Sub ardentissimo sole, vix cicadis aestum tolerantibus, totos dies agit in campis, et Cancrum et Leonem durata cute contemnit. Sero domum rediens anicula sic indefessum rebus domesticis adhibet invictumque corpusculum, ut e thalamo venientem iuvenem dicas; nullum interea murmur, nullae querimoniae, nullum turbatae mentis indicium, sed viri et natorum et familiae meae venientiumque ad me hospitum incredibilis cura, incredibilisque contemptus sui dumtaxat ipsius. Huic saxeae mulierculae instrata sarmentis terra cubiculum, huic prope terreus panis cibus, vinumque aceto similius lymphisque perdomitum potus est. Si quid mollius apponas, iam desuetudine longissima durum putat omne quod mulcet.

Sed satis multa de villica, quae nisi in agresti scriptura locum repertura non fuerat. Hoc modo igitur oculos castigo. Quid de auribus dicam? Cantus et tibiae et fidium dulcedo, quibus extra me ipsum rapi soleo, nulli sunt mihi; totam suavitatem illam aura dispersit. Hic nihil omnino, praeter raros boum mugitus, aut balatus pecudum, praeter volucrum cantus continuumque murmur aquarum audio. Quid lingua, qua saepe me ipsum, interdum forte alios erexi? Nunc iacet ipsa et a mane saepe ad vesperam silet. Cui enim loquatur praeter me non habet. Iam vero gulam ventremque sic institui, ut saepe bubulci mei panis et mihi sufficiat et saepe etiam delectet, et niveum aliunde mihi allatum famuli, qui tulere, manducent. Tam consuetudo mihi pro voluptate est. Itaque villicus meus, indulgentissimus familiaris, ipseque vir saxeus de nulla re mecum litigat, nisi quod durior mihi sit victus, quam qui, ut dicit, diutius ferri queat. Ego contra sentio diutius talem victum tolerari posse quam mollem, quem magni taedii esse et quinque diebus continuari non posse, Satyricus ait. Vva, ficus, nuces et amygdalae deliciae meae sunt. Quibus hic fluvius abundat pisciculis delector, nunquam magis quam dum capiuntur, quod studiose etiam inspicio, iuvatque iam hamos ac retia tractare.

Quid de vestibus, quid de calceis loquar? Mutata sunt omnia. Non ille meus habitus, meus, inquam, propter eximiam vanitatem, qua, salva, ni fallor, honestate et decore servato, inter pares olim conspici dulce fuit. Agricolam me seu pastorem dixeris, cum tamen adhuc et vestis exquisitior non desit, et mutati habitus nulla sit causa, nisi quia quod primum placuit, primum sordet. Soluta sunt quibus ligabar vincula, clausique quibus placere cupiebam oculi; et puto, si aperti essent, hodie solitum in me imperium non haberent. Meis autem oculis nullo modo magis placeo quam solutus ac liber.

Quid de habitaculo dixerim? Catonis aut Fabricii domum putes, ubi cum cane unico et duobus tamen servis habito; ceteros in Italia dimisi omnes. Vtinam in via dimisissem, ad me nunquam redituros, meae quietis unicam procellam. Villicus autem contiguam habet domum, mihi semper praesto, dum usui est, et ne unquam obsequium vergat in taedium, parvo mox ostio secludendus. Hic mihi duos hortulos quaesivi tam ingenio propositoque meo consentaneos, ut nihil magis; quos si describere aggrediar, longus fiam. In summa vix simile aliquid reor habeat orbis terrarum; et, si femineam levitatem fateri oportet, tale quidquam esse extra Italiam indignor. Hunc Helicona nostrum Transalpinum vocitare soleo; est enim alte umbrosus solique studio aptus, et nostro sacer Apollini. Hic nascenti Sorgiae impendet, ultra quem nihil est nisi rupes et avia, prorsus, nisi feris aut volucribus, inaccessa. Alter domui proximus et aspectui cultior et dilectus est Bromio; hic, mirum dictu, rapidissimi ac pulcherrimi amnis in medio est. Iuxta quem brevi tantum ponte disiuncta ultima domus in parte, testudo vivis ex lapidibus curvata suspenditur, quae nunc coelo ardente sentiri vetat aestatem. Locus est qui ad studium accendat; augurorque, non absimilis atriolo illo ubi declamare solitus erat Cicero, nisi quod illud praeterlabentem Sorgiam non habebat. Sub hoc ergo meridies exigitur; mane in collibus, vesper in pratis vel asperiore in hortulo ad fontem naturam vincentem artificio, ubi

locus est alta sub rupe ac mediis in undis, angustus quidem, sed plenus stimulis ardentibus, quibus piger licet animus in altissimas curas possit assurgere.

Quid vis ? Possem forsan hic vivere nisi vel tam procul Italia, vel tam prope esset Avinio. Quid enim dissimulem geminam animi mollitiem ? Illius me amor mulcet ac vellicat, huius me odium pungit et asperat, odorque gravissimus toti mundo pestifer, quid mirum si in vicinitate nimia unius parvi ruris innocuam polluit puritatem ? Ille me hinc pellet; sentio enim statum interim meum. Vide, nihil est quod metuam, nisi reditum ad urbes. Vale. [1352.]

Zenobio Grammatico Florentino. Fam. XV. 3.

SCIO te mirari et tecum dicere, 'quibus hic terrarum militat oris,' nisi forte ille noster alter ego re et nomine, qui nobis late vagantibus patriae nidum fovet, litteras ad se meas huius propemodum sententiae tibi e Florentia Parthenopem miserit ; quod si fecit, nequidquam tibi haec ; sed quia occupationes suas metuo, et desiderium tuum novi, in dubio satius duxi horam unam perdere si supervacuum est quod scribo, quam necessariam subtrahere per temporis avaritiam status mei notitiam amico.

Vbi sim, quid cogitem, quid agam audieras, et fama fuit me procellas Curiae fugientem Italiam repetere, sedes ubi fata quietas ostendere videbantur. Dum ergo iam iter caperem Ianuam versus, nullam aliam ob causam nisi ut germanum unicum virtute mihi quam sanguine cariorem, qui praeter viarum illarum locum solitarium atque silvestrem, cui Montani rivi nomen est, ad famulandum Christo tunsa penitus carne delegit, vel in transitu viderem lustro integro non visum, circa occiduum Italiae limitem, Varum amnem, bello iter interruptum reperii Alpinis quibusdam gentibus armatis ad litus effusis. Iis ego rumoribus simul et amicorum precibus permotus, mutato consilio flectere iter institui ; iamque Geben-

nam petiturus, me vertebam ad laevam, dum ecce repentinus imber omnia complevit; quamvis ante et post tanta coeli terraeque siccitas fuerit, quantam vidimus, vix legimus. Substiti anxius raroque unquam clarius vidi, quid sit illud, 'caro oneri timere' a Virgilio relatum. Erat mihi praedulcis librorum sarcinula, et veterum libris immixtum pauxillum nugarum mearum, quibus ipse quoque Memphiticos papyros impleo, non quia illud agere sit optimum, sed quia illud nihil agere difficile, pessimum, et praeterea impossibile mihi et insolitum. In eo statu non tergo timebam ad omnia durato, et ferre iampridem docto non tantum pluvias, verum glacies, aestus et grandines, nulliusque iam laboris aut periculi inexperto; non timebam 'lateri et oneri' ut Aeneas, sed oneri dumtaxat ut Metabus; fateor enim carae mihi sarcinulae metuebam. Quid agerem? Omnia mecum, ut ait ille, versanti visum est manifestam quodammodo prohibentis Dei voluntatem esse, ne tunc irem; paene irreligiosa improbitas est visa, si divinae prohibitioni quasi mei iuris incumberem. Memorans ergo Cleantaeum illud: 'ducunt volentem fata, nolentem trahunt,' cessi volens, ne invitus cederem, praemissis in Italiam aliquot famulis non magis ut praesentia ibi sua rei familiaris necessaria curarent, quam ut hic digressu suo solitudinem mihi facerent laxiorem otiumque tranquillius. Vix bene discesserant tantumque aberant ut iam nec revocandi nec assequendi copia esset, et ecce subito reversa serenitas, quae multis iam mensibus durat, multis ante duraverat et duratura videtur, ni rector siderum consilium mutet, sive, quia consilium Domini in aeternum manet, novis aliud ostendat effectibus. Itaque quo magis cogito, eo magis in mentem venit, Deo humanis periculis occurrente, terrestribus atque coelestibus impedimentis frenatum forte desiderium meum, quod in Italiam me trahebat. Nobis nempe quae cupimus grata tantum, Deo etiam nota sunt. Quid ni autem ideo opiner talem uti patrum memoria nunquam fuit imbrem hoc anno unicum in illum diem et in ipsam abitus mei horam

incidisse? Sic ergo cohibitus ad fontem Sorgiae diebus paucis postquam inde discesseram revertor . . . [*One of his servants who had returned to Vaucluse reported that if P. returned to Italy, the claims of his many friends would leave him little time to himself. Therefore he has decided to remain at Vaucluse.*]

Haec vita mea est. Media nocte consurgo; primo mane domo egredior, sed non aliter in campis quam domi studeo, cogito, lego, scribo; somnum quantum fieri potest ab oculis meis arceo, a corpore mollitiem, ab animo voluptates, ab operatione torporem. Totis diebus aridos montes, roscidas valles atque antra circumeo. Vtramque Sorgiae ripam saepe remetior, nullo qui obstrepat obvio, nullo comite, nullo duce, nisi curis meis minus in dies acribus ac molestis . . . [*He could be contented in any surroundings, unless he were condemned to live in Avignon.*] Ad fontem Sorgiae sum, ut dixi, et quando ita visum est fortunae, locum alium non requiro, nec faciam donec illa, quod crebro solet, varium mutet edictum. Interea equidem hic mihi Romam, hic Athenas, hic patriam ipsam mente constituo. Hic omnes quos habeo amicos vel quos habui, nec tantum familiari convictu probatos et qui mecum vixerunt, sed qui multis ante me saeculis obierunt solo mihi cognitos beneficio litterarum, quorum sive res gestas atque animum, sive mores vitamque, sive linguam ingeniumque miror, ex omnibus locis atque omni aevo in hanc exiguam vallem saepe contraho, cupidiusque cum illis versor quam cum iis qui sibi vivere videntur, quotiens rancidum nescio quid spirantes gelido in aere sui halitus vident vestigium. Sic liber ac securus vagor et talibus comitibus solus sum, quotiens possum, mecum; sum saepe etiam tecum et illo viro optimo maximo, quem cum nunquam viderim, dictu mirum, omnibus horis video; apud quem, quaeso, nomen meum, dum tu secum loqui poteris, non senescat. Vale. Ad fontem Sorgiae, VIII. Kalendas Martias [1353].

Talarando Ep. Albano et Guidoni Ep. Portuensi Cardinalibus. Fam. xvi. 1.

SI ille Carthaginiensium primus terror, Marcus Atilius Regulus, magnum et anceps in Africa reipublicae negotium gerens, causam a senatu petendae missionis illam non erubuit litteris inserere, quod villicus suus, qui pauca sibi suburbani agri iugera coluerat, decessisset, quid erubescam ego privati modicum, publici negotii nihil agens, a vobis, geminum decus Ecclesiae, missionem flagitare eandem ob causam, quod villicus quoque meus vobis non ignotus, qui mihi pauca itidem sicci ruris iugera colebat, hesterno die obiit? Neque enim vereor, ne quis vestrum nunc mihi respondeat, quod tunc senatus Atilio, iubeatque coeptis insistere, et in se curam deserti ruris excipiat. Illius enim ager Romae erat; meus ad fontem Sorgiae non nisi tenui vobis cognitus fama locus. Accedit quod maior quaedam mihi sollicitudinis causa est; neque enim, ut ille, incultae tantum telluri prospicio, sed sicut alter Africae malleus, Gnaeus Scipio, ex Hispaniis, ubi felicissime rem gerebat, missionem poposcit, quod deesse diceret filiae suae dotem, sic ego ut duorum illustrissimorum ducum coeant in me unum causae, bibliothecae meae, quam mihi in filiam adoptavi, sentio deesse custodem.

Fuit enim villicus meus agrestis homo, sed plus quam civili providentia et urbanitate conditus; puto nullum illo fidelius animal terra protulit. Quid multa? Omnium iniquitatem perfidiamque servorum, de qua non solum quotidie verbo queror, sed scripto quandoque etiam questus sum, ille unus fide aequabat ac temperabat eximia. Itaque totum me illi et res meas librosque omnes, quos in Galliis habeo, commiseram, cumque omnis generis voluminum multa varietas, et quaedam ibi minutissima maximis intermixta essent, atque ego diu absens quandoque post terminum rediissem, nihil unquam non modo amotum, sed ne loco quidem motum reperi. Erat ille sine litteris amantissimus litterarum, et libros, quos mihi

noverat cariores, exactiori custodia conservabat; iamque longo usu eo pervenerat ut et nomine nosset opera veterum et mea simul internosset opuscula. Totus hilarescebat quotiens sibi, ut fit, librum aliquem in manibus posuissem, stringensque ad pectus suspirabat. Nonnunquam submissa voce ipsius libri compellabat auctorem, et, mirum dictu, solo librorum tactu vel aspectu fieri sibi doctior atque felicior videbatur.

Hic igitur talis rerum mearum custos, quocum tribus iam lustris curas partiri solitus, nec secus eo quam ut dici solet Cereris sacerdote, nec aliter domo eius quam templo fidei usus eram, et quem pridie imperantibus quidem vobis inde digressus leviter aegrotantem dimisisse rebar, iam senior, sed, ut Maro ait, cruda et viridi senectute, heri ad vesperam me dimisit ad melioris domini translatus obsequia. Ille sibi post tot corporeos labores unam animi requiem largiatur . . . [*He refers to his servant's belief in the Christian faith.*] Vnus quidem e pueris meis qui forte obeuntem illum viderat, cursu concito moestum pertulit rumorem, et ad me sera iam nocte pervenit nuntians illum exspirasse saepe me nomine vocantem, Christique nomen cum lacrimis invocantem. Indolui, gravius doliturus, nisi quia per aetatem hominis hunc mihi casum instare multo ante praevideram. Ire igitur oportet; date veniam, quaeso, gloriosissimi patres, supplicemque vestrum missum facite, urbi supervacuum, necessarium ruri, ibique magis bibliothecae sollicitum quam agelli. Opto vobis tranquillam ac felicem vitam. Avinione, Nonis Ianuarii [1353].

Gherardo fratri. *Fam.* xvi. 2.

CENABAM forte apud sanctissimum atque optimum virum Ildebrandinum, Patavinae praesulem Ecclesiae, qui tunc civitatem illam multiplicibus virtutum radiis illustrabat, nunc novum coelo sidus accessit, dum ecce duos tui ordinis priores casus attulit, alterum Italicum, Transalpinum alterum; hic Casularum domus moderator erat, quae Albingaunis litoribus

impendet, ille Vallis Bonae, quae dextrae Rhodani ripae proxima est. Cum ergo eos episcopus suo more talium hospitum laetatus adventu comiter excepisset, tractoque ad vesperum sermone multa percunctaretur, atque in primis quae illos causa Patavium adduxisset, responderunt se missos ab ordine ut in territorio Tarvisino coenobium Carthusiense construerent, favente in primis episcopo atque aliis quibusdam civibus, loci illius bonis ac devotis viris. Quod opus qualiter hactenus successerit successurumve sit nescio.

Ceterum cum vir ille, cuius ut vita exemplaris, sic et doctrina et oratio sancta fuit, verbum e verbo eliciens, et inter alia tui quoque mentionem faciens, quam sorte ac vocatione tua contentus ageres quaesivisset, illi certatim materiam aggressi de te magnificos rumores retulerunt, nominatim unum; cum pestis haec, quae omnes terras ac maria pervagata est, ad vos ex ordine venisset, et castra in quibus Christo militas invasisset, priorque tuus, vir alioquin, ut ipse novi, sancti ardentisque propositi, tamen inopino malo territus hortaretur fugam, te illi christiane simul ac philosophice respondisse, placere consilium, modo inaccessibilis morti locus aliquis usquam esset. Et cum ille nihilominus abeundum diceret, respondisse acrius, iret quo se dignum crederet; te in custodia tibi a Christo credita permansurum. Cumque iterum et iterum instaret, et inter terrores alios sepulchrum quoque tibi defuturum minaretur, dixisse te illam tibi ex omnibus ultimam curam esse; neque enim tua interesse sed superstitum quali iaceas sepultura. Illum postremo cessisse ad penates patrios nec ita multo post morte illuc eum insequente subtractum, te vero incolumem, eo apud quem est fons vitae protegente, mansisse; et cum diebus paucis mors quattuor et triginta qui illic erant abstulisset, solum in monasterio resedisse.

Illud addebant te nullo morbi contagio deterritum adstitisse fratribus tuis exspirantibus, et suprema verba atque oscula excipientem et gelida corpora lavantem, saepe uno die tres pluresve tuis manibus indefesso pietatis obsequio sepelisse et

exportasse tuis humeris, cum iam qui foderet aut qui iuxta morientibus exhiberet nemo esset. Solum te ad ultimum cum cane unico remansisse totis noctibus vigilantem, modica lucis parte necessariae quieti data; cum interim praedones nocturni, quorum feracissima est regio, saepe per intempestae noctis silentia locum invadentes a te, immo a Christo qui tecum erat, nunc pacificis nunc acrioribus verbis exclusi, nihil damni sacris aedibus inferre potuerint. Cum vero transisset aestas illa terribilis, misisse te ad proxima servorum Christi loca ut aliquis tibi loci tui custos mitteretur; quo facto ivisse Carthusiam, et ab illo religionis nunc cultore unico in terris, priore loci, inter tres et octoginta priores alienigenas, te non priorem singulari et insolito honore susceptum obtinuisse, ut tibi prior ac monachi darentur, quos e diversis conventibus elegisses, quibus desertum morte tuorum monasterium reformares, teque hoc velut eximio triumpho laetissimum rediisse. Ita tua cura, tua sapientia, tua fide Montis Rivi venerandum olim, postea desertum, coenobium instauratum, interque difficultates istas atque alias multas tibi et robur corporis solidum et valetudinem optimam constare, et quale religiosum decet formae decus.

Quae res me in stuporem ageret nisi scirem, ut ait quidam, viros sanctos virtutes etiam aedificasse [*sic*] corporeas; bona equidem valetudo animi saepe valetudinem corporis viresque membrorum ac vultus speciem tuetur. Ceterum haec illis et alia de te multa narrantibus cum episcopus laetis lacrimis madens me aspiceret, et ego nescio an siccis oculis sed certe sicco corde non essem, illi subito in me versi seu divino monitu, seu quodam mentis augurio in vultu me te cernentes pio me gemitu ac gaudio complexi. 'O felix,' inquiunt, 'fratris pietate.' Multa deinceps alia dixerunt quae tacendo melius expresserim. Tu vale; et propter quod haec omnia scripta sunt, fac obsecro, mi frater, ut qualem coepisti talem te praestes in finem. [1352.]

Francisco Priori Sanctorum Apostolorum. Fam. xvi. 11, 12.

[Non solebat mihi tempus . . .] [*With advancing age he has learnt to appreciate the value of time. He knows that Nelli is anxious to hear news of him.*]

Itaque biennio iam in Galliis exacto revertebar, et cum Mediolanum pervenissem, maximus iste Italus iniecit manum tam suaviter tantoque cum honore quantum nec merui nec speravi, verumque ut fatear, nec optavi. Excusassem occupationes turbaeque odium et quietis avidam naturam, nisi parantem loqui velut cuncta praesagiens praevenisset, et in maxima frequentissimaque urbe solitudinem ille mihi in primis et otium promisisset, atque hactenus, quantum in eo est, promissa praestaret. Cessi igitur hac lege, ut de vita nihil, de habitaculo aliquid immutatum sit, idque non amplius quam quantum fieri potest illaesa libertate, salvo otio, quod quam diu futurum sit ignoro. Augurio breve erit, si eum, si me, si utriusque curas longeque diversis occupationibus circumdatam vitam novi.

Habito interim in extremo urbis ad occiduam plagam secus Ambrosii Basilicam. Saluberrima domus est, laevum ad ecclesiae latus, quae ante se plumbeum templi pinnaculum geminasque turres in ingressu, retro autem moenia urbis et frondentes late agros atque Alpes prospicit nivosas aestate iam exacta. Iucundissimum tamen ex omnibus spectaculum dixerim, quod aram, quam non, ut de Africano loquens Seneca, sepulchrum tanti viri fuisse suspicor, sed scio, imaginemque eius summis parietibus exstantem, quam illi viro simillimam fama fert, saepe venerabundus in saxo paene vivam spirantemque suspicio. Id mihi non leve pretium adventus; dici enim non potest quanta frontis auctoritas, quanta maiestas supercilii, quanta tranquillitas oculorum; vox sola defuerit vivum ut cernas Ambrosium. Haec hactenus. Huius autem morae spatium, cum primum mihi esse notum coeperit, tibi incogni-

tum non sinam. Vale. Mediolani, x. Kalendas Septembris, ante lucem.

[*In order to answer his friend's letter he is cutting down his hours of sleep.*] . . . Mihi quidem, amice, luculentissimus epistolae tuae tenor sole clarius animum scribentis ostendit. Anxius es, et rerum mearum torqueris eventibus . . . [*Whether his remaining in Milan is good or bad, he has but obeyed the law of necessity.*] Quid enim agerem, quibus uterer verbis, quas quaererem fugas, quibus viis evaderem, quibus artibus tanti precatoris pondus excuterem, cui lentius obedire rebellare est ? Scitum est illud Laberii in Iulium Caesarem : 'Etenim ipsi denegare cui nil potuerunt dei, hominem me denegare quis posset pati ? ' Hoc mihi ad primam illius occurrit vocem, simul et illud non ignobile dictum, licet ab ignobili poeta : 'Est orare ducem species violenta iubendi, Et quasi nudato supplicat ense potens '. Illud equidem inter multa vehementius urgebat, et reverentiae meae stimulus et maiestati suae pondus accesserat, quod ipse quoque vir esset ecclesiasticus, et quantum in tam excelso fortunae gradu fieri potest, devotissimus ; cuius conversationem fugere vir honestus sine nota superbiae vix posset. Proinde quod mihi luctandi nunc etiam negandique vim abstulerit, etsi verecundius silentio premeretur, tibi tamen tacitum nolim. Dum enim scrupulosius quaererem quid ex me vellet, cum ad nihil eorum quibus egere videtur aptus essem aut dispositus, nihil ex me velle respondit, nisi praesentiam meam solam, qua se suumque dominium crederet honestari. Hic fateor humanitate tanta victus erubui, tacui, et tacendo consensi seu consensisse visus sum. Quid enim contra haec dicerem non fuit, vel certe non adfuit. Sed quid ago ? Tam facile utinam vulgo persuadeam vera haec esse quam tibi. Quamquam, dii boni, quid est quod optare incipio ? An oblitus propositi mei sum, vulgus ut libet, nos ut licet ? Vale. Mediolani, vi. Kalendas Septembris, propere silentio noctis intempestae. [1353.]

Francisco Priori SS. Apostolorum. Var. 56.

[Solebant Romani consules . . .] [*He gives an account of the 'Legati' under the Roman Republic. The name is to-day confined to the ambassadors of the Popes.*]

His ante propositum decursis ad rem venio. Legatus iste de latere, qui iam solus mundo patiente nomen hoc habet, XVIII. Kalendas Octobris Mediolanum obvio domino et magna celebritate populi faventis ingressus est. Cui ego nescio qua recti confusione iudicii, ut me urbanum ostenderem, quod non sum, nec esse velim, neque si velim natura permittet mea, praegressus alios Ticinensi porta ad secundum forte lapidem occurrens, didici, si non antea didicissem, quam sit rerum naturalium fragilis ac lubricus status. Cum enim ingentes pulveris globi, rotarum atque quadrupedum agitatione commoti, fusca nube coelum solemque texissent, conspectu mutuo erepto, contra morem meum, ut me malus abstulit error, inferor in mediam cohortem. At vix data et reddita salute sic pulvis omnium fauces et ora compleverat, aridumque praecluserat vocis iter, dum me recolligerem, ut et aliis parcerem et mihi, equus quo vehebar et ipse oculis captus, postremisque pedibus in praealtam iuxta viam foveam dilapsus, omnes qui aderant metu et horrore complevit, praeter me unum, qui quid mecum ageretur nesciebam; tanta caligo pulvereae noctis incesserat, eo mihi molestior quod a luce venientis oculi sunt in tenebris pigriores.

At vero ille magnanimus adolescens, quem, nisi coeptam successionum telam fata praeciderint, Mediolani Liguriaeque dives exspectat haereditas, et quo, nisi iudicium amor fallit, inter iuvenes fortunatos nullus est melior, nullus humanior, ante alios me nomine inclamans, ut caverem admonebat. Ego ignarus et plus fateor clamore omnium quam periculo meo motus, non prius intellexi quid rei esset, quam solas equi auriculas exstantes meque densis vepribus oppressum vidi.

Profuit ad salutem proprium non nosse discrimen; quosdam iuvit ignorantia, et dum nil metuunt nil nocuit; sic contra multos aegros morbi fecit opinio, ut aliquando essent quod diu esse crediderant; neque enim de nihilo dictum est: imaginatio facit casum. Cui pari ratione illud obiecerim, imaginatio casum tollit. Ita cum multa scire sit optimum, quaedam melius nesciuntur. Certe cum discrimen ipse mecum nescio, dumque nil mali suspicor, nil incommodi passus sum; neque enim periculum nisi post periculum agnovi, magisque cum iam timendum nihil esset, timui, et nunc ut ait Maro, 'horresco referens'.

Tunc ut eram in pedes subito desilui, supremumque ripae marginem illaesus, plusquam meo saltu, tenui et invisibili subnixus auxilio. Substiterat equidem adolescens ille mitissimus, iussisque famulis descendere ipse non modo vocis obsequium mihi praebuerat sed dexterae. Dum interim equus meus magno nisu sibi consulens primisque, dictu mirum, ungulis dependens, attritus genua, vix tandem emergebat; qui si, ut natura rei poscebat, repente postquam labi coeperat, in tergum cecidisset, actum erat, et absolutus eram omnibus curis. Adfuit hominum succursus, adfuit equi vigor. Dicet aliquis, ingratum mendacium, mendax ingratitudo, vana manus hominis, fallax equus, ad salutem ipse suam; ut alias, supposuit manum praesentique me solus exitio Christus eripuit. Quod idcirco tibi notum volui, ut sicut apud Flaccum caducae arboris ruina, sic apud me instabilis equi lapsus propriae nos conditionis admoneat, inanem esse providentiam humanam, ineluctabilem fati vim, innumerabiles mortalium casus, inextimabilem caecitatem . . . [*He found the Cardinal most generous, though P. asked nothing for himself, but only for his friend Nelli.*] Vale. [1353.]

Guidoni Septimo. Fam. xvii. 5.

QVAE spes, quod solamen publicae calamitatis audisti; tempus est stilum ad laetiora vertendi. Audivi quidem te curis urgentibus urbe profugum rura sectari. Laudo morem hunc verbo continue, re dum licet, sed de occupationum urbanarum suppliciis deque solitaria quiete latius aliquando disserui, et res est, de qua etsi multa saepe dixerim, multa dicam, si diu vivere datum est . . . [*His desire for solitude has hardened into a habit.*] Sed ut omnia ista praeteream et ad id veniam quod inter multa retrahentia me nunc ad scribendum trahit, audio te nescio quot diebus ruris mei, quod ad fontem Sorgiae est, incolam fuisse et curarum tuarum aestus loci optimi refrigerio temperasse. Placet, consiliumque tuum hoc laudo; nisi enim me rerum mearum fallit amor, et consuetudinis vis antiquae, vere rus illud locus est pacis et otii domus, requies laborum, tranquillitatis hospitium, solitudinis officina . . . [*It is particularly suited to literary production.*] Longe inde exulant urbana negotia et litium fervor et comessantium strepitus. Non ibi sentitur armorum fragor, non inanis laetitia triumphorum, non inconsultus e contrario natus maeror quo nunc angimur. Ludunt argentei pisces in gurgite vitreo, rari procul in pratis mugiunt boves, sibilant aurae salubres leviter percussis arboribus, volucres canunt variae in ramis . . . [*In short it is a veritable earthly paradise.*]

Illuc ergo quotiens vacat, si quid mihi credis, a tempestatibus Curiae velut in portum fuge; illic enim non aliter quam in portu Brundusii fluctuantem animi naviculam tremulo fune compesces. Vtere libellis nostris, qui crebro nimis absentem dominum lugent mutatumque custodem. Vtere hortulo, qui similem, quem quidem ego viderim, toto orbe non habet, tuamque et Socratis nostri fidem implorat ne mea sibi obsit absentia. Signabo autem diem tibi serendis arboribus idoneum, non eum quem fortasse alibi pro diversitate terrarum agricolae observant. Audivi senes dicti ruris, ante alios villicum meum,

qui vir optimus et rerum rusticarum peritissimus fuit, ita dicere quod ibi satum fuerit ad octavum Idus Februarii felici successu coalescere nec adverso sidere interire. Tunc ergo, praesertim si lunae ratio constabit, serite ibi, oro, novum aliquid, quo forte senectutem illic placidam simul acturis, si fata permiserint, vestra cura gratior aspectus atque umbra sit densior. Vtere arbustis e quibus antiqua suis manibus Bacchus et Minerva plantarunt, nova vero meis ipse manibus, non tantum nepotibus umbram factura, sed nobis. Vtere parva domo et agresti lectulo, qui ubi te gremio exceperit, mei praesentiam non requiret.

Vnde equidem nunc tam multa miraberis; desines autem si locum noveris ubi ista dictavi. Collis est uberrimus atque pulcherrimus medio ferme Cisalpinae Galliae, cuius in ea parte quam Boreas Eurusque percutiunt, castrum sedet Sancti Columbani nomine, late notum situ moenibusque praevalidum. Ima collis Lamber lambit, flumen exiguum sed nitidum, et iam iusti patiens navigii, quod per Modoetiam descendens non procul hinc Pado illabitur. Ad occiduum latus solitudo gratissima est et dulce silentium liberrimusque prospectus. Nusquam memini e loco tam modice tumenti tantum et tam nobile terrarum spectaculum vidisse. Parvo luminum flexu Ticinum, Placentia et Cremona cernuntur famosaeque urbes aliae multae. Sic enim incolae affirmant; quam vere autem hodiernus nubilosus dies experimentum negat; sed in his tribus ipse meis oculis credo. Alpes quae nos a Germanis dirimunt nivosis a tergo iugis sunt nubes coelumque tangentes . . . [*Such prospects always remind him of Vaucluse.*]

Scripsi igitur haec ad vesperam in thalamo non philosophico poeticove, sed regio, quae meditatus eram non multo ante solis occasum, solus ibi herboso caespiti insistens, sub ingentis umbra castaneae. Vale. XII. Kalendas Novembris, in arce Sancti Columbani [1353].

Nicolao Sygero Constantinopolitano. Fam. xviii. 2.

CLARI animi clarum munus, ut decuit, fuit; operationes enim hominum animum imitantur, et qualis quisque sit ex actuum qualitate conspicitur. Singulare aliquid te decebat, nempe singularis es vir, et ab acie vulgari tota intentione remotissimus. Si esses unus e populo, fecisses ut reliqui, nunc autem implesti magnifice quod tuum erat, unoque actu et amicitiam et ingenium aptissime declarasti. Misisti enim ad me de Europae ultimis donum quo nullum vel te dignius vel mihi gratius vel re ipsa nobilius mittere potuisses . . . [*Some give gold and jewels and arouse feelings of avarice. But Sygerus sends a gift worthy of himself.*] Donasti Homerum, quem bene divinae omnis inventionis fontem et originem vocat Ambrosius Macrobius, et si omnes tacerent, res ipsa testatur, sed fatentur omnes. Ego autem ex omnibus sciens unum tibi testem protuli, quem ex omnibus Latinis tibi familiarissimum esse perpendi. Illis enim facile credimus quos amamus.

Sed redeo ad Homerum. Hunc tu mihi, vir amicissime, donasti, promissi tui simul ac desiderii mei memor, quodque non modicum dono adiicit, donasti eum non in alienum sermonem violento alveo derivatum, sed ex ipsis Graeci eloquii scatebris purum et incorruptum, et qualis primum divino illi profluxit ingenio. Summum utique, et si verum rei pretium exquiritur, inextimabile munus habeo, cuique nil possit accedere, si cum Homero tui quoque praesentiam largireris, qua duce peregrinae linguae introgressus angustias, laetus et voti compos dono tuo fruerer, attonitusque conspicerem lucem illam et speciosa miracula, de quibus in *Arte poetica* Flaccus ait: 'Antiphaten, Scyllamque et cum Cyclope Charybdim.' Sed nunc heu! quid agam? Tu mihi nimium procul abes, felix utriusque linguae notitia singulari; Barlaam nostrum mihi mors abstulit, et ut verum fatear, illum ego mihi prius abstuleram; iacturam meam, dum honori eius consulerem, non aspexi. Itaque dum ad episcopatum scandentem sublevo, magistrum perdidi, sub quo militare coeperam magna

cum spe. Longe impar, fateor, tui et illius ratio. Tu mihi multa, ego tibi quid conferre possim non intelligo. Ille autem, cum multa mihi quotidiano magisterio coepisset impendere, non pauciora quidem, saepe etiam lucrum ingens ex convictu nostro sese percipere fatebatur, urbane, nescio an vere; sed erat ille vir ut locupletissimus Graecae, sic Romanae facundiae pauperrimus, et qui ingenio agilis, enuntiandis tamen affectibus laboraret. Itaque vicissim et ego fines suos illo duce trepide subibam, et ille post me saepe nostris in finibus oberrabat, quamquam stabiliore vestigio. Nam et hic quoque ratio diversa. Illi enim plus multo Latini quam mihi Graeci erat eloquii; ego tum primum inchoabam, aliquantulum ille processerat, ut qui Italica natus esset in Graecia et qui, licet aetate provectior, Latinorum conversationem magisteriumque sortitus, ad naturam propriam facilius remearet.

Illum mors, ut paulo ante questus sum, te mihi morti non absimilis rapit absentia; etsi enim, ubicumque sis, de tanto gaudeam amico, viva tamen illa tua vox, quae discendi sitim, qua me teneri non dissimulo, posset vel accendere vel lenire, minime aures meas ferit, sine qua Homerus tuus apud me mutus, immo vero ego apud illum surdus sum. Gaudeo tamen vel aspectu solo et saepe illum amplexus ac suspirans dico: 'O magne vir, quam cupide te audirem! Sed aurium mearum aliam mors obstruxit, aliam longinquitas invisa terrarum.' Tibi quidem pro eximia liberalitate gratias ago. Erat mihi domi, dictu mirum ab occasu veniens, olim Plato philosophorum princeps, ut nosti (neque enim vereor ne tu tantus vir, quod scholastici quidam solent, huic praeconio obstrepas, cui non Cicero ipse, non Seneca, non Apuleius, non Plotinus magnus ille Platonicus, postremo non Ambrosius, non Augustinus noster obstreperet), nunc tandem tuo munere, vir insignis, philosophorum principi poetarum Graius princeps accessit. Quis tantis non gaudeat et glorietur hospitibus? Habeo quidem ex utroque quantum Latinitas habet in sermone patrio, sed Graecos proprio in habitu spectare, etsi forte non prosit, certe iuvat.

Neque praeterea mihi spes eripitur, aetate hac profectus in litteris vestris, in quibus aetate ultima profecisse adeo cernimus Catonem. Tu si quid forsan ex me cupis, redde mihi fiduciae tantae vicem et in me iure tuo utere. Ego enim ut vides iure meo utor in te, et quoniam petitionis successus petendi parit audaciam, mitte, si vacat, Hesiodum, mitte precor Euripidem. Vale, vir egregie, nomenque meum quod sine ullis meritis nescio qua indulgentia vel hominum vel fortunae satis in occidente cognoscitur, in orientali aula si videtur, et inter vestros heroas notum facito, ut quod Romanus Caesar amplectitur, Constantinopolitanus non fastidiat Imperator. Mediolani, IV. Idus Ianuarii [1354].

Iacobo Florentino. *Fam.* xviii. 12.

CICERO tuus quadriennio et amplius mecum fuit. Tantae autem dilationis causa scriptorum haec intelligentium ingens raritas atque penuria; quam iactura studiorum incredibilis consecuta est, dum quae natura obscura erant, intelligibilia desierunt esse, novissimeque neglecta prorsus ab omnibus, periere. Ita litterarum uberrimis atque dulcissimis fructibus et ingeniorum illustrium vigiliis atque laboribus nostra paulatim saecula caruerunt, quibus an excellentius aliquid in terris haud temere diffinierim. Illud fidentissime dixerim maiorem hanc nostri temporis iacturam aliquantoque iustius deflendam quam Delphica sedes quod siluit, quo deorum singulari quodam dono, et quo nullum, se iudice, maius esset, Lucanus saeculum suum caruisse conqueritur. Quae sedes melius omni tempore siluisset, et cum incola sua penitus obmutuisset Apolline, qui non prophetae tantum testimonio, quoniam omnes dii gentium daemonia sunt, sed proprio etiam ore convincitur. Siquidem interroganti cuidam quem se faceret (quanta veri vis!), daemonem se esse confessus est. Profecto damnosius nemo negaverit dulci solatio litterarum quam perfidi ac mendacis daemonis caruisse colloquio.

Sed relicta pereuntis scientiae querela, ad Ciceronem tuum

redeo, quo cum carere nollem et potiri per scriptorum ignaviam non liceret, deficientibus externis, ad domestica vertor auxilia, fatigatosque hos digitos et hunc exesum atque attritum calamum ad opus expedio. Et hunc quidem in scribendo morem tenui, quem, si quid tale forsan aggrediare, tibi quoque notum velim. Nihil legi nisi dum scriberem. Quid ergo, dicat aliquis, scribebas, et quid scriberes ignorabas ? Mihi autem ab initio satis fuit nosse quod Tullii opus esset, idque rarissimum ; procedenti vero per singulos passus tantum dulcedinis occursabat, tantoque trahebar impetu, ut legens simul ac scribens laborem unum senserim, quod tam velociter, ut optabam, calamus non ibat, quem verebar oculis anteire, ne si legissem scribendi ardor ille tepesceret. Sic igitur calamo frenante oculum atque oculo calamum urgente provehebar, ut non tantum opere delectatus sim, sed inter scribendum multa didicerim memoriaeque mandaverim. Quo enim tardior est scriptura quam lectio, eo altior imprimitur haeretque tenacius.

Fatebor tamen ; iam eo scribendo perveneram ut, non dicam taedio animi (quid enim Ciceroni minus convenit ?), sed labore manuum victus, susceptum consilium non probarem, meque iam non mei negotii poeniteret ; dum subito ille mihi locus allatus est, ubi Cicero ipse orationes alterius nescio cuius (sed profecto non Tullii ; unus est enim ille vir, una illa vox, unum illud ingenium) scripsisse se memorat. ‘ Nam quas tu,’ inquit, ‘ commemoras Cassii legere te solere orationes cum otiosus sis, eas ego scripsi ’ ; et, ut solet, cum adversario suo iocans rudis inquit et ferus ‘ ne omnino unquam essem otiosus ’. Quo lecto sic exarsi quasi verecundus miles cari voce ducis increpitus, et mecum : ‘ ergo alienas Cicero scripsit, tu Ciceronis orationes scribere negligis ? Hic animi fervor, hoc studium, hic divini honos ingenii est ? ’ His actus stimulis processi iam propositi certus, et si quid ex tenebris meis potest splendoribus illius facundiae coelestis accedere, erit hoc forte non ultimum, quod dulcedine captus inenarrabili rem suapte natura taediosissimam scribere, tam alacriter feci, ut vix me fecisse sentirem.

Nunc ergo iam tandem Cicero tuus volens et meo nomine tibi gratias acturus ad te redit. Idem apud me non invitus manet, cui hoc familiariter imputem, nulli fere omnium qui unquam scripserunt me tantum fuisse daturum, ut inter tot aculeos humanarum difficultatum quos prorsus excutere nequeo, inter tot studiorum curas, ad quas longa etiam brevis est vita, alienis transcribendis tempus impenderem. Feci forte olim tale aliquid, dum clam labentis temporis ditior videbar, quae tamen incertissimae omnium fugacissimaeque divitiae sunt; nunc aperte res in angustum desinit; non est vagandi locus. Iam necessariae utinamque non serae parsimoniae tempus est. Sed tanti visus est Cicero, cui etiam de minimo partem darem. Vale. [1355.]

Zenobio Florentino. *Fam.* xix. 2.

TEMPVS breve magnum scribendi desiderium angustat, et ardorem animi praegelidus aer frenat. Sine exemplo annus est, et bruma horrida vulgo iam paene in miraculum atque, ut dici solet, in religionem vertitur. O tranquilla Parthenope et magnis ingeniis laudata Campania, vestrum est quod ait Maro: 'Ver assiduum atque alienis mensibus aestas.' At profecto non talis ipsa loquentis mater, glacialis Mantua, et importunis frigoribus oppressa, nivosisque Alpium et Apennini iugis obsessa Liguria. Quamquam praesens annus, qui novitate sui attonitos etiam senes habet, nescio an aliquid causae secretioris ostenderit, quod scilicet e Germaniae finibus veniens novus Caesar coelo nostro suum forte frigus invexerit, cuius is rigor est, ut ipsos quoque Germanos in stuporem cogat. Certe ego nudius tertius Mantuae, quo ad ipsum Caesarem multum rogatus accesseram, in familiari colloquio quo princeps ille mitissimus, lingua et moribus non minus Italicus quam Germanus, me nunquam antehac praeterquam in litteris visum, saepe dignatus; sic eum dicentem audivi, vix se unquam tale aliquid in Germania sensisse. Cui ego respondi, forte coelitus

actum esse ne miles Teutonicus subitam coeli mutationem et Italicam temperiem exhorreret.

Mitto autem haec ; hiems zephyris cedet, aestas aquilonibus, omnia senectuti. Veniet dies, quae diebus omnibus metam ponat, et hanc temporum varietatem stabilis concludet aeternitas. Natura suum opus, nostrum interim nos agamus. Equidem non me gelu, quodcumque Ripheis montibus Maeoticisque paludibus adiacet, retardasset. Multa scribere cupiebam, si litteras tuas in tempore recepissem ; sed dum iste vir clarus et nobis carus attigit Mediolanum, aberam ut dixi. Huc reversus et tuas ornatissimas quattuor epistolas, quibus totidem meis, sero licet, abunde tamen satisfactum fateor et latorem abitum meditantem reperi. Supervacuum visum est inchoare quod perficere non erat ; reliqua igitur ad suum diem, qui longior forte dabitur atque tranquillior. In hoc brevi et turbido nil aliud dixerim, nisi nil penitus tuarum ad me litterarum hoc biennio pervenisse, quae mirari te non miror, atque etiam indignari ; sed ferendum quod mutari non potest. Litterae nostrae medio viarum suos raptores inveniunt. Quid autem scimus ? Multos forsitan, amice, studiis nostris accendimus, multis gloriae stimulos incussimus ; sive pergant qua ceperunt, sive nobis duplicent laborem, et epistolas nostras detineant et avertant, modo nos ament et quod rapiunt mirentur. Scripta torpentibus digitis, sexto Kalendas Ianuarii, ante lucem. Vale. [1354.]

Guidoni Septimo. Fam. xix. 9.

RVMORES Italicos quotidie, nisi fallor, ad satietatem audis ; qui vel utinam rariores essent vel minus immites. Nunc crebri vehementesque sunt et sonori adeo, ut non tantum in Galliis, vicina regione, sed apud Indos atque Arabes audiri queant. Magni sunt rerum motus, magni bellorum strepitus, magna imperiorum iugisque collisio, magna denique famae vox, quaeque non modo Alpes patrias, sed maria transilit . . . [*He*

writes of public calamities only, and assures his friend that all is well with him personally.] Nunc ne te amplius exspectatione torqueam, quod destinaveram expedio; et omissis rumoribus, qui assidue aures tuas fama vociferante circumsonant, quos nullis annalibus comprehendi posse crediderim, qui Pisis et qui Senis populorum motus, quot in latus revoluta Bononia, quisnam patriae meae status, utinam ut florentis semper, sic aliquando fructiferae, quid fleat Roma, quid Parthenope metuat, ut rebus ipsis cognomen suum Terra Laboris aequaverit, quibus aestibus odiorum ferveat sulphurulenta Trinacria, quid agat Ianua, quid paret Liguria, quid Aemilia cogitet aut Picenum, quam insomnis et laboriosa Mantua, quam meticulosa Ferraria, quam Verona miserabilis Acteonis in morem suis ipsa canibus laceretur, ut barbaricis semper incursibus pateant Aquileia et Tridentum, postremo, pudorum maximus, qui praedonum coetus per Italiam pervagentur, utque de provinciarum domina servorum sit facta provincia, ad Venetorum, ut Livii verbo utar, angulum et ad ea, quae vixdum potes audisse, festino. Qui bello cum Ianuensibus suscepto ne dicam an detecto (latens enim bellum defuisse nunquam puto), intra breve tempus primum victi, mox victores, rursum maiore proelio victi sunt, in quo illis quidem ut hominibus atque Italis compatior, mihi autem gratulor, quod haec eis mala omnia ventura praevidi praedixique, non astrorum iudicio aut ullo vaticinii genere, quod totum despicio reicioque, sed praesagio quodam mentis et urgentibus coniecturis, quibus in eam sententiam trahebar, ut videre mihi tunc viderer, quod nunc video. Atque utinam dux Andreas, qui rerum summae tunc praeerat, hodie viveret; exagitarem eum litteris et omnes aculeos incuterem ac tota uterer libertate. Bonum enim virum atque integrum suaeque reipublicae amantissimum sciebam, doctum praeterea et facundum et circumspectum et affabilem et mitem. Vno tamen offendebar, quod belli studio ardentior erat quam naturae ac suis moribus conveniret. Viventi equidem non peperci, et praesens verbo et absens litteris

lacessere ausus tantum virum; quae ille de animo meo certus patienter ferebat; sed recenti victoria elatus consilium respuebat. Consuluit illi mors, ut et acerbissimum patriae suae luctum et mordaciores meas litteras non videret . . . [*Dandolo was fortunate in dying before the battle of Portolongo.*]

Hactenus audieras; quod sequitur novum audis. Huic equidem tali duci iuveni senior successerat, et ad patriae gubernaculum, sero licet, ante tamen quam vel sibi vel patriae opus esset, accesserat, vir ab olim mihi familiariter notus, sed in quo fallebat opinio, animi quam consilii maioris; Marinus Phalierius viro nomen. Explere animum in summa dignitate non potuit, sinistro pede palatium ingressus. Namque hunc Veneti Ducem suum, sacrosanctum omnibus saeculis magistratum, quem in illa urbe semper ut numen aliquod antiquitas coluit, nudiustertius in ipsius palatii vestibulo decollarunt. Causas rerum, ut poetae solent in primordiis suorum operum explicare, si comperta loqui velim, nequeo; tam ambigue et tam varie referuntur. Nemo illum excusat; omnes aiunt voluisse eum in statu reipublicae a maioribus tradito nescio quid mutare; atque ita cuncta conveniunt, ut quod ait Flaccus: 'Primo ne medium, medio ne discrepet imum.' Nam quod vix ulli unquam arbitror evenisse, dum ad ripam Rhodani pro negotio pacis per me primum et mox per eum frustra tentato, apud Romanum Pontificem legationis officio fungitur, ducatus honor non petenti immo quidem ignaro sibi obtigit. Reversus in patriam cogitavit quod, ut puto, nemo unquam cogitarat; passus est, quod nemo unquam. In loco celeberrimo omniumque clarissimo atque pulcherrimo eorum, quae ego viderim, ubi maiores sui saepe laetissimos honores pompis triumphalibus deduxerunt, illic ipse servilem in modum, concursu populi tractus et ducalia exutus insignia, capite truncus occubuit, templique fores et palatii aditum scalasque marmoreas saepe vel festis solemnibus, vel hostilibus spoliis honestatas, sanguine foedavit proprio. Locum signavi; tempus signo. Annus est ab ortu Christi MCCCLV, dies fuit, ut

ferunt, XIV Kalendas Maii. Rumor est tantus, ut si quis urbis illius disciplinam moresque prospexerit, quantamve rerum mutationem unius hominis mors minetur, quamquam alii plures, ut perhibent, complicum ex numero idem supplicium vel pertulerint vel exspectent, vix maior in Italia temporibus nostris emerserit.

Hic forte meum iudicium exspectes. Populum, si famae creditur, absolvo, quamvis et lenius saevire et dolorem suum mitius vindicare potuerint; sed non facile iusta simul atque ingens ira comprimitur, magno praesertim in populo, ubi iracundiae stimulos rapidis inconsultisque clamoribus praeceps atque multivolum vulgus exacuit. Infelici homini et compatior et indignor, qui honore auctus insolito, quid sibi sub extremum vitae tempus vellet ignoro, cuius illud quoque calamitatem praegravat, quod praescripto publico more iudicii non modo miser fuisse, sed insanus amensque videbitur, et tot iam per annos sapientiae falsam famam vanis artibus usurpasse. Ducibus qui pro tempore fuerint edico, positum sibi prae oculis speculum sciant, ubi se videant duces esse non dominos, immo vero nec duces, sed honoratos reipublicae servos esse. Tu vale et quoniam publicae fluctuant, demus operam ut privatas nostras res quam modestissime gubernemus. Mediolani, VIII. Kalendas Maias [1355].

Francisco Priori Sanctorum Apostolorum. Fam. xix. 13.

O praedura sors mortalium, o vere iugum grave super filios Adam, ut ille ait, a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturae in matrem omnium! Ecce ego dum maxime solitudinem et requiem meditarer, magno rerum et familiae strepitu contra meum morem ac votum prope nunc ad Arctoum mittor Oceanum. Quis crederet ut deinceps Rhenum quem iuvenis senem vidi, eumdem iuvenem ipse iam senior viderem? Siquidem olim annis meis adhuc crescentibus circa divortia amnis illius ubi decrescere et bicornis esse incipit,

fui; nunc ad radicem montium ubi ille crescit et nascitur iam decrescenti iter est mihi et inde longius ad extrema terrarum; magnus labor praesertim in tanto contrarii appetitu. Sed nisi irritus, non gravis. Pro publico enim bono nullus privatus labor non facilis videri debet. Proinde hanc ob causam non aliam ab hoc Ligurum regnatore missus ad Caesarem proficiscor, quamque mittenti susceptoque efficax negotio res docebit; mihi vero eatenus morigerer ut illum, cum quo absens litteris nil profeci, voce praesens feriam. Litigabo arguamque eum et statuam contra faciem eius hanc degenerem et Caesareis moribus indignam fugam, ut si nulli usui iter hoc meum sit, certe legatus ipse mihi fuero. Primo enim quae commissa, post seorsum quae concepta mihi sunt peragam. Vtar libertate mea et Caesaris utar patientia. Sic me saltem, sic Italiam et desertum imperium ulciscar. Orabis pro felice reditu, post quem, ut spero, sic in solitudinem totus immergar, ut nullus ibi me labor (o quid ante sepultum spero!) nullus me nobilium scrutator latebrarum livor inveniat. Vale nostri memor.

Mediolani, praepropere et inter tumultum sarcinulas stringentium, XIV. Kalendas Iunii [1356].

Guidoni Archiepiscopo Genuensi. Fam. xix. 16.

NOVI te; scio quam de me semper anxius fueris quamque sollicitus. Et profecto non amat qui non metuit. Statum meum vis audire . . . [*He is aware that Guido desires to hear the fullest details of his daily life.*] Siquidem post compressos adolescentiae turbines et flammam illam beneficio maturioris aetatis extinctam (o quid loquor! Cum tot libidinosos passim ac deliros senes videam turpe iuvenibus vel spectaculum vel exemplum), immo igitur post illud incendium caelesti rore Christique refrigerio consopitum, prope unus semper vitae meae tenor fuit, et cum saepe loca mutaverim, ille mansit immobilis. Hunc nemo te melius nosse debet.

Paulo minus biennio hospes tuus fui. Quod tunc vidisti nunc agentem cogita, nisi quia quo magis progredior, eo magis accelero, et ceu fessus viator ad vesperam adhuc longae vitae cogitatione suspiro et calcar incutio, lassitudinem excutio et gressum ingemino et multiplex vitae taedium obliviscor. Itaque diebus ac noctibus vicissim lego et scribo, alterum opus alterno relevans solatio, ut unus labor alterius requies ac levamen sit. Nulla mihi delectatio aliunde, nulla vivendi dulcedo alia ; sed haec ipsa me praegravat atque exercet usque adeo, ut hac dempta vix intelligam unde mihi labor aut requies. Res mihi equidem inter manus crescunt, et subinde aliae atque aliae adveniunt abeunte vita, verumque si fateri oportet, terret me tanta coeptorum moles in tam parva vitae area . . .

[*His health is good ; he still has to struggle against the temptations of the flesh.*] In rebus aliis quas fortunas vocant, optimus et ab extremis distantissimus est modus. Procul miseria, procul inopia, procul divitiae, procul invidia. Tuta vero, dulcis ac facilis mediocritas praesto est. Ita mihi videor ; fallor forte. Vnum est in quo mediocritas me ista non sequitur, idque si invidiosum forte me fecerit, non mirer. Honoratior sum, melius dixissem oneratior, quam vel unquam optaverim vel semper optatae sit expediens quieti. Neque huic solum Italorum maximo suisque proceribus, sed, quod publicam sim dicturus ad gloriam, toti populo conspectior cariorque quam merui. Quadriennio iam ut vides integro in hac Mediolanensium urbe moram traxi, et iam quinti anni limen ingredior. Res hercle nec mihi unquam nec tibi nec cuiquam amicorum vel levi praesagio ante visa ; sed humanarum rerum consuetudo est vetus ac perpetua ut sicut nihil certum omnium quae speramus, sic nihil omnino quod praeter spem evenire homini non possit . . . [*He is in general favour at Milan.*] Accedit habitatio ab omni tumultu civium, nisi quem vetusta devotio semper octavo mane revehit, semota ad occiduum magnae urbis angulum. Ambrosii hospes sum, quo cum multi saepe vel noti vel noscendi avidi se venturos dicunt,

uncis inde negotiorum, hinc loci distantia retrahuntur. Sic est; sanctissimus hospes meus, ut consolationis plurimum corporali sua praesentia atque, ut reor, spirituali etiam praestat auxilio, sic taedii ac fastidii multum eripit; salutari, frequentari, celebrari, premi, aspici. Ab his stimulis tanto sub hospite conquiesco, et velut alto maris e litore procellas video fragoremque audio, sed fluctibus non contingor. Ac si quando trans limen vel eundi votum, vel visendi domini me debitum trahit, quo nihil me aliud quam voluntas rara adigit, vel honestas, tum dextra laevaque flexis oculis et labellis clausis, nutu frontis eminus salutans salutatusque praetereo, nil in transitu patiens quo fatiger.

Iam de reliquis et brevior et notior tibi olim historia est. Ne quid tamen variante fortuna, ut fit, de vivendi consuetudine immutatum suspiceris, qui fueram, sum. Victum meum nosti, somnum quoque. His ut addam nulla mihi unquam fortuna suaserit; demo potius aliquid in dies, iamque eo perventum est ut modicum demi possit. Denique non si regiae opes advenerint, aut e mensa frugalitatem pellere poterunt, aut in cubiculum longos somnos arcessere. Nunquam me sanum ac vigilem lectus habet, nunquam nisi aeger aut dormiens stratis versor. Simul et me somnus et ego lectum desero . . . [*His aim is to waste as little time as possible on the care of the body.*]

Id enimvero quia pro varietate temporum ac locorum variari oportet, et quale mihi nunc sit, nisi audias, nosse non potes, dicam. Amo solitudinem, ut soleo, sectorque silentium, nisi inter amicos inter quos nemo me loquacior, hanc reor ob causam quod amicorum praesentia solito rarior nunc est. Raritas autem desiderium accendit. Saepe igitur annuum silentium diurna loquacitate compenso, rursumque amicis abeuntibus mutus fio. Importunum negotium cum vulgo loqui, aut omnino cum homine quem non amor tibi seu doctrina conciliet. Ceterum more illorum, qui, ut ait Annaeus, de vitae partibus deliberant non de tota, ingruentem cogitans

aestatem, diversorium amoenissimum saluberrimumque adii. Garignanum vocant, tribus, ut numerant, passuum millibus ab ipsa urbe semotum. Rus autem in planitie elevatum et cinctum undique fontibus, non illis quidem Sorgiae nostro Transalpino paribus, sed modestis ac lucidis, tamque suaviter invicem perplexis ac vagis, ut unde veniant seu quo pergant, vix possit intellegi . . . [*Here he continues his usual occupations and enjoys greater liberty in the country.*]

Est hic Carthusia domus nova sed nobilis. Hinc mihi quidquid sancti gaudii sumi potest horis omnibus praesto est. Decreveram intra ipsius coenobii saepta concludi, quod illis sanctissimis viris an mihi gratius incertum. Ita re factum esset, nec verebar ne qua in re praesentia mea illos offenderet; sed reputans me sine equis ac famulis, ut adhuc est vitae modus, esse non posse, timui ne servilis temulentia ac strepitus religioso silentio obstarent. Sic vicinam illorum domum malui unde officio praesens, taedio autem absens piae familiae devotis actibus, quasi eorum unus, quandolibet intersum. Sacrum mihi continuo limen patet, a quo famuli mei exulant atque advenae, nisi rari admodum, quos vitae qualitas tali dignos facit hospitio . . . [*The only thing lacking is the presence of his old friend.*] Vale. [1357.]

Francisco Priori Sanctorum Apostolorum. Fam. xx. 7.

NON tuam, fateor, legere visus epistolam sum, sed Flacci, cum quo iocans Caesar: 'vereri' inquit, 'mihi videris ne maiores res libelli tui sint quam ipse es.' Sane quae illi defuit, tibi adest mediocris et elegans statura. Sibi ergo vel ludicra, tibi quaenam tantae brevitatis excusatio iusta est? Sed quid loquor? Providisti enim et omnem hanc calumniam in angustias temporis reiecisti. Credo, aedepol, nam et ego persaepe idem patior; ut cum multa scribere cupiam, pauca sinar. Proinde quid quaeris? An ad me litterae pervenerint tuae proximis ad te litteris meis absolutum legeris, et viva illius

nostri voce cognoveris, quem salvere iubeo, cuiusque nunc longam ad laboris historiam nil aliud dico, nisi quod paenitet et pudet et miseret talem virum a me et meis, immo suis laribus, tam adverso tempore dimisisse. Sed urgebat voluntas eius, cui prorsus obniti nefas credidi, et [ut] minaces auras, gravidum coelum, turbida nubila, herbisque et floribus gaudere soliti vellus arietis imbribus uvidum viderem, et vicissim monstrarem sibi. Quid vis ? Non aut Lycomedes Neoptolemum, aut in fabulis Phaetontem Phoebus maestior dimisit. Sed quid agerem cum amico, cum nec horum alter cum nepote aliquid, nec alter cum filio potuisset. Cessi igitur, et dimissa animi mei parte, anxius substiti, donec litteris suis illum non exiguam ancipitis viae partem emensum, Padumque et comites supra solitum tumido tunc ore ferventes evasisse didici ; non ante tamen animo quieturus quam cum suis aut tuis litteris in patriam pervenisse didicero. Transmisso enim rege fluminum superest pater montium Apenninus, cuius sibi iuga substraverit oro Illum qui solus 'respicit terram et facit eam tremere, tangit montes et fumigant'.

Restat ut fatear te pro his novissimis diebus iure silentium meum queri, quamvis ad hanc ipsam querimoniam satis, ut arbitror, epistola superiore responsum sit. Quod si totum amicitiae nostrae tempus ad calculum trahis, aut ego fallor, aut tu mihi numero litterarum adhuc debitor manes. Siquidem inter nugellas meas, quas epistolas quidam vocant, quasque nunc maxime cuiusdam ingeniosi hominis et amici digitis coacervo, nullius ferme quam tuum crebrius nomen erit, licet vel tua vel mea vel amborum sors simul intemperans et inepta, nec sui potus appetens quorumdam scholasticorum sitis, multas, ut audio, tuas huc et meas illuc properantes averterit. Vive et vale.

Mediolani, III. Idus Aprilis [1359], propere.

Socrati suo. Fam. xx. 15.

IAMDVDVM, mi Socrates, cessat inter nos vicissitudo illa litterarum, magnum absentiae remedium, cuius cessationis et occupatio utriusque nostrum et multae forte aliae sunt causae. Illa, ni fallor, omnium maxima, quod materia deesse incipit scribendi. Neque mirum id nobis accidere quod Tullio accidit et Attico. Nullus tantus est acervus, qui non assidue detrahendo decrescere et in nihilum verti queat. Quidquid sciebamus, credo iam iugibus scripturis exhausimus. Quod unum hodie se offert, inter te et Laelium, me hortante, reformatam amicitiam et in gratiam reditum esse, tuis et suis et multorum litteris audio et gaudeo mehercle, deque reconciliatione hac quam de ulla re alia laetior sum. Bene accidit; gratias Deo, gratias vobis. Ille inspiravit hos animos, vos spiritui aditum non negastis. Laudatis ambo certatim stilum meum, qui cum semper incultus, tunc improvisus ac tumultuarius ut esset et anni tempus, et diei hora, et nuntii festinatio coegerunt. Tantis tamen plenus affectibus pietatisque facibus ac stimulis fuit, ut ipse, iam memini, Deum testor, inter scribendum lacrimas non tenerem. Eratis ante oculos vos duo, erant amici omnes vestro dissidio deiecti, erant triumphantes aemuli, erant anni praeteriti tanta concordia exacti. Hinc impetus incompti sermonis, hinc lacrimae scribentis. Non ingenium, non stilus, sed propositum et adiuta divinitus pietas valuit. Itaque vos ut libet ego nihil laudo, nisi divinitatem unde est quidquid est boni, et vestram humanitatem bonorum consiliorum non capacem modo sed rapacem. Generosos et mei amantissimos agnosco animos. Benedicti vos a Domino qui et vobis dignissimam rem fecistis et mihi gaudium, quantum aliunde praeberi non poterat, praebuistis. Mi Socrates, vale nostri memor.

Mediolani, IV. Idus Februarii, ante lucem [1359.]

Nerio Morando. Fam. xxi. 11.

IAM satis rerum mearum minutias legisti, satis Ciceroniani vulneris processit historia. Ne autem solum Ciceronem diligi ab ignotis credas, unum illis adiiciam, quod, licet vetus, apud te nova animum admiratione perfundat. Est hic semper in oculis Pergamum Italiae, Alpina urbs. Nam, ut nosti, alia huius nominis in Asia est, olim Attali regia, Romanorum post haereditas. In hac nostra vir est unus, litterarum tenui notitia, sed ingenio acri, si tempestive litteris datum esset; artificio autem aurifaber, inque eo longe eminens, quodque optimum habet hominis natura, mirator amatorque rerum excellentium, auri vero quod quotidie tractat, opumque fallacium, nisi pro necessitate, contemptor. Et hic quidem iam aetate provectior, cum forte meum nomen audisset, famae lenocinio confestim in amicitiae meae studium vehementer exarserat. Longius eam si quibus ille tramitibus ad huius modestissimi voti successus ambierit, exsequar; quid fidei honestarumque blanditiarum in me meosque omnes exercuerit, ut ad me longe positum familiariter atque ardenter accesserit, ignotus facie, sed iam proposito notus et nomine, quidve animo gereret in fronte atque oculis scriptum habens. Quid putas? Num sibi me negaturum, quod nulla barbaries, nullum ferox animal negasset? Delinimentis et fido ac perpetuo flexus obsequio tota virum mente complector. Neque enim sat me hominem rear, si honeste amanti sim durior ad reddendam vicem. Ille autem exultare, gloriari, gaudium animi vultu, voce, gestu prodere, et quasi voti compos augustissimi altiora respicere et totus in virum alterum repente converti; iam primum patrimonii sui partem non exiguam in meum decus expendere, signum, nomen, imaginem novi amici in omnibus domus suae angulis, sed in pectore altius insculptam habere; partem alteram scribendis quaecumque mihi stilo quolibet effluxerunt. Et ego negata maioribus sibi haud duriter scripta largiri ardore hominis ac novitate propositi delectatus.

Quid vis? Paulatim ille priorem vitam, actus et studia moresque dedidicit, et paene omne quod fuerat, sic exuit, ut sui omnes mirentur ac stupeant. Ad extremum, me dehortante et saepius admonente, ne sero litterarum studio curam rei familiaris abiiciat, ad hoc unum mihi surdus et incredulus, fabrilem deseruit officinam, gymnasium et artium liberalium magistros colit, delectatione eximia, mira spe, quam fortunatus studiorum nescio, sed votivo, nisi fallor, dignus eventu, qui tanto impetu tam honestam rem tantoque reliquorum omnium contemptu appetat. Et sibi quidem ingenium fervorque animi, civitati autem illi magistrorum copia semper fuit. Obstare sola videtur aetas hominis; quamvis et Platonem et Catonem tales viros, illum provecta aetate philosophiae, hunc in senectute litteris Graiis haud frustra operam dedisse compertum sit; fortasse autem hic meus ob hoc ipsum non indignus fuerit, qui aliqua in parte mei operis inveniat locum. Est igitur viro nomen Henricus, cognomentum Capra, animal expeditum, impigrum, frondis amans, et natura semper in altum nitens. Inde autem dictum Varro extimat quod virgultum carpat, ut sit capra, transportata littera, quasi carpa. Quod si cuiquam, haud dubie huic nostro debitum scias, qui si mane silvam attigisset, crede mihi, distentum uber atque uterum retulisset.

Haec tibi olim cuncta notissima, sed noscenda aliis dicta sunt. Quod sequitur adhuc nescis. Hic ergo talis in se et erga me talis iamdudum orare institit, ut seque suumque larem adventu dignarer meo, et unius saltem lucis mora, sicut ipse aiebat, omnibus saeculis gloriosum ac felicem facerem. Hoc eius desiderium non absque difficultate aliquot iam per annos traxeram. Nunc tandem et vicinitate loci et non precibus solum sed obsecrationibus et lacrimis evicit ut flecterer, elatioribus licet amicis obstantibus, quibus honore indigna videretur humilitas. Veni ergo Pergamum III. Idus Octobris ad vesperam eodem illo viae duce qui hortator fuerat, et subinde trepidulo ne me interim consilii paeniteret, atque ideo modis

omnibus satagente per se perque alios, ut a sensu itineris confabulando diverterer. Itaque planum iter et breve non sentientes egimus. Quidam vero me nobiles prosecuti erant ob id maxime ut tam fervidi hominis secreta cognoscerent. Cum ad urbem igitur ventum esset, et ab amicis obviam progressis multo cum gaudio excipior, et a praeside provinciae et a belli duce et a primoribus populi certatim pro se quoque instante in palatium publicum et nobilium domos vocor; illo interim mire anxio et tantis precibus pavente ne vincerer. Feci autem quod me dignum credidi; ad humilioris amici domum cum sociis descendi. Ibi vero ingens apparatus, coena non fabrilis, non philosophica, sed regia, thalamus auratus, cubile purpureum, ubi nec iacuisse nec iaciturum esse alium persancte iurat, librorum copia non mechanici sed studiosi hominis et litterarum amantissimi. Ibi noctem illam egimus; nec unquam puto laetiore hospite ulla nox acta est. Tanta enim laetitia gestiebat, ut timerent sui, ne forte in morbum aut amentiam verteretur, sive quod multis olim accidit, etiam in mortem. Inde vero die proximo honoribus et concursu hominum pulsus abii, praeside ipso atque aliis multo pluribus longiusque quam vellem comitantibus, et amicissimo hospite vix serum lateri avulso sub noctem ipse rus redii. Habes, mi Neri, quod tibi non incognitum volebam. Hic nocturnarum epistolarum limes sit. Iam enim haec iugiter ad auroram scribendo tulit impetus, fessumque matutinae quietis admonet soporifera noctis pars. Tu vale feliciter, nostri memor. Scripta rurali calamo, Idibus Octobris, ante lucem. [1359.]

Iohanni de Certaldo. *Fam.* xxi. 15.

MVLTA sunt in litteris tuis haudquaquam responsionis egentia, ut quae singula nuper viva voce transegimus. Duo ex omnibus non praetereunda seposui. Ad haec breviter quae se obtulerint dicam. Primum ergo te mihi excusas, idque non otiose, quod in conterranei nostri, popularis quidem quod

ad stilum attinet, quod ad rem haud dubie nobilis, poetae laudibus multus fuisse videare. Atque ita te purgas, quasi ego vel illius vel cuiusquam laudes meae laudis detrimentum putem. Itaque quidquid de illo praedicas, totum si pressius inspiciam, in meam gloriam verti ais. Inseris nominatim hanc huius officii tui excusationem, quod ille tibi adolescentulo primus studiorum dux et prima fax fuerit. Iuste quidem, grate, memoriter, et, ut proprie dicam, pie . . . [*We ought to be even more grateful to those who have trained our minds than to those who have cared for our bodies.*] Nam et ille dignus hoc praeconio, et tu, ut ais, huic officio obnoxius; ideoque carmen illud tuum laudatorium amplector, et laudatum illic vatem ipse quoque collaudo.

In excusatoria autem epistola nihil est quo movear, nisi quod parum tibi nunc etiam notus sim, cui me plane notissimum arbitrabar. Ergo ego clarorum hominum laudibus non delecter, immo et glorier? Crede mihi, nihil a me longius, nulla mihi pestis ignotior invidia est; quin potius (vide quam procul inde absim) scrutatorem mentium Deum testor, vix me aliud in vita gravius pati quam quod benemeritos et gloriae et praemii omnis expertes video; non quod aut hinc damnum ipse proprium querar, aut contrario lucrum sperem, sed publicam sortem fleo, ad obscoenas artes honestarum praemia translata conspiciens . . . [*This report has been maliciously spread.*]

Dicunt enim qui me oderunt, me illum odisse atque contemnere, ut vel sic mihi odia vulgarium conflent, quibus acceptissimus ille est. Novum nequitiae genus et mirabilis ars nocendi! His pro me veritas ipsa respondeat. In primis quidem odii causa nulla est erga hominem nunquam mihi nisi semel, idque prima pueritiae meae parte, monstratum. Cum avo patreque meo vixit avo minor, patre autem natu maior, cum quo simul una die atque uno civili turbine patriis finibus pulsus fuit, quo tempore inter participes aerumnarum magnae saepe contrahuntur amicitiae; idque vel maxime inter illos accidit, ut quibus esset praeter similem fortunam studiorum et ingenii multa similitudo; nisi quod exilio cui pater, in

alias curas versus et familiae sollicitus, cessit, ille obstitit et tum vehementius coepto incubuit, omnium negligens soliusque famae cupidus. In quo illum satis mirari et laudare vix valeam, quem non civium iniuria, non paupertas, non simultatum aculei, non amor coniugis, non natorum pietas ab arrepto semel calle distraxerit, cum multi quam magni tam delicati ingenii sint, ut ab intentione animi leve illos murmur avertat; quod his familiarius evenit, qui numeris stilum stringunt, quibus praeter sententias, praeter verba, iuncturae olim intentis, et quiete ante alios et silentio opus est. Odiosum ergo simulque ridiculum intelligis odium meum erga illum nescio quos finxisse, cum, ut vides, odii materia nulla sit, amoris autem plurima, et patria scilicet et paterna amicitia, et ingenium, et stilus, in suo genere optimus, qui illum a contemptu late praestat immunem.

Ea vero mihi obiectae calumniae pars altera fuerat, cuius in argumentum trahitur, quod a prima aetate, quae talium cupidissima esse solet, ego librorum varia inquisitione delectatus nunquam librum illius habuerim, et ardentissimus semper in reliquis, quorum paene nulla spes supererat, in hoc uno sine difficultate parabili novo quodam nec meo more tepuerim. Factum fateor, sed eo quo isti volunt animo factum nego. Eidem tunc stilo deditus vulgari eloquio ingenium exercebam. Nihil rebar elegantius, necdum altius aspirare didiceram, sed verebar ne, si huius aut alterius dictis imbuerer, ut est aetas illa flexibilis et miratrix omnium, vel invitus ac nesciens imitator evaderem. Quod, ut erat animus annis audentior, indignabar, tantumque fiduciae seu elationis indueram ut sine cuiusquam mortalis auxilio, in eo genere ad meum et proprium quemdam modum suffecturum mihi ingenium arbitrarer. Quod quam vere crediderim alii iudicent. Hoc unum non dissimulo, quod si quid in eo sermone a me dictum illius aut alterius cuiusquam dicto simile, sive idem forte cum aliquo sit inventum, non id furtim aut imitandi proposito, quae duo semper in his maxime vulgaribus ut scopulos declinavi, sed vel casu fortuito factum esse, vel similitudine ingeniorum, ut Tullio videtur,

iisdem vestigiis ab ignorante concursum. Hoc autem ita esse, si quid unquam mihi crediturus es, crede. Nihil est verius. Quod si mihi nec pudor, ut credi debeat, nec modestia praestitisset, iuvenilis animi tumor praestabat. Hodie enim ab his curis longe sum. Et postquam totus inde abii sublatusque quo tenebar metus est, et alios omnes et hunc ante alios tota mente suspicio. Iam qui me aliis iudicandum dabam, nunc de aliis in silentio iudicans varie quidem in reliquis, in hoc ita iudico, ut facile sibi vulgaris eloquentiae palmam dem . . . [*His detractors are utterly uncritical.*] Quod ad me attinet, miror ego illum et diligo, non contemno. Et id forte meo iure dixerim, si ad hanc aetatem pervenire illi datum esset, paucos habiturum quibus esset amicior quam mihi. Ita dico si quantum delectat ingenio, tantum moribus delectaret; sicut ex diverso nullos quibus esset infestior, quam hos ineptissimos laudatores, qui omnino quid laudent quidve improbent ex aequo nesciunt, et qua nulla poetae praesertim gravior iniuria, scripta eius pronuntiando lacerant atque corrumpunt; quae ego forsitan, nisi me meorum cura vocaret alio pro virili parte ab hoc ludibrio, vindicarem. Nunc quod unum restat, queror et stomachor illius egregiam stili frontem inertibus horum linguis conspui foedarique. Vbi unum quod locus exigit non silebo, fuisse mihi non ultimam causam hanc stili eius deserendi, cui adolescens incubueram . . . [*He feared that the same fate would befall his own poems, as in fact happened.*]

Nam quod inter laudes dixisti, potuisse illum si voluisset alio stili uti, credo aedepol. Magna enim mihi de ingenio eius opinio est; potuisse enim omnia quibus intendisset, nunc ex quibus intenderit palam est . . . [*P. does not envy Dante the popular applause he has won.*] Iurato mihi fidem dabis, delectari me hominis ingenio et stilo, neque de hoc unquam me nisi magnifice loqui solitum. Vnum est quod scrupulosius inquirentibus aliquando respondi, fuisse illum sibi imparem, quod in vulgari eloquio quam in carminibus aut prosa clarior atque altior assurgit. Quod neque tu neges, nec rite cen-

sentibus aliud quam laudem et gloriam viri sonat . . . [*No one has ever reached the highest rank in all branches of literature.*] Vno in genere excelluisse satis est . . .

[*He admits his indebtedness to Boccaccio in their relations as friends.*] Nempe ut sileam multa, ubi me tuis obsequiis atque amicitiae muneribus victum scio, unum illud oblivisci nunquam possim, quod tu olim me Italiae medio iter festinantius agentem, iam saeviente bruma, non affectibus solis, qui quasi quidam animi passus sunt, sed corporeo etiam motu celer, miro nondum visi hominis desiderio, praevenisti, praemisso haud ignobili carmine. Atque ita prius ingenii et mox corporis tui vultum mihi quem amare decreveras ostendisti. Sera tamen diei illius et ambigua iam lux erat, dum me longo postliminio redeuntem, et intra muros tandem patrios deprehensum, officiosa et supra meritum reverenti salutatione complexus, renovasti illum poeticum cum Anchise congressum regis Arcadii: 'cui mens iuvenili ardebat amore Compellare virum et dextrae coniungere dextram'.

. . . [*In gratitude at any rate P. is not surpassed by any one.*] Vale. [1359.]

Iohanni de Certaldo. Var. 25.

IVCVNDVM negotium tuae mihi semper afferunt epistolae; sed tum maxime dum solatii egens sum, quae mihi egestas inter vitae taedia frequens est. Non possum sane praetervehi primum illud ambiguum ubi ais, videre te satis e successu rerum mearum Mediolanensem me perpetuum fore. De quo quod sentias siles, silentii causa expressa, quae ipsa certe non silet, quod videlicet in sententiam meam nil audeas dicere. Ita dum nihil dicis, plura dicis quam si multa dixisses. Saepe hercle silentium artificiosae eloquentiae magna pars est. Video ergo in his verbis tam paucis multiplicem et ingentem sollicitudinem ac praevidentiam tuam, nec tuam modo sed multorum. Amici enim ferme omnes, his exceptis qui hic

sunt, quique mei abitus mentionem ceu infaustum aliquid exhorrent, omnes inquam alibi me terrarum mallent. In hoc enim absque ulla prorsus haesitatione conveniunt.

Sed ubinam? Hic discordia multa est. Pars Patavium, pars trans Alpes, pars in patriam vocat. Hae iustissimae voces essent, ni difficultatem impossibilitati proximam res haberet. Alii autem alio; pro desiderio suo quisque mihi praestabit hunc vel illum habitandi locum. In quo ego non tam iudiciorum dissonantiam, quam amoris et piorum affectuum harmoniam miror; dumque acrius causas tantae varietatis examino, ipsa fateor varietas me delectat, et glorior ita me meis carum esse, ut alioquin praeclara et peracuta iudicia perstringat atque hebetet amor mei. Ego quidem inter amicorum opiniones, si quid ipse de rebus meis sentiam interroger, ubi solitudo, ubi otium, ubi quies ac silentium sint, etsi magnae opes, honores, potentia, voluptates absint, eo me suspirare respondeam. Sed ubi ea sint fateor me nescire. Solitudo illa enim mea, ubi interdum non solum vivere sed et mori optabam, non his modo quibus abundare solita est, sed securitate etiam caret. Testantur triginta vel eo amplius librorum volumina, quae olim ibi reliqueram nihil usquam tutius credens, quaeque non multo post praedonum manibus vix elapsa mihique ex insperato reddita, pallere nunc etiam et tremere videntur, et turbidum loci statum unde evaserant fronte portendere; ita mihi diversorium illud amabile et ruris optatissimi spes aufertur . . . [*He finds it difficult to make any choice as to his residence, and impossible to foresee the result of a change.*]

Transeo autem, memor me de his tecum anno altero, dum nos haec eadem urbs et domus haberet, multa diseruisse nosque omnibus, quantum nostro consilio fieri potest, haud negligenter excussis in hoc demum resedisse, ut Italiae atque Europae rebus hoc in statu manentibus, non modo non alter Mediolano tutior rebusque meis aptior, sed nullus omnino usquam praeter Mediolanum plene mihi conveniens locus esset. Vnam excipiebamus urbem Patavii; ad quam

postmodum profectus, ac de proximo profecturus sum, ut utriusque loci accolis desiderium meum, non dico tollam aut minuam, quod nolim, sed alternatione leniam. Quamobrem an tu sententiam mutaris nescio; ego enim in proposito sum, ut huius magnae urbis strepitum, haec taedia aliis taediis urbanis in totum permutare boni nihil, mali forte aliquid, et laboris haud dubie plurimum habeat . . . [*If he could find a home where there was true solitude, he would fly to it.*]

Quod proximum in tuis litteris erat elegantissime cavillaris, quod a Cicerone scilicet etsi non merear, propter coniunctionem tamen nimiam laesus sim . . . [*It is those who are nearest to us who can injure us most deeply.*] Vt omissis iocis rem ipsam plane noveris, vulnus illud Ciceronianum de quo ludere solebam, ludum mihi vertit in luctum. Parum deerat anni circulo dum in dies peius habens, inter taedia et angores, inter medicos et fomenta senescerem. Ad extremum, dum non modo fastidii, sed vitae quoque pertaesum esset, statui sine medicis quemcumque rei exitum opperiri, meque Deo ac naturae potius committere quam his unguentariis in meo malo suae artis experimenta captantibus. Atque ita factum est. Illis exclusis, caelestis ope medici ac unius adolescentis qui mihi servit et in meo ulcere meaque, ut dicitur, impensa medicus evasit, fomentorum memor, quae mihi ex omnibus salubriora notaveram, usus opera, et adiuta per abstinentiam natura ad salutem ipsam, unde magnis passibus discesseram, pedetentim redeo . . . [*He mentions an incident of some Italian princes finding a refuge for the night by using his, P.'s, name.*]

Quod petis extremum, est videlicet Homeri librum qui venalis erat Patavii; si, ut reris, emerim, tibi accommodem, quando, ut ais, alter ab olim mihi est, quem Leo noster tibi atque aliis studiosis conterraneis nostris e Graeco in Latinum vertat. Illum ego librum vidi sed neglexi, quod meo impar visus esset. Haberi autem facile poterit, illo agente qui mihi Leonis ipsius amicitiam procuravit, cuius apud illum efficaces erunt litterae, et ego meas adiiciam. Si is forte nos frustratur

liber, quod non suspicor, tunc meus praesto erit. Nam et ego eius translationis in primis et Graecarum omnium cupidissimus litterarum semper fui, et nisi meis principiis invidisset fortuna, et praeceptoris eximii haudquaquam opportuna mors, hodie forte plus aliquid quam elementarius Graius essem.

Et nunc coeptis vestris pro virili parte libens faveo, ut qui translationem illam veterem, Ciceronis opus, quantum intelligere est, cuius principium *Arti Poeticae* Flaccus inseruit, Latinitati perditam, ut multa alia, et doleo et indignor, et in hac tanta sollicitudine rerum pessimarum, hanc tantam optimarum negligentiam aegre fero. Sed quid agam? Ferre oportet; quod si externa industria nostrae forsan ignaviae succurri potest, Musis faventibus nostroque fiat Apolline. Nulla mihi vel Serum, vel Arabum Rubrique litoris merx gratior . . . [*On the use of the word 'merx' in the nominative.*] Nam si ad verbum, ut dicis, soluta oratione res agenda est, de hoc ipso loquentem Hieronymum audite, in proemio libri *De Temporibus* quem ab Eusebio Caesariensi editum in Latinum transtulit. Verba enim ipsa posui viri ipsius utriusque linguae aliarumque multarum peritissimi, et in ea praesertim facultate famosissimi. 'Si cui' inquit 'non videtur linguae gratiam interpretatione mutari, Homerum ad verbum exprimat in Latinum; plus aliquid dicam; eumdem in sua lingua prosae verbis interpretetur; videbit ordinem ridiculum et poetam eloquentissimum vix loquentem.' Haec dixi, ut, dum tempus est, videas ne tantus labor irritus sit. Ego rem utcumque fieri cupio; tanta enim mihi litterarum nobilium fames est, ut valde esurientis in morem, qui coci artificium non requirit, fiendum ex his qualemcumque cibum animae magno cum desiderio exspectem. Et profecto quoddam breve, ubi Homeri principium Leo idem solutis Latinis verbis olim mihi quasi totius operis gustum obtulit, etsi Hieronymi sententiae faveat, placet tamen; habet enim et suam delectationem abditam; ceu quaedam epulae, quas gelari oportuit, nec successit, in quibus etsi forma non haereat, sapor tamen odorque non

pereunt. Pergat ergo bene iuvantibus deis, et Homerum nobis perditum restituat. Quoad alios, pium propositum divinitus prosequetur. Nam quod Platonicum volumen, quod ex illo Transalpini ruris incendio ereptum domi habeo, simul poscitis, vestrum mihi commendat ardorem et id ipsum paratum erit tempore. Nec omnino aliquid tantis coeptis per me deerit. Sed videndum vobis est, ne hos duos tantos principes Graiorum uno fasce convolvere iniuriosius sit, et mortales humeros praegravet divinorum pondus ingeniorum. Aggrediatur, Deo auspice, e duobus alterum, et illum primo qui multis saeculis prius scripsit. Vale. Mediolani, xv. Kalendas Sept. [1360].

Carolo IV. Imp. Aug. *Fam.* xxiii. 8.

SVAVIORES multo quam pro utriusque nostrum fortuna litteras tuas, Caesar, aliquot mensibus postquam datae erant ad me noveris pervenisse; simulque cratera pretiosissimum quem mihi 'auro solidum atque asperum signis', ut Vergilii verbis utar, non meae quidem sed tuae sortis munus eximium destinasti. O! non hominum modo sed rerum omnium sors stupenda! Vasculum insigne materia, insigne artificis ingenio, sed super omnia ore Caesareo consecratum, a tuis in meos translatus usus, quamvis ego illo quidem non tam utar hoc communi usu, quam libabo, dicerem, ad aras, si nobis qui veterbius mos esset; nunc vero mensis lautioribus rarum ad spectaculum adhibito dies festos exornabo, habebo illum in deliciis, ostendam mirantibus amicis et gaudentibus; nec minus aeque auream epistolam tuam, quam ad tuae humanitatis meaeque licet immeritae gloriae certam fidem, dum vita comitabitur, asservabo, quotiensque quam tu bonus ego felix sim probare voluero, ad iudicium illa vocabitur; denique gemino semper tali munere gloriabor, pro quo grates agere tentarem, si aut mihi sat virium ad exprimendum tam vehementes animi conceptus, aut tibi ad tuorum affectus intuendum verbis opus esset.

Quid vero nunc ad litteras ipsas dicam? Tu qui regibus

iubes, qui gentibus imperas, tu me rogas, Caesar? Ego autem tanto magis precibus moveor quam praeceptis, quanto maior tua est virtus quam imperium. Sed quid fiet? Hinc animi promptitudo, hic rerum perplexitas multa est. Huccine enim quaeso tot mearum epistolarum clamor irritus pervenit, ut vocatus totiens, tam diu tamque anxie tamque a multis exspectatus, ad extremum te vocantem ad te voces, quodque in litteris profiteri tua dignata clementia est, desideres, exspectes? Quid hic, inquam, fiet Caesar? Tu me in Germaniam, ego in Italiam te voco. Tu auctoritate me superas, ego te causa. Tu me ad delectationem honestam, non infiteor, iucundamque, ego te ad virtutem atque officium necessarium ac debitum usque adeo, ut ob hoc unum in lucem editus videare; cuius executio te felicem caelo, clarum posteris transmissura sit. Parere tamen est animus, et causa victor, tuo imperio vinci velim. Sed multa obstant.

Primum aestas sic naturae meae hostis, ut hac temporis parte non vivere sed languere quodammodo videar ac torqueri, quae si molesta mihi semper fuit, quid nunc putas quando minus aestum forte metuam sed laborem magis? Nunquam tam iuvenis quidem fui ut nescirem me senescere; sciebam vero nec sentiebam; quin hactenus, ceu qui navi vectus dormiens secundo alveo descendit, nil sentiens procedebam. Ecce iam sensim, Caesar, incipio aetatem sentire, fragiliorque et in dies tardior fieri. Accedit quod, etsi tu omnium maior, etsi tuus ille penes quem iamdudum ago, non modo licentiam daturus videatur, sed ut animum eius novi, ipse quoque venturus si tu iubeas, mihi tamen, dum sub umbra eius sum, licentia opus est. Verum hoc non magni facio, quia, ut dixi, nihil ille, ni fallor, negaturus domino suo sit.

Quid de libellis autem meis faciemus, quorum mihi etsi non nimium, at pro ingenii ac doctrinae inopia satis est, quibus etsi forte onerer potius quam orner, longa tamen consuetudine sic affectus sum ut sine illis esse nesciam? His transvehendis, ut vides, Caesar, non Alpium sola obstat asperitas et longissimi

labor itineris, sed praedonum metus et viarum mille pericula, quorum extimatio saepe quidem ad illud sapientis Hebraeorum flectere animum me cogit, ubi cunctas res difficiles praegnanti brevitate pronuntiat. Sic est enim, et sic esse qui dubitat, vivat modo et ante senium intelliget; nam profecto si senuit, intellexit; alioquin, non senuit, mihi crede, sed marcuit atque oculis clausis iter longum egit. Dicam tamen inter difficilia ac perplexa quid cogitem. Si cedente aestate, et superioris mei fidelis tui consensus et viae comes adfuerint, venire quantamque tibi placitum moram trahere, et librorum et sodalium et patriae absentiam sola Caesarei vultus optata multum mihi praesentia consolari. Vive feliciter et vale, Caesar, nostri memor. Patavii, xv. Kalendas Augusti [1361].

Iohanni de Certaldo. Fam. xxiii. 19.

ANNO exacto post discessum tuum generosae indolis adolescens mihi contigit, quem tibi ignotum doleo, etsi ille probe te noverit, quem saepe Venetiis in domo tuo, quam inhabito, et apud Donatum nostrum vidit, utque est mos aetatis illius, observavit attentius. Vt vero et tu illum noris qua datur eminus, et in litteris illum meis videas, ortus est Adriae in litore ea ferme aetate, nisi fallor, qua tu ibi agebas cum antiquo plagae illius domino, eius avo, qui nunc praesidet. Adolescenti origo ac fortuna humilis. Verum abstinentia et gravitas vel in sene laudabilis, acre ingenium ac facile, rapax memoria et capax, quodque est optimum tenax. *Bucolicum* meum carmen, duodecim ut scis distinctum eglogis, undecim continuis diebus didicit, memoriterque servavit ita, ut singulis diebus ad vesperam unam mihi eglogam, novissimeque duas tam constanter nilque haesitans recitaverit, quasi sub oculis liber esset. Est sibi praeterea, quod raro nostra habet aetas, inventionis magna vis ac nobilis impetus, et amicum Musis pectus, iamque, ut aït Maro, et ipse facit nova carmina, et si vixerit atque ut spero cum tempore creverit, quod de Ambrosio vaticinatus est pater, aliquid magni erit.

Multa de illo iam nunc dici possunt; pauca de multis. Audivisti unum. Nunc etiam audi et virtutis et scientiae fundamentum optimum. Non vulgus tam pecunias amat et expetit quam hic odit ac respuit. Nummos illi ingerere irritus labor est. Victui necessaria vix admittit. Solitudinis studio ieiunioque et vigiliis mecum certat, saepe ille superior. Quid multa? Iis me moribus sic promeruit ut non minus mihi quam filius quem genuissem carus sit, et fortassis eo carior quod filius, ut mos est adolescentium nostrorum, imperare vellet, hic parere studet, nec suis voluptatibus sed meis vacat obsequiis, et hoc quidem nulla cupidine seu spe praemii, sed solo amore tractus, et fortasse sperans nostro fieri melior convictu. Iam ante biennium ad me venit, venissetque utinam maturius; sed per aetatem non multo ante potuisset. Familiares epistolas meas soluto sermone editas, quae ut multae numero, sic et multi utinam pretii essent, inter confusionem exemplarium et occupationes meas paene iam desperatas, et quattuor ab amicis opem mihi pollicitis tentatas, et ab omnibus calle medio desertas, iste unus ad exitum perduxit, non quidem omnes, sed eas quae uno non enormi nimium volumine capi possent; quae, si hanc illis inseruero, numerum trecentarum et quinquaginta complebunt, quas tu olim illius manu scriptas, praestante Deo, aspicies, non vaga quidem ac luxurianti littera, qualis est scriptorum seu verius pictorum nostri temporis longe oculos mulcens, prope autem afficiens ac fatigans, quasi ad aliud quam ad legendum sit inventa, et non, ut grammaticorum princeps ait, littera quasi legitera dicta sit, sed alia quadam castigata et clara seque ultro oculis ingerente, in qua nihil orthographicum, nihil omnino grammaticae artis omissum dicas.

Et de his hactenus. Vt vero in his ultimum sit litteris quod primum in animo meo fuit, est hic quidem in primis ad poeticam pronus, in qua si pergit usque adeo ut cum tempore animum firmet, ad certum aliquid et mirari te coget et gaudere. Adhuc tamen per imbecillitatem aetatis vagus est, necdum satis quod dicere velit instituit, sed quidquid dicere vult, alte

admodum dicit atque ornate. Itaque saepe illi carmen excidit non sonorum modo sed grave et lepidum maturumque, et quod poetae senis putes, nisi noscas auctorem. Firmabit, ut spero, animum ac stilum, et ex multis unum suum ac proprium conflabit, et imitationem non dicam fugiet, sed celabit, sic ut nulli similis adpareat, sed ex veteribus novum quoddam Latio intulisse videatur. Nunc usque autem imitationibus gaudet, quod suum habet aetas illa, et interdum alieni dulcedine raptus ingenii, contra poeticam disciplinam sic in altum desilit, ut operis lege vetitus, referre pedem, nisi visus et cognitus, non possit. In primis sane Virgilium miratur. Mire id quidem; cum enim multi vatum e numero nostrorum laudabiles, unus ille mirabilis est. Huius hic amore et illecebris captus, saepe carminum particulas suis inserit. Ego autem qui illum mihi succrescentem laetus video, quique eum talem fieri qualem me esse cupio, familiariter ipsum ac paterne moneo videat quid agit. Curandum imitatori, ut quod scribit simile non idem sit, eamque similitudinem talem esse oportere, non qualis est imaginis ad eum cuius imago est, quae quo similior eo maior laus artificis; sed qualis filii ad patrem, in quibus cum magna saepe diversitas sit membrorum, umbra quaedam et quem pictores nostri aerem vocant, qui in vultu inque oculis maxime cernitur, similitudinem illam facit, quae statim viso filio patris in memoriam nos reducat, cum tamen si res ad mensuram redeat, omnia sint diversa; sed est ibi nescio quid occultum quod hanc habeat vim. Sic et nobis providendum, ut cum simile aliquid sit, multa sint dissimilia, et idipsum simile lateat, nec deprehendi possit, nisi tacita mentis indagine, ut intelligi simile queat potius quam dici. Vtendum igitur ingenio alieno, utendumque coloribus, abstinendum verbis. Illa enim similitudo latet, haec eminet. Illa poetas facit, haec simias. Standum denique Senecae consilio, quod ante Senecam Flacci erat, ut scribamus scilicet sicut apes mellificant, non servatis floribus, sed in favos versis, ut ex multis et variis unum fiat, idque aliud et melius.

Haec dum saepe secum agerem et ille semper intentus ceu patrios monitus audiret, incidit ut nuper ex more illum admonenti tale responsum daret: 'Intelligo enim' inquit 'et fateor ita esse ut dicis. Sed alienis uti, paucis quidem et id raro, multorum atque ante alios vestri permiserim ab exemplo.' Hic ego admirans: 'Si quid' inquam 'fili, tale meis in carminibus invenis, scito id non iudicii mei esse, sed erroris. Etsi enim mille passim talia in poetis sint, ubi scilicet alter alterius verbis usus est, mihi tamen nihil operosius in scribendo nihilque difficilius se offert, quam et mei ipsius et multo maxime praecedentium vitare vestigia. Sed ubinam, quaeso, est unde hanc tibi licentiam ex me sumis?' 'Sexta' inquit 'tui *Bucolici carminis* egloga est, ubi haud procul a fine versus unus ita desinit: atque intonat ore.' Opstupui; sensi enim, illo loquente, quod me scribente non senseram, finem esse Virgiliani versus sexto divini operis; idque tibi nuntiare disposui, non quod ullus correctioni amplius locus sit, carmine illo late iam cognito ac vulgato, sed ut te ipsum arguas, qui mihi errorem meum hunc indicari prius ab alio passus sis, vel si id forsan ignotum tibi hactenus fuit, notum esse incipiat, simulque illud occurrat, non solum mei studiosi licet hominis, multa tamen litterarum et ingenii penuria laborantis, sed nec ullius cuiuslibet docti viri studium sic par rebus, quin multum semper humanis desit inventionibus, perfectionem sibi reservante illo, a quo est modicum hoc quod scimus aut possumus. Postremo et mecum ipse Virgilium ores det veniam, nec moleste ferat si, cum ipse Homero, Ennio, Lucretio, multisque aliis multa saepe rapuerit, ego sibi non rapui, sed modicum inadvertens tuli. Vale. Ticini, v. Kalendas Novembres [1366].

Pulici Vicentino. Fam. xxiv. 2.

IN suburbano Vicentino per noctem hospitatus novam scribendi materiam inveni. Ita enim accidit ut sub meridiem Patavio digressus, patriae tuae limen attingerem, vergente

iam ad occasum sole. Ibine igitur pernoctandum an ulterius procedendum (quod et festinabam et longissimae lucis pars bona supererat) deliberaturus haerebam; dum ecce (quis se celet amantibus ?) tuus, et magnorum aliquot virorum, quos abunde parva illa civitas tulit, gratissimus interventus dubium omne dimovit. Ita enim fluctuantem animum alligastis varii et iucundi fune sermonis, ut ire cogitans staret, et non prius labi diem quam noctem adesse perpenderet. Et illo die et saepe alias expertus sum, nulla re alia magis tempus non sentientibus eripi quam colloquiis amicorum. Magni fures temporis sunt amici, etsi nullum tempus minus ereptum, minus perditum videri debeat, quam quod post Deum amicis impenditur. Illic ergo, ne infinita recenseam, meministi ut forte Ciceronis mentio nobis oborta est, quae crebra admodum doctis hominibus esse solet. Ille tandem vario colloquio finem fecit; in unum versi omnes; nihil inde aliud quam de Cicerone tractatum est. Symbolum confecimus, et palinodiam sibi, seu panegyricum dici placet, alternando cecinimus.

Sed quoniam in rebus mortalium nihil constat esse perfectum, nullusque hominum est in quo non aliquid, quod merito carpi queat, modestus etiam reprehensor inveniat, contigit, ut dum in Cicerone, velut in homine mihi super omnes amicissimo et colendissimo, prope omnia placerent, dumque auream illam eloquentiam et caeleste ingenium admirarer, morum levitatem, multisque mihi deprehensam indiciis inconstantiam non laudarem. Vbi cum omnes qui aderant, sed ante alios senem illum, cuius mihi nomen excidit, non imago, conterraneum tuum, annis verendum litterisque, attonitos viderem novitate sententiae, res poscere visa est ut codex epistolarum mearum ex arcula promeretur. Prolatus in medium addidit alimenta sermonibus; inter multas enim ad coaetaneos meos scriptas, paucae ibi, varietatis studio et amoeno quodam laborum diverticulo, antiquis illustrioribus inscribuntur, quae lectorem non praemonitum in stuporem ducant, dum tam clara et tam vetusta nomina novis permixta compererit. Harum duae ad

ipsum Ciceronem sunt; altera mores notat, altera laudat ingenium. Has tu intentis omnibus cum legisses, mox amica lis verbis incaluit, quibusdam scripta nostra laudantibus et iure reprehensum fatentibus Ciceronem, uno autem illo sene obstinatius obluctante, qui et claritate nominis et amore captus auctoris, erranti quoque plaudere et amici vitia cum virtutibus amplecti mallet quam discernere, nequid omnino damnare videretur hominis tam laudati.

Itaque nihil aliud vel mihi vel aliis quod responderet habebat, nisi ut adversus omne quod diceretur, splendorem nominis obiectaret, et rationis locum teneret auctoritas. Succlamabat identidem protenta manu: 'parcius, oro, parcius de Cicerone meo.' Dumque ab eo quaereretur an errasse unquam ulla in re Ciceronem opinari posset, claudebat oculos, et quasi verbo percussus avertebat frontem ingeminans: 'heu! mihi ergo Cicero meus arguitur?' quasi non de homine, sed de deo quodam ageretur. Quaesivi igitur an deum fuisse Tullium opinaretur an hominem. Incunctanter 'deum' ille respondit, et quid dixisset intelligens, 'deum' inquit 'eloquii'. 'Recte' inquam, 'nam si deus est, errasse non potuit. Illum tamen deum dici nondum audieram. Sed si Platonem Cicero suum deum vocat, cur non ut deum tuum Ciceronem voces, nisi quia deos pro arbitrio sibi fingere non est nostrae religionis.' 'Ludo' inquit ille; 'hominem, sed divino ingenio, fuisse Tullium scio.' 'Hoc' inquam 'utique rectius. Nam caelestem Quintilianus dicendo, verum dixit. Sed si homo fuit, et errasse profecto potuit et erravit.' Haec dum dicerem, cohorrebat, et quasi non in famam alterius, sed in suum caput diceretur, aversabatur.

Ego vero quid dicerem Ciceroniani nominis et ipse mirator maximus? Senili ardori et tanto studio gratulabar, quiddam scilicet Pythagoreum redolenti; tantam unius ingenii reverentiam esse, tantam religionem, ut humanae imbecillitatis in eo aliquid suspicari sacrilegio proximum haberetur, gaudebam, mirabarque invenisse hominem, qui plus me illum diligeret, quem ego semper prae omnibus dilexissem, quique, quam mihi

puero fuisse memineram, eam de illo senex opinionem gereret altissime radicatam; nec cogitare quidem posset ea aetate, homo si fuit Cicero, consequens esse ut in quibusdam, ne dicam multis, erraverit. Quod ego certe iam partim cogito, partim scio, etsi adhuc nullius aeque delector eloquio; nec ipse, de quo loquimur, Tullius ignorat, saepe de propriis graviter questus erroribus, quem nisi sic de se sensisse fateamur, laudandi libidine et notitiam sui ipsius et magnam illi partem philosophicae laudis eripimus, modestiam. Ceterum nos die illo post longum sermonem, hora demum interpellante, surreximus, atque inde integra lite discessum est . . . [*He is now sending Pulice a copy of the two letters to Cicero.*] Vale. III. Idus Maias. Ex itinere. [1351.]

Socrati suo. Fam. xxiv. 13.

A te principium, in te finis. Habes ergo, mi Socrates, quod optasti, librum e meis magis multa rerum ac verborum imparitate contextum, haud immerito delicatas aures offensurum opus; quamvis, ut est animus mortalium vagus et varius, et velle suum cuique est, quibusdam fortasse, quibus qualitas rerum non placebit, ipsa haec sit placitura varietas. Ignoscent vero alii si meminerint huc me non mea sponte sed amicis tractum precibus descendisse, parendique cupidine nec aliena iudicia nec occupationes meas atque irreparabilem huius exigui et incerti temporis pertimuisse iacturam. Nam tu, si quid offenderit, non mihi, sed tibi veniam dabis, et dices: 'hoc volui; negare ille nil potuit tanto mei amantior quanto negligentior sui.' Sed quidem nullus pluris est amicus, quam cui famae propriae constat impendio. Multis, et praesertim bonis, vita atque operibus carior fama est, quam qui pro amico spreverit, haud dubie viliora contemnet, si res exigat. Et hoc quidem opus adolescens coepi, senex perago; immo vero coeptum prosequor. Vnum est enim hoc ex omnibus, cui supremam sola mors imponet manum. Quomodo ego alium amici colloquii quam vitae finem sperem? Aut quaenam dies

me spirantem inter eos tacitum efficiet, cum quibus ore gelido sepultusque loqui cogito ?

Hinc sane non rerum sed temporum rationem habui. Praeter has enim ultimas veteribus inscriptas illustribus viris, quas propter similitudinem novitatis sciens unum simul in locum contuli, ac praeter primam quae dictata serius praevenit comites et locum praefationis obtinuit, cetera paene omnia quo inciderant scripta sunt ordine. Ita enim et progressus mei seriem (si ea forte cura fuerit), vitaeque cursum lector intelliget. In quibus fateor, ne semel dicta repeterem, bisque vel saepius idem ponerem, quod incipiens promiseram ad plenum praestare non potui. Volui quidem, sed multitudo rerum obstitit varietasque ipsa, et occupati interim intentique aliis animi violenta distractio. Nunc quoniam et hinc calamum multa circumsonant atque in diversum vocant, et quantum vitae restet incertum habeo, et hic liber satis crevit, nec nisi iusti voluminis meta transcenditur, plurium capax est ; quae huius quidem generis scripta iam supererant, his avulsa extra ordinem alio quodam digessi volumine. Quae scribenda autem, si quid tale nunc etiam sum scripturus, ab aetate iam nomen habitura, rursus alio venient claudenda volumine, quando et vos eo estis animo, sodales, ut meum aliquid vobis subtrahi nolitis ; et ego ita sum ut vota vestra semper anteponenda meis arbitrer . . . [*He hopes that he will not be thought to be one of those who enjoy only their own works.*] Vale. [1361.]

In Epistolas Rerum Senilium ad Simonidem suum Praefatio. Sen. i. 1.

OLIM Socrati meo scribens questus eram, quod aetatis huius annus ille MCCCXLVIII omnibus me prope solatiis vitae amicorum mortibus spoliasset ; quo dolore, nam memini, questibus et lacrimis cuncta compleveram. Quid nunc primo et sexagesimo faciam anno, qui cum cetera ornamenta ferme omnia, tum id quod carissimum unicumque habui ipsum mihi

Socratem eripuit. Nolo per aliorum casus stilum ducere, ne tristis mihi fletum renovet memoria, et annus hic pestilens qui illum in multis locis perque hanc maxime Cisalpinam Galliam non aequavit modo, sed vicit; quique inter ceteras Mediolanum, florentissimam frequentissimamque urbem his hactenus malis intactam, paene funditus exhausit, me, quod nolim, iterum in querelas, neque hac aetate neque iis studiis neque omnino me dignas, cogat. Multa mihi tunc permisi quae nunc nego. Spero non me flentem cernet amplius fortuna; stabo si potero; si minus, siccum sternet ac tacitum. Turpior est gemitus quam ruina.

Ad id quod dicturus sum progredior. Est ad Socratem *Liber Familiarum Rerum* noster, corpore quidem ingens et si sineretur ingentior futurus; proinde quod illic praesagiebam video, nullus mihi alius epistolaris stili quam vitae finis ostenditur. Itaque si quid tale mihi deinceps vel amicorum instantia vel rerum necessitas extorserit (ego enim rerum conscius mearum non quid iam sarcinis adiiciam quaeso, sed quid detraham), totum tibi inscribere est animus, cui prosam familiariorem scio quam carmen. Quantum sane vel rerum vel vitae superet incertum est; quantulumcumque tamen id fuerit, boni consules quod, etsi modicum, totum sit. Neque vero secundi loci sortem indignabere, aut Socratem tibi praelatum credes, sed memineris ea te mihi tempestate nondum cognitum qua opus illud incoeptum est, in quo tum multa sunt ad te, cui necdum Simonidis nomen indideram; quin hoc ipsum quidquid erit, quasi enim iactum retis tibi dono. Eo gratius accipies quo serius et libratiora enim et rariora esse solent senum dona quam iuvenum. [1361.]

Talarando, Albanensi Episcopo et Cardinali. Sen. i. 4.

LITTERAS pridem tuas, amantissime pater, inque eis apostolicum praeceptum, reverenti gaudio stupens legi, ad quas familiaris tui illius festinatio iustum respondendi spatium non dedit. Respondi tamen, ut potui, idque perbreviter, sed pure

et quod litteris defuit notae fidei nuntii commisisse contentus fui. Ecce nunc iterum aliis atque aliis de eadem re et litteris pulsor et nuntiis, quibus et stupor meus crescit et gaudium. Nam quis, quaeso, non stupeat, simulque non gaudeat, si amicus sit vicario Iesu Christi, qui me magicum non tantum suspicari sed affirmare soleat, opinionem hanc, de me falso conceptam semperque hactenus contra tuum eloquium ac multorum illam exstirpare volentium pertinaciter defensam, nunc repente non modo deposuisse, sed opinione alia permutasse tam diversa, ut, cuius horrere videretur alloquium atque aspectum, eius nunc secretam conversationem ac fidele obsequium donis poscat et precibus ? Magna vis veri est ; impelli potest prosternique mendacio, non extingui. Per se ipsum, cum aliquamdiu iacuerit, altius assurget et clarius.

Parcat autem illi Deus, qui falsae illius opinionis auctor fuit. Magnus ille quidem vir, nempe tui ordinis non ultimus, et praeterea iurisconsultissimus, quodque mirabiliorem facit errorem, et experientiae multiplicis et provectae admodum aetatis ; nisi forte non error ille aliquis, sed odium solum fuit, quamvis error nullus maior possit esse quam crimen, neque vero tam turpiter quisquam errat, quamlibet ridiculum aliquid ineptum sibi ignorans finxerit, quam qui sciens Deum odit aut proximum. Quaecumque demum fuerit causa, magicum ille me dixit nec erubuit afferre rationem, quod Virgilii libros legerem, seu legissem ; et invenit fidem.

En ingenia, quibus rerum summa commissa sit ! De his vero quotiens riserimus tu nosti, eo ipso nonnunquam praesente, cui delator meus persuaserat, donec illo tandem ad Papatum evecto res ludicra esse desiit, atque ad iram tuam vergere coepit ac dolorem meum. Non quod aliquid ab eo magnopere cuperem ; ambitiones meae notae tibi omnes sunt ; sed cum Benedictus adolescentiam et iuventam Clemens meam, non dico innocentem sed a turpibus studiis ac maleficis artibus abhorrentem agnovisset, senectutem meam Innocentio suspectam esse, non dolere non poteram. Proinde per id tempus, quo ille conscenderat, nescio an unquam reversurus, inde abiens,

dum tu me valedicturum ipso etiam volente ducere voluisses, abnui, ne aut illi mea magica aut mihi molesta credulitas sua esset. Scis me verum loqui, teque non semel frustra nixum, ne insalutato illo proficiscerer.

En quid mihi venenosa vox contulit unius viri, cui nulla quidem in me odii ratio erat! Sed sine causa nihil fit; oderat ille me non propter me quidem, sed propter illum, cui familiarissimum me fuisse meminerat, propter quem et te ipsum oderat; sed odii sibi conscius iniusti erga utrumque nostrum, simulator callidus amicitiam fingebat (nota tibi commemoro), sicut sepulto illi, ipsius nec lenitus morte, ipsis bellum cineribus indixerat. O tristis et caeca rabies animi, propagatrix pestilens odiorum! Certe si inimicos diligere dominico iubemur imperio, quid iis fiet quibus inimicos etiam extinctos odisse non sufficit, nisi amicos illorum omnes immortali odio insequantur? Sive autem vivax odium, sive pudor mutandi quod dixerat, causa esset, suggestionem hanc aluit dum vixit, et quam plantaverat irrigavit. Gratias Deo, quod mendacium veritas, mors mendacem vicit.

Non credit profecto magum Pontifex, quem secretarium vult, nec scelestis operam dare carminibus, quem interioris thalami arcano dignum et sacris aptum censet epistolis. Magnas sibi pro tantis honoribus nec minores pro tali errore deposito grates ago; etsi enim opinionibus vagis ac falsis quati nequeant constantes animi, sine quodam tamen angore non fuerat apud animum meum falsa licet opinio tanti viri; neque ullo pacto velim diuturnam adeo fuisse, ut de me talia sentientem vel mea illum vel sua dies ultima inventura fuerit. Scio autem exspectari responsum meum, et quamvis humilitatem meam illinc et Pontificis pietas et tua humanitas et amicorum preces et lacrimae vehementer trahant, hinc meorum consilia impellant, fixus tamen in proposito primo sum . . . [*The Bishop is acquainted with P's desires.*] Excusabis me iterum Pontifici, ne quod modestiae est insolentiae tribuatur. Quod saepe me honestavit, tuum modo me defendat eloquium. Nomi-

navi duos compatriotas meos, et si tanto officio par creditus, extimator aliorum dignus censeor, est uterque dignissimus. Ego tamen, qui effectum rei celerem ac felicem cupio, nam utrumque litteris meis experiri volui, et quod vaticinabar reperi. Alter onerosum respuit honorem, alter si requiritur praesto est. Vbinam vero sit quaerendus et quidquid in rem est, tuus hic nuntius novit. Hoc extremum Papae dicito: si hunc habet, me quidem et quidquid ex me quaerebat plusque aliquid invenerit. Vna est patria, unum nomen, unus animus, unum ingenium, unus stilus, vita illa clarior et sacerdotio insignis. Vale, Ecclesiae decus ac nostrum. [1361 or 1362.]

Iohanni de Certaldo. Sen. i. 5.

MAGNIS me monstris implevit, frater, epistola tua, quam dum legerem, stupor ingens cum ingenti moerore certabat. Vterque abiit, dum legissem. Quibus enim oculis nisi humentibus tuarum lacrimarum tuique tam vicini obitus mentionem legere potui, rerum nescius omnino solisque inhians verbis? . . . [*As to P.'s leaving Italy for Germany, only a short visit to the Emperor had been intended, and the wars had prevented even that.*] Scribis nescio quem Petrum Senensem patria, religione insigni et miraculis insuper clarum virum, nuper obeuntem, multa de multis, inter quos de utroque nostrum aliqua praedixisse, idque tibi per quemdam, cui hoc ille commiserat nuntiatum . . . [*P. will be better able to appreciate the value of the prophecy, when he has seen the messenger.*] Nos duos aliosque nonnullos ex hac vita descendens ille vir sanctus vidit, ad quos quaedam secretiora committeret huic suae huius modi ultimae voluntatis executori, industrio ut tu extimas ac fideli; haec, ni fallor, historiae summa est.

Ceterum quid ex hoc alii audierint in dubio est; tu quod ad statum tuum attinet, duo haec (nam cetera supprimis) audisti. Vitae tuae terminum instare, paucorumque tibi iam tempus annorum superesse. Hoc primum tibi. Praeterea

poeticae studium interdici. Hoc secundum ultimumque. Hinc illa consternatio moerorque ille tuus quem legendo meum feci meditandoque deposui, et tu, si mihi aurem, immo si tibi, si rationi insitae animum praestas, abiicies, et videbis inde te doluisse, unde potius sit gaudendum. Non extenuo vaticinii pondus. Quidquid a Christo dicitur verum est. Fieri nequit ut veritas mentiatur. At id quaeritur, Christusne rei huius auctor sit, an alter quispiam ad commenti fidem, quod saepe vidimus, Christi nomen assumpserit . . . [*A digression on the foretelling of death among the Greeks.*]

An tu, quaeso, modicum vitae esse quod superest, si iste tibi non diceret, ignorabas? . . . [*The brevity of human life is proverbial.*] Nihil denique nisi luctus et laboris area vita est, quae hic agitur, quod unum bonum habet; ad aliam vitam via est, alioquin non contemptibilis modo, sed odiosa prorsus ac misera, et de qua consideratissime dictum sit longe optimum non nasci, proximum quamprimum mori . . . [*He quotes Ambrose, Cicero, and Lactantius on the vanity of human life.*] Non mors itaque metuenda, quae frustra metuitur, sed corrigenda vita est, quae res una ne mors sit formidolosa praestabit. Habenda nobis interim ipsa cum morte familiaritas quaedam, nec tantum nomen illud horribile, sed rei ipsius extimatio atque imago in commercium arcessenda, ut quam saepe meditati erimus, venientem excipiamus intrepidi, nec ut incognitam horreamus . . . [*This was the opinion of Plato and St. Paul. He quotes St. Ambrose on the death of his brother.*]

Illud potius mirare contigisse tibi, quod nescio an cuiquam alteri praeter Ezechiam regem omnibus saeculis acciderit, ut scilicet tui vatis elogio certus sis, aliquot annos vitae tibi nunc etiam restare. Neque enim tam pauci esse possunt, quin saltem duo sint. Sic, ubi nemo mortalium diei unius, nemo vel horae intelligere [*sic*], tu annorum teneas sponsionem, nisi forte proximam nuntianti mortem creditur, non sic vitae spatium exprimenti. Et est hoc sane in his vanitatibus importunum,

ut ex malis nuntiis timor dolorque certus oriantur, ex bonis inane gaudium, spes incerta, utcumque res casura est. An non Virgiliani carminis meminisse oportuit: 'Stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus Omnibus est vitae, sed famam extendere factis, Hoc virtutis opus'? factis, inquam, non tenuem famae sonum aucupantibus, sed virtutem ipsam, quae necessario e se verae gloriae umbram iacit; dicerem salutare; diceremque unicum in hac rerum perplexitate consilium, ni, poeticum sciens, auribus tuis parcerem, ab hac omni consideratione prohibitis. Quo multum mihi maior priore stupor incidit; nam si id seni, ut aiunt, elementario diceretur, aequo animo pati possem. 'Senuisti, iam vicina est mors. Age res animae; intempestivum senibus amarumque negotium litterarum, si novum atque insolitum proponatur. Sin una senuerint, nil dulcius. Seram hanc igitur curam linque, sine Musas Heliconias fontemque Castalium; multa puerum decuerant quae dedeceant senem. Frustra niteris. Torpet ingenium, memoria labascit, oculi caligant, omnesque corporei sensus hebent, novoque iam fragiles sunt labori. Memento virium et metire quod adgrederis, ne irritis conatibus mors irrumpat. Fac potius quod semper benefit, quodque, cum omni aetati sit honestum, necessarium est extremae.' Haec horumque similia inchoanti seni quid ni graviter ac magnifice dicerentur? Docto autem summumque iam habenti, cur dicantur nescio. 'Ecce iam morti proximus; linque saeculares curas, pelle reliquias voluptatum, malas consuetudines, reforma animum ac mores. Vt Deo placeas, novitatem et renascentia vitia, quae hactenus abscindebas, radicitus nunc exstirpa, in primis avaritiae studium, quod senibus, cur annexum peculiare sit, admiror. Hoc unum stude et hoc cogita, ut paratus, ut securus ad extremum venias.' Optime, inquam, prudenterque. Linquere litteras seu poeticas seu quascumque alias, in quibus non iam tyro sis, sed emeritus veteranus, in quibus, quid tenendum, quid respuendum tibi sit, noveris, in quibus denique non iam labor sed oblectatio

vitae sit iucunditasque reposita, hoc certe quid sit aliud non video, nisi auferre solatium ac praesidium senectuti. . . . [*What would have been the result if Lactantius, Augustine, and Jerome had followed such advice? The heretics would have been left unrefuted.*]

Non discurro per singulos, sed ad summam non intelligo quid his studiis, non dico senem imbui (nihil enim benefit quod non et tempore suo sit), sed a puero haustis uti sobrie vel in senectute prohibeatur, scientem dico quid ex his ad rerum notitiam, quid ad mores, quid ad eloquentiam, quid postremo ad religionis nostrae patrocinium trahi possit . . . [*Why should we shun the poets who never mention Christ rather than the heretical writers who only speak of Christ to caluminate him?*]

Non sumus aut exhortatione virtutis aut vicinae mortis obtentu a litteris deterrendi, quae si in bonam animam sint receptae, et virtutis excitant amorem, et aut tollunt metum mortis aut minuunt . . . Neque enim impediunt litterae sed adiuvant bene moratum possessorem vitaeque viam promovent, non retardant . . . [*Examples from antiquity of men who have preserved their love of literature in old age.*]

Scio multos ad sanctitatem eximiam sine litteris pervenisse, nullum litteris hinc exclusum scio, etsi audiam Paulo Apostolo quaesitam litteris insaniam exprobrari, quam iuste autem mundo notum. Quin potius, si de proprio loqui licet, ita sentio, planum forsitan sed ignavum iter per ignorantiam ad virtutem; unus est finis omnium bonorum, multiplices autem viae, eodemque tendentium multa varietas. Ille tardius, hic ocius; ille obscurius, hic clarius; ille depressius incedit, hic altius. Quorum quidem omnium peregrinatio est beata, sed ea certe gloriosior, quae clarior, quae altior, unde fit ut litteratae devotioni comparabilis non sit, quamvis devota, rusticitas. Nec tu mihi tam sanctum aliquem ex illo grege litterarum inopem dabis, cui non ex hoc altero sanctiorem numero obiiciam.

De his autem cogente materia, quoniam saepe mihi necesse

fuit ut loquerer, te amplius hodie non morabor; qui si coepto haeres, ut studia haec quae pridem post tergum liquimus, litterasque omnes quantum in imis, ac distractis libris ipsa etiam velis instrumenta litterarum proiicere, atque ita undique persuasum tibi est, gratum, hercle, habeo me, librorum avidum ut tu ais (ego non infitior, ne si negem scriptis ipse meis arguar), in hac emptione omnibus tuo iudicio praelatum. Et quamvis ipse rem meam videar empturus, nolim tamen tanti viri libros huc illuc effundi, aut profanis ut fit manibus contrectari. Sicut igitur nos, seiuncti licet corporibus, unum animo fuimus, si studiorum haec suppellex nostra post nos, si votum meum Deus adiuverit, ad aliquem nostri perpetuo memorem, pium ac devotum locum, simul indecerpta perveniat. Sic enim statui, ex quo ille obiit, quem studiorum meorum speraveram successorem . . . [*As to Boccaccio's complaints of poverty, P. praises him for preferring liberty to a dependent position, but rebukes him for despising the offers of friends.*] Vale. Patavi, v. Kalendas Iunias [1362].

Benintendio. Var. 43.

OMNIS, ut arbitror, inter nos gratiarum actio deinceps supervacua est. Eo enim amicitiae progressi sumus, ut quod mihi facis tibi facias. Egisse te meis in rebus, quae sunt tuae, quod in propriis ageres scio, et fortassis eo amplius quo generosa mens ad amicitiae nomen altius expergisci et stimulis ardentioribus agi solet. De eventu viderit non fortuna, sed fortunae Dominus qui mihi hunc tibique illum dedit animum, ut et hoc ego velle inciperem, et tu pium hoc propositum adiuvares; quod si optato successerit, erit, ni fallor, tibi ac posteris tuaeque reipublicae, non audeo dicere gloriosum, sed secure dixerim ad gloriam via. Multae enim, magnae et praeclarae res ex non maioribus initiis prodiere. Mihi equidem bonae voluntatis candida et illimis conscientia satis est, quae se utinam tempestivius obtulisset, dum scilicet anima illa sanctissima summae rerum praeerat, quae quantum hinc gavisura

fuerit ipse qui eam plane noras extima. Certe ego illam nunc de caelo gaudere super his quae inter nos aguntur, et rei exitum exspectare (quid loquor?), immo vero iam praesentem spectare non sum dubius non tam aequo sed laeto animo ferentem, quod cum sibi omnes virtutis et gloriae titulos in caelum auferre contigerit, quantum nescio an ulli unquam Venetorum Ducum, bibliothecae decus publicae successori suo quarto, et viro et duci optimo atque fortissimo communisque status amantissimo reservatum sit; quamvis, ut mihi apparet, admiratione non careat quod res talis altius quam illius tempore non inciderit.... [*He does not wish Benintendo to take too much trouble in the matter.*] Vale virum optime. Patavii, v. Kalendas Septembris [1362].

Modio Parmensi. Var. 4.

AMICE, quibus oculis, quo animo litteras tuas dominaeque nostrae ac iuvenum dominorum legerim, ut sileam, nosti; quamvis infelicissimum rumorem diu ante fama narrante cognoscerem, quo audito inter singultus et lacrimas scripsi nescio quid longiusculum, quod non misi veritus eorum taedia, qui cum nil degustent, omnia mortificant, et quae non capiunt, cupiunt ac rapiunt; bellatores Ligurum loquor, qui importuna cupidine litterarum saepe mihi, crebro itidem aliis, calamum excusserunt. Piget enim, nec immerito, illa scribere quae quo velim non perveniant, et eo perveniant quo nolim. Illud equidem nunc usque mecum substitit hanc ob causam; atque hoc ipsum, quod nunc scribo, quando sim missurus nescio. Exspectabo idoneum latorem; malo differatur quam perdatur. Nil amplius de hac re, nam in aliis et olim ad te litteris, et nunc ad communem dominam atque adolescentes nostros satis multa, et forsitan nimis multa scripsi. Delector enim materia lacrimarum, sic affectus ut malo meo paene mulcear, nunquamque mihi sit melius quam dum fleo, aestuantemque animum oculorum largifluus imber lenit. Sed ne rursus hoc impetu rapiar ultra quam destinavi, omissis aliis, vale. Venetiis, xv. Kalendas Decembris [1362]. Franciscus.

Reliquum est ut rogem reculas illas meas vobis, frater carissime, curae esse, si vacat. Saltem *Vitam Solitariam*, quae si transcripta erit, ut spero, minietur ligeturque solemniter per Magistrum Benedictum, et mittatur ad me exemplum, et exemplar diligenter panno cereo obvoluta inter ballas Iohannolo de Como; et quidquid opus fuerit ad haec solvet dominus Danisolus, et Franciscolus meus diriget vos in his, qui praedictos amicos meos bene novit. Vale, iterum, et pensate, oro, non importunitatem sed fiduciam meam. Post haec venit Bergaminus et loquutus est mecum multa, quem e vestigio remittam. Scriptum hoc IX. Decembris. Aliud dominae meumque vulnus, fratris eius, qui et ipse dominus meus erat benignissimus, miserabilem casum non fui ausus in litteris eius attingere. Heu! satis absque illa nunc accessione gemituum erat.

Iohanni de Certaldo. Sen. iii. 6.

DVM nil serium quod scriberem adesset, et omnino aliquid scribere mens esset, quod memoriae proximum fuit arripui. Leo noster, vere Calaber, sed ut ipse vult Thessalus, quasi nobilius sit Graecum esse quam Italum, idem tamen ut apud nos Graecus sit, apud illos puto Italus, quo scilicet utrobique peregrina nobilitetur origine; hinc Leo, inquam, undecumque magna bellua, me nolente, frustraque diu ac multum dissuadente, surdior scopulis, ad quos ibat, tuum post abitum hinc abiit. Nosti hominem et me nosti; an is tristior, an ego laetior, haud facile iudices. Itaque, veritus ne convictu assiduo fortassis inficerer (est enim animi aegritudo non minus contagiosa quam corporis) abire passus sum, ad quem tenendum alio quam precum vinculo opus esset, dato illi viae comite comico Terentio, quo incredibiliter delectari eum animadverteram, saepe stupens quid commune habere posset Graius ille moestissimus cum hoc Afro iucundissimo. Sic e contra nulla tanta similitudo quae non aliquid dissimulet.

Abiit ergo sub aestatis exitum multa me coram saepe in Italiam Latinumque nomen acerrime invectus. Vix illum pervenisse diceres, dum ex insperato barba et crinibus suis horridior maiorque ad me rediit epistola, ubi inter multa ceu terram caelestem, damnatam modo, laudat atque amat Italiam dilectamque Graeciam odit, laudatumque Byzantium execratur. Et ut se iubeam ad me venire, tanta rogat instantia, quanta vix Petrus naufragans imperantem fluctibus Christum orat. Ego rideo mirorque hanc iudiciorum tantam vertiginem tam brevi temporis spatio, immo ne id quidem miror, scio enim animo, qui radices in sapientia et virtute non egerit, nihil esse mobilius . . . [*Seneca quoted on this subject. Further letters are worse than useless to an inconstant mind.*]

Non leo Marmaricus dum febrit caveis lustrandis ardentior crebriorque quam hic noster provinciis peragrandis, et, ut auguror, nisi rationis officium pauperies occupasset, non leo esset ille, sed volucris. Gaudeo hercle verbis incredulum, rebus admonitum et saxeum illud caput experientia emolitum. Ceterum neque constantiae suae fido neque vel naturam vel aetatem, etsi ipse aliud spondeat, mutandis moribus aptam reor. Vnum praeterea, quod ridebis, precibus inserit, ut pro eo scilicet apud Constantinopolitanum imperatorem litteris intercedam, cuius mihi nec visa facies nec auditum nomen ; Leo tamen me sic illi ut Romano imperatori notum ac familiarem, quia cupit, etiam opinatur, quasi qui in imperii titulo conveniunt, unum sint, prope suo iure id quidem ; Graeci enim Constantinopolim alteram Romam vocant ; quam non parem modo antiquae, sed maiorem corporibus ac divitiis effectam, dicere ausi sunt. Quod si in utroque verum esset, sicut in utroque, Sozomeni hoc scribentis pace dixerim, falsum est, certe viris, armis, at virtutibus et gloria parem dicere, quamvis impudens, Graeculus non audebit.

Postremo autem ne amici volatilis tam verbosa mentio frustra sit, redit hic in animum te precari, ut Homericae partem illam Odysseae, qua Vlysses it ad Inferos, et locorum quae in vestibulo

Erebi sunt descriptionem ab Homero factam, ab hoc autem, de quo agimus, tuo hortatu in Latinum versam, mihi quamprimum potes admodum egenti, utcumque tuis digitis exaratam, mittas. Hoc in praesens In futurum autem, si me amas, vide, obsecro, an tuo studio mea impensa fieri possit, ut Homerus integer bibliothecae huic, ubi pridem Graecus habitat, tandem Latinus accedat; nec sum nescius, quanta tuarum mole rerum praegravatis humeris quid imponam, sui appetens, fidens tui. Vale. Venetiis, Kalendis Martiis [1364].

Petro Bononiensi Rhetori. Sen. iv. 3.

ETSI praesens animo, corpore proximus, paene auribus strepitum plausumque, paene oculis fumum pulveremque haurias ludorum, et si quid notitiae defuerit, nocte dieque commeantium viva vox suppleat, credo tamen te cupide meis litteris percepturum, quae cupidius spectaturus fueris, nisi hanc tibi pulcherrimam voluptatem morbus corporis invidisset. Nam quod, oro te, pulchrius, sive quod iustius spectaculum fingi potest, quam iustissimam civitatem, non de vicinorum iniuriis, non de simultatibus civium aut rapinis, ut reliquas, sed de sola iustitia gaudentem cernere? Augustissima Venetorum urbs quae una hodie libertatis ac pacis et iustitiae domus est, unum bonorum refugium, unus portus, quem bene vivere cupientium tyrannicis undique ac bellicis tempestatibus quassae rates petant, urbs auri dives sed ditior famae, potens opibus sed virtute potentior, solidis fundata marmoribus, sed solidiore etiam fundamento civilis concordiae stabilita, salsis cincta fluctibus, sed salsioribus tuta consiliis. Non credas de recepta Cretae insula, quae vetustate nominis ingens licet, tamen ingentibus animis parva res est, et parva praeter virtutem omnia quamvis maxima videantur, sed de eventu, qualem esse decuit, hoc est, non de sua sed de iustitiae victoria glorietur ac gaudeat. Nam quid magnum viris fortibus ac potentibus, et hoc duce atque iis terra marique militiae magistris, vicisse

inermes Graeculos et nequitiam fugitivam? Magnum est, quod nostra etiam nunc aetate tam cito fortitudini fraus cedit et virtutibus vitia succumbunt quodque nunc etiam Deus curat atque aspicit res humanas . . . [*On Providence in human affairs.*]

Longum neque occupati atque humilis stili est totam sacrae seriem laetitiae verbis amplecti. Rerum summam accipe. Cum a. d. II. Non. Iunii anni huius MCCCLXIIII hora ferme diei sexta forte ad fenestram starem, maria alta prospectans, essetque una frater olim meus, nunc pater amantissimus, Patracensis Archiepiscopus, qui autumni principio ad sedem propriam transiturus, propter immotam fortunae favoribus caritatem, hic in domo sua, quae mea dicitur, hanc agit aestatem, subito longarum una navium, quas galeas vocant, ramis circumfulta frondentibus, portus ostia remis subit, inopino prospectu nostrum colloquium interrumpens. Ilicet augurium coepimus laeti aliquid rumoris illam vehere; sic tonsis vada frangebant velis nautae alacres et frondibus coronati iuvenes, laeto vultu, vexillisque super verticem agitatis e prora ipsa victricem, sed adhuc ignaram rei, patriam salutabant. Iam peregrinae navis adventum, signo dato, summae turris excubitor nuntiarat, itaque nullius imperio, sed noscendi desiderio, ad litus e tota urbe concursum erat. Cum vero iam propior facta et subiecta oculis res esset, advertimus signa hostium de puppe pendentia, nihilque iam dubii supererat quin victoriae nuntia navis esset. Necdum tamen belli, sed proelii cuiuspiam aut captae urbis alicuius victoriam sperabamus, neque quod erat capiebant animi. At ubi in terram egressi nuntii verba in Consilio fecere, supra spem supraque fidem laeta omnia; victi enim, caesi, capti et fugati hostes, cives vinculis eruti, urbes ad obsequium reversae, reimpositum Cretae iugum, posita arma victricia, pactum denique sine caede bellum et pax parta cum gloria. Quibus cognitis Dux Laurentius vere Celsus, vir, nisi me forsitan amor fallit, et magnitudine animi et suavitate morum, superque omnia singulari pietate atque amore patriae

memorandus, sciens nil rite nilque feliciter fieri, nisi sumptum fuerit a religione principium, in laudes Dei et gratiarum actiones toto cum populo se convertit, perque urbem omnem, sed conspectius in basilica beati Marci Evangelistae, qua nulla ut reor usquam pulchrior factum est, quantum fieri per hominem Deo potest, sacris celeberrimis et processione insigni ante et circa templum habita, ubi non solum populus clerusque omnis affuit, sed praelati etiam externi, quos hic vel casus aliquis, vel videndi amor, vel vulgata devotio detinebat.

Peractis eximie quae ad rem divinam pertinebant, in ludos ac spectacula versi omnes. Operosum fuerit enumerare, quot ludorum species, quae formae, qui sumptus, quae solemnitas, quis ordo, ut quod in re tali rarum valde et mirabile, nullus usquam tumultus, nulla confusio, nullus rancor, sed omnia plena laetitiae, plena gratiae, plena concordiae atque amoris; et, si magnificentia regnum suum tenuit, ne inde modestia ac sobrietas exularent, sed in sua illam urbe, et in sua festivitate regnantem regerent frenarentque. Multos quidem festos dies vario apparatu celebritas haec deduxit, duobus tandem tota res ludis clauditur . . . [*He describes the jousts held in St. Mark's Square.*] Nullus sexus, nulla aetas, nullus status defuit. Iam Dux ipse cum immenso procerum comitatu frontem templi supra vestibulum occupaverat, unde marmoreo e suggestu essent cuncta sub pedibus. Locus est ubi quattuor illi aenei et aurati equi stant, antiqui operis et praeclari, quisquis ille fuit artifex, ex alto paene vivis adimentes [*sic*] ac pedibus obstrepentes. Neve aestivus sol, pronus ad vesperam, aut calore offenderet aut fulgore, diversicoloris auleis usquequaque pendentibus provisum erat. Illic ego rogatus, quae crebra dignatio Ducis est, ad dexteram eius sedi, verum bidui spectaculo contentus, de reliquo occupationem nulli incognitam excusavi. Infra vero nihil vacui, non, ut aiunt, milii granum in terram cadere potuisset, platea ingens, templum ipsum, turres, tecta, porticus, fenestrae, non tantum plena sed conferta omnia et condensa. Inextimabilis atque incredibilis populi multitudo terrae faciem

tegebat, et subiecta oculis urbis florentissimae numerosa simul ac culta fecunditas festi laetitiam geminabat, ut nihil penitus plebi esset tanta iucunditate sui ipsius aspectu et contemplatione iucundius. Erat ad dexteram ingentis in morem pulpiti contextum trabibus solarium, ob idipsum tumultuario opere erectum, ubi ex omni flore nobilitatis honestissimae electae quadringentae matronae insignes, specie atque ornatu spectabiles meridianum et quotidianis quoque conviviis matutinum ac serotinum ornamentum consessu sidereo praebuere. Intervenere praeterea, quod deberi silentio tegi negat, in has terras casu nuper advecti e Britanniae partibus nobilissimi quidam viri, comitesque et consanguinei Regis sui, quos recenti victoria exultantes peregrinatio huc transmarina contraxerat, quique sese interim labori aequoreo vegetabant. Hunc multorum dierum equestris illa decursio finem habuit cuius praemium solus honos fuit . . . [*He describes the prizes and the victors.*]

Hic ludis, sed non gaudiis prosperisque successibus, hic et epistolae finis sit, qua id nitor, ut quod morbus eripuit, oculis tuis auribusque restituam, et ut noris ex ordine, quid apud nos geritur, utque intelligas inter maritimos etiam viros constare militiam et magnificentiam et excelsos animos contemptumque auri gloriae appetitum. Vale. Venetiis, IIII. Idus Augusti [1364].

Petro Bononiensi. Sen. iv. 4.

VENIT ad me videndum socrus tua, venerabilis matrona, cui si nil aliud suffragaretur, quam quod filiam te dignam genuit, abunde erat, ut non solum admittenda sed amplectenda animo et colenda esset, ac dignis honoribus prosequenda. Quid te longius traham? Famulos meos seu domesticos hostes nosti, quamquam quid meos infamaverim, qui optimi omnium dici volunt, et fortasse famulorum optimi, sed profecto pessimi hominum sunt; ita ut cum quidam mihi illos invideant, ego eos quasi intestinum malum et visceribus infusum virus ex-

horream. Famulos igitur nosti omnes; nullis descriptionibus opus est; professi servitium imperium exercent, immo tyrannidem importunam atque indignam; mitto alia, non epistolae sed annalium materiam. Centies, non dicam iussi, sed oravi, ut si quis ad me veniat, dum divino deditus officio sum, nisi vel persona admodum insignis, vel aliquid magnae rei sit, exspectare iubeant; sed dum studio intentus, neque passim omnes accipiant neque excludant, sed discretione si qua esset uti velint hominum et causarum. At dum mensae aut lectulo partem dedi, confestim introeat quisquis sit, nam et utriusque breviandi causas afferri cupio, et utrumque repetere post colloquium licet. In iis sane ut in reliquis omnibus eius, quod me velle norunt, contrarium faciunt, seu haec illorum perfidia, seu mea sors est, seu iisdem forte, quibus se sciunt, me quoque victum passionibus iisdem subditumque rebus putant, somno scilicet ac ventri, quamvis hanc suspicionem nec sermo meus nec, ut reor, vita recipiat.

Sed ad hodiernae seriem revertor historiae. Erat hora diei sexta, et ego aestivo de more in cubiculum concesseram, quod nocte defuerat, a meridie exacturus. Haec ab illo primo nostri generis, non tam familiae suae utili, quam famoso parente, nobis superant fames, sitis, lassitudo et somnus, sive hic brevis, sive ille perpetuus sopor mors. Vixdum ergo, ut perhibent, hanc quotidianam mortis imaginem somnum oculis carpere orsus sum, dum hanc illa tuam quam inhabito domum adiit me videndi avida, quem nec vidit hactenus, et non visum amat. Responderunt ii custodes mei egregii consopitum me neque, mendacissimum genus, hoc mentiti sunt, sed nec letheus ille nec irreparabilis somnus erat. Quid faceret fessa mulier ac grandaeva, utrumque enim auguror, et quod difficilius festinantibus pulsa comitibus, et magna in urbe semper plena populo, nunc advenarum turbis penitus exundanti, quas hic dies atque utinam non spectaculi videndaeque pulcherrimae urbis desiderium, sed indulgentiae annuae pia spes et cum Christo ad caelum mentibus ascendendi cura compulerit?

Abiit ergo fortunam suam accusans, quod me cernere nequivisset. Ego autem experrectus, quid egerim, quid remedii coeperim, quid putas, nisi ut tacitus indignarer; nempe, ut aiunt, assueta non cruciant, immo quidem cruciant, sed parcius; callum habet consuetudo, durum certe, non impervium dolori. Dolui et quaeri illam facere mens fuit, sed facilius Adriae in aestu pisciculum quam hominem unum Adriatica in urbe reperias hac praesertim die. Haec illi, precor, meis verbis dicito, ne apud eam forte vel comites, quod servilis nequitiae fuit, mihi superbiae tribuatur; et vale. Venetiis, in die Ascensionis ad vesperam. [1364 or 1365.]

Iohanni de Certaldo. Sen. v. I.

FECISTI optime, qui quando oculis vel nolebas vel non poteras, saltem me litteris visitasti. Audito nempe quod Alpes transcenderas Babylonem visurus occiduam, eo peiorem communis quo vicinior est, suspensus ad eventum rei manseram usque dum te reducem audirem, et difficultatum viae crebris olim gnarus ex cursibus, et corporis atque animi gravitatem tui cogitans, otio amicam studioso, talibus autem curis et negotiis sic adversam, ut ex illo secura mihi nulla dies, nulla nox fluxerit. Gratias Deo qui te sospitem revexit. Quanto enim graviore pelagi periculo rediisti, tanto dulcior est reditus gratiorque. Sane nisi admodum properares, haud difficile fuerat, cum Ianuam pervenisses, huc deflectere; non nisi bidui iter erat; vidisses me, quem vides semper ubicumque terrarum sis.

Vidisses et, quam ut arbitror non vidisti, Ticini ripae amnis impositam Ticini urbem; Papiam iuniores vocant, quasi admirabilem, ut Grammaticis placet, et famosam diu Longobardorum regiam . . . [*He describes some of the historical associations of Pavia.*] Vidisses urbem saluberrimi aeris. Ecce iam tres hic aestates egi, ita nusquam quod meminerim tam crebris et tam largis imbribus, tam parvis rarisque tonitruis, tam nullis

paene aestibus, tam perpetuis tamque suavibus auris, alibi unquam tempus hoc egerim. Vidisses pulcherrimi urbem situs Cisalpinae Galliae. Magnam partem Ligures tenent, gens et olim potens et nostra aetate potentissima; horum haec in medio est, et modice extanti, imperioso quodam sedens loco, ripaeque leniter pendentis in margine, densis turribus assurgit in nubila, prospectu undique expedito et libero, sic ut nesciam an ulli urbium in plano sedentium apertior sit, atque iucundior. Nullo ferme flexu oris hic vinosa iuga Alpium, hic frondentes Apennini colles, in oculis sunt. Ticinus ipse laetis flexibus descendens, et misceri Pado properans ima moenia lambendo praelabitur, suoque impetu, sicut scriptum est, laetificat civitatem, ripis saxeo praeclari operis ponte coniunctis, amnis omnium lucidissimus, ut et fama loquitur et res probat, mirum quoque celer in modum, quamvis huc quasi iam cursu fessus perveniat, et famosioris aquae vicinitate cunctantior, et adventitiis rivis nativi aliquid nitoris amiserit. Ad summam Sorgiae nostro Transalpino simillimus, nisi quod hic maior, ille autem et aestate vicinitate fontis algentior et hieme tepentior fluit.

Vidisses praeterea ex his unam, in quibus tu multus et ego vel nimius sum, aeneam scilicet atque inauratam statuam equestrem fori medio, quasi cursu concito, clivi summa carpentem, tuis olim ut fama est ereptam Ravennatibus. Quam eius artis picturaeque doctissimi nulli asserunt secundam. Quodque ultimum facit non rerum ordo, sed temporum, palatium ingens urbis in vertice vidisses, structurae mirabilis atque impensae, quod magnanimus Galeaz Vicecomes, hic minor, Mediolani atque huius et multarum in circuitu regnator urbium, erexit, vir in multis alios, in aedificandi magnificentia sese vincens. Credo, nisi me amor fallit auctoris, quo iudicio rerum es, cuncta inter modernorum opera hoc augustissimum iudicasses, et praeter amici conspectum, quem tibi non spero quidem esse gratissimum, sed scio, multa te, ut arbitror, non profecto levium, ut ait Maro, sed utique gravium ac grandium

admiranda spectacula delectassent. Me enim fateor delectant detinentque, nisi quod alio suae animum trahunt curae. Itaque iam hinc abeo, haud invitus tamen, iterum hic menses aestivos, siqui mihi fato aestivi menses supererunt, acturus.

Quando autem ita res tulit, ut te ab amplexu meo vel labor viriumque, quod ipse testaris, diffidentia, vel tempus angustum reditumque tuum exspectantis patriae iussus arceret, vellem Guidonem saltem meum, Ianuensem Archiepiscopum, et in illo pariter me vidisses, qui summa concordia voluntatum rerumque omnium ab infantia secum vixi. Vidisses, mihi crede, hominem, corpore licet invalidum, animo sic valentem ut vivacius nil vidisse te diceres, inque fragili et caduca domo magnum hospitem habitare posse fatereris. Quid multis agam ? Vidisses quem quaerimus, virum bonum, nulla ni fallor crebrum, sed nulla aetate bonum rarius quam nostra, quem tibi non visum doleo ; neque tam tuae quam amici communis negligentiae vel oblivioni imputo, qui te pati non debuit generosas illas caulas gregis egregii, insalutato pastore, praeterire.

Vt querelam vero gratulatione concludam, gaudeo hercle quod apud ipsam Babylonem, quos mihi reliquos mors fecit, videris illum ante alios vere patrem, ut dicis, meum Philippum, Hierosolimitanum Patriarcham, virum ut brevi eum circumlocutione describam, et titulo parem suo nec Romano imparem, si quando forte dignus meritis honor accesserit. Hic, ut scribis, post longos amplexus, quibus te hactenus sibi ignotum ceu alterum me in conspectu summi Pontificis ac mirantium Cardinalium veri amoris ulnis astrinxerat, post pia oscula, post grata colloquia et de statu meo sollicitas quaestiones ultimum oravit ut librum *Vitae Solitariae*, olim dum Cavallicensis ecclesiae praesul esset, in rure suo scriptum et ei inscriptum, aliquando sibi mitterem. Iusta quidem petitio sua est, ex quo opusculum illud absolvi, sed videntem omnia Deum testor, decies vel eo amplius retentavi ita scriptum mittere, ut, etsi stilus neque aures neque animum, littera saltem oculos oblectaret. Verum studio meo votoque obstitit illa, de qua

totiens queror, nota tibi scriptorum fides, industria, nobilibus non ultima pestis ingeniis. Vix credibilia loqui dicar, paucissimis mensibus scriptum opus tam multis annis non potuisse rescribi, ut scias quae maiorum poena operum, desperatio quanta est. Nunc tandem post tot cassa primordia scribendum illum domo abiens dimisi inter cuiusdam sacerdotis manus, quae an ad scribendum sacrae fuerint, ut sacerdotis, an ad fallendum faciles ut scriptoris, nescio. Nuntiatum tamen est mihi amicorum litteris iam factum esse, quod iusseram; de qualitate, donec videam, mos horum certissimus me dubium facit. Solent enim, auditu mirum, non quod scribendum acceperint, sed nescio quid aliud scriptitare, tantum vel ignorantiae est, vel inertiae, vel contemptus. Hoc igitur quod in horas exspecto, qualecumque erit, illic vestigio transmittam. Scriptorem quam me potius incuset.

Tibi autem epistolam cum hac mitto ad te anno altero dictatam, quam in tuis his novissimis litteris ceu desperans dulci acriter querimonia flagitasti, simulque alteram anni huius, quam non poscis, adiicio, in qua siquid illi litigio antiquo, quod mihi olim quattuor invectivas adversus haec monstra hominum extorsit, se curare iactantium vereque mactantium, defuisse videbitur ad impletum dices, ut intelligas quam me non sententiae paeniteat. Et has quidem ambas aliena, quod nunquam ante tempus tecum feceram, scriptas manu accipiens, cogitabis vel lassitudo vel occupatio quanta sit, quae insolito more me tecum, immo mecum ut sic dixerim, per interpretem loqui cogit.

Et haec hactenus. Quod mihi de Homero manu tua scriptum miseras, antequam Venetiis proficiscerer, suscepi, ut fide atque indulgentia tua laetus, sic supervacuo maestior labore, quem tibi impositurus non fueram, si scivissem quod nunc scio. Non enim nosse optabam quid apud Graios Inferos ageretur; apud Latinos nosse quid agitur satis est, idque vel lectione vel auditu solo, utinam nec visu unquam contigerit. Sed volebam scire qualiter Homerus, ipse Graius homo vel Asiaticus, et quod

miraculum auget, caecus quoque, solitudines Italas descripsisset, vel Aeoliam scilicet vel Avernum lacum montemque Circeum ; sed quoniam tibi placuit ut mihi postea totum opus illud eximium destinares, ibi forsan inveniam quod quaero. Spem tamen hanc minuit quod scribis, misisse te *Iliadem* totam, *Odysseae* autem partem. In eo quidem libro est quod scire velim. Miror sane quid ita illam totam, huius partem miseris, sed fortasse integram non habebas ; quidquid erit, videro dum me domum mea sors revexerit, transcribique faciam et remittam tibi, quem tanta re privasse pati nolim. Iterum tibi gratias ago Donatoque nostro subirascor, qui cum saepe de minoribus scriberet, tam hoc factum male siluit, quod animo meo sciret et missi et mittentis consideratione gratissimum. Vale. Ticini, XIX. Kalendas Ianuarii [1365].

Iohanni de Certaldo. Sen. VI. I.

TRES ingentes epistolas, quas anno altero simul ad te venturas, etsi non simul editas, Ticino abiens dimisi, diu licet, unde non decuit impeditas, tandem pervenisse confido. Quibus quidem exhausisse tunc animum visus eram, novi itaque nihil est, nisi quod cum profunda nocte Venetias attigissem, primo mane Donatus noster ad me solus. Illic multa, ut inter amicos, desiderio colloquendi per absentiam irritato, sed pars maior ut merito de te fuit, simulque de Homero quem misisse te scripseras, de quo istic quid sic actum quaere ; huc enim non venisse illum scito, unde me in aliis ad te litteris de Donato immerito questum queror.

Sed Homeri mentio me illius admonet, quo hic medio in Latinum venit. O male igitur, o pessime actum de Leone dicam nostro ! Cogit enim pietas atque ingens miseratio sine stomacho iam de illo loqui, de quo pridem multa cum stomacho. Mutatus est animus semper meus, cum illius hominis fortuna, quae cum misera fuerit, nunc horrenda est. Infelix homo qualiscumque quidem nos amabat, et si talis esset, qui nec alios,

nec se ipsum amare didicisset, sinistris alitibus in hunc mundum ingressus, sinisterioribus abiit, ubi nullum puto serenum diem vidit. Quem memoria repetens saepe admiror, quomodo in tam tristem fuscamque animam Pierii spiritus ac coelestis musicae vel tenuis descendisset olfactus. Orabat miser multis precibus ut pro se mitterem, fassus errorem, quae res maxime iratos animos placat. Ego vero et instabilitatem mihi notissimam, et aetatem intractabilem, mutandisque iam moribus duriorem veritus, et consilio insuper tuo fretus, quo fidenter in re qualibet uti velim, ut quod rite consulentium utraque fax illustrat, ingenium et fides, spretis precibus responsum litteris nullum dedi. Coepit illum tandem familiaritatis nostrae desiderium ardentius, et male sibi cognitae pudor Italiae; moribusque fisus nostris, cogitansque quod verum erat, etsi vocari esset indignus, si tamen ultro venisset, minime quidem se nostris arcendum liminibus, proxima aestate Aeolo ac Neptuno totoque Phorci exercitu adversante Byzantio funem solvit.

O quid dicam! Miserabilem terrificamque rem audies. Iamque Bosphorum atque Propontidem, iamque Hellespontum, Aegaeumque et Ionium, maria Graeca, transiverat, iam Italicae telluris, ut auguror, aspectu laetus, dicerem, ni natura respueret, at equidem minus maestus, Adriacum sulcabat aequor, dum repente mutata coeli facie pelagique saeva tempestas exoritur, ceterisque ad sua munera effusis, Leo miser malo affixus inhaeserat, malo, inquam, vere, malorumque ultimo, quod per omne aevum multa perpesso dura in finem fortuna servaverat. Horret calamus infelicis amici casum promere. Ad summam inter multas et horrisonas coeli minas iratus Iuppiter telum torsit, quo disiectae antennae, incensaque carbasa in favillas abiere et lambentibus malis flammis aetheriis, cunctis stratis et territis, solus ille noster periit. Hic Leonis finis.

O res hominum improvisae, o mors clarior sonantiorque quam vellem! Non putabam Capaneo, Argivo duci, nec Tullo Hostilio aut Caro, regi illi, huic principi, Leonis ascribendum

nomen, viri humilis nec indocti, sed nec fortunati unquam prospere, nec iucundi. Semper certe nunc intelligo, ut multa post factum intelligemus, semper inquam, nubes illa maestique oris obscuritas nuntiabat hoc fulmen. Supellex horridula et squalentes libelli, hinc nautarum fide, hinc propria tuti inopia, evasere. Inquiri faciam an sit in eis Euripides Sophoclesque et alii, quos mihi quaesiturum se spoponderat. Truncus informis ac semiustus in mare iactatus est. Quem alia ad te epistola Graecis escam vermibus destinaram, heu, Italis cibus est piscibus. Tu vive felix et vale nostri memor. Venetiis, VIII. Kalendas Februarii [1367].

Vrbano V. Pontifici Maximo. Sen. vii. I.

ALIQVAMDIV, pater beatissime, an aliquid tibi seu quid scriberem dubius fui; hinc vulgari fama, hinc litteris amicorum de te multa et praeclara narrantium excitabar; illius ante alios, qui de tam multis mihi paene unicum solatium remansit, diu oculis ereptum, animo praesens semper, Philippi, Patriarchae Hierosolymitani, qui, ne veterum studiosum nova sineret ignorare, simulque ut scribendi materiam gloriosam atque uberem stilo offerret, saepe per hoc tempus de rebus tuis mirisque in modum laudibus tuorum deque Apostolici propositi sanctitate gravissimas ad me nec minus ferventissimas scripsit epistolas. Quibus, fateor, iam defessum tepentemque animum vehementer accenderat. Aderat hortatrix alia, vetus scilicet et praescripta iam consuetudo mea scribendi non tantum pari fiducia parvis ac magnis, sed eo semper alacrius quo maioribus sim scripturus, a quibus et benedictorum ampliorem gratiam et errorum promptiorem veniam sperem . . . [*Error committed in good faith can never deserve punishment.*] Haec me opinio et haec spes impulit, ut praedecessoribus tuis duobus ante proximum RR.PP., quin et Romano Imperatori ac principibus et regibus terrae saepe etiam ignotis scriberem; nec sum veritus ne parvitatem meam illorum opprimeret

magnitudo; non enim me maioribus conferebam neque aequabam verbis, quos natura, parens aut fortuna tanto se creverat intervallo; sed ad obsequium veritatis uti spiritu libertatis non licitum modo sed debitum arbitrabar . . . [*If he wrote to Popes when a young man, still less should he fear to write in his old age. He has been silent so far partly to avoid the charge of being a flatterer.*]

Observator sum, fateor, magnus illustrium, quorum ex actibus atque exemplis pendere rem publicam existimo; te igitur observabam, et qui a minimis tam laudabiliter incoepisses, quis esses in maximis exspectabam. Audiebam te praelatos ecclesiarum, qui Romanam curiam frequentabant, ad sedes proprias remisisse. Optime, inquam, ac magnifice . . . [*He congratulates the Pope for checking the multiplication of benefices.*] Audiebam circa habituum honestatem multam te curam multumque studium impendere. Laudabam. Nam quis oculus pati potest haec ludibria, quae nostra aetas infelix sibi finxit, dum formosa vult videri, manibus se deformans suis, ac turpissime dehonestans? Quem stomachum monstra haec conspecta non quatiant, cornuti calcei, pennati vertices, caudata caesaries et in tricam torta, frontes virorum muliebriter discriminali eburneo sulcatae, lasciviosa vestis verecundiae inimica, ventres astricti fidiculis et afflicti, pro vanitate patientibus miseris quod beati olim pro veritate passi sunt? . . . [*Would that these new fashions had been abolished in Italy too.*] Audiebam praeterea singularem illam tuam curam paternamque sollicitudinem circa Bononiense Studium, quanta nulli unquam pontificum fuisset aut principum, quibus quantisque privilegiis, qua magnificentia, qua pietate illud longis ac iugibus bellorum turbinibus quassatum stratumque erigis, et antiquam illi non modo restituis sed si quae fors faverit, amplificas etiam dignitatem . . . [*This has given us hope that you have not forgotten Italy.*] Audiebam denique te licentiam pestilentem salubri falce rigoris aequissimi praecidisse, illam dico quae scelestes homines gravissimis facinoribus perpetratis ad Cardinalium

domos fugere solitos, legum nodis ac digno supplicio eximebat . . . [*He still kept silent, lest he should be judged to have formed a hasty conclusion.*]

Sunt quos natura aut fortuna, seu, quod est verius, Deus ipse, naturae fortunaeque dominus, ad summa rerum creando disposuit. Inter quos duo sunt omnium supremi, Romanus Pontifex et Romanus Imperator. Et illi quidem ego, ab initio prorsus incognitus, postmodum vero familiarissimus effectus, dixi saepe et scripsi, quod eum pro virili parte contingere visum fuit. Ipse mihi est testis, quibus a me stimulis, quotiens sit excitus, erectus, impulsus, increpitus . . . [*A single voice has often moved men's minds. The Emperor always received his advice with the greatest kindness.*]

Et haec quidem ego hactenus cum illo, Romanae urbis Romanique orbis altero lumine ; tecum nihil adhuc, metuens, ut dixi, laudare in parvis, quamvis laude dignis, quem mox in maximis non laudarem. In quibus, si te rite ageres, tunc fateor, et parva simul et magna celebrare decreveram, totumque hoc, quantulumcunque est, ingenium, et hunc stilum et has vitae reliquias dedicare tuis laudibus, nec virtutem tuam illaudatam pati, cum tot laudatores prisca virtus invenerit, etsi enim tantae rei imparem esse me nescius non essem. Saepe tamen parvis excursionibus ingentia proelia, saepe magnas parvis principiis res effectas audieram legeramque. Nec me duce in tuum quoque praeconium excitari posse magna quaedam ingenia diffidebam ; et iuvabat in hac acie, licet meritis ultimum, primum numero esse. Haec cogitans toto te triennio exspectavi . . . [*The fact that, in spite of hopes that have been raised, the Pope is still at Avignon, has at length induced him to write.*]

Cuncta quidem apud Avinionem prospere, magno cuncta consilio geruntur. Dixi iam, laudo, sic te decet, ut ubicunque fueris, bene ac feliciter universa succedant, et praesentiam tuam virtus ac prosperitas comitentur. Sed dic, oro, quid agit interim sponsa tua ? Quo consule regitur ? Quo duce de-

fenditur ? Quibus comitibus consolatur ? Respondebis immo non tu quidem, qui interrogationem meam, non dubito, placatus atque aequanimus accipis; sed aliquis unus minor et impatientior respondebit: 'Tu Romano Pontifici legem ponis, aut unam illi sponsam tribuis, cui sponsa est non ea sola quam intelligis, sed universalis Ecclesia ? Vbicunque ille sibi moram eligit, illic sponsa, illic sedes propria sua est.' Non infitior, pater beatissime, neque angusto tibi sedem tuam, quam libenter extenderem, si in me esset, oceanique litoribus undique terminarem. Vtinamque tam late hodie coleretur Christi nomen quam late olim cultum fuisse, multis quidem, sed in primis hinc Ambrosio, hinc Augustino teste, cognovimus, qui iisdem paene verbis latiores Christianae religionis quam Romani Imperii fines locant; quod si ut sonat nec devote magis quam historice dictum credimus, mutationem rerum maximam ac flebilem quis non videt ? . . . [*Wherever Christ is worshipped there is your seat.*] Illud mihi non negetur, quod inter omnes alias singulare tecum aliquid, immo quamplurimum, habeat urbs Roma. Ceterae enim omnes suos habent sponsos, tibi quidem uni subditos sed suis ecclesiis praesidentes; illa vero nullum habet nisi te. Itaque summus in reliquis, in Romana urbe solus es Pontifex, solus sponsus. De illa tua igitur nec alterius sponsa nexu coniugii spiritalis te interrogo, quid nunc agit ? Quo in statu est ? Quave in spe ? Si tu taces, ipse mihi respondebo. Aegra, inops, vidua, miserabilis, sola est, et vestem viduitatis induta, diebus ac noctibus flens, propheticum illud canit: 'Quomodo sedet sola civitas plena populo! Facta est quasi vidua domina gentium, princeps provinciarum facta est sub tributo.' Totumque per ordinem a principio in finem flebile illud carmen ingeminat, illic vero maestius fracta voce singultibus fessa subsistit, ubi scriptum est: 'Non est qui consoletur eam ex omnibus caris eius, omnes amici eius spreverunt eam et facti sunt ei inimici' . . . [*If the Pope is not moved by the glory he would win by returning to Rome, let him remember that Christ established his Church at Rome and not*

on the Rhone. The Pope has been elected by God for this very purpose, or does he think that the ambitious Cardinals would of their own accord have elected a lowly abbot? Those who have opposed the return to Rome have been influenced by unjust hatred and ignorance of Italy.]

Hoc loco aliqua mihi ad memoriam redeunt, parva quidem in se, sed ad probandum quod loquor non inefficacia. Cum enim Benedicto XII. Vulsinii lacus anguillae mirae magnitudinis et saporis insolitae missae essent, et ipse admirans eas inter Cardinales dividi iussisset, exigua sibi parte servata, non multis post diebus, dum ad eum ex more convenissent, earumdem mentio orta ut erat, iocosus in sermone 'si praegustassem' inquit 'scivissemque quales erant, non fuissem tam largus distributor; sed nunquam credidi tale aliquid nasci posse in Italia'. Quo dicto Ioannes de Columna, Cardinalis semper mihi reverenti suspirio memorandus, sub quo illis in locis adolescentiam totam egi, vultu motus atque animo (erat enim colore nobilis et qui nihil vel visu faetidum vel auditu absonum pati posset) subito sic exarsit, ut diceret, mirari se quid ita vir doctus, qui tam multa legisset, excellentem cunctis in rebus Italiam ignoraret . . . [*Such men would be ashamed of their ignorance if they had been in Italy for a single day.*]

Nihil omnino| sub astris| Italiae comparandum| pace omnium gentium| dixerim| ac terrarum, ut protestationem illam tecum repetam, qua cum nostro hoc Caesare usus sum. Sentio me quidem in hac narrationis parte suspectum; sed non tantus est patriae quin maior esse debeat maiorque sit amor veri. Dabo tamen, si expediat, testes magnos quibus non credere pudor ipse prohibeat. Sed quid apud te opus est testibus; quem unum testem ego negantibus sim daturus? Addam tamen alium testem vivum quoque et alienigenam et praeclarum, Guidonem Portuensem; quem memini, et ipse etiam puto meminerit, anno Iubileo ab illa sua gloriosa legatione redeuntem, dum iter suum innata mihi ad illum devotione prosequerer, et ad Benacum, Venetiae lacum nobilissimum, venisse-

mus, atque ipse non suorum modo sed Italicorum procerum atque equitum turba ingenti circumseptus, supra quemdam herbosae telluris tumulum constitisset, ut est ingenio agilis et eloquio facilis ac iucundus, Alpes ad dexteram nivosas aestate media et profundissimi lacus aestum aequoreo parem, ante retroque colles exiguos, ad laevam vero uberem laetamque planitiem, diu oculis metientem, ad postremum me nominatim evocasse ac dixisse cunctis audientibus : 'plane, fateor, vos pulchriorem multoque meliorem quam nos patriam habere'. Dumque me confessione tam clara laetum cerneret, eamque non nutu solum sed verbis et plausibus approbantem, addidisse : 'At nos tranquilliorem vobis statum habemus regimurque quietius.' Dumque hoc dicto quasi victor abscederet, vinci nolens ac illum voce detinui, immo non ego, sed veritas. Dixi enim : 'vestrum nos confestim, ut velle coeperimus, statum habere quis prohibet ? Nam vos talem terram habere prohibet natura'. Tacuit ille subridens, ut qui me vera locutum intelligeret, nec mihi credere nec obniti vero vellet . . . [*He refutes those who believe that the Pope would not be safe in Rome, and reproves those who are bound to Avignon by ties of the flesh. He reminds the Pope of the insult he has suffered at the hands of the mercenary companies, which he himself has admitted to be the result of the desertion of Peter's seat.*]

Age ergo ut coactus, quo excusabilior sis contra nitentibus, vere autem volens laetusque sedem tuam repete, quam cum semel attigeris et fortis armatus atrium tuum custodieris, omnia erunt in pace, quae nunc ideo sunt in bello, quia tuum principale atrium non custodis. Et quid multa ? Perproprie tibi conveniet, quod de tuo atque omnium domino dictum est, pax enim erit in terra dum veneris, dum loqueris pacem gentibus, et potestas tua a mari usque ad mare. Nec te terreat quod Roma quoque per hoc tempus suas praedonum molestias est passa ; rabies nempe barbarica, quae nunc sacram urbem tentat acephalam, mox, ut suum caput illa receperit, non dicam Romam, sed Italiae claustra prospicere non audebit.

Sic, quam tuis in pascuis ubique debilior, sic tua pascua sine suo pastore fragiliora sunt semper et iniuriis aptiora.

Non instabo amplius, spero enim te facturum cuncta feliciter, atque istud in primis quod tantopere posceris, si vigilanter adverteris, ne qua tibi divini muneris subrepat oblivio, si, continuo, te singulariter ad hoc opus assumptum esse memineris. Meministi vero, non dubito, expeditissimumque ad omne pium opus animum habes. Vide autem et vigilantibus oculis cave, ne quem proprium non premit, alienum pondus opprimat, et a tam gloriosi operis executione perpediat.

Persuade Cardinalibus tuis, illos enim hac in re maxime vereor, Italiam non esse qualem ipsi putant, sed esse, nullo scriptorum illustrium discordante, optimam atque clarissimam et famosissimam mundi partem, esse, ut ipsi testantur et attestatur veritas, unam ex omnibus cui paene nihil mali adsit, nihil absit boni, modo pax una non desit; quae deesse te praesente non poterit. Doce illos esse hic urbes nobilissimas atque pulcherrimas, quibus visis fetida vilescat Avinio pudeatque non antea viluisse; esse aerem saluberrimum atque inter frigus aestumque eximie temperatum . . . [*Some writers have found the reason for Rome's pre-eminence in its climate.*] Esse hic lacus piscosissimos quot qualesve nulla regio tam parvo habet in spatio, esse et flumina et opportunissimis flexibus naturae consilio sic diversis locis errantia, ut Italiae magna pars, Liguria et Venetia et Aemilia atque Flaminia vix insignem locum habeant, qui non a quiescente aquis obsequentibus adeatur. Esse in circuitu geminum mare crebris portubus et nobilium urbium corona et in utrumque decurrentium fluviorum faucibus insigne, ita ut undis hinc salsis, hinc dulcibus Italia ferme omnis sine labore permeabilis atque amoena sit. Esse, ubi desunt maria, Alpes aerias barbarico oppositas furori. Esse per medium colles virentissimos et apricas valles et campos uberrimos, et qui Italiam quam longa est silvosis iugis intersecat, patrem montium Apenninum, nitidis hinc illinc amnibus gravidum et laticum varietate salubri, fontes gelidos tepentesque, sanis delectabiles,

aegris utiles, sitientibus opportunos, simul et metallorum venas omnium et bellantium armentorum acies et navigiorum species his nostris iam cunctis aequoribus imperantes, ita ut hoc totum quod Mediterraneum vocant mare, si Italici nolint, nisi occulto latrocinio nulla gens naviget. Esse hic frumenti, vini et olei, esse arborum et fructuum et pomorum, quae vester orbis ignorat, esse silvarum et quadrupedum et ferarum et piscium ac volucrum et ciborum omnis generis infinitam copiam, ne fortassis fame mori metuant, non tu quidem, qui et haec nosti et, ab annis teneris in religione optima enutritus, carnis inedia impinguare spiritum didicisti, sacroque ieiunio assuefactus, esuriem amas, crapulam execraris. Sed qui Avinionensibus deliciis assuevere, nihil praeter Rhodanum cogitare queunt; nec si queant, nolunt, tam dulcis est enim error consuetudine saporatus et conditus annis, ut palato animi veri gustus amarior fiat, quo profecto spirituali aegritudine laborantibus nihil est funestius. Qui si dicant, ut soliti sunt, deesse aliquid Italiae, non contendam; nam si nil penitus deesset, non terrestris esset sed caelestis regio; poeticumque illud hoc dicentibus ingeram: 'Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.' Simulque illud adiiciam, terram nullam esse, cui non aliquid, immo non multum desit. Sed fidenter nulli minus deesse quam Italiae, eamque ante omnes rerum bonarum abundantissimam affirmabo, raro aliquid affirmare solitus; sed hoc usque adeo certum puto, ut ne Indis quidem aut Aethiopibus sit ignotum. Invitus de materia humili et aliena meis usibus diu loquor, sed res cogit; novi mores. Audivi saepe, dum dicerent Benuense vinum Italiam non habere. En gravis infamia iustaque causa Italiae relinquendae! . . . [*He satirizes the gluttony of the Cardinals. He reminds the Pope that the Turks are increasing their power in the East. The danger has reached the threshold of Italy, and there the Pope ought to be. He and the Emperor have a stern task before them.*]

. . . Vnum, quia ioco proximum erat, praeterire mens fuerat, sed coegit pius animi calor nihil occulere nihilque subtrahere

sacris auribus tuis omnium quae vel tuum nomen vel conscientiam meam premunt. Fama est esse palatii tui partem, quae Roma dicitur, quam ingressus sponsae te reddidisse totumque prorsus implesse Romani Pontificis officium videare. Noli cum Domino tuo ludere; frustra fallaciunculis tentatur, dialecticus summus est, cui sophisma nullum insolubile, scrutator infallibilis ac profundus intelligit cogitationes nostras, de longe semitas nostras et funiculum nostrum investigat, et omnes vias nostras praevidet . . . [*God is not mocked.*] Nec vero tibi fortuna blandiatur, tua nec te longae vitae spes decipiat; brevis est vita mortalium maximeque Pontificum, seu quod senes ad hunc statum veniunt, seu quia curarum pondus laborque perpetuus et negotiorum aestus necesse est vitam ipsam efficiant breviorem . . . [*Death must be regarded as always near.*] Cum ad tribunal Christi igitur ventum erit, ubi non tu dominus et nos servi, sed unus ille Dominus, nos conservi omnes erimus, nonne putas tibi dicturus sit: 'Ego te a terra inopem suscitans et de humilitate tua erigens, non solum cum principibus sed super principes collocavi, eosque tibi ad genua pedesque procumbere volui. Tu Ecclesiam meam tibi creditam ubinam gentium reliquisti? Tu multis a me singularibus insignitum donis, quid singulare mihi praeter ceteros reddidisti, nisi quod sedisti in rupe Avinionensi, Tarpeiae rupis oblitus? An me credis, dum rerum caput eligerem, non alium eligere potuisse? An electionem meam iudiciumque contemnis? Tuque in primis, qui priorum corrigendis erroribus mirabiliter per me assumptus, nihil penitus ab illorum tramite declinasti, ingressu dissimilis, ceteris progressu simillimus et egressu?' . . . [*He believes that the Pope will prefer truth to flattery.*]

Tu vero nunc reiectis consultoribus vanis, tecum cogita, tecumque delibera, an quod superest temporis in caeno Avinionensi agere malis an Romae, quae tota caro et sanguis est martyrum; an in saxo illo et in illa ventorum patria, quam nunc colis, an in Vaticano potius sepeliri eligas, locorum

omnium nostri orbis sine ulla comparatione sanctissimo. Ad extremum in die ultimi iudicii an resurgere ames inter Avinionicos peccatores famosissimos nunc omnium qui sub caelo sunt, an inter Petrum et Paulum, Stephanum et Laurentium, Sylvestrum et Gregorium et Hieronymum et Agnetem et Caeciliam, et tot millia sanctorum vel in Christi confessione feliciter quiescentium, vel pro Christi fide felicius peremptorum . . . [*He begs the Pope at least not to prevent the Emperor's returning to Rome as the Pope's predecessor is said to have done.*] Christus omnipotens dies tuos proroget in longum aevum, aperiatque cor tuum consiliis non blandis nec fortasse delectabilibus, sed sanis ac fidelibus, utque arbitror, Deo gratis. Venetiis, III. Kalendas Iulias [1366].

Iacobo de Verme. *Sen.* viii. 5.

O insidiosa saepius sors hominum, quam fortunam vocant, et blanditiis fallax, sed interdum minax, quodque est factura praenuntians! Hoc nunc more ultimo usa est mecum, sive ulla, sive altior potestas, de qua queri nefas; nihil insidiis actum est. Vulnus hoc, fateor, diu ante provideram, sed impendentia evadere difficile est, praesertim quae ita in alterius manu sunt, ut nullae nobis in his partes vel ingenii vel industriae sint relictae. Horrebat animus maestus auguriis, et toto corpore contremescens cogitabam semper odiosam mihi magnanimi tui patris absentiam, semperque praesagiens metuensque quod accidit, ne scilicet rarum illud nostrae aetatis et patriae nostrae decus, cuius pars aetheria caelo debita erat, et nunc reddita est, terrestris Italiae atque Athesi, nobis pro hac parte ultima Thrax Hebrus atque Euxinus eriperent. Super quo non tacui, quin et illum et funestam moram litteris atque nuntiorum linguis increpui.

Sed fortasse nec ipse aliud poterat, et invictos humeros imperiosa necessitas atque instantis ruinae pondus urgebat. 'Sic erat in fatis,' inquit Naso, immo vero haec voluntas Dei

erat, ut, qui a prima adolescentia iusta arma semper induerat, expeditione novissima contra hostes fidei pro pietate ac religione suscepta, honestissima omnium sanctissimaque militia et armorum usu optimo defuncti animus ad illum, cui tot claras victorias debebat, virtute armatus ac triumphaturus ascenderet; quoque illum pervenisse confido felici laborum fine invento, quorum sibi nullas ferias virtus dabat. Et quoniam mortalium mortes flere, ut olim, iam nec aetatis nec propositi mei est, felicitati ego suae gratulor, damnum meum tacitus maestusque praetereo.

Litteram quidem tuam, fili, legi acri quadam et amara dulcedine, talis amici multa mihi suspiria renovantem; cui te similem fieri opto et spero, inque hoc summo ut studio niti velis, hortor ac deprecor. Sic amicos enim omnes, meque in primis, magno gaudio complebis, atque efficies ut, tali filio superstite, tantus pater plane nobis redditus videatur. Neque vero tibi ut multis difficilis ad gloriam via est; habes domi ducem, quem mireris, quem sequaris, cuius ad imaginem te conformes. Habes ante oculos speculum, memoriam viri illius incomparabilis, ac virtutum omnium exempla domestica, pronum opus ad exemplar incorruptum. Scribere ultimum est, ne ossa illius, ex quo amicis manibus transvecta Byzantion atque honorifice ibi recondita didicisti, meo consilio amplius moveantur, sed, in caelis quiescente anima illa, in terris inque urbe regia conquiescant. Tu, fili carissime, teque tuamque domum viduam solare et per vestigia tanti patris age viriliter et feliciter. Vale. Ticini, v. Idus Iunias [1367].

Iohanni de Certaldo. Sen. viii. 8.

ANNVS est hodie et ambito zodiaco sol repetiit Leonem, ex quo tibi, frater, epistolam illam scripsi, qua securus ipse mei sollicitum te fortassis fecerim, etsi, ut verum fatear, magis me securum iugis meditatio, et, quem illa mihi ingenuit, contemptus mortis inevitabilis effecisset, quam quod ea, de

qua tunc scribebam, astrologorum comminatio prorsus contemptibilis videretur. Neque ideo rursus hoc dixerim, quod illorum nugis plus fidei habeam quam soleo, sed quia memoria praeteriti temporis, verane an falsa nescio, an ni fallor vera, et observatio, quanta in tam parvo numero annorum esse potuit, prope mihi persuaserant ex parte verum esse, quod diceretur septimum scilicet ac nonum annum vitae hominum molestos, alterius insultibus [*sic*] et novae aliquid calamitatis advehere; sed an tertius et sexagesimus ex his constans geminato discrimine duplo terribilior, ut hi volunt, esset, non aeque mihi persuasum erat, multoque minus est hodie in me contrarium ope gratiae caelestis experto. Tunc vero superstitionis illius astrologicae parte altera non in totum liber et in rei exitum intentus, exspectandum anni finem censui, utque tibi sollicitudinem breviorem facerem, epistolam illam, diu postquam scripta et signata erat, ad te mittere distuli, quo timere de me tardius inciperes.

Exspectatus finis ecce adest; annus ille terribilis, qualis fuerit futurusve aliis sit, ipsi iudicent, mihi salubris ac iucundus fuit; raro unquam corpore saniorem aetate qualibet me fuisse memini. Privatim adversi nihil incidit; publice vero duo prosperrima per hos dies evenere. Ita dico, si stabile atque perpetuum alterum fuisset alterumque futurum est. Illud enim transiit, hoc pendet. Si quidem Petrus, Cypri rex, Alexandriam cepit in Aegypto, magnum opus et memorabile, nostraeque religionis in immensum amplificandae fundamentum ingens, si, quantum ad capiendam, tantum ad servandam urbem animi fuisset; qui sibi certe non defuit, ut fama est, nisi quod comitatus eius ex Transalpinis maxime gentibus collectus, melioribus semper ad principia rerum quam ad exitus, illum in medio praeclarissimi operis deserentes, ut qui pium regem non pietate sed cupiditate sequerentur, collectis spoliis abiere, piique voti impotem, avari voti compotes se fecere.

Ad haec Romanus Pontifex, vere inquam Pontifex Romanus honorifice nominandus, Vrbanus V, quem, ut audire potuisti,

anno altero libera quidem sed fideli epistola cunctantem increpueram, hoc praesenti anno Ecclesiam Christi, quae ab ortu meo usque ad hoc tempus inter Burdegales et Pictavos vaga, interque Carpentoraces Avinionesque novissime consenuerat atque torpuerat, illam de faece eruit, et ad sedem propriam reduxit, magni ac multiplicis principium boni, nisi illud, quod Ecclesiae sanctae sponsus avertat, bonorum hostis inconstantia labefactet. Hactenus tamen eo gratius fidelibus animis quo insperatius, vidi certe, quod videre nunquam fateor speraveram, semper optaveram. Dignum est ut et boni huius auctori totius Ecclesiae consensu meis vocibus grates agam; idque iam meditor ut felicem annum hunc immerita liberem infamia, quodque in alterius epistolae fine promiseram, tecum gratuler, amice, non ut immortalis quidem, sed ut anno huic terrifico superstes; ipse enim irrediturus abiit me relicto, qui ut me mortalem novi, sic et illud scio, quod tertio et sexagesimo anno aetatis iam non moriar, cui hodie quartus et sexagesimus natalis est dies. Nam, ut vides, Augusti Caesaris utor verbis, communem seniorum omnium tertium sexagesimum annum evasimus. Non deos autem ut ille, sed Deum oro, ut mihi quantumcumque superest temporis id salvis nobis superstites amicos traducere liceat, in reipublicae, quod ille ait, et multo maxime animarum nostrarum felicissimo statu. Vale. Ticini, XIII. Kalendas Augusti, 1367. Ad auroram.

Guidoni Septimo, Archiepiscopo Ianuensi. *Sen.* X. 2.

SCIO iam mihi hinc obstare illam Flacci sententiam, ubi de moribus senis agens difficilem illum dixit et querulum, seque puero acti temporis laudatorem. Non nego id quidem ita esse, sed licet id mihi saepe alibi fortassis, huic nunc tamen epistolae non adversum dico, quamvis enim ego querulus et laudator veterum; haec tamen, seu veterum laus, seu querula praesentium, vera erit . . . [*He thinks Guido will be obliged to admit the truth of his assertion that the world has degenerated.*]

Nec iniucundum puto, nec inutile fuerit aliquantulum nunc etiam praeteriti temporis meminisse; quam longissime igitur potes, retro mecum verte oculos. Et primam quidem illam vitae partem, quam tu domi tuae, ego in exilio meo egi; neque vero magna hinc elicias argumenta, ubi tam exiguum lumen sit rationis animique. In ipso sane infantiae pueritiaeque confinio forte in Galliam Transalpinam eam scilicet, quae provincia Provinciae nunc dicitur, olim Arelatensis provincia dicebatur, uno prope tempore transvecti ambo, confestimque, qualem aetas illa patitur, amicitia iuncti, usque ad exitum duratura, unum vitae iter arripuimus . . . [*He refers briefly to Genoa, Guido's native city.*]

Meta puerilis nostrae peregrinationis illa fuit, quae ab antiquis Avennio, a modernis Avinio dicta est. Inde quoniam Romano Pontifici et Ecclesiae secum ibi tunc noviter peregrinanti, neque in suam sedem usque post annum sexagesimum reversurae, locus angustus erat, domorum ea tempestate inops incolarumque colluvie exundans, consilium nostrorum senum fuit ut mulieres cum pueris ad locum proximum se transferrent. In qua transmigratione et nos duo iam pueri, necdum puberes, cum reliquis simul, sed ad aliud, hoc est ad scholas grammaticae missi fuimus, Carpentoras loco nomen, urbs parva quidem sed provinciae parvae caput. Tenes memoria tempus illud quadriennii. . . . [*He recalls their peaceful life at Carpentras, and contrasts its present insecurity because of the bands of mercenaries.*]

Inde igitur simul quoque (nam quid divisim magna aetatis parte gessimus?), vicina iam pubertate ad Montem Pessulanum, florentissimum tunc oppidum, iurisque ad studium delati aliud ibi quadriennium exegimus; cuius tunc potestas penes maioris Balearicae regem erat, exiguum praeter loci angulum Francorum regi subditum, qui, ut semper praepotentium importuna vicinia est, brevi totius oppidi dominium ad se traxit. Quaenam vero tunc ibi quoque tranquillitas, quae pax, quae divitiae mercatorum, quae scholarium turba, quae copia magistrorum, quanta ibi nunc horum omnium

penuria, publicarumque et privatarum rerum quanta mutatio, et nos scimus et cives, qui utrumque viderunt tempus, sentiunt.

Inde Bononiam perreximus, qua nil puto iucundius nilque liberius toto esset orbe terrarum. Meministi plane qui studiosorum conventus, quis ordo, quae vigilantia, quae maiestas praeceptorum; iurisconsultos veteres redivivos crederes. Quorum hodie prope nullus est ibi; sed pro tam multis et tam magnis ingeniis una urbem illam invasit ignorantia, hostis utinam et non hospes, vel si hospes, ac non civis, seu, quod multum vereor, regina. Sic mihi omnes videntur abiectis armis manum tollere. Quaenam ibi praeterea tunc ubertas rerum omnium, quaeve fertilitas, ut iam praescripto cognomine per omnes terras pinguis Bononia diceretur . . . [*He refers to his visit to Bologna in 1364.*] Sentis puto ut dulci quadam cum amaritudine inter haec mala et bonarum memoriam rerum versor; haeret memoriae meae, credo et tuae, indelibile fixumque vestigium illius temporis, dum studiosorum unus ibi agebam. Venerat iam aetas ardentior, iam adolescentiam ingressus et debito et solito plus audebam. Ibam cum aequaevis meis; dies festos vagabamur longius, sic ut saepe nos in campis lux desereret, et profunda nocte revertebamur; et patentes erant portae; si quo casu clausae essent, nullus erat urbi murus; vallum fragile, iam disiectum senio, urbem cingebat intrepidam. Nam quid muro, seu quid vallo tanta opus erat in pace? Sic pro uno multi erant aditus; quisque commodiorem sibi carpebat ingressum; nil difficile, nil suspectum erat. Vt muro, ut turribus, ut propugnaculis, ut armatis custodibus, ut nocturnis excubiis opus esset, internae primum venena tyrannidis, post externorum fecere hostium insidiae atque insultus.

Quid, notissima ruminans, circa Bononiam demorari stilum cogo, nisi quia tam recens illius mihi veteris Bononiae memoria est, ut, quotiens hanc videre contingit, somniare crediderim, neque oculis ipse meis fiderem; sic multos iam per annos paci bellum, libertati servitus, copiae inopia, ludis maeror, cantibus

querelae, choreis virginum praedonum cunei successere, ut praeter turres atque ecclesias adhuc stantes miseramque urbem altis verticibus despectantes haec quae Bononia dicebatur diu quidvis potius quam Bononia videretur.

Sed ut iam Bononia discedamus, acto ibi triennio domum redii, illam dico quam pro Arni domo perdita mea mihi sors, bona utinam, reddiderat, Rhodani turbidam ad ripam; qui locus a principio in finem, etsi uno semper tenore iudicii, non tam propter se, quam propter concursantes et coactas ibi concretasque totius orbis sordes ac nequitias, multis atque ante alios mihi pessimus omnium visus sit . . . [*However bad the state of Avignon was then, it is still worse now.*] Vnum hic, antequam longius eam, quod me premit, dicam, nitarque hodie, quod verum nolim, tecum loquendo iuvenescere. Nosti ut in illo surgentis vitae flore, cuius ante memini, quem grammaticorum in stramine velut in deliciis egimus, cum semel parens meus patruusque simul tuus, qui ea ferme tunc aetate erant, qua nunc sumus, ad Carpentoracensem quam modo dicebam civitatulam de more venissent, patruum ipsum quasi advenam voluntas cepit, ex vicinitate credo et novitate rei orta, praeclarissimum illum fontem Sorgiae videndi, qui per se olim notus, si parva de re gloriari cum amico, id est secum, licet, meo longo postmodum incolatu meisque carminibus aliquanto notior factus est. Re audita puerilis et nos cupiditas excivit, ut duceremur, et quoniam non sat tuto committi equis videbamur, singuli nobis famuli dati sunt, qui equos ipsos nosque ut fit a tergo complexi regerent. Atque ita matre illa omnium optima, quas quidem viderim, quae, carne mea, amore autem communis mihi tecum fuit, vix tandem exorata sed multa pavente ac monente profecti sumus cum illo viro, cuius vel sola recordatio laeta est, cuiusque tu nomen et cognomen retinens, doctrinae autem et famae plurimum addidisti. Cum ad fontem Sorgiae ventum esset, recolo enim non aliter quam si hodie fuisset, insueta tactus specie locorum pueriles inter illos cogitatus meos dixi, ut potui: ‘En naturae meae locus aptissimus, quemque si dabitur ali-

quando magnis urbibus praelaturus sim.' Haec tunc ego mecum tacitus, quae mox postea ut virilem aetatem attigi, quantum non otio meo mundus invidit, late claris indiciis nota feci. Multos illic enim annos, sed avocantibus me saepius negotiis rerumque difficultatibus interruptos egi; tanta tamen in requie tantaque dulcedine, ut, ex quo, quid vita hominum esset, agnovi, illud ferme solum tempus vita mihi fuerit, reliquum omne supplicium . . . [*He recalls Guido's visits to him at Vaucluse, whenever he could escape from his duties at Avignon.*]

Quotiens autem reris, me nox atra solum procul in campis invenerit, quotiens per aestatem media nocte surrexerim et, nocturnis Christo laudibus persolutis, unus ego, ne somno pressos famulos inquietarem, nunc in agros, praesertim sublustri luna, nunc in montes exierim? Quotiens hora illa, nullo comite, non sine voluptate horrida, immane illud fontis specus intraverim quo vel comitatum luce ingredi horror est? . . . [*There was no enemy to fear in those days.*] Quid deinde mirari posses, in rem nosses [*sic*], adhuc me ibi agente, lupi advenae usque in oppiduli domos catervatim ruere coeperant, et facta gregum caede, attonitos trepidosque ipsos loci incolas habere, nec damnum modo, sed augurium esse et luporum credo, qui venturi erant, praesagium armatorum. Siquidem non multo postquam inde discesseram, parva quaedam foedaque et infamis manus furum, sed ignaviae accolarum fidens, omnibus circum pererratis ac direptis, ad extremum prorsus, ut sacri fures essent ac de furto suo Lavernae furum deae rite sacrificarent, ipso dominico natali die, incautum rus aggressi, ablatis quae auferri poterant, reliqua flammis exusserunt, inque illud hospitiolum, ex quo Croesi regna spernebam, ignis immissus est. Testudo vetus incendio restitit, properabant enim fures impii; libellos aliquot, quot illic abiens dimiseram, villici mei filius, iam id ante praesagiens futurum, in arcem contulerat; quam praedones inexpugnabilem, ut est, rati, sed ut erat indefensam ac vacuam ignorantes abiere. Sic diris e faucibus praeter spem

servati libri, providente Deo, ne tam turpes ad manus praeda tam nobilis perveniret . . . [*He recalls his journey to Toulouse and Gascony in 1330.*]

Parisiorum urbem petii, in quo quidem itinere ac reditu, sic iuventae calcar urgebat, extremos regni angulos Flandriamque et Brabantiam atque Hannoniam et inferiorem Germaniam circumivi. Quo cum nuper ex negotio rediissem, vix aliquid omnium recognovi, opulentissimum in cineres versum regnum videns, et nullam paene domum stantem, nisi urbium aut arcium moenibus cincta esset; de quo tunc ad venerabilem senem Petrum Pictavensem scripsi latius ac dixi, qui post obiit, ante non multum tempus felicius obiturus. Vbi est enim illa Pariseos, quae licet semper fama inferior, et multa suorum mendaciis debens, magna tamen haud dubie res fuit? Vbi scholasticorum agmina, ubi studii fervor, ubi civium divitiae, ubi cunctorum gaudia? Non disputantium ibi nunc auditur, sed bellantium fragor, non librorum, sed armorum cumuli cernuntur; non syllogismi, non sermones, sed excubiae atque arietes muris impacti resonant. Cessat clamor ac sedulitas viatorum; strepunt moenia, silent silvae; vixque ipsis in urbibus tuti sunt; cessit enim penitusque abiit, quae illic templum nacta tranquillitas videbatur; nusquam tam nulla securitas, nusquam tam multa pericula. Quis hoc unquam, quaeso, divinasset, quod Francorum rex, quamvis, quod ad se unum attinet, invictissimus hominum, vinceretur et in carcerem duceretur et ingenti pretio redimeretur? Tolerabilius tamen hoc efficit auctor mali rex a rege licet impari victus est . . . [*He recalls his visits to Rome, Naples, and the cities of Northern Italy, all of which have suffered calamities.*]

Certe enim haec ipsa, unde tibi nunc scribo, et cuius ad ultimum incola factus sum, non tam oblectationem quam securitatem et quietem quaerens, Venetorum urbs, quamvis et consilio civium et locorum situ inter omnes alias nostri orbis prospero ac tranquillo sit in statu, fuit tamen aliquando prosperiore, tunc scilicet eam visendi gratia cum praeceptore meo

huc primum e Bononia adolescens veni; et hoc quoque sic esse non negantes cives audias, etsi, quod nec ipse negaverim, aliquid, immo quam plurimum, aedificiis accesserit . . . [*In so far as he is acquainted with affairs in the East, he sees the same deterioration. The whole world is full of wars.*]

Rara bella inter regna vel populos de finibus aut de iniuriis gerebantur; societas contra omne genus humanum nulla usquam nostro aevo fuerat. Erant societates mercatorum, quas ipsi vidimus, quibus ante omnes patria diu floruit mea; per quas, quantae commoditates afferrentur, hominibus difficile est dictu, difficilius creditu. Per has enim totus fere noster orbis regebatur; reges ac principes universi horum ope et consilio fulti erant. Alterius generis societates, peregrinorum, magno agmine devota loca, Hierosolymam Romamque, petentium cernebantur. Fures ibant singulatim noctu pavidi, nullae furium diurnae acies campis explicabantur, nulli armati societatum duces famam sibi gentium cladibus propria feritate quaesierant. Quintus et vigesimus annus est ex quo auribus primum nostris horrisonum hoc nomen intonuit; quod malum brevi quantum creverit, quorsumve processerit, videmus; ac miseri cives et agricolae, immo et reges et pontifices usque ad summum maximumque omnium experti sunt, qui, ut supra attigi, ad Rhodanum, unde nuper abiit, semiobsessus ab illis atque ad indignam redemptionem exstitit coactus . . . [*He reminds Guido of the plague from which Italy has never been free for twenty years.*]

Terraemotum verum nostrae aetatis nullus senserat; vigesimus annus est nunc (unum enim mali utriusque principium fuit) ex quo Alpes nostrae, quarum motus insolitos ait Maro, VIII. Kalendas Februarias tremuere, inclinata iam parumper ad occasum die, Italiaeque simul ac Germaniae pars magna contremuit tam vehementer, ut adesse mundi finem inexperti quidam crederent, quibus insueta prorsus et nunquam cogitata res erat. Veronae tunc in bibliotheca mea solus sedens, quamquam non in totum rei nescius, repentina

tamen et nova re percussus, solo tremente sub pedibus, et undique concursantibus ac ruentibus libellis, obstupui, et egressus thalamo familiam moxque populum trepidissime fluctuantem vidi; omnium in ore funereus pallor erat. Qui hunc proxime secutus est anno Roma tremuit usque ad ruinam turrium ac templorum, simul et partes Etruriae tremuerunt, de quo tunc sollicitus ad Socratem nostrum scripsi. Anno idem septimo tremuit inferior Germania totaque Rheni vallis; quo tremore Basilea concidit, non tam magna urbs quam pulchra et ut videbatur stabilis, sed contra naturae impetum nihil est stabile. Inde ego paucis ante diebus abieram, Caesare ibi, hoc nostro bono quidem mitique principe, sed ad omnia lento, per mensem exspectato; qui mihi tandem in extrema barbariae quaerendus fuit . . . [*Such calamities certainly are not caused by men, but permitted by God.*]

En, pater, ut die uno annos nostros omnes tibi ante oculos congessi, merito quidem longe impares, numero autem pares, quem ego nuper ad amicum scribens bona fide sum professus. Tu an idem facias, an adhuc, quod nonnulli senum solent, iuventam respiciens aliquid etiam nunc occultes, nescio. Vive felix, et vale nostri memor. [Venice, 1367.]

Francisco Bruno. *Sen.* xi. 2.

FORSAN, amice, de responsi mei tarditate miraberis, sed cognita causa desines mirari. Scito igitur me hinc sub adventum tuarum litterarum abiisse; magnis enim precibus et repetitis litteris Ticinum iterum atque iterum evocabar, et quamvis naturae meae infesta aestas adventaret, meque hinc quietis amor stringeret, illinc status praesens et suspectum latrunculis deterreret iter, vigente tamen hinc ingrati metu honestique inde specie animum attrahente, quod scilicet ad tractatum tantae pacis evocatum me sentirem, si fortassis ulla ex parte bono publico utilis esse possem, parui, digressusque Patavio ad viii. Kalendas Iunias, vi. illuc die hora tertia perveni.

Neve in singulis morer, illico rediturus fueram non obstante tibiae collisione, qua in parte corporis a pueritia parum felix fui, et quae me tum saepe olim tum per hos dies compluscuLos afflixit, invisasque inter medicorum manus usque nunc detinet, nisi quod aestuante in horas bello, iam terrestre iter ad reditum prorsus obstrusum erat, nec navis ulla prece vel pretio reperiri poterat, quae se periculo exponere auderet. Etsi enim Padus ipse etiam bello arderet, sperabam tamen eo calle a fortuitis me praedonibus tutiorem, quibus cessantibus nil timebam, ratus meum propositum atque amorem pacis et belli odium utrique parti notum esse.

Et sic accidit, siquidem mense ibi integro et amplius inter navis inquisitionem et difficultates rerum varias absumpto, tandem nauclerus unus non tam pavidus affuit, qui securum me videns et ipse desiit timere. Cuius in navem mirantibus cunctis, quibusdam vero et reprehendentibus, introivi; successitque feliciter duce Deo. Cum enim ubique classes in undis armatas, ubique in ripis armatas acies invenerim, nautis famulisque trementibus atque pallentibus, ego unus, seu hanc amentiam seu fiduciam quis dixerit, ubique intrepidus atque inermis occurri, non solum incolumis sed etiam honoratus, uno omnibus ore fatentibus non esse alium praeter me qui iter illud ageret securus; cumque ego id meae tribuerem parvitati (solere enim animalia parva, quae magna non possent, transilire), una omnes voce similiter respondebant, neque magnum neque parvum inveniri posse, qui non alterutris vel invisus esset vel suspectus. Denique narro, non sum nescius, plura quam necesse est, quia certum habeo te libenter haec legere; ubi omnes capti vel occisi et certe spoliati omnes essent, ego vino et altilibus et pomis et speciebus sic onustam puppim habui, ut non ferocitas quidem ulla, sed liberalitas bellatorum meum illud iter pacificum retardaret. Quorum nihil penitus meritis meis, sed divinae cuncta clementiae ascribo, quae mihi et amicum pacis animum dedit, et hunc ipsum omnibus late notum inque meo [clare] legibilem vultu fecit.

Sed progredior. Cum tandem Patavium nudiustertius ad vesperam pervenissem, imbre perpetuo atque ingenti, is qui huic urbi praesidet, amicus tuus, vir potentia magnus sed virtute maior, ante exspectatum reditu meo laetus, usque ad portam civitatis mihi obviam venit; sed nocte repulsus ac pluvia dimisit e suis qui apertos mihi aditus servarent. Et quantum honoris atque amoris sero illo in me congesserit, non missis tantum famulis rerum onustis variarum, sed demum ipse cum paucis ad me veniens ac cenanti assidens, et post cenam illic inter libros in noctem usque concubium comitatus confabulationibus colloquiisque gratissimis, neque si narrare velim potero, neque si possim fides dabit[ur]. At post dies paucos, cum iam reditus meus Venetiis notus esset, Donatus noster grammaticus, qui ibidem litteras mihi tuas simulque apostolicas reservabat, utrasque mihi attulit. Et tuas quidem laetus ut soleo, illas non reverens modo, sed stupidus ac submissus accepi; utrobique sane nondum datas die secundas epistolas meas illuc pervenisse cognovi, neque miratus sum; praeter enim absentiae meae moram, litteras ipsas apostolicas iam bullatas apud te diutius substitisse ipsis in litteris tuis legi . . . [*He asks Bruni to read his reply to the Pope, and expresses his gratification at the Pope's letter.*] Colutium cuius me verbis salutasti, ut salvere iubeas, precor, et talem tibi operum participem obtigisse gaudeo, utrique requiem obtigisse gavisurus magis, quamvis gloriosum laborem magnis delectationibus abundare non dubitem, sed id amicis optare soleo, quod mihi. Vale. Patavi, XII. Kalendas Augusti [1368].

Hugoni de Sancto Severino. *Sen.* xi. 9.

IVVENIS iste, quem conspicis, aliquot annos mihi pro filio fuit, nec esse desinit, etsi enim corpore abeat. Confido eum animo non abire, et hunc ipsum motum non tam sibi quam aetati imputo, firmitatis indigenti et discursibus gaudenti; qui mos, ne meipsum, quod saepe soleo, nunc accusem, multos

in senium comitatur; et hic quidem adolescens, boni ingenii raraeque indolis, adolescens tamen, multis de more consiliis agitatis, nobilius ad extremum praetulit, et quoniam ire fixum erat, non alia quam discendi cupiditate, peregrinari elegit. In primis autem litteras Graecas sitit, et senile Catonis desiderium vixdum pubes anticipat. Hunc ego impetum iam per anni spatium non sine ingenio et labore continuo, saepe precibus, interdum iurgiis, ostendens ingerensque oculis, quantum sibi Latinarum nunc etiam litterarum desit, difficultates quoque rerum varias ac pericula coacervans, quibus iuvenilem temperari posse rebar ardorem, praesertim, ex quo semel digressus brevi, ut sibi praedixeram, cogente necessitate redierat. Et plane, dum peregrinationis infaustae memoria recens fuit, substitit parumper et spem dedit posse animum regi.

Nunc tandem, ut fit, non longa requie laborum omnium subrepsit oblivio. En iterum frenos mordet, nec iam ulla vel vi vel arte compesci potest, sed ardenti nescio an prudenti et sobrio discendi desiderio, dimissa patria amicisque et cognatis et annoso patre et me, quem ut patrem diligit, et quem patri saltem conversatione praetulerat, ad te solo sibi nomine cognitum festinat. Neu forsitan mireris, habet ista praecipitatio rationis velum, cum enim primum illi animus fuisset recto calle Constantinopolim proficisci; edoctus a me, Graeciam ut olim ditissimam, sic nunc omnis longe inopem disciplinae, hoc uno mihi credito, non omisit iter propositum, sed inflexit; cumque ex me saepe audisset aliquot Graiae linguae doctissimos homines nostra aetate Calabriam habuisse, nominatim duos, Barlaam monachum, ac Leonem seu Leontium, quorum uterque mihi perfamiliaris, primus etiam et magister fuerat, profecissetque aliquid fortasse, ni mors invidisset, statuit Calabrum litus invisere et Italiae plagam illam, quae Magna olim Graecia dicta est; cum ubique autem te potentem illic potentissimum non ignorans, meis litteris commendari optavit, quas apud te, nec fallitur, efficaces sperat, annui haud gravatim, et tibi solatium ut opinor ex illius ingenio, et illi

praesidium ex tua potentia quaesiturus. Amo enim hominem, et quamvis levitatem animi non tam approbem quam excusem, discendi votum improbare non audeo; immo me iudice dignus est assequi, quod tam anxie tamque ardenter expetit, ut dum illud solum cogitat, non difficultatum modo vel affectuum, sed sui ipsius et suarum virium sit oblitus; quod desperat apud Graecos, non diffidit apud Calabros inveniri posse. Commendo igitur eum tibi, quem si late videris atque ope et consilio adiuveris, rem te dignam, et ut arbitror Deo gratam feceris, mihi vero gratissimam, qui subtristris illum ac sollicitus abeuntem video. Vale. [1368.]

Vrbano V. Pont. Max. *Sen.* xi. 17.

MVLTOS eorum, qui magnum aliquid aut armis aut ingenio molirentur, mortis interventu coepta destituisse, beatissime pater, accepimus. At ne aequo longior evadam, paucis contentus, multa praetermittam; neque enim res incerta est aut egens testium . . . [*He gives examples from ancient history and the lives of the Latin poets of achievements cut short dy death. But he will not compare himself with such men.*] Sed sunt et aliae ad gloriam viae; unum erat, idque per se magnum, mihi vero permaximum, ut ad te venirem. Quid enim felicius? Quid maius meae sortis homunculo vel contingere poterat vel sperari, quam totiens, totque tam honorificis litteris, tam benigne, tam leviter evocatum ad Romanum Pontificem, non quemlibet, sed quem Christus Ecclesiae suae dedit omnium pontificum nostrae aetatis corrigendis erroribus, proficisci? Quidve nisi amplum ac magnificum haec mihi peregrinatio allatura videretur, cum tantum gloriae sola vocatio attulisset, ut et ipse magis me amare quodammodo, et alii magis ac magis inciperent me mirari plurisque me facere, quem tantus non contemneret extimator?

Veniebam ergo tanta alacritate, quantam in nullo hominum me vidisse, nescio an in ullo usquam legisse memineram. Sed,

ut verum fatear, alacritas illa solius erat animi, corpus enim adhuc imbecille erat et invalidum; neque ulla prorsus mihi virium fiducia, omnis in caelesti spes erat auxilio. Sic euntem, supraque vires et supra aetatem tui trahente desiderio properantem mors inopina coercuit. Quid enim licet incredibile verum loqui timeam? Non aegritudo illa sed vera mors fuit. Fictionem poeticam quis dixerit aut hyperbolem importunam, morbo aut exstasi mortis nomen imponere. Ego vero de incognitis non disputo. Triginta vel eo amplius horas quid fuerim non magis memini, quam quid fuerim antequam nascerer. Nullus intellectus in anima, nullus sensus in corpore, in quo cum multa et acria remedia tentarentur, nihil omnium quae erga me et in me fierent aliter sensi quam imago marmorea Polycleti sensisset aut Phidiae. Nemo denique me nisi defunctum dixit et credidit. Sic apud nos ubique vulgatum, sic Patavii, sic Ferrariae, ubi tunc eram, vulgo creditum. Sic devotis tuis, huius rectori urbis, et illi cuius in domo iacebam, physicisque suis persuasum fuit. Quod tam graviter tulere ii nobiles magnificique viri, ut, quibus olim multum debui, infinitum debeam, neque ipsis modo, sed utrique populo tantus mei obitus utrobique publicus dolor fuit. Neque minus eadem fama Venetias atque Mediolanum et Ticinum, urbesque alias ubi amicos habere videor, pervagata est, ita ut quidam ex eis ad me visendum vel sepeliendum accurrerint.

Quin et sacratissimas aures tuas famam hanc pulsasse auguror. Quod ut credam, non mei nominis claritas, quae nulla est, sed eorum cogit ambitio inexpletaque rabies, qui alto opum in pelago sitientes, diebus ac noctibus te circumstant, tuamque non desinunt infestare clementiam, quique, si recolis, ante annos, cum mihi casus multo quam nunc levior accidisset, adierunt te certatim beneficia mea, pauca quidem et parva, poscentes, plura licet et maiora quam mereor, et quae illis plane multa et opima videantur, solam hanc ob causam, quod mea sunt; uni adeo sum magnus invidiae. Petierunt

autem non haec duo tantum, quae tunc temporis habebam quaeve nunc habeo, sed illa quoque quae ante longum tempus amicis egentibus sponte concesseram. Et, quod mirer, nisi tam praeceps et tam caeca cupiditas sit, illa etiam quae nunquam habui, unde effectum ut illis cuncta miscentibus complusculos dies tota curia bullis inefficacibus ebulliret . . . [*He imagines the same thing is happening now, for avarice increases with old age.*]

Redivivo sane idem mihi, qui ante casum fuerat, veniendi ad pedes tuos erat animus, nec me terrebant medicorum minae una voce firmantium nullo modo vivum me Romam esse venturum. Quamvis in hoc cum iis plane sentirem, quod si me in loco aliquo deserto casus ille violentus ac terribilis invasisset, actum erat de me. Sperabam tamen posse vivus pervenire, illic autem omne, quodcumque mihi evenisset, felix faustumque censebam, tum quia benedictio tua mihi e corpore hoc migranti non defuisset, ut spero, tum quia, quidquid cardinales tui dicant, ut libet irrideant, quodque est odium simulent contemptum, Roma procul dubio sacrosanctissimus mundi locus est, ubi Christianus verus et vivere optet et mori. Quid me ergo detinet ? Non timor, hercle, sed debilitas, quae tanta est ut non magis Patavium redire quam Romam adire potuissem, nisi quod in navi iacens redii, ubi et domino et omni populo stupori et gaudio multo fui, ita me spectantibus ut hominem a mortuis redeuntem. Hic sum, pater beatissime, non infirmus modo, sed maestus quoque, quia honestissimum desiderium meum sperato caruit effectu, quodque optimum moliebar impleri non licuit. Nihil tamen mihi conscius hac in re feci, Christum testor, quod in me fuit, et saepe mecum in silentio recogitans, ita mihi accidisse doleo. Miror autem minime, causam enim scio. Non eram dignus te videre. Tibi vero, Christianorum pater, corpore atque animo nunc affusus, supplico, ut impotentiae meae parcas, meque inter ultimos servos numerare digneris, quamvis inutilem et ignotum. Is qui te Ipsi vicarium legit in

terris, diu sospitem tanto servet officio, teque hinc sero digredientem caelesti sede recipiat.

Patavi, VIII. Idus Maii [1370].

Matthaeo Longo Archidiacono Laodicensi. *Sen.* xiii. 7.

ERAT forte dies festus ac sollemnis, quem mihi sollemniorem fecit ac laetiorem tuarum adventus subitus litterarum, dies, inquam, qui ad vestigia Salvatoris adoranda reges olim ab oriente perduxit. Nunc ad me praedulciter salutandum mitissimas talis amici litteras ab extremo attulit occidente; videntem omnia Christum testor, vix tale aliquid laetius poteram audire. Multos enim iam per annos de te certi nihil audieram, cum facies tua semper his affixa praecordiis inhaereret, quam inde divellere nec locis nec temporibus nec fortunae unquam licuit aut licebit. Dubitabam tamen et humani more animi metuebam, praecipue postquam Mediolano abii et amicus meus quidam fidissimus Pergamensis rebus abiit humanis, qui voti mei conscius saepe me de tua vita ac salute certiorem nunc verbo nunc litteris faciebat. Quamvis autem nos mortales natura protulerit, ut neque immortalitatem sperare neque mortem metuere debeamus, mecum tamen ipse recogitans, praeter te et reverendissimum Philippum, olim dum in curia quae Romana dicitur versaremur, Cavallicensem, nunc Sabinensem episcopum cardinalem, nullum mihi iam eorum, quos a iuventute dilexerim, superesse, non poteram, fateor, non timere, de utroque sollicitus, de te autem eo sollicitior quo incertior; et damna mea metiens atque dinumerans crebroque suspirans in silentio dicebam: ‘O quid agit nunc ille carus pater et amicus tuus? O si vivit et vestitur aura aetherea? O si bene secum agitur? O utinam vivat et valeat nec me solum in hac miserarum valle destituat!’ Nunc gratias Deo, de quo timui, iam gaudeo et exulto non vivum modo illum sed incolumem audiens. Fecisti optime, ut soles, omnia, qui brevi epistola longa me sollicitudine liberasti.

De meo vicissim statu, si status dicitur assidue labi, de quo in parte tuarum litterarum ut scriberem postulasti, brevibus accipe. Sum animo per Christi gratiam quieto satis ac tranquillo et iuvenilibus, nisi fallor, pridem passionibus expedito, contemptor magnus omnium, quae miratur humanum genus, familiariter tecum, sed in domino glorior, quia licitum mihi spero. Corpore diu sanus fueram, hoc biennio infirmus et saepe pro mortuo habitus, vivo tamen adhuc, quantuluscunque sim tuus ut soleo; in rebus aliis paene omnibus sic est mihi ut erat quando ultimum me vidisti, ex quo si rite numero, hic quartus et vigesimus annus est, tempus vitae prope, ne dicam absentiae, longum satis. Potui equidem altius ascendere, sed nolui; omnis mihi altitudo suspecta est. Mansi ergo in humilitate mea, id utilius credens atque iucundius, et ad summam nulla re ferme auctior sum quam fui, nisi tot annis et aliquot libellis, mallem scientia ac virtute, nulla re imminutior, nisi valetudine prospera et amicis, quos mihi quamplurimos paucis annis dura mors rapuit patientiamque meam vehementer exercuit.

Aliquamdiu Venetiis moras traxi, nunc sum Patavii in ecclesia residens. Fecit Deus inscio me, ut tempestive admodum inde discederem, instante inter has urbes hoc gravissimo quod nunc saevit bello. Futurus ibi suspectus, hic sum carus. Magnas tamen partes temporum ruri ago, nunc etiam ut semper solitudinis appetens et quietis. Lego, scribo, cogito, haec vita, haec delectatio mea est, quae mihi semper ab adolescentia mea fuit. Mirum tam iugi studio tam pauca tanto in tempore didicisse. De reliquo autem nulli hominum invideo, nullum odi, et, quod ante longissimum tempus scripsi, nullum despicio nisi me, nunc multos despicio, primum me. Fuit igitur prima aetas mihi tumore atque errore iuvenili contemptrix omnium praeter se, media autem gravitate virili sui solius contemptrix, haec ultima libertate senili, et sui ipsius ante alios, et paene omnium, nisi quos virtus clara contemptui eximit, rarum genus. Ad haec

nullum valde metuo, nisi valde amem, nihil valde cupio, nisi bonum finem; turbam famulorum velut hostium fugio, fugiturus omnes si liceret; id ne liceat, aetas atque fragilitas efficiunt. Visitatores nullo usquam secessu, nullis latebris fugere valeo, honorificum vitae meae taedium ac laborem. Exstruxi mihi in collibus Euganeis parvam quidem sed decoram atque honestam domum; ibi reliquias vitae, quae datur, in pace exigo, et defunctos et absentes amicos tenaci memoria animique ulnis arctius semper amplectens, singulariter tui memor, tui cupidus, si qua fors sineret. Neve quid te lateat mearum rerum, saepe per hos annos a Romano Pontifice atque Imperatore, quin etiam a Francorum rege aliisque principibus multa cum instantia ac saepe magna, nescio quidem cur quodve ob meritum, sed quod magis reor, fato quodam evocatus, aeque omnibus hactenus surdus sum. Contra multorum enim sententiam sic expediens arbitror libertati. Sed nimis te detineo, parce, oro, et vale. Patavi ad vesperam Epiphaniae [6 Ian. 1372].

Pandulpho Malatestae. *Sen.* xiii. 8.

EPISTOLAM tuam, vir clarissime, plenam tuae illius antiquae, mundo quoque iam notissimae, caritatis, ante non multos dies acceperam; dumque et aliis ex causis, et ut tibi opportunius responderem, dimisso rure, ubi libentius multo quam in urbibus habito, Patavium rediissem, tibique quod placiturum certus eram, de mea salute anxio, scribere meditarer, ex longa me scilicet aegritudine prope iam sanitati redditum (credo ut maestam potius veritatem quam laetum mendacium audires) caelitus effectum ut me subito VIII. Idus Maias familiaris meus violentissima febris arriperet. Convenerunt medici, et quos domini iussus urgebat, et quos nostra trahebat amicitia, et multis altercationibus hinc inde habitis (nosti morem) diffinierunt me nocte media moriturum. Et erat iam

noctis illius prima vigilia ; vides quantulum mihi vitae spatium restabat, si vera essent quae hi nostri fabulantur Hippocrates. Sed quotidie magis ac magis me in illa quam de his semper habui opinione confirmant. Dixerunt unicum longiusculae remedium vitae esse, si fidiculis nescio quibus astricto somnus abrumperetur ; sic me ad auroram forsitan perventurum, exigui spatii taediosa merces. Cum tamen somnum mihi in eo statu eripere, esset haud dubie mortem dare.

Itaque nihil obtemperatum. Nam sic amicos oravi, sic famulis mandavi, ne quid quod a medicis dictum sit meo unquam fiat in corpore. Siquid penitus fieri debet contrarium fiat. Proinde noctem illam dulci ac profundo placidaeque morti, ut ait Maro, simillimo sopore transegi. Quid te verbis morer ? Nocte media periturum mane redeuntes, forte ut exsequiis interessent, scribentem invenerunt, et attoniti nil aliud quod dicerent habuere nisi hominem me esse mirabilem. Totiens in me decepti et elusi nec iterum et iterum impudenter asserere desinunt, quod ignorant, nec clypeum alium inveniunt, quo ignorantiam suam tegant. Et ut sim fortasse mirabilis, quanto ipsi mirabiliores, nam qui illis credunt non iam mirabiles sed stupendi sunt. Hic ergo sum, vir inclyte, sic mea me sors versat et reversat, et quamquam sanus videor nonnunquam, semper tamen ut arbitror aeger sum. Alioquin unde tot tam rapidae febres erumperent vicissimque repullularent, sed ecce, ut aut nocte illa media obiissem, aut instanti obeam, quid ad me ? Ad hoc ibam. Et quid nocet mox casurum cadere, seu quid prodest surgere illico ruiturum ?

Quando tamen generosum animum tuum haec tam humilis cura contingit, ut scire cupias qualiter mihi sit, scito me de statu mei corporis prorsus incertum, neque me solum sed omnes quicumque hic vivimus mortales, eo me tamen incertiorem, quo visibilius quotidie ipsa cum morte confligo, quae sive me confestim oppresserit, ut iam quater inter unius anni spatium minata est, sive diuticule distulerit, diu nempe non differet. Christo Deo meo aeque de omnibus gratias ago, Ipse enim novit,

quid mihi expediat, et Ipse faciet; utrum sane sit melius mori an vivere Deus scit, hominem quidem scire arbitror neminem, ut moriens apud Ciceronem ait Socrates. In me tandem sic diffinio. Nec tibi, vir optime, nec eorum quibus carus sum cuiquam amplius est cogitandum aliquid vel optandum nisi bonum finem. Et certe iam tempus est, non expedit ad fastidium vivere, ad satietatem sufficit. Tu vive feliciter mei memor, et vale. Inter colles Euganeos, vi. Idus Iunias. [1371.]

Pandulpho Malatestae. Sen. xiii. 10.

NEC cessat tua mecum nec lentescit humanitas; gratiam habeo, quantam quisquam grati hominis speret e pectore. Anno altero, ut me faucibus saevientis late pestis eriperes, blandis scriptis ac nuntiis ad loca salubria evocabas; nunc belli minis erepturus ad loca pacifica me invitas. Sic in omni discrimine inque omni sive elementorum sive hominum motu pia me amplexus memoria, te, aetate filium, amore ac sollicitudine patrem geris, urges litteris, quae possint duris e rupibus saxa convellere. Addis comites, addis equos, nihil omnium praetermittis, quamvis et equorum et comitum satis sit et desiderii infinitum; at virium et vigoris corporei parum est, occupationum vero longe nimium. Haec ad te properantem animum meum frenant; adde asperum tempus, iter intractabile et super omnia pudorem hoc in statu rerum abeundi. Nolim, quod nunquam fui, timidus nunc videri. Quod si res istae mitescerent, fieri posset ut circa veris adventum praesens te inviserem, tuisque nec minus meis oculis aliquando morem gererem tecumque quiescerem. Neque est opus ut locorum amoenitate solliciter; scio loca esse qualia et tu scribis et ipse olim aliqua puer vidi, et praeterea locus omnis ubi tu sis nunquam nisi amoenus ac iucundus videri animo meo potest.

Nugellas meas vulgares, quae utinam tuis manibus, tuis oculis tuoque iudicio dignae essent, per hunc nuntium ad te familiariter venientes videbis, non patienter modo, sed laete,

non dubito, cupideque; atque aliqua vel extrema bibliothecae tuae parte dignabere. Multa ibi comperies excusationis egentia, sed benigni censoris iudicium subiturae veniam non desperant. Ante omnia opusculi varietatem vagus furor amantium, de quo statim in principio agitur, ruditatem stili aetas excuset, nam quae leges magna ex parte adolescens scripsi. Si excusatio ista non sufficit, excuset tuae petitionis auctoritas, cui negare nil valeo. Invitus, fateor, hac aetate vulgares iuveniles ineptias cerno, quas omnibus, mihi quoque si liceat, ignotas velim. Etsi enim stilo quolibet ingenium illius aetatis emineat, ipsa tamen res senilem dedecet gravitatem. Sed quid possum ? Omnia iam in vulgus effusa sunt leguntur que libentius quam quae serio postmodum validioribus animis scripsi. Quomodo igitur negarem tibi sic de me merito, tali viro tamque anxie flagitanti, quae me invito vulgus habet et lacerat ? Qualiacumque sint, igitur non habes quod queraris, habes etenim quod petisti. 'Tu modo te iussisse, pater Romane, memento Inque meis culpis tu tibi da veniam,' ut ait Ausonius Magnus ad Theodosium Augustum. Ad haec et plebeios atque incomptos apices scriptorum raritas absolvat, qui huic famoso quondam Studio mirum dictu fere nulli sunt, tarditatem vero scribentis inertia et bellorum fragor. Diu ante missurus haec fueram, nisi Mars circumtonans vetuisset. Incorrectionem operis, si qua occurret, mea excuset occupatio, qua obsessus feci haec per alios revideri. Denique exterioris habitus paupertatem mea excuset absentia ; profecto enim si fuissem praesens, dum in libri formam ligaretur, et sericum tegmen et fibulas saltem argenteas habuisset.

Multa nunc de tua gravi aegritudine, quae me vehementer exterruit et afflixit, multa quoque de tuorum casibus mihi pro virili parte flebilibus stilo sese offerunt, quae iam fessus calamus recusat. Nolo quidem putes illam me epistolae tuae partem sine suspirio, ne dicam lacrimis, legisse, quae mihi aeternam venerabilis ac praeclarae coniugis simulque magnanimi fratris tui dulcem acerbamque memoriam renovavit.

Illa enim quae suis nunquam sed tuis oculis tantum vidit, non aliter quam parentem me dilexit honestique vicem meruit amoris. Ille autem familiarissime cognitum et amavit et coluit non verbo tantum, ut huius temporis mos est, sed realibus multis et magnis obsequiis, et ad summam alter, immo idem ipse mihi Pandulphus evaserat. Itaque coram Christo loquor, vix alii duo mori poterant, qui cor meum pari cuspide vulnerarent. Sed quid agimus? Non est praeter patientiam remedii genus ullum. Id tibi suadere superfluum, non solum quia res haec a maximis viris et a me pusillo saepe tractata est, sed quia quidquid etiam hac in parte dici solet aut dici potest, tibi notissimum sit oportet, prudentissimo atque observantissimo casuum humanorum. Illa omnium consolatio summa est, quod ambo rectum iter ad superos tenuisse credendi sunt, et amborum vita fuit, ea insignis matronae fides, pietas, castitas, ea viri illustris excellentia. Cessat igitur altera dolendi causa. Si quid enim mali accidit, nobis accidit, idque ipsum magnitudine animi superandum est, ne nimis nos amare, nimis molliter ferre nostra incommoda videamur. Vale. Patavi, pridie Nonas Ianuarii, algentibus digitis et fervente bello. [1373.]

Francisco Bruno. *Sen.* xiii. 12.

OMISSIS familiarium rerum curis, quibus ingentem epistolam compegisti, quas nec stilo dignas censeo et de quibus agendi locus alter dabitur, ad id venio quod me premit, quodque tuis in litteris ridens legi. Philippus Sabinensis, virorum optimus et Ecclesiae mundoque utilis, mihi vero superindulgens pater, in legationem Italicam profecturus et in crastinum moturus, sero Papam adiit, et accepta licentia post omnia, ut latius nomen meum memoriae eius imprimeret, me sibi recommendavit instantissime rem serena fronte et verbis lenibus approbanti; urgente demum hora, ut paucis multa comprehenderet, 'habeto,' inquit, 'oro, pater sanctissime, commendatum hunc hominem, et propter me, qui ad eum supra quam dici

possit afficior, et propter se ipsum magis. Crede enim mihi, vere phoenix unicus est in terris.' Hoc iterum atque iterum cum dixisset, abiit.

Vnus autem e patribus reverendis, qui digito caelum volvunt, illo iam digresso sermonem de me habitum reassumpsit, et laudatorem et laudatum mordaciter irridendo, phoenicis appellationem in diversa distorsit. Et quamvis tu insita modestia utrumque suppresseris, ego tamen et quis fuit et quid dixit, quasi rebus ipsis interfuerim, nosse mihi videor. Potest plane, et natura tumidus et fortuna, quidquid sibi in os amplum venerit de me loqui, olim sibi dilectissimo, nunc inviso, ipse quoque interdum carus mihi, nunc ex merito odiosus. Vtriusque si causam mutationis ex me quaeris, dicam breviter. Ipse me propter inimicam suam veritatem odit et propter libertatem, quae superbiae semper adversa est; ego illum odi propter multa, sed in primis propter amicum sibi mendacium, cuius, ut uno verbo expediam, ipse quoque cum diabolo pater est.

Et de illo quidem satis, immo nimis est dictum, quamquam et multo plura si libeat possim, et nullum timeam, nisi quem diligo. Ipsum vero non diligam, ut audisti. Et o utinam ipse et ego simul aequo in statu rerum temporalium, non ego magnus ut ipse, hoc enim novit Christus nollem, sed ipse parvus ut ego, alicubi iustis sub iudicibus viveremus! Cito enim, nisi fallor augurio, non ego quidem phoenix, quod amore lynceos alioquin oculos praestringente laudator meus asseruit, verum ipse bubo esset aut noctua; haec stomacho indignante profuderim. Credunt enim propter male partas et male perdendas opes sibi omnia licere; sed est, ut ubi copia, sic inopia dat animos ad loquendum, multisque silentium indixere divitiae . . . [*He discusses the question whether he may expect any advancement from the Pope.*] Vale. [1372.]

Ludovico Marsilio suo. Sen. xv. 7.

MERITA de te mea, amice, quae multa commemoras, pace tua dixerim, nulla sunt penitus, nisi quod ab ipsa tua pueritia te dilexi, nescio quid iam tunc praesagiens, et nunc magis ac magis in dies diligo, cito iam qualem in te cupio virum sperans. Libellum tibi quem poscis libens dono, donaremque libentius, si esset qualis erat, dum eum adolescenti mihi donavit Dionysius ille tui ordinis, sacrarum professor egregius litterarum et undique vir insignis, indulgentissimus pater meus; sed ego eum et natura forsitan et aetate tunc vagus, quod mihi periucundus et materia et auctore et parvitate sua pugillaris esset atque ad ferendum habilis, saepe per omnem ferme Italiam ac Gallias Germaniamque circumtuli, ita ut iam prope manus mea et liber unum esse viderentur, sic inseparabiles visu perpetuo facti erant. Dicam rem mirabilem, ut sileam lapsus fluminum ac terrarum, semel mecum ad Nicaeam Vari sub fluctibus maris fuit, actumque erat haud dubie, nisi utrumque praesenti periculo Christus eripuisset. Sic eundo et redeundo mecum senuit, ita ut iam senex a sene sine ingenti difficultate legi nequeat, et nunc tandem ab Augustini domo digressus ad eamdem redit, nunc quoque tecum peregrinaturus, ut reor. Accipe eum qualis est et boni consule, atque incipe meis in rebus iure tuo uti ac praefationibus supervacuis abstinere, et quidquid tibi placuerit, non postulare sed sumere. Vale felix et pro me, quotiens ad mensam eius accesseris, Christum ora. Arquade, VII. Idus Ianuarias [1374 ?].

Lucae de Penna. Sen. xvi. 1.

DABIS veniam, insignis vir, stilo, ut quibusdam fortasse videbitur, irreverenti, sed Deum testor minime insolenti; stilo enim alio uti nescio; singulariter te alloquor, cum sis unus, et in hoc naturam sequor ac maiorum morem, non blanditias modernorum; mirorque quid tu talis vir me aliter

alloqueris, cum et ego unus sum, utinamque integer nec in multa vitiorum frustra discerptus. Denique sic Romanum imperatorem regesque alios, sic Romanos quoque pontifices alloqui soleo; si aliter facerem, viderer mihi mentiri. Quidni autem, cum Iesum Christum ipsum regem regum et dominum dominantium, ut minores alios longe licet maximos sileam, non aliter alloquamur? Vtque iam hic, quod olim cum antiquo feci, novo glorier cum amico, stili huius per Italiam, non auctor quidem, sed instaurator ipse mihi videor, quo cum uti inciperem adolescens, a coaetaneis irridebar, qui in hoc ipso certatim me postea sunt secuti.

Nunc incipio. Multos dies in itinere posuit epistola tua haec novissima, siquidem III. Nonas Februarias ad laevam Rhodani ripam data, X. Kalendas Aprilis sero admodum prima face pervenit in hos colles Euganeos, ubi nunc secus intimum sinum maris Adriatici senex et infirmus a iuventute dilectam solitariam vitam dego, amator ruris, osor urbium. Petieras ex me ut de libris Ciceronis, si quos inusitatos et extraneos haberem, tibi quoque cuidam nuper coepto operi subvenirem, tua scilicet impensa, quo iustior petitio tua esset, sperans, credo, nec immerito, me facie licet incognitum honestis precibus haud difficilem fore, seu propter respectum famae tuae, longe etiam redolentis, seu vel maxime propter illius reverentiam, cuius iussu opus illud assumpseras, domini nostri summi pontificis, qui me dignatione eximia et piis verbis ac litteris suum fecit, quamquam omnes qui Christi sunt universali debito sui sint. Petitioni tamen tuae respondi tunc, non quod volui sed quod potui: Ciceronis libros non me alios habere, quam qui communiter habentur, et quos idem dominus noster habet, vel ut puto etiam pauciores. Vnum addidi, quod et verum fuit, habuisse me alios et amisisse. Cuius rei longa esset historia, quam tamen pro tempore brevem feci. Eas litteras ad te non pervenisse ais, et petis ut replicem quod scripsi, simul ut rem noris, simul ut litteris meis delecteris, quod ut speres tua caritas et nobilis te cogit opinio; parebitur, et

quamquam senectuti occupatae praesertim et invalidae non labor tantum, ut tu dicis, sed supplicium sit scribere, scribam tamen; de delectatione tu videris, de fatigatione pronuntio. Certe si motum animi mei sequar, ego te hodie fatigabo; ita igitur se res habet.

Siquidem ab ipsa pueritia, quando ceteri omnes aut Prospero inhiant aut Aesopo, ego libris Ciceronis incubui, seu naturae instinctu, seu parentis hortatu, qui auctoris illius venerator ingens fuit, facile in altum evasurus, nisi occupatio rei familiaris nobile distraxisset ingenium, et virum patria pulsum onustumque familia curis aliis intendere coegisset. Et illa quidem aetate nihil intelligere poteram, sola me verborum dulcedo quaedam et sonoritas detinebat, ut quidquid aliud vel legerem vel audirem raucum mihi longeque dissonum videretur. Erat hac fateor in re pueri non puerile iudicium, si iudicium dici debet, quod nulla ratione subsisteret, illud mirum nihil intelligentem id sentire, quod tanto post aliquid licet modicum intelligens sentio. Crescebat in dies desiderium meum, et patris admiratio ac pietas aliquamdiu immaturo favit studio. Et ego hac una non segnis in re, cum vix testa effracta aliquam nuclei dulcedinem degustarem, nihil unquam de contingentibus intermisi, paratus sponte meum genium fraudare, quo Ciceronis libros undecumque conquirerem.

Sic coepto in studio, nullis externis egens stimulis, procedebam, donec victrix industriae cupiditas iuris civilis ad studium me detrusit, ut si diis placet addiscerem, quid iuris de commodato et mutuo, de testamentis et codicillis, de praediis rusticis et urbanis, et obliviscerer Ciceronem vitae leges saluberrimas describentem. In eo studio septennium totum perdidi, dicam verius quam exegi. Vtque rem paene ridiculam flebilemque audias, factum est aliquando ut, nescio quo sed minime generoso consilio, omnes quos habere potueram Ciceronis et simul aliquot poetarum libri, lucrativo velut studio adversi, latibulis ubi ego, quod mox accidit, metuens illos abdideram, me spectante eruti, quasi haeresium libri,

flammis exurerentur; quo spectaculo non aliter ingemui quam si ipse iisdem flammis iniicerer. Proinde pater, nam memini, me tam maestum contemplatus subito duos libros, paene iam incendio adustos eripuit, et Virgilium dextra tenens, laeva *Rhetoricam* Ciceronis, utrumque flenti mihi subridens ipse porrexit. 'Et habe tibi hunc,' inquit, 'pro solatio quodam raro animi, hunc pro adminiculo civilis studii.' His tam paucis sed tam magnis comitibus animum solatus, lacrimas pressi. Dehinc circa primos annos adolescentiae, mei iuris effectus, libris legalibus abdicatis, ad solita remeavi, eo ferventior quo interrupta delectatio acrior redit.

Post non multum tempus, circa vigesimum secundum aetatis annum, dominorum Columnensium nobilissimae sed heu nimium caducae familiae, quae mihi venerabilis semper et flenda erit, familiaritatem domesticam nactus eram, sub qua paene totum adolescentiae meae tempus et virides annos egi, cuius mihi auctor fuit vir incomparabilis, Iacobus de Columna, tunc Lomberiensis episcopus, cuius mihi recordatio dulcis pariter et amara est. Non fuit mundus eo dignus, Christus illum sibi voluit, et cito terris ablatum caelo reddidit. Et quoniam senex senem fatigavit, ut scriberet, senex senem refatigabit ut legat. Ille igitur me diu ante metas pueritiae vix egressum Bononiae viderat, et, ut ipse post dicebat, meo delectatus erat aspectu, ignarus adhuc quis aut unde essem, nisi quod scholarem scholaris ex habitu cognoverat. In eo enim studio quod ego deserui, ut audisti, ipse perseveravit, donec honorificum ad terminum, mox ad episcopium non annis debitum sed meritis est provectus. Quam ob causam, cum ad eam, quae Romana dicitur, curiam profectus, ibi me infausto illi carceri ab origine destinatum revidisset, iam mala prima lanugine vestientem, conditionibus meis exactius exploratis, ad suam tandem praesentiam evocavit... [*He praises Giacomo's character.*] Et erat tunc forte ad episcopatum suum in Vasconiam iturus, ac nescius reor adhuc, quod in me iuris haberet, quo iubere poterat, oravit, ut sibi in eo itinere comes

esse vellem, seu fide, quam tamen nosse nondum poterat, sed in fronte eam lynceus vir legebat, seu ingenio seu vulgari delectatus stilo meo, in quo tunc iuveniliter multus eram; parui atque ivi. O tempus rabidum, fugax vita, quartus et quadragesimus annus est! Nunquam puto laetior aestas fuit. Reversus inde, me in familiaritatem perduxit reverendissimi fratris sui Iohannis, supra morem Cardinalium viri optimi atque innocentissimi, fratrumque omnium, ad extremum magnanimi senis patris Stephani, de quo ut de Carthagine ait Crispus: 'Silere melius puto quam parum dicere' . . . [*He laments Giacomo's early death.*]

Nunc ad Ciceronem redeo. Itaque iam aliquali fama ingenii, falsa licet, sed multo maxime favore cognitus talium dominorum, varias amicitias per diversa contraxeram, quod essem in loco ad quem fieret ex omni regione concursus. Abeuntibus demum amicis, et ut fit petentibus, numquid e patria sua vellem, respondebam nihil praeter libros Ciceronis ante alios; dabam memorialia, scriptoque et verbis instabam. Et quotiens putas preces, quotiens pecuniam misi, non per Italiam modo, ubi eram notior, sed per Gallias atque Germaniam et usque ad Hispanias atque Britanniam; dicam quod mireris, et in Graeciam misi, et unde Ciceronem exspectabam, habui Homerum, quique Graecus ad me venit, mea ope et impensa factus est Latinus, et nunc inter Latinos volens mecum habitat. Et quid tibi vis? 'Labor omnia vincit improbus' inquit Maro. Multo studio multaque cura, multa undique parva volumina recollegi, sed saepe multiplicata; eorum vero, quae maxime optabam raro aliquid, ita ut quod humanis in rebus crebro accidit, multa mihi deforent multa superfluerent. Nondum sane sanctorum libros attigeram et errore caecus et typo tumidus aetatis. Nil mihi fere nisi unus Cicero sapiebat, praecipue ex quo Quintiliani *Institutiones Oratorias* legi, quarum quodam loco haec plane sententia sua est; nam et liber abest et verba non teneo. 'Bene de se speret, quisquis erit, cui valde Cicero placebit.' Et hoc in eo libro dicit, in quo de

eloquentia deque oratoribus agens libero iudicio summi viri Annaei Senecae, tunc placentem omnibus, stilum damnat. Quo dicto magis ac magis in sententia tanto a stipulatore firmatus, si quando visendi desiderio, quod tunc saepe faciebam, in longinqua proficiscerer, visis forte eminus monasteriis veteribus, divertebam illico. 'Et quid scimus, inquam, an hic aliquid eorum sit quae cupio ?' Circa quintum et vigesimum vitae annum, inter Belgas Helvetiosque festinans, cum Leodium pervenissem, audito quod esset ibi bona copia librorum, substiti, comitesque detinui, donec unam Ciceronis orationem manu amici, alteram mea manu scripsi, quam postea per Italiam effudi; et, ut rideas, in tam bona civitate barbarica atramenti aliquid et id croco simillimum reperire magnus labor fuit.

Et de libris quidem *Reipublicae* iam desperans, librum *de Consolatione* quaesivi anxie, nec inveni; quaesivi et librum *de Laude Philosophiae*, quod et ipse libri titulus excitabat, et in libris Augustini, quos iam legere coeperam, librum illum ad vitae mutationem et ad studium veri multum sibi profuisse compereram; sic undique dignus videbatur, qui diligentissime quaereretur. Enimvero hic negotii nihil esse credidi, statim enim adfuit non liber, sed falsa libri ipsius inscriptio, quod sciens narro, ne quando tibi, quod impossibile arbitror, idem qui mihi illusit error obreperet. Legebam, neque aliquid de eo quod titulus pollicebatur inveniebam, stupebamque, et tarditati meae alienum errorem imputabam. Demum cum legendo, cuius insatiabilem me natura facit, in libros Augustini *de Trinitate*, divinum opus, incidissem, inveni allegatum ibi librum, non quidem quem habebam, sed quem habere credebam; et aliquid ibi de eo libro positum, quo nihil est dulcius, dirigui, et oblationem ratus experientiae, die quodam, fervidus librum legi totum intentissime. Eius certe quod apud Augustinum erat penitus nihil inveni. Puduit errasse tam diu, et remansi certus librum illum non esse *de Laude Philosophiae*, sed quisnam esset incertus, esse autem Ciceronis stilus indicio

erat. Fuit enim caelestis viri illius eloquentia imitabilis nulli. Post haec vero cum ultimo Neapoli venissem, Barbatus meus Sulmonensis, amicus optimus et tibi forsan saltem nomine cognitus, voti mei conscius, parvum Ciceronis librum mihi donavit; cuius in fine principium solum erat *libri Academicorum.* Quod ego perlegens, conferensque cum illis qui inscribuntur *de Laude Philosophiae*, luce clarius deprehendi illos esse duos; tot enim sunt, tertium et quartum, vel secundum et tertium *Academicorum*, subtile opus magis quam necessarium aut utile. Sic longaevo errore liberatus sum.

Obtulerat casus mihi iam antea venerabilem quemdam senem, cuius nomen, ut reor, adhuc in curia notum est, Raymundum Superantium, ad quem ante hos quadraginta annos scripta iuvenilis mea quaedam nunc etiam exstat epistola. Ille copiosissimus librorum fuit, et ut iurisconsultus, in qua facultate pollebat, alia quidem cuncta despiciens, praeter unum Titum Livium, quo mirum in modum delectabatur, sed historiae insuetum, magnum licet, ingenium haerebat. In eo studio me sibi utilem, ut dicebat, expertus tanto amore complexus est, ut patrem potius crederes quam amicum. Ille mihi et commodando libros et donando supra communem modum facilis fuit. Ab hoc habui et Varronis et Ciceronis aliqua. Cuius unum volumen de communibus fuit, sed inter ipsa communia libri *de Oratore* ac *de Legibus* imperfecti, ut fere semper inveniuntur, et praeterea singulares libri duo, *de Gloria.* Quibus visis me ditissimum extimavi. Longum est exsequi, quos et qualiter et unde quaesierim, praeter unum volumen elegantissimum, cui par aliud invenire difficile, paternas inter res inventum, quod in deliciis pater habuerat, quodque non ideo evasit, quia illud mihi executores testamentarii salvum vellent, sed quia, circa praedam pretiosioris ut putabant patrimonii occupati, ceu vile neglexerant. In his omnibus novi nihil ut dixi praeter illos *de Gloria* libros duos et aliquot orationes aut epistolas. Sed ego, ne fortunae frustra obniterer, ut viator sitiens inopi rivulo, quibus poteram communibus me solabar. At nonne ego sat

mirus sum, mirandique materiam tibi do, qui rogatus historiam unam narro alteram? Postulas ut qualiter libros amiserim dicam, ego qualiter quaesierim dico, ut cognito quantus fuerit quaerendi labor, quantus fuit perdendi dolor intelligas.

Nunc quod petis expediam. Fuit mihi paene ab infantia magister, qui me primas litteras doceret; sub hoc postea grammaticam et rhetoricam audivi, utriusque enim professor ac praeceptor fuit, cui parem ego non novi, quod ad theoricam loquor, quod ad practicam attinet, non ita prorsus Horatianae cotis in morem, quae ferrum novit acuere, non secare. Hic sexaginta totos, ut fama erat, annos scholas rexit, et quot scholares tanto in tempore vir famosus habuerit cogitari facilius quam dici potest. In quibus magni viri multi et scientia et statu, et legum scilicet professores, et sacrarum magistri litterarum et praeterea episcopi et abbates, ad ultimum cardinalis unus, cui ego puer patris intuitu carus fui, non vir statu maior ac fortuna, cum esset Ostiensis episcopus, quam prudentia et litteris . . . [*P. says he was Convenevole's favourite pupil.*] Hunc talem homunculum pater meus, dum vixit, liberaliter satis adiuvit; invaserat enim eum pauperies ac senectus, comites importunae et difficiles. Post obitum patris omnem in me spem posuerat. Ego autem impar licet, me illi tamen et fide et obsequio obligatum sentiens, aderam omni ope, qua poteram, ut deficiente pecunia, quod crebrum erat, egestatem suam apud amicos, nunc fideiussione, nunc precibus apud faeneratorem vero pignoribus [sublevaveram]. Millies in hunc usum libros et res alias asportavit et retulit, donec fidem expulit paupertas. Graviore siquidem pressus inopia, duo illa Ciceronis volumina, unum patris, alterum amici, librosque alios me tradente abstulit, praetendens necessarios sibi in opere suo quodam; quotidie enim libros inchoabat mirabilium inscriptionum, et prooemio consummato, quod in libro primum, in inventione ultimum, esse solet, ad opus aliud phantasiam instabilem transferebat. Quid te ad vesperam verbis traho? Cum inciperet suspecta esse dilatio, quod non egestati, sed

studio concessi libri erant, coepi altius exquirere quid de eis actum esset, et ut pigneratos comperi, penes quem essent indicari mihi petii, ut facultas fieret luendi eos. Ille, et pudoris plenus et lacrimarum, negavit se id esse facturum, quod turpe nimis esset sibi, si quod ipse deberet alter faceret, exspectarem paululum, quod suum erat cito se facturum. Obtuli in hanc rem pecuniae quantum vellet, et hoc respuit, orans ne sibi hanc infamiam inurerem. Ego, etsi nihil dicto fiderem, nolens tamen quem amabam contristare, subticui. Ipse interim paupertate pulsus in Tusciam ivit, unde sibi erat origo; me tunc ad fontem Sorgiae mea Transalpina in solitudine latitante, ut solebam, nec prius eum abiisse quam obiisse cognovi, oratus a civibus suis, qui ad sepulturam illum sero quidem laureatum tulerant, ut memoriae eius honorificum aliquod epigramma componerem. Nec deinceps ulla unquam diligentia vel minimum amissi Ciceronis indicium, nam de aliis non curassem, invenire quivi. Ita simul et libros perdidi et magistrum.

Habes, en, historiam quam petisti, longiusculam fateor, sed dulce mihi fuit et veterum recordari et novo cum amico diu colloqui, quem ignotum et sui ipsius epistolae commendant, et testimonium viri illius, cui omnia crederem. Sentio autem nunc quam honestum esset propter additiones et lituras hanc rescribere, sed occupationi ac fatigationi meae tua parcat urbanitas, et quaecumque oculos laedunt, ceu totidem signa familiaritatis aspiciat. Vale. Arquade, v. Kalendas Maias [1374].

Ianino [*Donino*] *Grammatico Placentino. Sen.* xvi. 7.

NOLI, amice, noli, obsecro, in arrepto hoc praecipue tam specioso calle lentescere, eam quam praetendis ob causam, quod virtus scilicet honestaeque artes nostra aetate esse quidem sine honore videantur . . . [*The rarity of virtue in these days causes it to be all the more valued. He will venture to give instances from his own life of the honour paid to learning.*] Nonne igitur audivisti, ut ego ipse, qui si, non dicam cum antiquis, sed

cum coaetaneis meis conferar, nihil sim, dum in Galliis agerem adınodum adolescens, nobiles quosdam et ingeniosos viros tam de ulteriore Gallia quam de Italia venientes ad me vidi admirans, nullo alio negotio tractos quam ut me viderent mecumque colloquerentur? Quorum unus fuit honorifice nominandus, Petrus Pictaviensis, religione et litteris vir insignis; atque ad admirationis augmentum, fuere aliqui qui praemissis magnificis muneribus sequerentur, quasi liberalitate iter sternerent et ianuas aperirent. Non est Avinio Rhodani, ubi tunc eram, Romae comparabilis ulla in re, sed et Romanus Pontifex et multa Romanae civitatis insignia illic erant, suntque hodie, frustra nuper per Vrbanum V. parumper avecta; erant quae locum toto facerent orbe famosum; et tamen non se aliud quam me unum quaerere et verbo et rebus ipsi fatebantur, usque adeo, ut si abessem, forte confestim ad fontem Sorgiae, ubi maxime aestatem agere solebam, omnibus neglectis accederent.

Si horum tu vel inscius esses vel incredulus, tui certe ipsius oblitus esse non potes, qui me diu postea in Italiam iam reversum, non quidem tanto, magno tamen viae tractu, nunquam antea mihi visus aut cognitus adiisti, unde haec amicitia orta est; quae nisi durasset, immo et crevisset in tempore, nequaquam tam familiariter tibi ista nunc scriberem. Quot deinde usque huc ad me ex illa praesertim studiorum amicissima venerunt Parthenope iuvenes maxime, qui me ibi temporibus summi regis vidisse non poterant, propter nostram familiaritatem tibi esse nequit occultum.

Sicut nec ille Perusini vatis adventus, ita dico, si litterarum amor ingens et ardentissimus spiritus vatem facit, qui senex caecus ad Pontremulum oppidum scholas grammaticae regebat. Audito autem, quod ad ipsum de quo loquor regem Neapolim perrexissem, ut qui, iuvenili fastu tumidus, cuiuscumque examen alterius eo tempore dedignarer, qui nunc nullum recusarem, unici filii adolescentis humero innixus et ipse mox Neapolim magno mei desiderio tractus venit. Cognitaque viae causa,

quam ipse publice praedicabat, rex eum videre voluit; erat enim monstri instar viri facies fervorque illa gelida in aetate. Contemplatus aliquamdiu vultum hominis aereae statuae simillimum, audiensque quid peteret, 'si vis' inquit 'quem quaeris in Italia reperire, festina; alioquin quaerendus tibi erit in Gallia; sic ab eo nuper hinc digrediente cognovimus'. 'Ego vero' inquit homuncio 'nisi me vita destituat, ipsum, si oporteat, apud Indos quaeram.' Miratus rex et miseratus sibi viaticum dari iussit; inde summo cum labore sua relegens vestigia, nequidquam Romae prius me quaesito, Pontremulum rediit. Ibi audiens quod adhuc Parmae essem, hieme etiam nunc adversa, nivosum transit Apenninum, et praemissis ad me haud ineptis aliquot versiculis, ipse mox affuit... [*P. compares him with Hannibal.*] Et quotiens putas (sed quid loquor? Praesens rebus intereras), quotiens filii et discipuli alterius, quo pro filio et quibus ambobus pro vehiculo utebatur, manibus sublatis meum caput osculatus est, quo illa cogitassem, quotiens hanc dexteram, qua illa scripsissem, quibus se diceret vehementissime delectatum? Et quam pauca tunc scripseram, cum vel hodie pauca sint, transeo. Longa est historia. Semper ad hunc modum triduo mecum fuit et totam civitatem miraculo sui implevit, cognito quis esset et quid ageret. Illud non silebo, quod cum die quodam in excessu mentis multa diceret, inter cetera: 'vide' ait 'ne taedio tibi sim, si cupidius te fruor, ad quem videndum tanto cum labore peregrinus advenio.' Ad quod verbum cum risum astantibus excitasset, et risum et ridendi causam intellexit, excitatiorque subiunxit in me versus: 'Te non alium testem volo, quod ego exoculatus melius certiusque te video quam quisquam horum oculos habentium.' Quo dicto cunctos in silentium ac stuporem vertit. Plus non dico nisi quod urbis illius dominus, mei amantissimus, quo nescio an sua aetate ullus in terris liberalior vixerit, caeci sermone atque animo delectatus, abeuntem multo honore ac magnificentia prosecutus est . . . [*He relates this story merely to encourage Donnino.*] Vale. Patavi, IV. Idus Maias [1373].

Iohanni Boccatio. Sen. xvii. 3.

LIBRVM tuum, quem nostro materno eloquio ut opinor olim iuvenis edidisti, nescio quidem unde vel qualiter ad me delatum vidi. Nam si dicam, legi, mentiar. Siquidem ipse magnus valde, ut ad vulgus, et soluta scriptus oratione, et occupatio mea maior et tempus angustum erat, idque ipsum, ut nosti, bellicis undique motibus inquietum; a quibus, etsi animo procul absim, nequeo tamen fluctuante republica non moveri. Quid ergo? Excucurri eum et festini viatoris in morem, hinc atque hinc circumspiciens nec subsistens. Animadverti alicubi librum ipsum canum dentibus lacessitum, tuo tamen baculo egregie tuaque voce defensum. Nec miratus sum. Nam et vires ingenii tui novi, et scio expertus esse hominum genus et insolens et ignavum, qui, quidquid ipsi vel nolunt, vel nesciunt, vel non possunt, in aliis reprehendunt, ad hoc unum docti et arguti, sed elingues ad reliqua. Delectatus sum in ipso transitu, et si quid lasciviae liberioris occurreret, excusabat aetas tunc tua, dum id scriberes, stilus, idioma, ipsa quoque rerum levitas et eorum qui lecturi talia videbantur. Refert enim largiter quibus scribas, morumque varietate stili varietas excusatur.

Inter multa sane iocosa et levia, quaedam pia et gravia deprehendi, de quibus tamen diffinitive, quid iudicem, non habeo, ut qui nusquam totus inhaeserim. At quod vere accidit eo more currentibus, curiosius aliquanto quam cetera libri principium finemque perspexi; quorum in altero patriae nostrae statum illius scilicet pestilentissimi temporis, quod prae omnibus nostra aetas lugubre ac miserum mundo vidit, meo quidem iudicio et narrasti proprie et magnifice deplorasti. In altero autem historiam ultimam et multis praecedentium longe dissimilem posuisti, quae ita mihi placuit meque detinuit, ut inter tot curas, quae paene mei ipsius immemorem me fecere, illam memoriae mandare voluerim, ut et ipse eam animo,

quotiens vellem, non sine voluptate repeterem, et amicis ut fit confabulantibus renarrarem, si quando tale aliquid incidisset. Quod cum brevi postmodum fecissem gratamque audientibus cognovissem, subito talis interloquendum [*sic*] cogitatio supervenit, fieri posse ut nostri etiam sermonis ignaros tam dulcis historia delectaret, cum et mihi semper ante multos annos audita placuisset, et tibi usque adeo placuisse perpenderem, ut vulgari eam stilo tuo censueris non indignam et fine operis, ubi rhetorum disciplina validiora quaelibet collocari iubet. Itaque die quodam inter varios cogitatus animum more solito discerpentes, et illis et mihi, ut sic dixerim, iratus, vale omnibus ad tempus dicto, calamum arripiens historiam ipsam tuam scribere sum aggressus, te haud dubie gavisurum sperans ultro rerum interpretem me tuarum fore. Quod non facile alteri cuicumque praestiterim, egit me tui amor et historiae.

Ita tamen, ne Horatianum illud poeticae artis obliviscerer: 'Nec verbum verbo curabis reddere fidus Interpres', historiam tuam meis verbis explicui, immo alicubi aut paucis in ipsa narratione mutatis verbis aut additis, quod te non ferente modo sed favente fieri credidi; quae licet a multis et laudata et expetita fuerit, ego rem tuam tibi, non alteri, dedicandam censui. Quam quidem an mutata veste deformaverim an fortassis ornaverim, tu iudica. Illinc enim orta, illuc redit, notus iudex, nota domus, notum iter, ut unum [*sic*] et tu noris et quisquis haec leget, tibi non mihi tuarum rationem rerum esse reddendam. Quisquis ex me quaeret, an haec vera sint, hoc est an historiam scripserim an fabulam, respondebo illud Crispi: 'fides penes auctorem, meum scilicet Ioannem, fit.' Haec praefatus incipio. [1373.]

NOTES

Fam. i. 4 [9 August 1333]

PAGE 1. Giovanni Colonna was the second son of Stefano, the head of the house of Colonna at this time. Petrarch was on a footing of intimate friendship with several members of this family. There are sixteen letters addressed to Giovanni, as well as several metrical epistles and the sonnet, *Rime* cclxvi. In *Sen.* xvi. 1 Petrarch gives an account of his friendship with the younger brother Giacomo; while both were students at the University of Bologna they had been attracted to one another, but it wasnot until after Petrarch's return to Avignon in April 1326 that they became friends. (F. Lo Parco has tried to show in *Errori . . . nella biogr. del P.*, 'Giorn. stor. d. lett. ital.', xlviii, 1906, pp. 37–69, that Petrarch returned to Avignon at the end of 1325, and as a result puts back by a year the date of a number of the earlier letters. But the case against the traditional date, 1326, is not proved. See also P. de Nolhac, *P. à Bologne au temps d'Azzo Visconti*, in 'P. e la Lombardia', Milan, 1904, pp. 87–93.) Giacomo, now Bishop of Lombez, took Petrarch with him to his see in Gascony (on this journey see F. Lo Parco, *Il P. e Giacomo Colonna a Tolosa*, in 'Mem. d. R. Accad. di archeol. . . . in Napoli', 1911, pt. 2, p. 229 seq.), and on their return to Avignon in 1330 introduced him to his brother the Cardinal. From 1330–7 Petrarch was living in the Cardinal's house at Avignon, and was probably to some extent dependent on him. It was not until 1335 that he received his first Church preferment, a canonry at Lombez. The Cardinal probably paid the expenses of the journey which this letter describes, and we shall hear of Petrarch's securing his consent for his visit to Rome in 1337. Giovanni was created a Cardinal by Pope John XXII in 1327 before he had reached the age of thirty. For other details of Petrarch's relations with the family see *Fam.* iv. 6, v. 3, and viii. 1.

Line 1. *Aquae*, or Aquisgrana, Aix-la-Chapelle.

2. *Baiano*: like the waters in the bay of Baiae.

20–21. Cf. Cic. *Tusc.* v. 40.

24. Juvenal, *Sat.* xv. 111.

27. *Nasones plurimos*: taken to refer to the manuscripts Petrarch found there; many copies of Ovid, but none of Virgil.

28. See Ovid, *Met.* xv. 871–9.

35–6. Virg. *Aen.* vi. 318.

53–8. The name Agrippina was given to the colony (Cologne) in honour of Agrippina, the younger, daughter of Germanicus, and not by Agrippa. Also the daughter of Augustus whom Agrippa married was Julia.

59. *sacrarum virginum*: referring to the martyrdom of St. Ursula and the 11,000 virgins at Cologne. Their skulls are still exhibited there.

66. The present cathedral of Cologne was begun in 1248.

69. *tribus saltibus*: the bones of the *magi* are said to have been brought to Constantinople by Helena, the mother of Constantine the Great; from there they were moved to Milan, and finally sent to Cologne by Frederick Barbarossa.

75. Virg. *Ecl.* x. 47.

76. The Ardennes. In this year 1333 the Count of Flanders and the Count of Brabant were at war over the town of Malines. Presumably this is the war Petrarch is referring to.

91. *fratrem tuum*: his brother Giacomo had agreed to take Petrarch with him to Rome. On the 22nd May of this year (1333) Stefanuccio, the son of Sciarra Colonna, had defeated the Orsini near S. Cesario. The feud between the two houses was embittered by this victory, and for this reason Giacomo had hastened to Rome to the assistance of his family.

The sonnet 'Vinse Annibal', *Rime* ciii, was written on the occasion of this victory.

Fam. ii. 9 [21 December 1336]

Page 4. To Giacomo Colonna, Bishop of Lombez, one of the seven sons of Stefano Colonna. The Pope, John XXII, had excommunicated the Emperor Louis, the Bavarian, and while the latter was in Rome in 1328, Giacomo Colonna read the bull of excommunication aloud and posted it up in the city. As a reward for this act he was elected Bishop of Lombez in the following year. Cf. also the letter to Giovanni Colonna on the death of his brother, *Fam.* iv. 12. Giacomo had left Avignon suddenly in 1333 (cf. note, l. 91, in the previous letter), while Petrarch was away on his journey to Paris and Germany; therefore Petrarch says he had not seen him for four years. (Petrarch uses the Roman inclusive method of reckoning.)

This is one of the few letters containing a reference to Laura. We know from the prefatory letter to the *Epist., Fam.*, that Petrarch burnt many of his letters when preparing them for publication in 1349 (Fracassetti dates the prefatory letter 1359, but Mascetta-Caracci in his edition of the *Canzoniere*, Lanciano, 1895, p. 70 seq., has shown that the date was 1349), and he may have intentionally destroyed those in which Laura's name occurred. At any rate, we have very few letters written from Avignon between 1326 and 1337. Modern criticism seems to agree that she was an historical person. For an account of an entry in Petrarch's handwriting in his copy of Virgil relating to her death see P. de Nolhac, *Pétrarque et l'humanisme*, Paris, 1907, tom. i, p. 140, &c., and an article by Monsignor A. Ratti (Pope Pius XI) in *Petrarca e la Lombardia*, Milan, 1904, pp. 219–42.

Line 22–3. *simulatus . . . Augustinus*: Giacomo had apparently questioned the sincerity of Petrarch's devotion to St. Augustine, and the reality of his love for Laura. Cf. C. Segrè, *Studi Petrarcheschi*, Florence, 1903, pp. 103, 104.

43. Virg. *Geo.* i. 499.

51. Scipio Africanus had an estate at Liternum. See Seneca, *Epist.* 86. The 'Hispano homini' is, of course, Seneca.

70. *Salvatoris imaginem*: refers to the veil of St. Veronica, preserved in Rome, on which the image of the face of Christ was supposed to be impressed. Cf. Dante, *Par.* xxxi. 104, and *Vita Nuova*, xl. Cf. also Petrarch's sonnet, *Rime* xvi.

72–4. Isaiah lx. 14.

Fam. ii. 12 [February 1337]

PAGE **7.** This and the following letter were written from Capranica, in the neighbourhood of the old town of Sutrium. Petrarch arrived there on his first journey to Rome in January or February 1337. He travelled probably at the expense of Cardinal Giovanni, to whom we have four letters written during this visit; but none of them contains a full account of Petrarch's first impressions of Rome. For a longer description see the letter to Giovanni Colonna da San Vito, *Fam.* vi. 2. The sonnets, *Rime* lxvii–lxix, are thought to have been written at this time. On this journey to Rome see A. Monti in *Propugnatore*, ix, 1876, pt. 2ª, p. 128 seq., and A. Linaker, *Il P. a Roma*, Florence, 1904.

Line 9. Pope Sylvester, said to have cured the Emperor Constantine of leprosy and converted him to Christianity. Cf. Dante, *Inf.* xxvii. 94, 95.

11. Virg. *Aen.* vii. 697, where also Soracte is mentioned. Cf. Hor. *Od.* i. 9. 2.

15. *advena rege*: a recollection of Augustine, *De civ. Dei*, vii. 18 and 19, where Augustine treats of the human origin of the Roman gods. Elsewhere Petrarch adopts the orthodox view that they were evil spirits, *daemones*. See *Fam.* xviii. 12, note 2, l. 16.

60–6. In the time of John XXII at Avignon there had been a controversy as to whether the souls of the dead attained the beatific vision before they were reunited with their bodies. The Pope (*auctore suo*) held the opinion, shared by Petrarch for a time, that they did not. Later the controversy was settled by a bull of Benedict XII in 1336 establishing the view opposite to that which John XXII had personally held.

Fam. ii. 13 [February ? 1337]

PAGE **9.** Count Orso dell' Anguillara was a Roman nobleman and son-in-law of Stefano Colonna. It was he who, as Roman senator, crowned Petrarch with the laurel at Rome in 1341. Two of the sonnets are addressed

to Orso, *Rime* xxxviii and xcviii. The latter was possibly written at Capranica in 1337.

Line 9, 10. Sallust, *Bell. Iug.*, ch. 19; quoted also in *Sen.* xvi. 1, l. 120.

22. *Stephano*: the eldest son of the family. See Petrarch's letter to the elder Stefano, *Fam.* viii. 1.

24–7. The disturbed state of the country here described was due to the absence of the Pope and the resulting anarchy in Rome and the papal territory. A number of small local tyrants had sprung up, who were generally at war with one another and who did not consider open brigandage beneath their dignity. The feud between the two principal families of the Roman aristocracy, the Colonna and the Orsini, was not the least cause of the anarchy. Hallam, in his *View of the State of Europe during the Middle Ages*, 1869, p. 189, says: 'nor was the downfall of the Western Empire so fatal to its capital as the contemptible feuds of the Orsini and Colonna families'. Cf. Gregorovius, *History of Rome in the Middle Ages*, London, 1900, &c., vol. vi, ch. 4, and P. Orsi, *Signorie e principati*, in the 'Storia pol. d' Italia', Milan, [1904], pp. 77, 78.

Fam. iii. 1 [1333 ?]

PAGE **10.** Tommaso Caloria da Messina was a poet who had been at the University of Bologna with Petrarch. Many of the early letters are addressed to him, and in the old editions many wrongly so addressed (see the note to *Fam.* iii. 10). He is mentioned in the *Trionfo d'Amore*, iii. 59. See G. Borghese, *Il P. e T. da Messina*, in 'Archiv. Storico Messinese', vol. vi, 1905. He died in 1341.

Richard of Bury was in Avignon in 1331 and again in 1333 on diplomatic affairs. He had been tutor to Edward III of England, and when that prince succeeded to the throne he held various offices of trust under the Crown. He was well known as a lover of learning, and is the author of *Philobiblon* (see C. Segrè, *Studi Petrarcheschi*, p. 225 seq.). The date of this letter is uncertain. Petrarch says he is writing 'ex ipsis Britannici Oceani littoribus'. Fracassetti assumes that he made a journey to the north after his return from Rome in 1337, and assigns the letter to that year. F. Lo Parco in *Studi dedicati a F. Torraca*, Naples, 1912, p. 87, seq., also insists on this journey; he thinks the present letter was written, not to Tommaso da Messina, but to Agapito, grandson of Sciarra Colonna, who came to Avignon in 1330, with the elder Stefano. The other letters to Agapito were written from Vaucluse, i. e. after August 1337. This argument is very plausible apart from the question of the date. Petrarch nowhere explicitly refers to such a journey in 1337, and his silence on the subject in his letter to Posterity is the strongest evidence against it; it seems safer to conclude that the only occasion on which he can have been on the shores of the British ocean was during his journey in 1333. G. Koerting, in *Petrarca's Leben*

und Werke, Leipzig, 1878, p. 124 seq., therefore gives 1333 as the date of this letter. But Petrarch refers in the letter to Richard as a bishop, and he was not made Bishop of Durham until December 1333. Koerting cuts the knot by assuming a later interpolation. In view of the fact that Petrarch carefully edited his letters, such interpolations are quite possible. Petrarch had a great interest in geography, and was well acquainted with the writings of Pliny, Pomponius Mela, and other Roman writers on geography. Among his writings is a geographical work, a description of the road to Palestine, called *Itinerarium*. (See F. Novati, *Il P. e i Visconti*, in 'P. e la Lombardia', pp. 44, 45.) On his interest in Thule see Lo Parco, *L'ultima Thule nell' intuizione . . . di F. P.* in 'Rivista geogr. ital.', 1911, p. 459, &c.

Line 36. Giraldus Cambrensis published his *Topographia Hibernica* in 1188. There was a translation into French by Jean de Meung.

Fam. iii. 10 [1339]

Page 11. In the early editions this letter is addressed to Tommaso Caloria da Messina. From internal evidence this is clearly wrong. In the edition of 1492 letters to unknown correspondents were marked with the initials T. M. (*titulo minutae*), and later editors concluded that T. M. was Tommaso da Messina. Hence a number of letters were wrongly addressed to that friend. Humbert II, the last Dauphin of Vienne, was in an unfortunate position on the outbreak of the war between Edward III and Philip of France, as he was a vassal both of the Emperor, who was allied with Edward III, and the King of France. Petrarch probably wrote this letter to order, in the interests of the French party. In 1349 Humbert bequeathed his possessions to the King of France; in 1351 he became a Dominican, was made Patriarch of Alexandria by Clement VI, and died in 1355.

Lines 16–18. Virg. *Aen.* iv. 560.

27–8. Sallust, *Jug.* 85.

30–1. Lucan ix. 402.

33–4. Lucan viii. 395.

42. Arist. *Ethics*, iii. 6. Petrarch generally quotes Aristotle second-hand, often from Cicero. But he had a manuscript of the *Ethics*; see P. de Nolhac, *Pétrarque et l'humanisme*, Paris, 1907, tom. ii, p. 150 seq.

45–8. Hor. *Odes*, ii. 14. 13–16.

73–5. Livy i. 23–5.

Fam. iv. 1 [26 April 1336]

Page 13. In the early editions this letter is addressed 'Iohanni Columnae', but Fracassetti assigns it on internal evidence to Dionigi de' Roberti da Borgo San Sepolcro. Dionigi was an Augustinian, and was lecturing on divinity and philosophy at the University of Paris from 1317. He wrote a commentary on Valerius Maximus. See Bertalot, in *La bibliofilía*, Dec. 1922, p. 262, seq. In 1333, while in Paris, Petrarch appears to have made

him his confessor, as we gather from the present letter, and received a manuscript of St. Augustine's *Confessions* from him. This same manuscript he afterwards presented to Luigi Marsili (see *Sen.* xv. 7). In 1338 Dionigi returned to Florence, passing through Avignon on his way. In 1339 he was invited to Naples by King Robert. Both he and King Robert were interested in astrology, a study which Petrarch detested. In G. Villani, x. 86, there is an account of Dionigi's foretelling the death of Castruccio Castracani. The older authorities state definitely that Dionigi died on the 14th January 1342, but if, as seems likely, he is the same Dionigi mentioned by Boccaccio in a letter of the 29th August 1341, he must have died somewhat earlier (cf. A. della Torre, *La Giovinezza del Boccaccio*, Città di Castello, 1905, pp. 145–7.) On Dionigi see R. Sabbadini, *Le scoperte dei cod. lat. e grec.*, *&c. Nuove ricerche.* Florence, 1914, pp. 36–44.

Line 2. Mount Ventoux is an isolated mountain, 6,270 feet in height, commanding a fine view. To-day there is an observatory and hotel on the summit.

24. *germanoque meo*: his brother Gherardo. See *Fam.* x. 3, note.

32. Virg. *Geo.* i. 145.

88. *impetus accenderint.* H. Cochin, *Le texte des Epist. de rebus fam.*, &c., in 'P. e la Lombardia', pp. 133–75, has given a number of variant readings from the so-called Colbert MS. of the letters at Paris (Cod. Lat. 8568); that manuscript here reads 'in pectus ascenderint'. For a discussion of this manuscript and the whole question of the text of the *Epist. Fam.* see also V. Rossi, 'Il Codice Latino 8568,' &c., in 'Memorie' of the Accad. dei Lincei, Rome, 1920, vol. xvi, fasc. 5.

96–8. For this story of Hannibal see Livy xxi. 37.

101. *amicum*: Giacomo Colonna. We see that Petrarch was already thinking of his journey to Rome, which he made in the following year.

106–7. *decimus annus*: Petrarch is thought to have returned to Avignon from the University of Bologna on the 26th April 1336. But see the note to *Fam.* i. 4.

119–20. Aigues Mortes, a small town on the coast near the mouth of the Rhone. St. Louis of France sailed from there on his crusades.

144. *nudos*: the Colbert MS. reads 'undosi'.

Fam. iv. 4 [1 September 1340]

PAGE 18. One of the letters wrongly addressed to Tommaso Caloria da Messina (see *Fam.* iii. 10, note).

Petrarch's desire to receive the laurel crown was no secret (cf. the passage about Laura and 'laurea' in *Fam.* ii. 9, and the Canzone 'Una donna più bella assai che 'l sole'—though it is possible that in that poem Petrarch means the glory arising from moral perfection rather than from learning). By the aid of his influential friends he attained his object in 1341. We have

seen that his friend Dionigi da Borgo San Sepolcro was at the Court of King Robert of Naples, and he may have influenced the King in Petrarch's favour. Petrarch went first to Naples before proceeding to Rome, and submitted to a kind of examination before the King of his fitness to receive the laurel crown. (See Petrarch's own account in the Letter to Posterity, and A. Hortis, *La laurea del P.*, in 'Scritti inediti di F. P.', Trieste, 1874, pp. 1–55.)

Roberto de' Bardi, the Chancellor of the University of Paris from 1336, was a Florentine, and a friend whose opinion Petrarch highly valued. (Cf. the reference to him in the *Metrical Epistle*, ii. 18.) He died in 1349. According to F. Villani (*Vite degli uom. illus. fiorentini*) he left a number of works in manuscript, none of which appear to have been printed.

This letter was written from Vaucluse (see note to *Fam.* viii. 3), fifteen miles from Avignon. Cardinal Giovanni Colonna was noted for his outspoken attachment to Italy, so that Petrarch was probably well aware what his advice would be.

Line 21. *Syphax*: see Livy xxviii. 18.

Fam. iv. 6 [15 February 1341]

Page 19. Written on the day of his leaving Vaucluse for Rome to receive the laurel wreath. Petrarch had last seen Giacomo during his visit to Rome in 1337. In 1340 the bishop returned to his see at Lombez in Gascony (Vasconia), staying at Avignon only a short time. The occasion on which Petrarch says he grudged Giacomo's being in Rome without him was in 1333, when on his return from Germany he found his friend had just left for Rome.

Line 7. Cf. *Fam.* i. 4, note.

17. Refers to his journey in 1337. See *Fam.* ii. 12.

18–19. Virg. *Aen.* vi. 688.

43. *Parthenope*: Naples. Petrarch considered King Robert's approval an essential part of his triumph. Robert also retained his hereditary rights as Count of Provence. For Robert see note to *Fam.* v. 1.

Fam. iv. 8 [30 April 1341]

Page 21. Barbato of Sulmo was Chancellor of the Kingdom of Naples. Petrarch had just met him at the Court of King Robert. He was a man of literary tastes and an enthusiastic admirer of Petrarch's Latin works. Petrarch dedicated his *Epistolae metricae* to him. A few of Barbato's letters have been edited by M. Vatasso in *Studi e Testi*, Rome, 1904, no. 14. Although he and Petrarch seldom met, their correspondence continued until Barbato's death in 1363. For other letters to him see *Fam.* v. 1, 10, vii. 1, xii. 7. Cf. N. Faraglia, *B. di Sulmona*, &c., in 'Archivio storico italiano', ser. 5, tom. iii, 1889, p. 313 seq.

Line 1. The actual date of the coronation appears to have been the

8th April; possibly the reading should be 'vi. Idus'. That was the last day of Orso's office as senator (cf. *Fam.* ii. 13).

9. Giovanni Barrili, whom Petrarch also met at the Court of King Robert. He had been deputed to represent the King at the coronation, but owing to the mishap here related (cf. the note to *Fam.* ii. 13) arrived too late. There are two prose letters, *Fam.* xii. 13 and *Var.* 57, and three metrical epistles, ii. 1, iii. 13 and 21, addressed to him. See also L. Mascetta Caracci, *B. di Sulmona ed i suoi amici, Barrili e P.*, in the 'Rassegna Abruzzese di storia', ii. 1898.

Fam. iv. 9 [23 May 1341]

PAGE **21.** In 1335 the Della Scala family of Verona had seized Parma from the Rossi, and entrusted the town to Guido da Correggio. His brother, Azzo, and Guglielmo da Pastrengo were sent to Avignon to get the Pope's sanction for this act. From that visit dated Petrarch's friendship with Azzo and Guglielmo. Petrarch successfully pleaded their cause before the Pope against the claims of the Rossi. Azzo was an early example of the typical Renaissance prince, a vigorous man of great ability, a lover of learning, and utterly unscrupulous in politics. He appears to have been in Naples with Petrarch at the examination before King Robert. At the date of the present letter he and his brothers seized Parma for themselves with the help of Luchino Visconti. They made an agreement to hand over the town to the Visconti in four years, an agreement which was broken when in 1344 they surrendered it to Obizzo d' Este (cf. I. Affò, *Storia . . . di Parma*, 1795, tom. iv, bk. 6, and F. Berlan, *Parma liberata dal giogo di Mastino della Scala*, &c., Bologna, 1870 (Dispensa cix of the 'Scelta di curiosità lett.')). From this letter it appears that Cardinal Colonna was aware of their plans for the occupation of the town. On the present occasion Petrarch stayed with them for nearly a year. In 1346 Petrarch received a canonry at Parma, and in 1348 was made Archdeacon (see *Fam.* vii. 1). (See C. Cipolla, *F. P. e le sue relazioni colla Corte Avignonese, etc.*, Turin, 1909, p. 30.) He bought a house there, and there too he completed his epic poem *Africa*. Cf. A. Ronchini, *La dimora del P. in Parma*, in 'Atti della R. Deputazione di storia patria per le province moden. e parm.', 1874, vol. vii, p. 343 seq. For Petrarch's second visit to Parma see *Fam.* v. 10.

Guglielmo da Pastrengo had studied law at the University of Bologna, and was afterwards Procurator of Verona. Petrarch's friendship with him continued until his death in 1363. He was a man of learning, and has left a biographical dictionary entitled *De originibus rerum*. See R. Sabbadini, *Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli xiv e xv*, Florence, 1905, pp. 4–22.

Line 8. *Pax* has dropped out of Fracassetti's text, but is in the Venice edition of 1501.

Fam. iv. 12 [5 January 1342]

PAGE **22.** Giacomo Colonna died at Lombez in September 1341. In *Fam.* v. 7, Petrarch describes a dream he had about his death a few days before the actual event.

With this account of Giacomo we may compare the *Canzone* 'O aspettata in ciel . . .', addressed possibly to the Bishop on the occasion of the crusade proposed by the King of France in 1333 (but see Lisoni, *A chi è indirizzata la canzone 'O aspettata in ciel'*, Parma, 1895), the sonnet, *Rime* xl, probably sent to Giacomo, and the sonnet, *Rime* cccxxii, written after his death.

Line 17. Stefano Colonna the elder had been exiled from Rome by Pope Boniface VIII, on the occasion of the Pope's crusade against the Colonna family referred to by Dante, *Inf.* xxvii. 85–111. Stefano lived in exile at the Court of the King of France.

65–6. *Quod iter ego secum egi*: i. e. in 1330. See the note to *Fam.* i. 4.

Fam. v. 1 [29 May 1343]

PAGE **25.** For Barbato see the note to *Fam.* iv. 8.

Robert, king of Naples from 1309 to 1343, was greatly admired by Petrarch. Petrarch was anxious to have his approval before going to Rome to receive the laurel. There are many passages in his praise in Petrarch's works, and the loss to Naples and Italy caused by his death is the subject of many letters. His high opinion of Robert was shared by most of his contemporaries, although they accuse him of avarice (e. g. Villani and Boccaccio). As leader of the Guelf party, he was the chief opponent of Henry VII during his visit to Italy. This and the fact that he had ousted his nephew, Charles Martel's son, from the throne of Naples, accounts for much of Dante's adverse criticism of him (see Dante, *Par.* viii). Gregorovius (*History of Rome in the Middle Ages*, vol. vi, p. 226) forms a very low estimate of the virtues and abilities of this prince. But see R. Caggese, *Roberto d'Angiò e i suoi tempi.* Vol. I, Florence, 1922. Cf. on all the letters relating to Robert and his family G. de Blasiis, *Racconti di Storia Napoletana*, Naples, 1908, p. 193 seq. See also Siragusa, *L'Ingegno, il sapere . . . di Roberto*, Palermo, 1891.

Petrarch wrote two metrical epistles on the occasion of Robert's death (ii. 8, 9).

Line 8. *reginae iunioris novique regis*: Joan, the granddaughter of King Robert, and her husband, Andrew of Hungary (see *Fam.* v. 3).

8–9. *reginae alterius*: Sancha of Aragon, King Robert's second wife. She retired to a convent, where she died in 1345.

24. *duces.* Fracassetti suggests the second one may be Convenevole da Prato, Petrarch's schoolmaster (cf. *Sen.* xvi. 1, pp. 201–2). But he had been dead for several years. See G. Giani, *Ser Convenevole da Prato*, Prato, 1913. Probably he is referring either to Giacomo Colonna, who died in September

1341, or to Dionigi da Borgo San Sepolcro, whom he might certainly describe as 'dux ingenii'. He too died sometime in 1341 (see *Fam.* iv. 1). There is still the difficulty that both Giacomo and Dionigi died more than a year before Robert.

27. *Laelius.* Lello di Piero Stefano was a Roman nobleman, who had accompanied Giacomo Colonna to Lombez in 1330. There Petrarch met him and he became an intimate friend. Petrarch called him Laelius after Scipio's friend. Laelius was at Avignon in Cardinal Giovanni's household together with Petrarch. After the Cardinal's death he returned to Rome. In *Fam.* xix. 4 Petrarch writes a letter of recommendation for him to the Emperor. Later we shall find Laelius again at Avignon (*Fam.* xx. 15). He died in 1363 (*Sen.* iii. 1). (Cf. P. Mabille, *P. et l'empereur Charles IV*, Angers, 1890, pp. 55–7.)

Fam. v. 3 [29 November 1343]

PAGE **26.** At the death of King Robert, his successor Joan was barely seventeen, and according to the King's will a regency was to be established during the minority of her and Andrew of Hungary, her husband, who was still younger. The terms of the will had not been carried out, and the Pope sent Petrarch to Naples in the autumn of 1343 on a mission in connexion with the regency. What Petrarch's instructions were and what he effected is not known. At the same time he was commissioned by Cardinal Giovanni Colonna to intercede on behalf of Giovanni Pipino and his two brothers. The latter had been thrown into prison at Castel Capuano by King Robert for acts of violence committed in the course of their feud with the Del Marra family. From this and the following letters it appears that Petrarch did not seem sanguine of any success, but the three brothers were eventually released in the following year, and Giovanni Pipino took a leading part in the overthrow of Cola di Rienzo in Rome in December 1347. (See Gregorovius, vol. vi, p. 312.)

For the war between Milan and Pisa, which interfered with Petrarch's journey by land, see G. Giulini, *Memorie spettanti alla storia . . . di Milano*, 1854, &c., bk. lxvii, p. 325. The aristocratic party had tried to effect a revolution in Pisa, and had been defeated, together with some adherents of the Visconti family. Thereupon Luchino Visconti, the head of the family and Lord of Milan at this time, sent an army to avenge the insult.

Line 18. i. e. by the Benedictine monastery at Todi.

22. For Stefano Colonna the elder see *Fam.* viii. 1. Petrarch had last seen him in Rome in 1337. He was at Avignon at the time of Petrarch's coronation in 1341.

44–5. *Parthenope*: Naples. Cf. Virg. *Geo.* iv. 564. A siren of that name was said to have been buried there.

46. *tripes animal*: Robert, a Franciscan, tutor to Andrew of Hungary.

67. Philippe de Cabassoles, Bishop of Cavaillon near Vaucluse since 1333. His family were supporters of the Angevin Counts of Provence, and Robert had appointed him one of the regents during Joan's minority. He was almost an exact contemporary of Petrarch's. Their friendship began during Petrarch's residence at Vaucluse and continued until Philippe's death in 1372. He was created Patriarch of Jerusalem in 1361 and Cardinal in 1368.

87. *Regina senior*: Robert's second wife, Sancha of Aragon.

89–90. Cleopatra is Joan, Ptolemy Andrew. Photinus, here for the Franciscan Robert, was an eunuch of Ptolemy, and Achilles an Egyptian general in the service of Ptolemy. By the last may be meant Roberto de' Cabannis, the son of Filippa la Catanese. He was Seneschal of the Kingdom and reputed to be Joan's lover. (See G. de Blasiis, *Racconti di storia nap.*, p. 222.) For this passage cf. Caes. *Bell. Civ.* iii. 108 and 112.

Fam. v. 5 [26 November 1343]

PAGE **29.** This storm is described in G. Villani, xii. 27.

Line 42. Petrarch was staying in the Franciscan convent of San Lorenzo.

63. *magis magisque crebresceret*: perhaps a recollection of a line in Catullus, lxiv. 274 'Post, vento crescente, magis magis increbrescunt'. On Petrarch's knowledge of Catullus see de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. i, p. 169.

79. Virg. *Aen.* i. 160.

92. Since the Sicilian Vespers (1282) Sicily had been under an Aragonese dynasty. King Robert had frequently tried to reunite Naples and Sicily, and at the time of his death was fitting out another expedition with that object.

105–6. Lucan iii. 448.

107. Virg. *Aen.* ii. 428.

Fam. v. 6 [1 December 1343]

PAGE **33.** The first part of the letter relates to the affair of Giov. Pipino and his brothers, friends of the Colonna (see *Fam.* v. 3). The *serpens tabificus* is the Franciscan Robert. Since the death of King Robert the Kingdom of Naples had fallen into a state of disorder. Petrarch refers to the unsafety of the streets. Gladiatorial games had long been a scandal at Naples, and the Popes, Clement V and John XXII, had both issued bulls threatening any one who took part in them with excommunication; but the bulls had been withdrawn.

Line 3. *Psyllus*: for the Psylli, a people celebrated as snake-charmers, see Lucan ix. 893.

46. *Bistonia*: Thracian. The Bistones were a Thracian people.

46–7. Virg. *Aen.* iii. 44.

Fam. v. 10 [25 February 1345]

PAGE **34.** For Barbato see note to *Fam.* iv. 8.

After his journey to Naples in 1343, Petrarch proceeded to Parma to his friend Azzo da Correggio, and left there in the manner here described in February 1345. We have seen that Azzo had sold Parma to Obizzo d'Este (*Fam.* iv. 9, note). The Visconti, who wished to punish Azzo's treachery, the Gonzagas, who were jealous of Obizzo d'Este, and Mastino della Scala, who had supported Obizzo and was now angered at his bad faith, had formed an alliance and besieged Parma in 1344. Cf. Petrarch's words, 'prope totius Italiae motibus . . . coarctamur'.

According to the majority of critics it was during this visit to Parma that Petrarch wrote the *Canzone* 'Italia mia'. (But C. Steiner, *La fede nell' impero . . . nel P.*, in the 'Giorn. Dantesco,' xiv, 1906, pp. 8–55, upholds the date 1354 at Milan, whilst F. Torraca, in 'Atti' of the 'R. Accad. di archeologia di Napoli', vi, 1918, pp. 349–64, maintains that it was written in 1341.)

Line 5. *ad pugnam* is restored from the Venice and Basle edition.

Line 26. *Rhegium* : Reggio in Emilia.

32–3. Virg. *Aen.* iv. 123.

83. In the letter Petrarch speaks of 'multis iam diebus interiectis' (l. 41), but this date allows only two days from the day of leaving Parma.

Fam. v. 19 [13 March 1352]

PAGE **37.** The Pope, Clement VI, had shown considerable favour to Petrarch. He bestowed several Church preferments upon him, and offered him the post of papal secretary. But it was during his tenure of the papacy that the abuses of the Court at Avignon were at their worst. Many of the *Epistolae sine Titulo*, outspoken denunciations of the 'Western Babylon', were written in Clement's time.

The present letter was written during the Pope's last illness, and involved Petrarch in a dispute with one of the court physicians, culminating in a tract entitled *Invectivae contra medicum quemdam.* We shall see other examples in the letters of his animosity against the medical profession. He accused the doctors of being unscientific, of paying no regard to the constitution of the individual patient. He believed that he understood his own constitution better than any doctor could. In two long letters to the distinguished physician Giovanni Dondi of Padua (*Sen.* xii. 1 and 2), the tone of which is most friendly, he rejects Dondi's advice about his own health, except in so far as he had already found it suitable to his constitution. He had an optimistic view of nature as a guide (cf. Benetti-Brunelli, *Le origini italiane della scuola umanistica*, Milan, 1919, p. 96 and p. 230 seq.). The letter was written after Petrarch had made some stay at Padua, where there had long been a medical and scientific school, which accepted a materialistic

interpretation of Aristotelism. Many of the scholars of this University were Averrhoists at heart, though it might not be politic to proclaim it openly. This was Petrarch's second main objection to the doctors, that they accepted a materialistic philosophy fundamentally opposed to his own. (Cf. the passage on philosophers at the opening of *Fam.* vi. 2.) In the third place Petrarch objected to the formal methods of this school, to their appeal to authority and uncritical acceptance of Aristotle or their interpretation of Aristotle.

For a summary of Petrarch's philosophy see G. Gentile, *La filosofia*, in 'Storia dei generi letterarii italiani', Milan [1914], p. 166 seq.

There is one metrical epistle (ii. 5) also addressed to Clement VI, in which Petrarch urges the Pope to return to Rome.

Line 3–4. Juvenal iii. 101 and 103.

16–25. Pliny, *Nat. Hist.* xxix. 5–8, where much of this letter will be found.

54–5. Plautus, *Aul.* iii. 3. 7.

Fam. vi. 2 [30 November 1338 ?]

Page 38. This Colonna was a brother of Stefano the elder. He had been exiled with other members of the family by Boniface VIII (cf. *Fam.* iv. 12, l. 17, note) and had travelled in the East. Petrarch had met him at Avignon, and during his visit to Rome in 1337 Giovanni had been his guide. There are seven other letters to this friend, *Fam.* ii. 5–8, iii. 13, and vi. 3, 4, according to Fracassetti's identification; from them we gather that Giovanni had suffered much from ill-health, and that he had become a Franciscan. It was for his amusement that Petrarch wrote a comedy, *Philologia*, which he afterwards destroyed. (See R. Sabbadini, *La 'Philologia' del P. e Terenzio*, in 'Bollett. di filol. classica', xxii, 1915, fasc. 2, 3.

The year in which the letter was written is doubtful. It seems most likely that it refers to the visit to Rome in 1337, and it is clear that the friends had not been long separated. The year 1338 would fall in with the chronological arrangement of the letters, which Petrarch aimed at, but which is not always preserved. There seems to be no reference to the poetical laurels and the journey of 1341. Giovanni is known to have died at Tivoli soon after October 1343.

Lines 42–3. *si coeperit se Roma cognoscere*: if not a later interpolation, this is a remarkable forecast of Cola di Rienzo's revolution in 1347. It was their common enthusiasm for Rome which formed the basis of the friendship between Cola and Petrarch. For Petrarch Rome, with its classical and ecclesiastical traditions, was the centre of the universe. Cf. especially *Fam.* ii. 9, where he writes to Giacomo Colonna on his longing to visit the city, and, *Sen.* vii. 1, to Pope Urban V, urging him to return to Rome.

Fam. vii. 1 [11 September 1347]

PAGE **42.** Andrew of Hungary, the husband of Joan I of Naples (see the notes to *Fam.* v. 3), had been murdered in 1345, and Joan had married Louis of Taranto, another prince of the Angevin family. In 1347 Louis, King of Hungary, entered Italy with an army with the avowed intention of avenging the murder of his brother Andrew. He was allowed to pass through the different states of Italy and soon established himself as King of Naples. He based his claim on his descent from King Robert's elder brother, Charles Martel.

For Barbato see the note to *Fam.* iv. 8. Sulmo was captured after a prolonged siege on the 20th October 1347. At the time the letter was written Louis had not yet invaded the Kingdom of Naples. He entered it in December. The letter appears to have been written at Avignon or Vaucluse, while Cola di Rienzo was still Tribune at Rome, and we see that Petrarch was already contemplating his journey to Rome. The house to which he invites Barbato was at Parma. He refers to this house in the Letter to Posterity; he had bought it probably in 1344 (see *Fam.* iv. 9, note). The invitation could not be accepted, and apparently the two friends never met afterwards.

66. *Nec* is restored from the Basle edition.

Epist. sine Tit. 14 [1347 ?]

PAGE **44.** The book of *Epistolae sine Titulo* consists of some twenty letters, all undated and mostly unaddressed. Three of them are written to Cola di Rienzo, and one to the Roman people dealing with Cola's revolution. Among the rest one is addressed to Boccaccio, two to Nelli, and one to Lapo da Castiglionchio. The majority are concerned with the iniquities of the Papal Court at Avignon. The condemnation of the new 'Babylon' is most frank, and for that reason Petrarch thought it prudent not to circulate the letters. Their tone may be compared with the four sonnets about Avignon, *Rime* cxxxvi–cxxxix. On these Letters, see G. Brizzolara, *Le sine titulo del P.*, in 'Studi storici', vol. iv, 1895, pp. 1–40, 447–71.

It has been suggested that the present letter was written to Ildebrando de' Conti, Bishop of Padua. We know that Petrarch was intimate with him (see *Fam.* xvi. 2). Petrarch addresses him as 'pater optime', his usual mode of addressing a bishop or cardinal, and speaks of 'Patavium tuum'. Also we know that Ildebrando made several long journeys on affairs of the Church. He died in November 1352. The letter would be written in 1347 or 1348, possibly from Parma, when the Bishop first settled in Padua after his journeys. In G. B. Baldelli, *Del P. e delle sue opere*, Florence, 1797, p. 217, it is stated that in a manuscript of the fourteenth century *Ep. sine Tit.* 8 is addressed to Ildebrando.

Fracassetti did not include the *Epist. s. T.* in his edition; the text of this letter is that of the Basle edition, collated with the Venice edition of 1501.

Lines 35–6. Mascetta Caracci, *Dante e il 'Dedalo' petrarchesco*, Lanciano, 1910, p. 124, says the two cardinals were Guy of Boulogne and Talleyrand (cf. *Fam.* xvi. 1).

Fam. viii. 1 [8 September 1349]

PAGE **46.** Whatever coolness there may have arisen between Petrarch and the Colonna family owing to his support of Cola di Rienzo, his indebtedness to various members of the family made it only natural that he should write to the elder Stefano on this sad occasion. Petrarch had certainly made some cutting remarks about the Roman nobles, including the Colonna, but in any case a man of action like Stefano probably gave little heed to Petrarch's political views. For the privilege which Petrarch claimed of advising the rulers of Italy see the note to *Fam.* xii. 1.

Petrarch first met the elder Stefano at Avignon in 1331. The sonnet *Rime* x was possibly written then. We have had an account in *Fam.* v. 3 of Petrarch's visit to Stefano on his journey to Naples in 1343. Of Stefano's seven legitimate sons, Giacomo had died in 1341, the eldest son Stefano, with his son Giovanni and several other members of the family, was killed in Rome in the fighting against Cola on the 20th November 1347 (Stefano the elder has often been confused with his son and said to have fallen in this fray), and now his second son, the Cardinal Giovanni, was dead. Stefano himself died soon after the date of this letter, which is the only one addressed to him.

Lines 22–3. Virg. *Aen.* xi. 159.

23. For Q. Metellus see Cic. *Tusc.* i. 35. 85.

43. *unius ex filiis*: according to de Sade, *Mémoires pour la vie de F. P.*, Amsterdam, 1764–7, i. 331, Giacomo, who thought his father too fond of fighting.

73–4. See Suet. *Vespas.* 25.

Fam. viii. 3 [18 May 1349]

PAGE **49.** This letter introduces two of Petrarch's most intimate friends, Socrates and Olympius. For Socrates see the next letter. Luca Cristiano, to whom Petrarch gave the name of Olympius, was probably a native of Piacenza, though he seems to have had family affairs at Rome or Teano (see *Fam.* viii. 7). He had studied law with Petrarch at Bologna, and was afterwards a member of Cardinal Giovanni Colonna's household at Avignon. Petrarch was now at Parma, and was anxious to persuade Socrates, Luca, and his third intimate, Mainardo Accursio of Florence, to join him in Italy. But when he wrote this letter Mainardo was already dead. In the next letter Petrarch relates the story of his tragic end, and describes the characters of Mainardo and Luca. From that letter we see that Petrarch was for many months in doubt as to the fate of Luca. He had in fact returned to Avignon. In 1352 Petrarch resigned in his favour a canonry he had received at Modena.

There has been much confusion as to the identity of Olympius. Fracassetti supposes he was Mainardo, although he has to assume that the Olympius of *Fam.* xi. 12, written in July 1351, was another unknown friend to whom Petrarch had given the same nickname. In the Colbert MS. of the letters at Paris, the text of *Fam.* viii. 7 (given by H. Cochin in the article in *F. Petrarca e la Lombardia*, op. cit., pp. 133–75) varies considerably from Fracassetti's text, and there it is clear that Luca was Olympius and that Mainardo's nickname was Simplicianus. A manuscript in the British Museum (Add. MS. 22814) has the same reading. From the characters which Petrarch draws of his two friends in *Fam.* viii. 7 it is much more likely that the letters addressed to Olympius, full of erudition as they are, should have been meant for Luca, rather than for the simple gentleman Mainardo.

It was in 1337 that Petrarch retired to his lonely farm at Vaucluse at the rising of the Sorgues, to the great surprise of his friends, who failed to understand his love for the country. In a letter to Guido Sette (*Sen.* x. 2) he relates how he had felt an attraction for the place in his boyhood. Vaucluse may be said to form the background of many of the poems; in the present letter we are told how many of his Latin works were written or begun during his solitary life there. He was yet to spend several years there, leaving it finally in 1353. See E. Müntz, *La casa del P. a Valchiusa*, in 'N. Antologia', vol. 100, 1902, pp. 637–50.

For other accounts of his farm and manner of life at Vaucluse see *Fam.* xiii. 8, xv. 3, xvi. 1, and cf. the *De Vita Solitaria* (especially ii. 10. 2), begun at Vaucluse in 1346. Benetti-Brunelli, *Le origini ital. d. scuola umanistica*, p. 34 seq., discusses Petrarch's conception of the solitary life.

Line 22–3. *dux noster*: Cardinal Giovanni Colonna, who had died of the plague in 1348.

30–1. Virg. *Aen.* vi. 673–5.

40. Arist. *Eth.* x. 6.

41–3. Juvenal vii. 59–62.

64. For the Latin poem *Africa*, begun in 1339, see *Fam.* xii. 7, note, l. 23.

67–8. *epistolarum utriusque stili*: i. e. prose and verse; most of the latter were written at Vaucluse. See D. Rossetti, *F. Petrarchae Poemata minora*, Milan, 1829–34, and D. Magrini, *Le epistole metriche di F. P.*, Rocca S. Casciano, 1907.

68. *Bucolicum carmen*: cf. *Fam.* x. 3, note, and A. Avena, *Il Bucolicum carmen*, &c., Padua, 1906.

71. Refers to his historical work *De viris illustribus*, of which this is the earliest mention.

73. The *De Vita Solitaria* (see *Sen.* v. 1) and *De otio Religiosorum*, begun respectively in 1346 and 1347, but not finished until some years after Petrarch had left Vaucluse.

82–3. *illa vulgaria*: his Italian poems; cf. the note to *Sen.* xiii. 10. Already

in 1349 he affects to be ashamed of his poems in the vernacular. On this passage we may mention that Petrarch's son Giovanni (*Fam.* xiii. 2) was born in 1337, and his daughter Francesca in 1343. Cf. also *Fam.* ix. 3.

98. Petrarch planted laurels in all his gardens, partly no doubt because of their association with Laura. Cf. Petrarch's Eclogue 10, on the fall of a laurel. He had gardens at several successive houses, at Parma, Milan, Padua, and finally Arquà in the Euganean hills. For Petrarch as a gardener see P. de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. ii, excursus 2.

99. The Durance, which flows into the Rhone a few miles south of the Sorgues. The Colbert MS. reads ' Ruenciam '.

Fam. viii. 7 [23 May 1349]

PAGE **52.** Petrarch became acquainted with Louis Sanctus of Beeringen (Socrates) when he was at Lombez in 1330 with the bishop, Giacomo Colonna. Of all his friends Petrarch seems to have been most attached to Socrates. He dedicated the *Epist. Fam.* to him. He never succeeded in persuading him to live with him in Italy. After the death of Giovanni Colonna Socrates remained in Avignon until his death in May 1361. What exactly his position there was is not known, but some details about his Church preferments have been collected by Berlière in *Un ami de P., Louis Sanctus de B.*, Rome, 1905. In the *Trionfo d'Amore*, iii. 67–81, there is a passage in his honour, where his name is united with that of Laelius. The following letter gives all the information we have as to Socrates' origin.

The present letter reveals the deep impression made upon Petrarch by the disaster of the great plague in 1348, the same plague which provided the setting for Boccaccio's *Decameron.* In various letters he mentions the many friends he lost in that and the following year, but the fact that Laura also died of the plague is not referred to in the letters.

Line 52. Petrarch met Paganino Besozzi of Milan in December 1347 at Parma, where he was Podestà, and where he died on the 23rd May 1349. The date is given in an autograph entry by Petrarch on his manuscript of Virgil (see articles by Monsignor A. Ratti (Pope Pius XI) in *P. e la Lombardia*, p. 228, and by F. Novati, pp. 14–19).

148. The Ubaldini. See M. Villani, i. 22.

Fam. ix. 2 [12 March 1350]

PAGE **58.** This letter tells us who Socrates was. The reference to the death of Mainardo and Petrarch's anxiety about the fate of Luca Cristiano fix the date at 1350.

Line 15. For his brother Gherardo, who entered the Carthusian order in 1342 after the death of the woman he loved, see *Fam.* x. 3.

17. Mainardo Accursio and Luca Cristiano. See *Fam.* viii. 3, note.

20–1. Tommaso Caloria da Messina died in 1341 (see *Fam.* iii. 1). For

Barbato see *Fam.* iv. 8; for Laelius, *Fam.* v. 1, note, l. 27; for Guido Sette, *Fam.* xvii. 5; he was Archdeacon, afterwards Archbishop of Genoa (Ianuensis).

24. *coniugii* is from the Colbert MS.

27. Francesco Nelli (Simonides) (*Fam.* xiii. 3) and Boccaccio. Petrarch first met them at Florence in the autumn of this same year 1350. The present passage reads very like a later interpolation.

46. *quem origo fecit alienigenam*: Petrarch's pride in the superiority of Italy at this time is quite justifiable. Cf. his remarks about Richard of Bury in *Fam.* iii. 1.

52. For the musician Aristoxenus see Cic. *De Or.* iii. 33. 132.

67–8. *geminam . . . sedem*: we have already seen that Petrarch had a house at Parma; in a letter to Luca Cristiano (May 1349) he speaks of his house at Padua. Apparently he shared a house there in common with the other canons. See A. Zardo, *Il P. e i Carraresi*, Milan, 1887, p. 72.

Fam. ix. 3 [25 September 1351 ?]

PAGE **60.** The date of this letter offers some difficulty. Its order among the letters would suggest Petrarch's last years at Avignon, 1351 or 1352, as its date. But the reference to the *amica* seems unlikely at so late a date. We know from the Letter to Posterity that Petrarch dated a change in his life from his fortieth year; he there says that from that time he gave up the society of women. From another letter to Boccaccio (*Sen.* viii. 1), we gather that Petrarch considered his conversion complete in 1350. (On the question of Petrarch's conversion see the note to *Fam.* xi. 1.) No safe conclusion can be drawn from Petrarch's use of the words *senes* and *senectus*, as we do not know what year he held to mark the beginning of *senectus*, whether forty-five or fifty or another. In any case he rather affected *senectus* as the period when man was freed from the trials of the flesh. Cf. Benetti-Brunelli, *Le origini ital. della scuola umanistica*, p. 75.

Fam. x. 3 [25 September 1348]

PAGE **61.** Gherardo was three years younger than Petrarch. The brothers had been together at the University of Bologna, and afterwards had lived together at Avignon. We have seen that Gherardo was Petrarch's companion in the ascent of Mount Ventoux. After leading a life of pleasure in his youth, as we gather from this letter, Gherardo became a converted man, and in 1342 entered the Carthusian monastery of Montrieux near Marseilles, where he remained for the rest of his life. In 1347 Petrarch paid a visit to his brother at Montrieux, and as a result wrote his *De Otio Religiosorum*. He visited him again in April 1353, just before his final departure for Italy.

The first Eclogue of Petrarch's *Bucolics* is addressed to Gherardo. In

that dialogue Silvius (the poet himself) explains to Monicus (Gherardo) why he has devoted his life to the Muses rather than become a monk after his brother's example (cf. *Fam.* x. 4). See also *Fam.* xvi. 2 and the sonnet *Rime* xcix, if it is addressed to Gherardo, and not Giovanni Colonna da San Vito or another (see H. Cochin, *La chronologie du Canzoniere*, 1898, pp. 76–9).

This letter was written from Carpi, of which town Manfredi Pio was lord. Petrarch visited Manfredi shortly before his death, which took place on the 12th September 1348.

Lines 53–4. Psalm cxl. 5 (Vulgate; cxli. 5 in the Auth. Vers.).

Fam. x. 5 [11 June 1352]

Page **63.** If the 'in solitudine' of the end of this letter is taken to mean Vaucluse, the date is therefore 1352. For the dates of the letters to Gherardo see H. Cochin, *Le Frère de Pétrarque*, Paris, 1903, *passim.*

Line 28. Psalm cxix. 164.

31. Psalm cxix. 62.

Fam. xi. 1 [2 November 1350]

Page **64.** This is the earliest of the letters written to Boccaccio. See the note to *Fam.* xi. 6.

Petrarch went to Rome in the autumn of 1350 for the Jubilee declared by Clement VI (see C. Segrè, *Il P. e il Giubileo del 1350*, in 'Studi Petrarcheschi', pp. 137–98). By December he was already back at Florence, on his way to Padua. It has been thought that in this letter there is the germ of the *Trionfo della Castità.* In that poem the triumph culminates at Rome, and it was this pilgrimage to Rome which Petrarch regarded as the completion of his conversion. By conversion he meant the attainment of internal peace, spiritual liberty (cf. Benetti-Brunelli, op. cit., pp. 65–73), and not any change in his beliefs. His faith had never wavered, but he had ceased to be the slave of the ideal of glory and of love. Certainly the self-reproaches which we find, for instance in the letter describing the ascent of Mont Ventoux, are not found in the later letters. But how far he was actually a changed man, and whether his conversion was much more than advancing age, have been doubted.

Lines 7–8. Juvenal x. 53, said of the philosopher Democritus. Probably Petrarch had also in mind another passage from Hor. *Sat.* i. 10. 79, where Demetrius occurs together with the word *vellicare.*

25. Hor. *Ep.* i. 14. 36.

38–9. *Eclg.* viii. 77, 78.

43. The occasion of Petrarch's fourth visit to Rome is not known. It may have been on his way back from Naples in 1343. In 1347 he had set

out for Rome to pay a visit to Cola da Rienzo, but he changed his plans at Genoa and went to Lombardy instead.

Fam. xi. 3 [10 May 1351]

Page 67. Giovanni Aghinolfi of Arezzo was Chancellor of the Gonzagas of Mantua. Through his connexion with Guido Gonzaga, Petrarch had made acquaintance with Giovanni; a number of letters are addressed to him. Later in life Petrarch had another friend of the same name.

Giacomo II of Carrara had repeatedly invited Petrarch to Padua, and in March 1349 Petrarch responded to the invitation; during the next two years he was frequently there. (See A. Zardo, *Il P. e i Carraresi*, p. 145.) In 1349 Giacomo bestowed on him a canonry in that town. The contemporary historians speak highly of Giacomo for the justice of his rule and patronage of men of letters, but he was no exception among the unscrupulous and cruel princes of his age in Italy. In 1345 he had seized the lordship of Padua by murdering his cousin with his own hand. On the 21st December 1350 he in his turn was murdered by another cousin. Petrarch arrived at Padua shortly after this tragedy on his return from Rome. His relations with Francesco, Giacomo's son, were equally friendly, as we shall see in later letters. (Cf. Petrarch's account of his relations with the family in the Letter to Posterity.)

The Latin elegiacs Petrarch wrote on this occasion are still to be read on Giacomo's tomb in the church of the Eremitani at Padua, the tomb having been transferred thither when the church of St. Agostino was destroyed in 1819.

Fam. xi. 6 [1 June 1351]

Page 69. Boccaccio and Petrarch probably met for the first time in 1350, when Petrarch passed through Florence on his way to Rome for the Jubilee (see *Fam.* xi. 1, the first extant letter addressed to Boccaccio). Petrarch's words in *Fam.* xxi. 15 seem to leave no doubt that this was the first occasion on which they actually met. Boccaccio's account is not so definite; after Petrarch's death he wrote ‘ quadraginta annis vel amplius suus fui ’. One clear fact is that Boccaccio knew Dionigi da Borgo San Sepolcro at Naples in 1338. (Cf. H. Hauvette, *Boccace*, Paris, 1914, pp. 195–8.) In December 1350 Petrarch again visited Florence on his return from Rome, and in the spring of 1351 Boccaccio was the bearer of a letter to Petrarch, then at Padua with the Da Carrara, from the city of Florence, in which the decree of exile against Petrarch's family was withdrawn, his patrimony restored to him, and in which he was invited to take a chair at the new University of Florence. Petrarch replied to this letter on the 6th June in very vague terms, and we shall see that he never did return to Florence. For his reasons for declining this invitation, see Benetti-Brunelli, *Le origini italiane*

della scuola umanistica, p. 179 seq. The present letter is the third of some thirty letters addressed to Boccaccio. The other letters given in this selection will show the course of their unbroken friendship down to Petrarch's death. Boccaccio's letters have been edited by F. Corazzini, Florence, 1877.

Petrarch was now on his way back to Vaucluse after spending the last four years in Italy. Among the friends who detained him at Verona were Mastino II della Scala, lord of that town, Azzo da Correggio, who had returned into the favour of the Della Scala family and was now at their Court, having sold Parma to the Este family in 1344, and Guglielmo da Pastrengo (see *Fam.* iv. 9).

Line 2. Ovid, *Met.* i. 551.

6. Padua was under Da Carrara. Cf. *Fam.* xi. 3.

16. Petrarch expected to be delayed at Mantua also by the Gonzaga and his friend Giovanni Aghinolfi (Aretino). (See *Fam.* xi. 3.)

34. *Babylon*: Avignon.

50. *Sequanam*: the Seine.

57. Virg. *Aen.* iii. 44.

61. *quadriennium*: he had been in Italy since the autumn of 1347. Although he was planning a short visit to Vaucluse, he did not actually return to Italy until 1353.

72. The three 'compatriotas' are Francesco Nelli, called 'Simonides' (see *Fam.* xiii. 8), Zanobi da Strada (see *Fam.* xv. 3), and Lapo di Castiglionchio (see *Fam.* xviii. 12), all friends Petrarch had met on his visit to Florence in 1350. Fracassetti suggests that Bruno Casini may be one of the four, but he died in 1348 of the plague.

See A. Foresti, *Per la storia del carteggio di F. P. con gli amici fiorentini*, in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', lxxiv, 1919, pp. 243–61.

Fam. xi. 8 [18 March 1351]

Page 71. For Andrea Dandolo and the war between Venice and Genoa see F. C. Hodgson, *Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, London, 1910, ch. xv, and P. Orsi, *Signorie e principati*, p. 89 seq. The question of the state of war between Venice and Genoa was one which moved Petrarch deeply as an Italian. He writes to the Doge of Genoa and again to Dandolo on this subject. He nowhere discusses the real causes of the quarrel between the two republics, but appeals to them on higher ground than that of their immediate interests. (For his diagnosis of the troubles of Italy in his day see Benetti-Brunelli, *Le origini ital. d. scuola uman.*, p. 124 seq. Cf. also A. Hortis, *P. e le guerre tra Genova e Venezia*, in *Scritti inediti di F. P.*, pp. 85–133.) In August 1353, when the Genoese, after their defeat off Alghero, had placed their city under the protection of the Visconti, Petrarch was sent to Venice to negotiate peace. His mission was unsuccessful; as a practical

politician his achievements were not high. Dandolo's reply to this letter is given in the old editions of Petrarch's works.

Line 32. Dandolo was a Doctor of the University of Padua, and had been Professor of Law there; he wrote a history of Venice included in Muratori, *Rerum Italic. Scriptores*, tom. xii, 1723, &c.

42. Virg. *Aen.* ix. 612.

81. *cum Aragonum rege*: Peter IV of Aragon, who was on bad terms with the Genoese, because of difficulties in Sardinia.

117. *Taprobanem*: Ceylon.

118. *incognitam Thulen*: cf. *Fam.* iii. 1.

Fam. xii. 1 [1352]

Page 74. A large number of Petrarch's letters are addressed to reigning princes and popes on political subjects. The exceptional position which he held as the first man of letters of his day allowed him to address them with surprising freedom. In his ideal state the men of letters were to be the counsellors of princes (cf. Benetti-Brunelli, *Le origini ital. d. scuola umanistica*, pp. 107, 108). But he was scarcely taken seriously as a politician. He was not successful as a diplomatist, and we shall find that the Visconti employed him on missions of a ceremonial nature rather than on diplomatic questions. (But see F. Novati, *P. e i Visconti*, in 'P. e la Lombardia', pp. 21–30.) His letters can have had little effect in practical politics, as he adopted an idealistic standpoint and disregarded the difficulties which confronted the politician.

His reverence for Roman civilization led him to adopt an idealistic view of Rome as the centre of the universe. The continuity of the Roman Empire resided in the Roman people, and therefore the Emperor's seat must be at Rome. Petrarch was an Italian rather than an Imperialist. Hence he could without inconsistency dream of Robert of Naples as the saviour of Italy, champion Cola di Rienzo, serve the Visconti, and invite the Emperor into Italy. As a critic he was able to expose the forgeries supporting the Austrian claim to a right of succession from the Roman Emperors (*Sen.* xvi. 5). Cf. Benetti-Brunelli, op. cit., pp. 140–53, for his view of the Empire. Also B. Zumbini, *Studi sul P.*, Florence, 1895, p. 161 seq.; and especially C. Steiner, *La fede nell' impero, . . . nel P.*, in 'Giorn. dantesco', xiv, 1906, pp. 8–34.

His first letter to Charles IV was written in February 1351. (*Fam.* x. 1. Fracassetti gives the date as 1350, but see K. Palm, *Italienische Ereignisse in den ersten Jahren Karls IV*, Göttingen, 1873, p. 58.) The growing power and aggressiveness of the Archbishop Giovanni Visconti at Milan had led to an intrigue on the part of Florence and other Tuscan cities to bring the Emperor to Italy. Charles himself was not an enthusiast for the Empire, was mainly interested in his own kingdom of Bohemia, and his journey to

Italy in 1354 had the result of bringing the Empire into further contempt and providing Charles with funds at the expense of various Italian cities. (See P. Orsi, *Signorie e principati*, pp. 96–100.) Petrarch's ideal of a peaceful Italy with the Emperor in Rome was no nearer fulfilment.

For another letter to Charles see *Fam.* xxiii. 8. Cf. perhaps also the sonnet, *Rime* ccxxxviii. Petrarch's letters to Charles have been translated into French by P. Mabille, *P. et l'empereur Charles IV*, op. cit.

Line 56. *avo* : his grandfather was the Emperor Henry VII. His father was that John of Bohemia who was killed at Crécy, at which battle Charles himself was also present.

Fam. xii. 7 [20 February 1352]

Page 76. For Barbato see *Fam.* iv. 8, and for Robert of Naples see *Fam.* v. 1.

Line 14. When Petrarch was in Rome for the Jubilee at the end of 1350. Cf. *Fam.* xi. 1.

23. From the Letter to Posterity we gather that the Latin epic *Africa* was begun on Easter Saturday 1339, at Vaucluse. Part of it Petrarch read to King Robert during his examination at Naples in 1341. He was again working on it in Parma in the same year. In later years he became dissatisfied with the poem. In *Sen.* ii. 1 he tells Boccaccio how he had given some lines of it to Barbato at Naples in 1343, and how Barbato had made them known to his friends against Petrarch's wish. See also F. Novati, *Epistolario di C. Salutati*, Rome, 1891, &c., vol. i, p. 229. There is an edition of the poem by F. Corradini, Padua, 1874.

39. *sapientissimus* : i. e. Solon ; see Cic. *de Sen.* viii. 26.

Fam. xii. 17 [25 August 1347 ?]

Page 78. Matteo Longo of Bergamo, Archdeacon of Liège, had been a friend of Petrarch's from his University days at Bologna. In *Sen.* xiii. 7, written in 1372, Petrarch says he had not seen Matteo for twenty-three years ; therefore, unless Petrarch is making a mistake, this present letter, written at Vaucluse, cannot have been written later than 1347, though from its position among the other letters, we should expect it to have been written in 1352, during Petrarch's last year at Vaucluse.

Line 2. Virg. *Aen.* ii. 739.

Fam. xiii. 2 [9 June 1352]

Page 79. The boy here referred to is Petrarch's son Giovanni. He was born in 1337. In 1345 Petrarch had sent him to Rinaldo Cavalchini da Villafranca (see G. Biadego, *R. Cavalchini*, in 'Atti' of the 'Istituto Veneto' lviii, pp. 261–80) at Verona, and in 1348 removed him to a school at Parma under Gilberto. In 1352 Petrarch obtained from Pope Clement VI a canonry

at Verona for him, and is now sending him back to Rinaldo. In *Fam.* xiii. 3 Petrarch writes to his friend Guglielmo da Pastrengo, asking him to look after his son whilst he is in Verona. The relations between father and son were most unhappy; there are several letters from Petrarch (cf. especially *Fam.* xix. 16) complaining of the son's conduct, and finally one of deep regret (*Sen.* i. 3) when Giovanni had died of the plague on the 10th July 1361.

Lines 28–9. Hor. *Ep.* i. 1. 53–4.

46. Seneca, *de Benef.* i. 8. Quotations and recollections of Seneca are very frequent in Petrarch. The remark about the belated traveller above is such a recollection. Cf. an article by A. Hortis in 'Archeographo Triestino', 1879, tom. vi, pp. 267–99.

47. Aulus Gellius, ix. 3.

Var. 40 [1347]

Page 80. Cola di Rienzo was in Avignon in 1343 in connexion with a deputation to the Pope from the City of Rome (he was not a member of the deputation, see C. Cipolla, *F. P. e le sue relazioni colla Corte Avignonese*, etc., p. 14), and during that visit Petrarch made his acquaintance. Petrarch's first letter to Cola was written shortly afterwards, and relates to conversations they had had about Rome. The two men were alike in their reverence for Rome and antiquity, and when in May 1347 Cola effected his revolution in Rome, Petrarch was enthusiastic in his support. He addressed a letter of encouragement to him and another to the Roman people. In the present letter he claims that his championship of Rienzo had brought him unpopularity. In his letters to the Tribune he used most bitter language about the Roman nobles, in particular the Colonna, and it is not surprising that his intimacy with Cardinal Giovanni began to wane. In November Petrarch left for Italy, partly with the intention of being nearer to Cola. (C. Cipolla, *Sui motivi del ritorno di F. P. in Italia nel 1347*, in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', xlvii, pp. 253–65, has shown that Petrarch was also entrusted with a mission by the Pope to dissuade Mastino della Scala of Verona from helping King Louis of Hungary in his invasion of Naples.) On his way he heard that Cola's power was declining; he addressed a warning letter to him, but before Petrarch carried out his purpose of proceeding to Rome, Cola had fallen on the 15th December. Petrarch had reached Genoa by the 25th November.

See P. Orsi, *Signorie e principati*, bk. ii, ch. 3; E. Rodocanachi, *Cola di Rienzo*, Paris, 1888; G. Brizzolara, *Il P. e Cola di Rienzo*, in 'Studi storici', Pisa, viii, 1899, pp. 239–51, 423–62; xii, 1903, pp. 353–411; xiv, 1905, pp. 69–101, 243–77; and M. E. Cosenza, *F. P. and the Revolution of Cola di Rienzo*, Chicago, 1913, which includes a translation of the letters to Cola.

The theory that the *Canzone* 'Spirto gentil' is addressed to Cola is generally abandoned to-day. The line 'un che non te vide ancor da presso'

seems fatal to it. F. Torraca in 'Archivio d. R. Soc. Rom.' 1885, viii, p. 141, seq. supports Cola. V. Cian in 'Atti della R. Accad. delle scienze di Torino,' vol. xxviii, 1893, pp. 882–928, maintains that Petrarch first thought of Cola, and later, after a revision of the poem, of a redeemer of Italy; A. Bartoli in the *Storia della lett. ital.*, vol. vii (1884), ch. 4, pp. 113–24, suggests that the *Canzone* is addressed to Bosone da Gubbio, who was Senator of Rome in 1337. Others have suggested Stefano Colonna the Elder, Stefano the Younger, and Paolo Annibaldi.

Petrarch's knowledge of Cola's character may have taught him that he would be more likely to impress him by a story of a dream than by more direct methods.

See *Fam.* xiii. 6 for an account of Cola's imprisonment and trial at Avignon.

Line 13–14. Terence, *Andrea*, i. 1. 41.

88–9. Virg. *Aen.* vi. 129.

Fam. xiii. 6 [10 August 1352]

PAGE **83.** For Francesco Nelli see *Fam.* xiii. 8.

Cola di Rienzo's seven months' reign ended on the 15th December 1347. After various wanderings he went to Prague and gave himself up to the Emperor, Charles IV. In 1352 Charles sent him to the Pope at Avignon. What followed is described in the present letter. He was finally liberated in 1353 by the Pope, Innocent VI, who intended to make use of him in restoring the papal power in Rome. (Cf. M. Faucon, *Note sur la détention de Rienzi à Avignon*, in 'Mélanges d'archéol. et d'histoire . . . École française de Rome', vii, 1887, pp. 53–8.) The reason Petrarch alleges for his release is not found elsewhere. The story illustrates the change brought about by the revival of learning. It was becoming fashionable and politic for princes to admire or affect an admiration for poetry and literature. In a passage omitted later in the letter Petrarch describes the uncritical respect of a Cardinal for the name of poet.

Line 18. *Lemonicensem*: of Limoges. Clement VI was a native of Limoges. Cola had suffered imprisonment under the Emperor, a Bohemian, and a Pope of Limoges.

33. *Exstant aliquot meae*: i.e. *Fam.* vii. 7; *S. T.* 2, 3 and 4; *Var.* 38, 40, 42, 48.

39. *honeste mori*: Petrarch would have admired Cola more if he had fought to the death in December 1347, rather than sought safety in flight.

88. Cic. *Pro Archia*, viii. On Petrarch's manuscript of this speech see *Sen.* xvi. 1, note, l. 153.

106–8. Hor. *Sat.* i. 4. 40–2.

121. See *Sen.* i. 4 on Petrarch as a magician.

126. For Zenobius see *Fam.* xv. 3.

127. For Barbatus see *Fam.* iv. 8.

Fam. xiii. 8 [1352]

Page 87. Francesco Nelli, Prior of the Church of the Apostles at Florence, was one of the friends Petrarch made at Florence on his first visit there in 1350. He became intimate with Petrarch, and the *Epist. Sen.* are dedicated to him. He is called *Simonides* in the later letters. His letters to Petrarch have been edited by H. Cochin in *Un ami de Pétrarque*, Paris, 1892. See also *Fam.* xvi. 11, 12; xix. 13; xx. 7; and *Sen.* i. 1.

Line 16. *Tyndaris*: daughter of Tyndarus, i. e. Helen.

22. *Claranum*: see Seneca, *Epist.* 66.

28. *Cancrum et Leonem*: i. e. in the middle of summer, the sun being in those constellations from about the 21st June to the 22nd August.

52. *villicus*: his name was Raymond Monet. See *Fam.* xvi. 1.

57. Juvenal xi. 206.

73. *cane unico*: cf. Metrical Epist. iii. 5, for an account of a dog given to Petrarch by Giovanni Colonna.

93. Cic. *ad Quint. Fr.* iii. 1. 1.

Fam. xv. 3 [22 February 1353]

Page 90. Zanobi da Strada was another of the friends Petrarch made at Florence in 1350. He was a schoolmaster, scholar, and poet.

Petrarch held that men of letters should be disinterested in their pursuit of knowledge, and further that to extend the sphere of knowledge was a higher duty than that of instruction (cf. Benetti-Brunelli, *Le origini ital. d. scuola umanistica*, pp. 48, 49, and 175). Therefore in 1352 he advised Zanobi to abandon the profession of schoolmaster and go to Naples under the patronage of Niccolò Acciaiuoli. There is a difficulty, at present unsolved, as to this date 1352 and the date of the present letter. F. Forcellini, in an article in 'Archiv. stor. Nap.' 1912, p. 242, seq. produces a document, dated November 1349, showing that Zanobi was already in Naples at that date. Forcellini therefore assigns the present letter and several others to 1349. But the letters were written from Avignon and the internal evidence shows that that address is not a later addition. Forcellini's argument that the internal evidence proves that these letters were written in Gallia Cisalpina is founded on a mistranslation by Fracassetti. In 1355 by the influence of Acciaiuoli Zanobi received the poet's laurel wreath from the Emperor Charles IV, during his visit to Italy. Petrarch was by no means pleased at this rivalry, but remained on friendly terms with Zanobi, and in 1359 helped him to obtain the post of papal secretary. Petrarch's displeasure was shared by his friends; they knew Zanobi's limitations. Cf. R. Renier, *Liriche . . . di Fazio degli Uberti*, Florence, 1883, p. ccv, note. Zanobi died in 1361.

In *Fam.* xv. 2 Petrarch relates how he had set out on his journey to Italy on the 16th November (1352). He intended to visit his brother at Mon-

trieux ('Montani rivi') and then proceed via Genoa. He arrived at Cavaillon and stayed the night with his friend Philippe de Cabassoles, the Bishop, who persuaded him to abandon the journey.

Line 1. Hor. *Ep.* i. 3. 1.

2. Francesco Nelli (Simonides), to whom *Fam.* xv. 2 is addressed.

15. *viarum illarum*: the Colbert MS. reads 'viam illam'.

16. *tunsa*: 'invisa' in the Colbert MS.

17. He had last visited his brother in 1347.

21. *Gebennam*: Genevois.

26. Virg. *Aen.* ii. 729.

34. Virg. *Aen.* xi. 550.

40–41. Seneca, *Epist.* 107. 11.

85–6. Niccolò Acciaiuoli, Grand Seneschal of the Kingdom of Naples. Petrarch corresponded with him, and Niccolò was trying to persuade Petrarch to come to Naples when he left Avignon, but they never actually met until Niccolò was in Milan in 1360. See L. Tanfani, *N. Acciaiuoli*, Florence, 1863.

Fam. xvi. 1 [5 January 1353]

Page **93.** Cardinal Talleyrand, of the family of the Counts of Périgord, was a distinguished churchman, created Cardinal by John XXII in 1331. He used his great influence on the side of the French popes against the Italian interest, and played a large part in the election of Clement VI. He was the uncle of Charles of Durazzo, who was suspected of being concerned in the murder of Andrew, the husband of Queen Joan of Naples, and some suspicion was cast on the Cardinal himself. Guy de Montfort, son of the Count of Auvergne, was another great church dignitary. He was connected with the royal family of France and with the Emperor, and was employed on many important diplomatic missions. In various letters Petrarch praises these two Cardinals for their activity on behalf of peace. On Petrarch's return to Avignon, in 1351, he was recommended to these two Cardinals by his friend Philip, the Bishop of Cavaillon. In *Fam.* xiii. 1, he writes a consolatory letter to Cardinal Guido on the death of his mother, Mary of Flanders. Guido appears to have been less well disposed towards Petrarch in later years. Cf. *Sen.* xiii. 12.

The two Cardinals had summoned Petrarch to Avignon on the occasion of the election of the new Pope, Innocent VI.

On Petrarch's 'villicus', Raymond Monet, cf. *Fam.* xiii. 8.

Line 2. For this story of Regulus see Valerius Maximus, iv. 4, as also for the story about Gnaeus Scipio below, l. 16.

30. *terminum*: the Colbert MS. reads 'triennium'. This would refer to Petrarch's absence in Italy from 1347 to 1351.

45. Virg. *Aen.* vi. 304.

Fam. xvi. 2 [1352]

PAGE **94.** Petrarch heard the story here related of his brother before he left Italy in May 1351. Ildebrando de' Conti, the Bishop of Padua, a friend to whom one metrical epistle (iii. 25) and possibly two of the *Epist. sine Tit.* (nos. 8 and 14, cf. p. 220) are addressed, died on the 2nd November 1352. (In *Fam.* xv. 14 Petrarch writes to the clergy of Padua on their loss.) We may suppose that an earlier letter to Gherardo has not been preserved, and that the present letter is a literary effort on the occasion of the death of Ildebrando. For other similar literary epistles see *Fam.* xviii. 7, xx. 2, and *Sen.* xiii. 12 (see note).

For details about the monastery at Montrieux and the various members of Gherardo's order mentioned in this letter, see H. Cochin, *Le Frère de Pétrarque*, p. 76.

Line 6. *litoribus*: the Colbert MS. reads 'liguribus'.

42. *iuxta*: the Colbert MS. reads 'busta'. But V. Rossi, in the 'Memorie' of the 'Accad. dei Lincei', Rome, 1920, vol. xvi, fasc. 5, p. 191, suggests that the correct reading is 'iusta'.

Fam. xvi. 11 and 12 [October 1353]

PAGE **97.** When Petrarch left Vaucluse for the last time in May 1353, he was undecided where to settle. There were many choices before him and many cities where he would have been welcomed. When his Florentine friends heard that he had settled at Milan, several of them, including Boccaccio, wrote to remonstrate with him. (It should be noted that Francesco Nelli, to whom Petrarch is now writing, did not blame him. See his letter to Petrarch in Cochin, *Un ami de P.*, p. 192.) Petrarch himself in 1351 had severely criticized the Archbishop Giovanni Visconti, as we gather from Boccaccio's letter, *Ut huic epistolae* (Corazzini, pp. 47–52), and again in *Fam.* xx. 1, on the relations of the Visconti with Pisa. Petrarch's biographers have generally regarded his life at Milan as a blot on his career. The Visconti were certainly tyrants, unscrupulous and cruel, but it may be doubted whether they were worse than their contemporaries. They were more hated because they were more successful, especially by the Florentines, whose opinion of them can hardly be regarded as unprejudiced. It must be remembered that Petrarch had no theoretical objections to despotism; he regarded the courts of princes as the proper home of humanism. (Cf. Benetti-Brunelli, *Le origini ital. d. scuola umanistica*, pp. 181, 182.) Both the Archbishop Giovanni Visconti and his nephew Galeazzo were patrons of learning, and Petrarch probably felt that he could carry on the work of his life in all honour under their protection. See A. Hortis, *Il P. e i Visconti*, in 'Scritti inediti di F. P.', pp. 62–74, and especially F. Novati, *P. e i Visconti*, in 'P. e la Lombardia', pp. 21–30.

Line 24. Seneca, *Ep.* 86.

43–5. Seneca, *De Ira*, ii. 11.

46. I cannot find who this 'ignobilis poeta' was.

Var. 56

PAGE **99.** The *Legatus a latere*, whom Petrarch here meets on his entry into Milan, was Cardinal Aegidius d' Albornoz, distinguished as a diplomatist and soldier. It was he who brought back the Papal States under the authority of the Church, and finally facilitated Urban V's return to Rome in 1367. He was the most vigorous opponent of the schemes of the Visconti throughout the period during which Petrarch was at their Court. See Orsi, *Signorie e principati*, p. 109 seq. The 'dominus' of the beginning of the letter is the Archbishop Giovanni Visconti, and the 'magnanimus adolescens' Galeazzo II, Giovanni's nephew. During the reign of Luchino Visconti (died 1349), his nephews, Matteo II, Galeazzo II, and Bernabò, Stefano's son, had been in exile. Soon after the Archbishop Giovanni had succeeded his brother Luchino, he recalled his nephews, recognized them as his heirs, and forecasted a division of the state amongst them. To Galeazzo were assigned the territories west of Milan. Thus Petrarch could say that he expected to inherit Milan and 'Liguria'. See Giulini, *Memorie spettanti alla storia . . . di Milano*, lxvii, p. 353 seq.

As to Petrarch's gratitude to and affection for Galeazzo cf. *Sen.* viii. 3 (November 1366), where, in writing to Tommaso del Garbo, a distinguished doctor of Florence, he describes Galeazzo's sufferings from the gout and praises him for his many virtues.

Line 42. Virg. *Aen.* ii. 204.

57. Hor. *Odes*, ii. 17. 27.

Fam. xvii. 5 [21 October 1353]

PAGE **101.** Guido Sette (as his name should be, not Settimo) had been a friend of Petrarch's from boyhood. The two families had gone to Avignon in 1312, and afterwards Guido, Petrarch, and his brother had been together at school at Carpentras, and at the Universities of Montpellier and Bologna. Cf. *Sen.* x. 2. Guido was now Archdeacon of Genoa, and in 1358 Archbishop. Most of his life was spent at Avignon, until he became Archbishop of Genoa. His family came from Genoa. Several of Petrarch's letters to him are concerned with the relations of Genoa and Venice. He refers to these letters at the beginning of the present letter. See also *Fam.* xix. 9.

Shortly after this letter was written, Petrarch's villa at Vaucluse was robbed and burnt, but his books were saved. (Cf. *Sen.* x. 2; *Var.* 25, and *Sen.* xvi. 1.) San Colombano, from which place Petrarch is writing, is south-east of Milan, not far from Pavia. Here he was the guest of the Visconti.

(See E. Galli, *Le Ville del P. nel Milanese*, in 'Archivio storico lombardo', ser. 4, vol. iii, 1905, pp. 359–69.)

Line 26. Cf. Lucan ii. 621.

33. See *Fam.* xvi. 1 for Petrarch's 'villicus'.

51. *Modoetiam*: Monza, north of Milan, on the river Lambro.

Fam. xviii. 2 [10 January 1354]

Page 103. Petrarch made several attempts in the course of his life to learn Greek, but fortune was always against him, and he never succeeded. The Calabrian Barlaam, to whom he refers in this letter, was a Basilian monk who came to Avignon in 1339 on a mission from the Eastern Emperor to the Pope. Petrarch met him then and again in 1342, but his attempt to learn Greek from him was frustrated by his own efforts, as it was through his influence that Barlaam was made Bishop of Gerace, and left Avignon in October 1342 for his see in Calabria. Cf. F. Lo Parco, *P. e Barlaam*, Reggio di Calabria, 1905. In 1353 Petrarch met Nicholas Sigerus, a Greek general, who came to Avignon on a similar mission from the Eastern Emperor, and the result of that meeting was a present of a manuscript of Homer. For the story of Leontius Pilatus, another Calabrian, and the Latin translation of Homer which he made, see *Sen.* iii. 6.

Line 13. Macrobius, *Somn. Scip.* ii. 10. 11. Fracassetti reads 'Ambrosius *et* Macrobius'. This is clearly a mistake, as the words following show that Petrarch is referring to one author. Macrobius was also called Ambrosius. The Basle edition of 1581 is correct here.

27–9. Hor. *Ars Poet.* 145.

60–1. *Plato philosophorum princeps*: Petrarch, in his reaction against mediaeval scholasticism, extolled Plato's philosophy, but his knowledge of Platonism came to him for the most part indirectly through the Latins. (Cf. G. Gentile, *La Filosofia*, in 'Storia dei generi letterarii', pp. 178–81, 188–92.) The manuscript of Plato to which he here refers he had acquired in France some years before. He also had a Latin translation of the *Timaeus*. Cf. P. de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. ii, pp. 127–88, for Petrarch's study of Greek authors.

68. *in sermone patrio*: there were summaries of Homer in Latin, e.g. the *Periochae* attributed to Ausonius, and an abridgement known as 'Pindarus Thebanus'.

72. Cato, the Censor: see Cic. *Acad.* iv. 2; a story quoted also in *Fam.* xxi. 11 and *Sen.* ix. 9.

Fam. xviii. 12 [1355]

Page 105. Lapo (Jacopo) da Castiglionchio was Professor of Law at the University of Florence. In 1378 he was banished and went to Padua. He

died in 1381. (Cf. Coluccio Salutati, *Epistolario*, ed. F. Novati, i, pp. 100, 246; ii, p. 217.) The four letters to him are all about Cicero. Petrarch met him in Florence in 1350, and borrowed from him three of Cicero's speeches, the *Pro Sulla*, *Pro Plancio*, and *Pro Lege Manilia*. These appear to have been sent on to him afterwards together with a fourth, the *Pro Milone*, and in *Fam.* vii. 15 (April 1351), he thanks Lapo for the receipt of the manuscripts. He also received a Quintilian from Lapo, and later sent him a copy of the *Pro Archia*, which he had found at Liège in 1333 (cf. *Sen.* xvi. 1). Since he has had the Cicero for four years, the date of the present letter must be 1355. Fracassetti wrongly dates *Fam.* vii. 15, 1349, and the present letter 1353. See A. Foresti, *Per la storia del carteggio di F. P. con gli amici fiorentini*, in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', lxxiv, 1919, pp. 254–61, and P. de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. i, pp. 223–5.

Line 13. Lucan v. 71 seq.

16. *quoniam omnes dii gentium*: following Lactantius (*Div. Inst.* i. 7. 8 and 9; iv. 27. 14 and 15) Petrarch here holds that the gods of Greek and Roman mythology were 'daemones'. Cf. *Fam.* ii. 12, note, l. 15, and de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. ii, pp. 178–81.

45–7. *Pro Plancio*, 27.

Fam. xix. 2 [1354]

Page **107.** For Zanobi da Strada see *Fam.* xv. 3. He was now at Naples in the service of the Grand Seneschal, Niccolò Acciaiuoli. The Emperor Charles IV was now in Italy. In *Fam.* xix. 1 Petrarch writes to congratulate him on his arrival; he then visited him at Mantua at the express invitation of the Emperor. In a letter to his friend Laelius, *Fam.* xix. 3, Petrarch relates the conversation they had together, and the great interest Charles showed in his book, the *De Viris Illustribus*. For Charles IV see the note to *Fam.* xii. 1.

Line 6. Virg. *Geo.* ii. 149.

28–9. *vir clarus et nobis carus*: Fracassetti suggests this was Niccolò Acciaiuoli.

Fam. xix. 9 [24 April 1355]

Page **108.** Petrarch here describes the death of the Doge Marin Faliero. The sentence passed on that conspirator and its speedy execution seem to have been justified. Faliero had been angered by the slight penalty inflicted on a young nobleman who had insulted his wife, and together with a sea captain, who had his own reasons for hating the government, plotted to overthrow the aristocratic constitution. A sculptor, a relative of the sea captain's, was also in the plot. (See V. Lazzarini, *Filippo Calendario*, Venice, 1894.) The plot was revealed by a nobleman on the 15th April. Faliero was beheaded on the 17th April. See F. C. Hodgson, *Venice in the . . . Fourteenth*

Century, ch. 16, and V. Lazzarini, *Marin Faliero: La congiura*, Venice, 1897, in 'Nuovo Archiv. Veneto', tom. xiii.

Line 12. Alludes to the feud between the Gambacorti and the Raspanti. (Cf. M. Villani, v. 30–3, 37, 38; vi. 15.)

13. Siena had been handed over to Charles IV's brother. A rebellion followed in May 1355. (Cf. M. Villani, v. 20, 29, 35, 36, 41, 55.)

Bologna had been entrusted by the Archbishop Giovanni Visconti to his illegitimate son Giovanni d' Oleggio. The attempt of Matteo II Visconti to assert his authority caused Giovanni's rebellion on the 18th April 1355. (Cf. G. Giulini, *Memorie spettanti alla storia . . . di Milano*, bk. lxviii, pp. 405–9.)

14. For the continual disturbances in Florence in this year see M. Villani, v. 74; vi. 4.

15. The Pope was still at Avignon.

Louis of Durazzo and other noblemen of the Kingdom of Naples had hired the Company of Conrad Landau against Queen Joan and her husband, Louis of Taranto.

17. Continuous wars arose from the rival claims of the Aragonese family and the Angevins to Sicily. Cf. P. Orsi, *Signorie e principati*, pp. 98, 99.

18. *Genoa* had placed herself under the suzerainty of the Archbishop Giovanni Visconti in order to be able to continue her struggle against Venice, and had defeated the Venetian fleet in November 1354. (See below, lines 28–9.)

Liguria: for Petrarch, Lombardy, and the Visconti State.

Aemilia and Piceno included Bologna and other cities which the Cardinal d'Albornoz was gradually recovering for the Pope.

19, 20. Mantua and Ferrara were ruled respectively by the Gonzaga and the Marquis of Este.

21. Such names as Mastino and Cangrande among the Della Scala are the basis of Petrarch's pun.

22. Trento and Aquileia were included in the Imperial States.

23–4. *praedonum coetus*: German troops had entered Italy at various times in the previous thirty years (e.g. with Louis of Bavaria and John of Bohemia). They had remained in Italy, and lived by brigandage when not engaged by an Italian State. They gradually formed themselves into increasingly large 'compagnie di ventura'. The 'Great Company' was formed about 1342 by Duke Walter von Urslingen; another 'Great Company' was organized by Fra Moriale, and afterwards taken over by Conrad Landau (Conte Lando). This is the company to which Petrarch here alludes. The close of the war between England and France in 1360 led to the formation of further companies, some of which found their way to Italy, notably the 'White Company', under Sir John Hawkwood. See

P. Orsi, *Signorie e principati*, pp. 129–34. Cf. also *Sen.* vii. 1 and x. 2. On the quotation from Lamentations i. 1 cf. *Sen.* vii. 1, note, l. 118–20.

25. Livy v. 33.

28–9. The defeat of Galata in the Bosphorus in 1352; the victory of Alghero (29 August 1353) off the coast of Sardinia; the final defeat was at Portolongo in the island of Sapienza (4 November 1354). (Cf. V. Lazzarini, *La battaglia di Portolongo*, Venice, 1894.)

35. The Doge Andrea Dandolo (see *Fam.* xi. 8) died on the 7th September 1354, before the battle of Portolongo.

49. The date of Marin Faliero's birth is not known, but he was between sixty-nine and seventy-four years old when elected Doge. (Cf. V. Lazzarini, *M. Faliero avanti il Dogado*, in 'Nuovo Archiv. Veneto', tom. v, 1893, p. 105.) Dandolo was only thirty-six when he became Doge in 1343.

54. Faliero, on entering the Doge's palace, passed over the place where malefactors' heads, on which a price had been set, were deposited.

63. Hor. *Ars Poet.* 152.

68. Faliero was absent from Venice on an embassy to the Pope when he was elected Doge on the 7th September. He returned to Venice on the 5th October.

75. *scalasque marmoreas*: these stairs were on the same side, but at the opposite end, as the extant 'Scala dei giganti'. They were demolished in the sixteenth century. (Cf. V. Lazzarini, *M. Faliero: La congiura*, p. 37.)

78. *XIV Kalendas Maii*: Petrarch appears to be a day out here. There seems to be no doubt that Faliero was beheaded on the same day as the sentence was passed upon him, i.e. the 17th April. (See Lazzarini, *M. Faliero: La congiura*, p. 107.)

Fam. xix. 13 [19 May 1356]

Page 111. Petrarch had been very well received by the Emperor when he was in Italy in 1354 and 1355, and partly no doubt for that reason the Visconti in 1356 sent him on the mission here referred to. They were surrounded by enemies, and were anxious to improve their relations with the Emperor, lest he should join the league against them. The league had been formed by the Marquis of Este, the Marquis of Montferrat, and the Gonzaga, who had approached the Emperor. The Emperor pretended to have been offended by the Visconti, and cited them before his representative, Marquard, Bishop of Augsburg, for the 11th October. (Cf. Giulini, *Memorie spettanti alla storia . . . di Milano*, bk. lxviii, pp. 417–20.) Petrarch expected to find Charles at Basle, but after waiting a month in vain, he had to continue his journey to Prague. There he was received with honour and created Count Palatine. He was back in Milan in September. (See A. Hortis, *Scritti inediti di F. P.*, pp. 157–62.)

Line 3. Ecclesiasticus xl. 1.

7. *iuvenis . . . vidi*: referring to his journey in 1333 (*Fam.* i. 4).

9. *bicornis*: cf. Virg. *Aen.* viii. 727.

20. *indignam fugam*: Charles had returned from Rome and crossed Lombardy in June 1355 with only 1,200 horsemen, and had not been allowed to enter the cities, which wished to escape his exactions. The name of the Emperor had become discredited; hence Petrarch's 'indigna'. See the note to *Fam.* xii. 1.

Fam. xix. 16 [1357]

PAGE **112.** For Guido Sette see *Fam.* xvii. 5. Fracassetti dated this present letter 1358; but Petrarch says he has been at Milan four years, and is now entering on his fifth year. As he settled at Milan in May 1353, the letter must belong to 1357. Guido did not become Archbishop of Genoa until 1358, and probably the heading should be 'Archidiacono'.

It was thought that Petrarch gave the name of 'Linterno' to this villa at Garignano, after the name of Scipio's country house. The statement occurs in the life of Petrarch by Squarciafico, included in the 1581 edition of his works, and has been repeated in all subsequent biographies. A. Annoni in *Il P. in villa* in 'P. e la Lombardia', pp. 97–127, has shown how the mistake arose, and that in the only passage in the letters in which the villa is so called (*Var.* 46) the reading is at fault. The confusion with the village of Interno, which is not far from Garignano, had been already pointed out by C. Romussi, *P. a Milano*, Milan, 1874, pp. 67–72.

Line 12. *hospes tuus fui*: at Avignon from 1351–3; but for much of that time Petrarch was at Vaucluse.

34. *huic solum Italorum*: Galeazzo II, Visconti.

45. *Ambrosii hospes*: in *Fam.* xvi. 11 Petrarch has already mentioned this house. Afterwards he lived in the convent of San Simpliciano, outside the old city walls. Cf. E. Galli, *Le ville del P. nel Milanese*, in 'Archiv. stor. lombardo', ser. 4, vol. iii, 1905, pp. 359–69.

76. *Raritas autem*: for Petrarch's friends at Milan see F. Novati, *P. e i Visconti*, in 'P. e la Lombardia', pp. 40–7.

80. Sen. *Ep.* 94. 1.

90. *Carthusia domus nova*: founded by Galeazzo II.

Fam. xx. 7 [11 April 1359]

PAGE **115.** The friend about whose return Petrarch here expresses his anxiety is Boccaccio, who had just paid him a short visit at Milan. Cf. P. de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, ii. 267, where it is shown that Boccaccio was at Milan on the 16th March. He left on the 11th April and was back in Florence on the 17th May, according to Nelli (Cochin, *Un ami de P.*, xxiii, p. 265).

Hauvette (*Boccace*, p. 357) thinks this visit exercised a deciding influence on Petrarch's later life.

There is frequent mention in the correspondence of lost or delayed letters (e.g. *Fam.* xx. 6) due to the thefts of uncouth admirers of the new learning, or the companies of mercenaries who infested Italy. But Petrarch kept copies of his letters, and here we find him engaged in the work of editing them.

Lines 2–4. From Suetonius' Life of Horace.

18. Cic. *De Amic.* 20.

19. Cic. *De Off.* iii. 25.

28–9. Psalm ciii. 32 (Vulgate; civ. 32, Auth. Vers.).

Fam. xx. 15 [10 February 1359]

PAGE **117.** There are two letters to Laelius (*Fam.* xx. 13, 14) about this quarrel with Socrates, one exhorting him to end their dispute, and the second congratulating him on their renewed friendship. Both these friends were at Avignon at this time.

Fam. xxi. 11 [15 October 1359]

PAGE **118.** Neri Morando, of Forlì, was Secretary of the Republic of Venice in the time of Andrea Dandolo; afterwards he was in the service of the Emperor Charles, and accompanied him on his journey to Italy in 1354 and 1355. There are seven letters addressed to him. (Cf. G. Voigt, *Die Briefsammlungen P's.*, p. 35.)

In a later letter (*Fam.* xxii. 11) to Guglielmo da Pastrengo Petrarch recommends the Enrico Capra of this letter, who had gone to study at Verona.

This letter was written from a house placed at Petrarch's disposal by the Visconti at Pagazzano, eighteen kilometres from Bergamo, on the Adda. This has been recently demonstrated by documentary evidence; see G. Riva, in 'Archiv. stor. lomb.', December 1922, pp. 404–6.

Lines 1–2. In the previous letter to Morando Petrarch has described how he received an injury from the falling down of his manuscript of Cicero's Letters. See also *Var.* 25.

46. Cic. *Acad.* iv. 2; quoted also in *Fam.* xviii. 2 and *Sen.* ix. 9.

52. Varro, *Res Rust.* ii. 3. 1.

Fam. xxi. 15 [1359]

PAGE **120.** Boccaccio, possibly in 1352 or 1353 (if one can accept the title in a Florence MS., Cod. Palat. 323), sent to Petrarch at Avignon a manuscript of the *Commedia*, together with a short Latin poem beginning 'Italiae iam certus honos'. (See G. Traversari, *Il Bocc. e l'invio della Commedia al P.*, 'Giornale Dantesco', xiii, pp. 25 seq.) Petrarch's reply has not been preserved. In 1359 Boccaccio wrote to Petrarch apologizing for his admiration for Dante. This letter also has been lost. The present letter is

Petrarch's reply to the letter of 1359, and not to the gift of the manuscript of Dante. (See Hauvette, *Boccace*, pp. 353–5.)

Petrarch's defence against the charge of being jealous of Dante is far from convincing. Just because Dante was so well known in Petrarch's youth, his claim that he had refrained deliberately from reading him is incredible. Moreover, reminiscences and imitations of Dante can be traced in the *Rime*. (There is quite a literature on this subject. We may mention G. Carducci, *Opere*, Bologna, 1893, vol. viii; G. Melodia, *Difesa di F. P.*, Venice, 1897 (and a review of Melodia by Scarano in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', xxxi, 1898, p. 100 seq.); F. Mascetta Caracci, *Dante ed il 'Dedalo' petrarchesco*, Lanciano, 1910; C. Cipolla, *Quale opinione P. avesse del valore lett. di Dante*, in 'Archivio Veneto', vii, 1874, p. 407 seq.; A. Moschetti, *Della ispirazione dantesca nelle rime di F. P.*, Urbino, 1894; G. A. Cesareo, *Dante e il P.*, in 'Giorn. dantesco', i, quad. 11 and 12; N. Scarano, *L'invidia del P.*, in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', xxix, 1897, pp. 1–45; F. Cipolla, *Dante e P.*, in 'Atti Ist. Veneto', ser. vii, vol. viii, p. 272 seq.)

It seems probable that Petrarch had in his youth studied Dante's *Rime* and the *Commedia*, and formed his poetic style on them. Just as he prided himself on reproducing the beauties of the Classics without repeating their words, so his imitations of Dante are delicate but all pervading. As he became more and more steeped in the Classics, he placed them on a higher level than anything in the vernacular, and adopted a scornful attitude to the popular Dante and to his own 'nugellae vulgares' (cf. *Sen.* xiii. 10). From the present letter we see that he had no great opinion of Dante's Latin style. His attitude was that he was not competing with Dante on the low level of the vernacular, but aiming at something higher, the restoration of the Classics. The humanists of the first half of the fifteenth century continued this pose and scorned everything written in Italian. (Cf. V. Rossi, *Il Quattrocento*, in 'Storia lett. d'Italia', Milan, 1898, pp. 70–4.)

Line 35–6. Petrarch's father, Ser Petracco di Parenzo dell' Incisa, was amongst those exiled from Florence in 1302. According to the evidence of another letter (*Sen.* x. 2) he was several years older than Dante. But see an ingenious article by A. Foresti in 'Marzocco', 18 December 1921, in which he argues that the passage in *Sen.* x. 2 is an interpolation, and maintains that he was born in 1266 or 1267.

117. Refers to Petrarch's first visit to Florence in 1350. The date of the first meeting of Boccaccio and Petrarch is inferred from this passage.

126–7. Virg. *Aen.* viii. 163.

Var. 25 [18 August 1360]

PAGE **124.** After Petrarch has been at Milan for seven years, his friends are still trying to induce him to leave the Visconti.

Line 34. Petrarch's villa at Vaucluse was robbed and burnt at Christmas,

probably 1353 (F. Wulff, *Préoccupations de P.*, in the 'Acta Universitatis Lundensis', Afd. 1, Bd. 2, nr. 4, 1906, argues that this happened at Christmas 1356. But his argument seems to be unsound. Cf. Mascetta Caracci, *Dedalo*, p. 363, note), soon after he had left for Italy. Cf. *Sen.* x. 2. Among the books rescued was the manuscript of Plato in Greek, to which he refers later in the letter. (Cf. *Fam.* xviii. 2, note, l. 60–1.)

40. Boccaccio visited Petrarch at Milan in March 1359. Cf. *Fam.* xx. 7.

47. Petrarch held a canonry at Padua and generally spent Easter there, while his home was still at Milan. (See *Fam.* xi. 3.)

60. In a letter to Nero Morandi (*Fam.* xxi. 10) Petrarch gives an account of this accident.

76. This manuscript of Homer for sale at Padua was bought by Boccaccio and used by Pilatus for his translation. At any rate Petrarch's manuscript was not sent. For Pilatus and this translation see the note to *Sen.* iii. 6.

90. Hor. *Ars Poet.* 141, 142. The modern editions make no mention of the tradition that this is part of a translation by Cicero.

113. Pilatus made a translation of a fragment of the *Iliad* for Petrarch when they first met in Padua in the winter of 1358–9. See the note to *Sen.* iii. 6.

Fam. xxiii. 8 [18 July 1361]

PAGE **128.** Petrarch left Milan at the beginning of July, just before the death of his son Giovanni, which happened at Milan on the 10th July 1361. But from this letter we see that he still considered himself in the service of the Visconti. Charles IV evidently thought it worth while to retain Petrarch's good opinion. Petrarch was certainly not unsusceptible to the flattery of the great, but he must have realized by now what Charles' policy was. The Emperor's visit to Germany in 1368 seems to have left little impression on him. On Petrarch's meeting with Charles on that occasion see L. Zanutto, *Carlo IV . . . e F. P. a Udine nel 1368*, Udine, 1904. The latest letter addressed to Charles was written in 1363 (*Fam.* xxiii. 15). In the spring of 1362, after a further invitation from the Emperor, Petrarch actually set out on his journey to Germany. He had already in the same year started on a journey to Avignon, but on both occasions he had had to turn back owing to the unsettled state of the country, and finally went to Venice in October. The Visconti were at war with Bologna, and with Cardinal d'Albornoz commanding the forces of the Church and her allies, Nicolas II d'Este, Cansignorio della Scala, Francesco da Carrara, and the Gonzaga. They were also at war in Piedmont against the Marquis of Montferrat and his ally the Marquis of Saluzzo.

Line 4. A combination of two Virgilian phrases. Cf. *Aen.* ii. 765 and v. 267.

47. Galeazzo II Visconti.

58–60. Ecclesiastes i. 8.

Fam. xxiii. 19 [28 October 1366]

Page 130. For the young man here referred to, whether Giovanni Malpaghini or another, see the note to *Sen.* xi. 9.

The letter appears to belong to 1366. Petrarch refers to the first visit of Boccaccio paid to him in Venice, which was in 1363, and says that the young man came to him a year afterwards. Further on he says he had been with him for two years. The letter is written from Pavia, where we know Petrarch was in November 1366. It is strange that Petrarch should include among the *Epist. Fam.* a letter written more than three years later than any other letter in that collection.

Line 4. For Donato degli Albanzani see *Sen.* xi. 2, l. 59, note.

8. Boccaccio is believed to have been in Ravenna about 1346, in the time of Ostasio da Polenta. In 1365 Guido da Polenta, his grandson, was lord of Ravenna. (Cf. Hauvette, *Boccace*, p. 181.)

18. Virg. *Ec.* iii. 86.

19–20. In the life of St. Ambrose by Paulinus, included in the editions of his works.

46–47. *grammaticorum princeps*: Priscian i. 2, 3.

88–9. Seneca, *Ep.* 84. 2, and Hor. *Odes*, iv. 2. 27.

106. Virg. *Aen.* vi. 607.

118. This information about Lucretius and Ennius comes from Macrobius vi. 2. Lucretius was not directly known to Petrarch. See de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. i, p. 159, and for P.'s imitation of Virgil see V. Zabughin, *Vergilio nel Rinascimento*, Bologna, 1921.

Fam. xxiv. 2 [13 May 1351]

Page 133. The name of this correspondent was Arrigo da Custoza, called Pulice; except that he wrote Latin poems nothing more is known about him. The letter was written in 1351 when Petrarch was on his way back from Padua to Vaucluse. He tells us in *Fam.* xxiv. 13, to Socrates, that all the letters addressed to Greek and Roman authors are placed together, and not in chronological sequence with the others. The letter to Pulice is presumably placed with them because of its connexion with the two addressed to Cicero, which follow it in Book xxiv.

Line 63. Quint. *Inst.* x. 2. 18. Petrarch had received a manuscript of Quintilian from Lapo da Castiglionchio in 1350.

69. The reference is to the 'ipse dixit' of the Pythagoreans as related in Cic. *Nat. Deor.* i. 5. See de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. ii, p. 147.

Fam. xxiv. 13 [1361]

Page 136. Gives Petrarch's account of the distribution of his letters. Why

he should have included in the *Epist. Fam.* a number of letters of later date than this epilogue is not known.

39. *alio . . . volumine*: the book of letters called *Variae*. On this book see Voigt, *Die Briefsammlungen P.'s*, *op. cit.*

41. *alio . . . volumine*: the *Epist. Sen.*

Sen. i. 1 [1361]

PAGE **137.** This prefatory letter was written in 1361, but was not sent, for in *Sen.* i. 3 (June 1362) Petrarch announced to Nelli that he was dedicating the collection of *Epist. Sen.* to him. ('Tu es enim meus ille Simonides quem prima huius operis compellat epistola, quae nondum tamen ad te venit, nec veniet quidem sola.') It is well known that Petrarch kept a copy of most of the letters he wrote, for letter writing was a literary work with him, and the example of Cicero inspired him to prepare collections of his letters. A dedication of such a collection to a friend was natural, though the dedicatory epistle need not have been sent.

The *Epist. Sen.* contain the letters written between 1361 and Petrarch's death, though, as has already been mentioned (*Fam.* xxiii. 19), several of the *Epist. Fam.* are of a later date than 1361.

On the 10th July 1361 Petrarch's son died at Milan, a few days after Petrarch had left Milan for Padua, and on the 8th August Petrarch heard of the death of Socrates at Avignon.

Francesco Nelli in 1361 accepted the invitation of Niccolò Acciaiuoli and became an official in his house.

Sen. i. 4 [1361 or 1362]

PAGE **138.** C. Segrè in *Studi Petrarcheschi*, pp. 199–224, has given reasons for supposing that the Cardinal who accused Petrarch of being a magician was Pierre Desprez, Bishop of Palestrina (born 1280, died September 1361). The Cardinal held Virgil to have been a magician (cf. D. Comparetti, *Virgilio nel Medio Evo*, Florence, 1896, vol. ii), an opinion which even Boccaccio shared. Petrarch, being a student of Virgil, was also credited with necromantic practices. When Stephen Aubert, who believed the charge against Petrarch, became Pope Innocent VI, Petrarch left Avignon in disgust.

Innocent died on the 12th September 1362, and this letter must have been written before that date and after September 1361, when Cardinal Desprez and Zanobi da Strada died.

Line 47. Cardinal Giovanni Colonna.

75–81. The office of Papal Secretary became vacant by the death of Zanobi da Strada in September 1361. Petrarch again refused the offer of that post. Of his two fellow-townsmen whom he recommends, the one who was ready to accept was Francesco Nelli, the other Boccaccio. (See G. Traversari, *Per l'autenticità dell'epistola del Boccaccio a F. Nelli*, in 'Giorn. stor.

d. lett. ital.', xlvi, 1905, p. 110 seq.) Another correspondent of Petrarch's, Francesco Bruni (see *Sen.* xi. 2), was appointed.

84. *unum nomen*: on Petrarch's affection for his own name, 'Francesco', see an interesting note in Mascetta Caracci's *Dedalo*, p. 356.

Sen. i. 5 [28 May 1362]

PAGE **141.** Pietro Petroni, a Carthusian monk of Siena, believed he had received a message for several eminent men in Europe. A fellow monk delivered the message to Boccaccio first in the spring of 1362, and seems to have made a deep, if not a lasting impression upon him. Petrarch apparently did not receive his message. See Benetti-Brunelli, *Le origini ital. d. scuola umanistica*, pp. 38–42, for Petrarch's views on profane studies. It is there shown that Petrarch held that there was no real contradiction between the ideals of such men as Cicero and Plato and the ideals of Christianity. Thus St. Augustine was not ashamed to admit that Cicero had been his guide in the search for truth. In the autumn of this year Boccaccio went off to Naples on a visit to Niccolò Acciaiuoli. (See Hauvette, *Boccace*, p. 371.)

Line 50. 2 Kings xx. 1.

59–61. Virg. *Aen.* x. 467–9.

140. See the following letter for a note on the fate of Petrarch's library.

Var. 43 [28 August 1362]

PAGE **145.** Benintendi da Ravagnani (*b.* about 1317) was Chancellor of the Republic of Venice, and was frequently engaged on diplomatic business on behalf of the Republic. He was a friend of the Doge Dandolo, and appears to have assisted him in the composition of his *Chronicon Venetum*. Petrarch probably met him for the first time when he was in Venice in 1353 as the agent of the Visconti. A number of Benintendi's letters and speeches have been preserved. He was a collector of Petrarch's letters, and it is to him, among other friends, that we owe the collection of *Epist. Var.*, as it appears in the old editions of Petrarch's works. Petrarch did not himself edit that collection. Benintendi died in 1365. (See G. Voigt, *Die Briefsammlungen P.'s*, pp. 49–66, and Bellemo in 'N. Archiv. Veneto', 1912, tom. xxiii, pt. 2, p. 237 seq., and tom. xxiv, pt. 1, p. 54 seq.)

In the summer of 1365 Petrarch wrote to the Republic of Venice offering to bequeath his library to the city on condition that a house was now found for him and his books. This letter and the reply accepting the offer are both extant. Petrarch's home was in Venice from October 1362 until 1367 or 1368. In the letter to Dandolo (*Fam.* xi. 8), and in later letters (*Sen.* iv. 3 and x. 2), Petrarch writes enthusiastically of Venice. He admired her commercial prosperity and nautical enterprise, and above all praised her as the home of justice and peace. (Cf. Benetti-Brunelli, *Le origini ital. della scuola umanistica*, pp. 165–8.)

When Petrarch died he was under the protection of Francesco da Carrara, of Padua, and owing to the jealousy between him and Venice, Petrarch's intentions with regard to his library were not carried out. The books were still in Padua in 1379, and were afterwards scattered. (See P. de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. i, ch. 2, p. 88 seq.)

Line 14. The Doge, Andrea Dandolo.

22. *successori . . . quarto*: Lorenzo Celso. Marin Faliero succeeded Dandolo, then came Giovanni Grandenigo, and then Celso.

Var. 4 [17 November 1362]

PAGE **146.** Moggio da Parma (*b.* 1325) was a schoolmaster at Verona, and associated with Rinaldo Cavalchini da Villafranca. At Verona he became friendly with Petrarch's son Giovanni. From 1355 he was attached to the family of Azzo da Correggio as secretary and tutor to Azzo's sons. He has left a few Latin poems and letters. (See M. Vatasso, *Del P. e di alcuni suoi amici*, pp. 67–105.) In 1354 Azzo (*Fam.* iv. 9), when governor of Verona, fell into disgrace with the Della Scala, because of his supposed share in a conspiracy against Cangrande II della Scala. He died in Milan in 1362. His wife was a Gonzaga, sister of Ugolino Gonzaga, whose death is mentioned at the end of the letter. The latter was assassinated by his two brothers.

Petrarch dedicated his book, *De remediis utriusque fortunae*, to Azzo, though it was not finished until some years after his death.

Line 23. Cf. *Sen.* v. 1, on this work and the delay in getting it copied.

25–8. Nothing is known about Benedictus, Johannolus of Como, or Danisolus.

28. Francesco da Brossano, the husband of Petrarch's daughter Francesca. (Cf. A. Serena, *La figlia del P.*, Rome, 1904.)

Sen. iii. 6 [1 March 1364]

PAGE **147.** For an account of Leontius Pilatus, the Calabrian, and the Latin translation of Homer, see O. Zenatti, *Dante e Firenze*, Florence, 1902, pp. 282–325, note. Petrarch first met Pilatus in the winter of 1358–9 at Padua. De Nolhac thinks that Pilatus then translated *Iliad* i–v for Petrarch, but Zenatti has shown that he can only have translated a fragment at that time. From 1360–2 Leontius was at Florence, living in Boccaccio's house; during that period he made his translation of Homer, and was also giving lectures in Greek. (See Boccaccio, *De geneal. deor. gent.*, bk. xv, ch. 7.) In 1363 he was back in Venice, and in the autumn of that year he returned to Constantinople. An account of his death will be found in *Sen.* vi. 1. With Petrarch's account of his character we may compare Boccaccio, *De geneal. deor. gent.*, bk. xv, ch. 6 'Aspectu horridus homo est, turpi facie, barba prolixa, et capillitio nigro, et meditatione occupatus assidua, moribus

incultus, nec satis urbanus homo, verum . . . litterarum Graecarum doctissimus'.

Fracassetti and de Nolhac seem to be in error in dating this letter 1365. See F. Wulff, *Préoccupations de P.*, where there is a chronological summary of Petrarch's life from 1359–69.

Line 31. *Marmaricus*: African. See Lucan iii. 293.

47. Sozomenos. Petrarch knew his History of the Church through Cassiodorus, *Historia Tripartita*, ch. xviii.

51–2. *partem illam Odysseae*: for this part of the translation see *Sen.* v. 1, note on line 119.

57. *mea impensa*: i. e. Petrarch wished to pay the expense of a copy of the translation for himself. It has been supposed that Petrarch undertook the expense of the whole affair. A full discussion of the credit due respectively to Boccaccio and to Petrarch for this first translation of Homer will be found in Zenatti, op. cit. Zenatti gives the entire credit to Boccaccio, who procured the manuscript which Leontius used, kept him in his house for more than two years, and himself assisted in the work of the translation. Cf. also Hauvette, *Boccace*, p. 367, and the passage in *Sen.* xvi. 1 (note, l. 133).

Sen. iv. 3 [12 August 1364]

PAGE **149**. Pietro da Muglio, of Bologna, was a schoolmaster, first at Padua, and afterwards at Bologna. *Var.* 11 and 27 and *Sen.* iv. 4 are also addressed to him.

This letter refers to the rejoicing at Venice at the victory over their colonists in Crete, who had been in rebellion for the last year. (See F. C. Hodgson, *Venice in the . . . Fourteenth Century*, p. 470 seq.) The general who won this victory was Luchino dal Verme, whose acquaintance Petrarch had made at Milan. Luchino had entered the service of the Visconti partly through Petrarch's mediation. (See Dal Verme, *F. P. e Luchino dal Verme*, Rome, 1892.)

Sen. iv. 1, a treatise on the qualities of a good captain, *Sen.* iv. 2 and viii. 4, are also addressed to him. Cf. also *Sen.* viii. 5.

Line 10. For Petrarch's admiration for Venice cf. *Var.* 43 and *Sen.* x. 2.

34. Bartolomeo Papazurri, Bishop of Chieti, afterwards Archbishop of Patras. *Fam.* xii. 11 was written to him on the occasion of his becoming Bishop of Chieti.

36. Petrarch's house in Venice was on the Riva degli Schiavoni, facing the lagoon.

56. Lorenzo Celso was Doge from 1361–5.

104–5. Who these Englishmen were is not known. The treaty of Brétigny between England and France was signed in 1360.

Sen. iv. 4 [3 May 1364 ?]

Page **152.** This letter is typical of Petrarch's relations with his servants. There are frequent complaints of them in the letters.

Sen. v. 1 [14 December 1365]

Page **154.** In 1365 Boccaccio was sent by the city of Florence on a diplomatic mission to the Pope, Urban V, at Avignon. (Cf. Hauvette, *Boccace*, pp. 435–8.) It is to this journey that Petrarch here refers, when he reproaches him for not paying him a visit at Pavia.

In 1359 Galeazzo II Visconti had reacquired Pavia after the overthrow of the patriot Bussolari. (Cf. P. Orsi, *Signorie e Principati*, p. 118. Petrarch had written a letter to Bussolari (*Fam.* xix. 19) at the request of Bernabò Visconti. See F. Novati, *P. e i Visconti*, in 'P. e la Lombardia', pp. 36–9, 59–61.) There had been a school at Pavia in Lombard days, and in 1361, at Petrarch's suggestion, Galeazzo founded the University. In 1365 he established his Court there partly owing to his suspicions of his brother Bernabò, and from 1363 Petrarch usually paid him a prolonged visit in the autumn. (See V. Rossi, *F. P. a Pavia*, Pavia, 1904.)

Line 3. i. e. worse than the town commonly called Babylon.

33. Psalm xlv. 5 (xlvi. 4, Auth. Vers.).

43–4. A statue of Marcus Aurelius.

45. Boccaccio had many friends in Ravenna and was frequently there. Some of his letters to Petrarch were written there.

56. Virg. *Geo.* iv. 3.

64. Guido Sette, Archbishop of Genoa. See *Fam.* xvii. 5.

72. *amici communis*: Donato degli Albanzani, called by Petrarch Apenninigena; he is mentioned by name later in the letter. See *Sen.* xi. 2, note, l. 59.

78. Philippe de Cabassoles was now Patriarch of Jerusalem. The *De Vita Solitaria* was begun at Vaucluse in 1346.

107. *Sen.* v. 2, written in 1364. The other letter which he says he is also sending, *Sen.* v. 3, is an attack on the medical profession, and the book to which he refers the *Invectivae contra medicum quemdam*. (Cf. the note to *Fam.* v. 19.)

119. Refers to that portion of the translation which he had requested Boccaccio to send in *Sen.* iii. 6. This extract was not received until July or August 1366, after Petrarch had sent off the *De Vita Solitaria* to Philippe de Cabassoles in June 1366. From *Sen.* v. 4, to Donato, we know that the present letter was not sent off until September 1366. So that this passage about Homer must be an addition made in July or August 1366. (Cf. V. Rossi, *Il codice latino* 8568, pp. 209–11.)

Sen. vi. 1 [24 January 1367]

Page **158.** For Leontius see the note to *Sen.* iii. 6. In that letter we have seen that he set off for Constantinople in the autumn of 1363. His death must have taken place in 1365 or 1366, and the present letter have been written in January 1367. In another letter to Boccaccio, *Sen.* iv. 2, Petrarch acknowledges the arrival of the translation. The manuscript of Petrarch's copy of the translation is still in existence at Paris. (See P. de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. ii, p. 165 seq.)

Line 1. The three letters are *Sen.* v. 1, 2, 3.

2. For Pavia (Ticinum) see *Sen.* v. 1.

6. For Donatus see *Sen.* xi. 2, note, l. 59.

10–11. This possibly refers to the complaint about Donatus at the end of *Sen.* v. 1, in connexion with the extract from Homer.

52–3. Capaneus, Tullus Hostilius, the Roman king (Livy i. 31), and Carus, the Emperor (*Hist. August.*), were all struck dead by lightning.

59. De Nolhac, op. cit., tom. ii, p. 165, suggests that if Leontius brought these manuscripts they may be the Greek works to which Boccaccio refers, 'alios quosdam Graecos in Etruriam revocavi' (*De geneal. deor. gent.* xv. 7).

Sen. vii. 1 [29 June 1366]

Page **160.** Only a small portion of this enormous letter to Urban V is here given. It is one of the finest of Petrarch's letters, and the one in which his view of the Roman Church and his love for Italy are most eloquently expressed. He regarded the return of the Pope to Rome as vital to its constitution, and on several occasions had written to Urban's predecessors on the subject (see *infra*, note, l. 18). The Pope styled himself 'Pontifex *Romanae* Ecclesiae', and must therefore in accordance with classical and ecclesiastical tradition be at Rome. Just as in his letters to the Emperor and in those about the relations of the Republics of Venice and Genoa he overlooked practical considerations, so here too he approaches the subject from an idealistic standpoint. He barely touches on the real difficulties which the Pope had to face, and rather suggests that the main obstacle was the private interests of the Cardinals established at Avignon.

Whatever effect this letter may have had upon Urban, he did actually set out for Italy in the following year, reaching Rome on the 16th October 1367. While there he repeatedly urged Petrarch to join him in Rome (see *Sen.* xi. 17). After three difficult years in Italy he was persuaded by the French Cardinals to return to Avignon in September 1370. See P. Orsi, *Signorie e principati*, pp. 135–41. For Petrarch's view of the Papacy cf. Benetti-Brunelli, *Le origini ital. della scuola umanistica*, pp. 140–2, 156–65.

Line 5. Philippe de Cabassolles, formerly Bishop of Cavaillon (*Fam.* v. 3 note, l. 67).

18. *praedecessoribus tuis duobus* : in his metrical epistles to Benedict XII (i. 2) and Clement VI (ii. 3). With the Pope's immediate predecessor, Innocent VI, he had not been on such intimate terms. Innocent had for long believed Petrarch to be a magician (see *Sen.* i. 4).

19. *Romano Imperatori* : Charles IV (see *Fam.* xxi. 1).

48. *Bononiense Studium* : the Pope had made arrangements for the protection and support of students at the University.

71. *altero lumine* : cf. Dante, *Monarchia*, iii. 4 and 16, and *Purg.* xvi. 106, 107 'Soleva Roma, che il buon mondo feo, Due soli aver'. This comparison, common in the Middle Ages, appears to originate with Gregory VII. See R. W. and J. A. Carlyle, *A History of Med. Political Theory*, Edinburgh, 1903, &c., vol. iii, pp. 94, 95.

118–20. Lamentations i. 1. Cf. Dante, *Purg.* vi. 112, 113 'Vieni a veder la tua Roma che piagne, Vedova e sola, e dì e notte chiama'. Petrarch must have had this passage in mind as he copied out from Lamentations the last words 'princeps provinciarum facta est sub tributa', which are the source of *Purg.* vi. 78 'Non donna di provincie, ma bordello'. Cf. also *Vita Nuov.* xxviii. 1 ; xxi. 1 ; *Epistole* xi. 1 (*Opere*, Florence, 1919), which refer to the same text of Lamentations.

134. *Vulsinii lacus anguillae* : cf. Dante, *Purg.* xxiv. 23, 24 'Dal Torso fu, e purga per digiuno L'anguille di Bolsena e la vernaccia', of another Pope, Martin IV. Again this seems like a recollection.

141. Cf. what was said of Cardinal Giovanni Colonna's Italian sympathies in the note to *Fam.* iv. 4.

158. Cardinal Guy de Montfort, Bishop of Porto. See *Fam.* xvi. 1 and *Sen.* xiii. 12.

193. *praedonum molestias* : among the reasons which induced Urban to leave Avignon were the indignities which the Papal Court had suffered at the hands of the 'compagnie di ventura' (see *Fam.* xix. 9, note to l. 24), notably from the company of Bertrand Du Guesclin, when on his way to the war in Castile in 1365. Du Guesclin had held the Court up to ransom. Petrarch has referred to this incident in the passage omitted above.

226. *Esse, ubi desunt maria, Alpes* : cf. *Rime* cxxviii. 33–5 :

> Ben provvide natura al nostro stato
> Quando dell' Alpi schermo
> Pose fra noi e la tedesca rabbia.

251. Virg. *Geo.* ii. 109.

Sen. viii. 5 [9 June 1367]

Page 169. See the note to *Sen.* iv. 3 for some account of Luchino dal

Verme. The Count Amedeus VI, of Savoy, and the Visconti organized an expedition against the Turks on behalf of the Eastern Emperor, John V. Venice gave some help and sent out Luchino dal Verme (cf. P. Orsi, *Signorie e principati*, p. 128); while away on that expedition in the East Luchino died. In *Sen.* viii. 4, dated December 1366, Petrarch writes to warn him against this undertaking.

The author of *F. P. e Luchino dal Verme* gives 1372 as the year of his death; but there can be little doubt that the date of the present letter is 1367, and that it was in that year that Luchino died. Moreover, Amedeus was back in Venice on the 31st July 1367. Dal Verme's son, Giacomo, to whom the letter is addressed, also had a distinguished military career. He took part in the games described in *Sen.* iv. 3.

Line 13. *Athesi*: the Adige. Verona, the native town of the Dal Verme family, is on the Adige.

19. Ovid, *Fasti*, i. 481.

Sen. viii. 8 [20 July 1367]

PAGE **170.** In *Sen.* viii. 1, written on his birthday, the 20th of July 1366, Petrarch writes to Boccaccio about the superstition of the sixty-third year; he gives an account of the history of the superstition and a list of authorities, including Aulus Gellius, Censorinus, and the astrologer Maternus. The present letter was written just a year later at the opening of his sixty-fourth year.

Line 1. The sun enters the constellation Leo about the 22nd July.

29–30. For this exploit of Peter of Lusignan, King of Cyprus, see Hodgson, *Venice in the . . . Fourteenth Century*, ch. xvii. But the events referred to occurred in October 1365, that is before Petrarch's sixty-third year.

43–4. Among the Burgundians and Poitevins, at Carpentras and Avignon. For Urban V's return to Rome see *Sen.* vii. 1.

58. Aulus Gellius, *Noct. Attic.* xv. 7.

Sen. x. 2 [1367]

PAGE **172.** The subject of this letter is the decay of Italy and the world in general, but the extracts given are chosen rather for their bearing on Petrarch's life and the history of his time. Fracassetti dates the letter 1368. The references are not all clear, but some at any rate seem to point to 1367; e. g. he says he was in Bologna three years ago, referring to a visit in 1364 (see note to lines 70–3). Guido Sette, to whom the letter is addressed, died in June 1368.

Line 1. Hor. *Ars Poet.* 173.

12. *exilio meo*: on this period of Petrarch's life see F. Lo Parco, *Il P. nel Casentino*, in 'Rivista d'Italia', April 1906, and Mascetta Caracci, *Dedalo*, pp. 271–84.

23–4. Clement V established the Papal Court at Avignon in 1309.

30. Carpentras, where Petrarch's schoolmaster was Convenevole da Prato (see *Fam.* v. 1, note, l. 24, and *Sen.* xvi. 1, l. 220).

35. Montpellier, where they studied law from 1319–23. This town was sold to France in 1349 by the King of Majorca, a scion of the house of Aragon. Cf. M. Villani, i. 28.

70–3. The Pepoli are the tyrants referred to. In 1350 they ceded the city to the Visconti, and for many years the latter and the Papacy contended for its possession. (See Orsi, *Signorie e principati*, p. 96.) For Petrarch's life at Bologna cf. C. Segrè, *La patria poetica di F. P.*, in 'Nuova Antologia', 16 July 1904, pp. 177–94; and G. Livi, *Piero di Dante e il P. allo studio di Bologna*, in 'Rivista delle Biblioteche', xviii. 1, 1907.

Petrarch's last visit to Bologna was in 1364, on the occasion of the conclusion of peace between the Pope and Bernabò Visconti.

83–4. The traditional date of the return to Avignon is the 26th April 1326. But cf. note to *Fam.* i. 4.

105. His mother's name was probably Eletta. Cf. G. O. Corazzini, *La madre del P.*, in 'Archiv. stor. ital.', ser. 5, tom. ix, p. 297 seq.

141. *dominico natali die*: the robbery took place at Christmas, probably in 1353. Cf. *Var.* 25, note.

154. Brabant and Hainault. For this journey in 1333 see *Fam.* i. 4.

155. *nuper*: Petrarch went to Paris in 1360 to congratulate King John on behalf of the Visconti on his release from imprisonment in England at the Peace of Brétigny. In a letter to the Emperor Charles (*Fam.* xxiii. 2) he gives an account of his reception, and says the King tried to induce him to remain at his Court.

159. The letter to Peter of Poitiers is *Fam.* xxii. 14.

183. *praeceptore meo.* Cf. F. Lo Parco, *Pietro de Cerniti, maestro di diritto del P.*, in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', lii, 1908, pp. 56–69, for an account of one of Petrarch's masters.

207. For a note on the companies of mercenaries see *Fam.* xix. 9, note to l. 24.

212. Virg. *Geo.* i. 475.

This earthquake was in January 1348. Cf. G. Villani, xii. 123. The second earthquake mentioned below was on the 10th September 1349. Cf. M. Villani, i. 45. Petrarch describes it in a letter to Socrates, *Fam.* ix. 7.

226. Petrarch was in Basle in 1356, and afterwards went on to Prague on a mission to the Emperor from the Visconti. Cf. *Fam.* xix. 13.

235. In the letter to Boccaccio, *Sen.* viii. 8 (July 1367).

Sen. xi. 2 [21 July 1368]

PAGE **179.** Francesco Bruni, a Florentine, was appointed Papal Secretary by Urban V (*Sen.* i. 4, note, l. 75). Petrarch had been corresponding with him since 1361, though he had never met him. An account of Bruni will be found in Coluccio Salutati, *Epistolario*, ed. F. Novati, i. pp. 42, 43.

Petrarch had been summoned to Pavia by Galeazzo Visconti to assist in the negotiations for peace between his family and the Church. He was present at the marriage of Violante, daughter of Galeazzo, to Lionel, Duke of Clarence, son of Edward III, on the 5th June, at Milan. The Visconti were at war with a league of most of the other princes of North Italy, backed up by the Pope and the King of Hungary. The employment of the Great Company and other bands of foreign mercenaries made the whole country unsafe for travellers. The description of this journey is completed in a recently discovered letter, 'Ioannolo de Mandello', edited by F. Novati in *P. e la Lombardia*, p. 51.

Line 49. Francesco da Carrara.

59. Donato degli Albanzani. The Pope's letter, which his friend brought, contained an invitation to Petrarch to come to Rome. The second letter of Petrarch's, which the Pope had not then received, is *Sen.* ix. 1, written to congratulate the Pope on his return to Rome. On Albanzani see Salutati, *Epistolario*, ii, pp. 68, 302, 303, and F. Novati, *D. degli Albanzani alla corte estense*, in 'Archiv. stor. ital.', 1890, ser. 5, tom. vi, pp. 365–85. He was born at Pratovecchio about 1330, and was for many years a schoolmaster in Venice, and afterwards at Ravenna.

68. Coluccio Salutati, the humanist. He had recently been appointed Papal Secretary in conjunction with Bruni. See the edition of his letters edited by F. Novati, op. cit., and F. Novati, *La giovinezza di Coluccio S.*, Turin, 1888.

Sen. xi. 9 [1368]

PAGE **181.** Ugo di San Severino was one of Petrarch's Neapolitan friends. He was attached to the Court of Queen Joan and captain of her forces. *Fam.* xxiii. 17 is also addressed to him.

The young man on whose behalf Petrarch is writing was probably the distinguished scholar Giovanni Malpaghini of Ravenna. Petrarch never mentions his name, but implies that he was of Ravenna. There are two main difficulties against this identification. Malpaghini was possibly not born till about 1359 (according to *Fam.* xxiii. 19, Petrarch's young man was born about 1346), and according to Coluccio Salutati he was with Petrarch for fifteen years. (See Salutati, *Epistolario*, iii, p. 537, where Novati concludes that the present young scholar was not Malpaghini.) But if there was another distinguished scholar with Petrarch for fifteen years, it is very strange that there is no reference to him in the letters. For a further

account of the work he did for Petrarch cf. *Fam.* xxiii. 19. (See Th. Klette, *Johannes de Conversano und Johannes Malpaghini*, in 'Beiträge zur Gesch. u. Litt. der ital. Gelehrtenrenaissance', Greifswald, 1888, i, pp. 1–46.)

There are two letters to Donato degli Albanzani on the occasion of his first leaving Petrarch (*Sen.* v. 5 and 6), and another letter of recommendation to Francesco Bruni written at the same time as the present letter (*Sen.* xi. 8).

Line 10. Cic. *Acad.* iv. 2. Also referred to in *Fam.* xviii. 2 and xxi. 11.

33. For Barlaam see *Fam.* xviii. 2; for Leontius Pilatus *Sen.* iii. 6.

Sen. xi. 17 [8 May 1370]

PAGE **183.** After his arrival at Rome in 1367 Urban V repeatedly tried to persuade Petrarch, through his friend Philippe de Cabassoles and by his own letters, to join him in Rome. After many excuses (*Sen.* xi. 1 and 12), Petrarch had promised to attempt the journey in the spring of 1370 (*Sen.* xi. 16). In the present letter he relates how he was overtaken by illness and had to return to Padua.

Line 38. Niccolò II d'Este was lord of Ferrara at this time. He and his brother Ugo did all they could for Petrarch, as he tells us in a letter written to Niccolò in this same year on the occasion of the death of Ugo (*Sen.* xiii. 1).

52. On many occasions during his life the report of Petrarch's death was spread abroad, as he relates in several letters. The first occasion was during (according to *Sen.* iii. 7) his journey to Naples in 1343, and Antonio de' Beccari wrote a canzone on his death, to which Petrarch replied with the sonnet, *Rime* cxx (perhaps the date should be 1341, as Petrarch was ill in that year (*Fam.* iv. 2), and no illness of his is recorded in 1343). The particular instance to which the present passage refers was in 1365, when the Pope, who intended to give Petrarch a canonry at Carpentras, was prevented by news of his death. For an account of Petrarch's health see the chapter in Mascetta Caracci, *Dedalo*, p. 463 seq., where the question of Petrarch's being an epileptic is discussed, and cf. Lo Parco, *La leggenda della morte del P.*, in 'Rivista bibliogr. d. lett. ital.', xvi, p. 71 seq.

59. *amicis . . . concesseram*: in 1352 Petrarch resigned a canonry at Modena in favour of Luca Cristiano.

Sen. xiii. 7 [6 January 1372]

PAGE **186.** For Matteo Longo see *Fam.* xii. 17.

War broke out in December 1371 between Venice and Da Carrara, Petrarch's patron. (See Hodgson, *Venice in the . . . Fourteenth Century*, p. 497 seq.) Owing to the war Petrarch had to leave his villa at Arquà (see *Sen.* xiii. 8) in the Euganean hills and live in Padua. At its conclusion in September 1373, he accompanied Francesco Novello, Da Carrara's son, to Venice to accept the Venetian terms of peace. (See V. Lazzarini, *La seconda ambasceria di F. P. a Venezia*, in 'Miscellanea Mazzoni', Florence, 1907, vol. i, pp. 1–73.)

Sen. xiii. 8 [8 June 1371]

Page 188. Pandolfo Malatesta, of Pesaro, was yet another Italian prince who delighted to honour Petrarch. Years before he had sent an artist to paint his portrait. Possibly it was at that time, about 1348, that Petrarch wrote the sonnet to Pandolfo, *Rime* civ. Again when he was a captain in the service of the Visconti, he visited Petrarch at Milan, and had another portrait painted.

In 1362 he married a second wife, Paola Orsini. On that occasion Petrarch wrote *Fam.* xxii. 1, a treatise on marriage. He and his brother Ungaro succeeded to their father's possessions of Rimini and Pesaro in 1364. In an article in the 'Zeitschrift für romanische Philologie', vol. xxxi (1907), Mascetta Caràcci gives an account of the relations of Petrarch and Pandolfo Malatesta; he puts the sonnet to Pandolfo as early as 1341. See also F. Novati in *P. e la Lombardia*, pp. 45–7.

This letter was written from Arquà in the Euganean hills. The earliest reference to Arquà is in *Var.* 46, dated 1360. See A. Zardo, *Il P. e i Carraresi*, pp. 96–8. Petrarch had spent part of the summer of 1369 there, and in June 1370 he acquired a house there. Except when he was driven back to Padua by the state of war between Venice and Padua, his last years were spent in this villa, and there he died of fever on the 18th July 1374. See A. Zardo, *Di un errore tradizionale intorno alla morte di F. P.* in 'Archiv. stor. ital.', 1909, p. 327, seq.

Line 26. Virg. *Aen.* vi. 522.

46. *unius anni*: the first attack was in April 1370 at Ferrara, when he had started on his visit to Urban V at Rome. Cf. *Sen.* xi. 17.

51. Cic. *Tusc.* i. 41.

Sen. xiii. 10 [4 January 1373]

Page 190. For Pandolfo Malatesta see the previous letter. The 'loca salubria' to which he invites Petrarch is Pesaro. Petrarch says in the letter that he had been there in his youth, but we know nothing of the visit

In his later life Petrarch affected to be ashamed of his poems in Italian. (As to the word *nugellae*, he applies that word to all his works, Latin and Italian. Cf. Mascetta Caracci, *Dedalo*, pp. 80–2.) But although he seemed to despise everything which was not 'classical', he was too much of an artist not to realize the merits of the *Canzoniere*, and never ceased to revise his poems and to arrange them in a suitable order. In the Vatican Library there is an autograph manuscript of the *Canzoniere* showing its last revision. (Cf. V. Cian, *Nugellae vulgares*, Perugia, 1904.) Considering the subject-matter of the *Canzoniere*, Petrarch's pose may in part be due to the conventional mediaeval attitude towards women. Cf. Comparetti, *Virgilio nel M. E.* ii. 112.

Pandolfo's brother, Ungaro, died at Rimini in July 1372. His second wife, Paola Orsini, had died in February 1371, and he himself lived only a few months after the date of this letter.

There is another version of this letter (*Var.* 9), which is probably the unrevised version as actually sent. Cf. the note to *Var.* 43, p. 246. In *Var.* 9 in speaking of Ungaro he calls him 'domini mei'. The 'dominus' has dropped out in this revised version. Also the words 'coluit' and 'obsequiis' do not occur in *Var.* 9. We may infer that Petrarch's familiarity with princes was not quite so close as appears from the edited letters.

Line 33. *vulgares iuveniles*: perhaps one of these adjectives is a gloss which has crept into the text.

43. In the introductory letter to Theodosius.

44. *scriptorum raritas*: for Petrarch's troubles with copyists cf. *Sen.* v. 1, l. 91, seq.

Sen. xiii. 12 [1372]

PAGE **192.** The scholars of the Renaissance are notorious for their powers of invective; in this respect also Petrarch was their forerunner. This is characteristic of his controversial writings rather than of his letters. The Cardinal who irritated Petrarch to the outburst in this letter is thought to have been Guy de Montfort, Bishop of Porto, formerly his friend (see *Fam.* xvi. 1). Possibly Petrarch's part in persuading Urban V to return to Rome had caused the loss of the Cardinal's favour. It is worthy of note that Jean de Hesdin, against whom Petrarch wrote (about 1367) his *Apologia contra cuiusdam anonymi Galli calumnias*, was attached to the Cardinal's household. See P. de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. ii, exc. 9. The Pope of whom the incident of this letter is related was Gregory XI, who succeeded Urban V at the end of 1370. Petrarch seems to have had hopes of obtaining some benefice from him. The next letter to Bruni shows how disappointed he was that nothing had come of these hopes. There is practically no evidence as to the values of the benefices he was already holding.

Line 3. *locus alter dabitur*. One of the many passages which make it clear that Petrarch was in the habit of writing letters of business, possibly in Italian, together with 'full dress' epistles (cf. *Fam.* xvi. 2).

Sen. xv. 7 [7 January 1374 ?]

PAGE **194.** Luigi Marsili was a Florentine and an Augustinian friar. He had studied at the University of Paris. He was a classical scholar and an outspoken critic of the Church. His philosophical opinions were much influenced by Petrarch. After Petrarch's death he wrote a commentary on some of his Italian poems. Petrarch here presents him with a manuscript

of St. Augustine's *Confessions*, which he had received when in Paris in 1333 from Dionigi da Borgo San Sepolcro, also an Augustinian. This manuscript is referred to on the occasion of the ascent of Mount Ventoux (*Fam.* iv. 1). In *Sen.* xv. 6 Petrarch urges him to write against the Averrhoists. For an account of Luigi see Salutati, *Epistolario*, vol. i, pp. 243, 244, and G. Gentile, *La Filosofia*, in ' Storia dei generi lett.', pp. 197–200.

Line 16. This happened when he sailed from Nice in 1343 on his journey to Naples. Cf. *Fam.* v. 3.

Sen. xvi. 1 [27 April or 28 March 1374]

PAGE **194.** This is the only letter to Luca da Penna (in the Abruzzi), who was not personally known to Petrarch. He was a lecturer in law at the University of Naples in the time of King Robert. He had written to Petrarch on behalf of the Pope, Gregory XI, asking for information about manuscripts of Cicero. This letter gives a good account of Petrarch's enthusiasm for Cicero, and contains several details about his life not otherwise known.

Line 13. In *Fam.* xxiii. 14, to John, Bishop of Olmütz, also Petrarch discusses the use of the singular *tu* in addressing one person. It was generally believed in the Middle Ages that the Romans had introduced the plural first in addressing Julius Caesar. Cf. Dante, *Par.* xvi. 10 ' Dal " voi " che prima Roma sofferle '. This fact probably made Petrarch all the more eager to make the correction. But Petrarch was not consistent and sometimes uses the plural. (See *Var.* 10 and 18, and cf. Voigt, *Die Briefsammlungen P.'s*, p. 44.)

33. We know that Petrarch had a manuscript of Cicero's Letters to Atticus, which he discovered at Verona in 1345. He may have sent the Pope a copy of this manuscript, or knew that a copy had been sent. (Cf. O. Zenatti, *Dante e Firenze*, p. 299 note.)

46–7. St. Prosperus, a pupil of St. Augustine. His ' Chronicon ' was widely used in schools in the Middle Ages. The Aesop referred to is the paraphrase known as ' Romulus '.

69. *septennium*: at the Universities of Montpellier and Bologna, 1319–26.

80. Now known as the *De Inventione*. But others of Cicero's works on rhetoric may be included in this description.

87. *secundum*: Fracassetti thinks this is a mistake for *sextum*, as Petrarch was in his twenty-sixth year (in 1330) when he was introduced by Giacomo to his family. But Petrarch may be thinking of his first introduction to Giacomo soon after his return from Bologna in his twenty-second year.

109. *in Vasconiam*: the journey to Lombez in 1330. (See *Fam.* i. 4.)

115. *quadragesimus annus*: this expression fixes the date of the present letter as 1374. That date is supported by a reference to the death of Giacomo,

here omitted, which occurred in September 1341; Petrarch says it is now the thirty-third year since that event.

120. Sallust, *Bell. Iug.*, ch. 19. Quoted also in *Fam.* ii. 13.

133. i. e. the manuscript of Homer, which he received from Sigerus in 1354. (See *Fam.* xviii. 2.) Petrarch does not seem to be quite accurate here; at least, there is no reason to suppose he asked Sigerus to send the manuscript of Cicero rather than Greek manuscripts.

mea ope et impensa: see *Sen.* iii. 6, note to l. 57. Again Petrarch does not seem to be quite truthful. All Petrarch did was to have a copy made at his own expense. He is evidently trying to impress his correspondent.

135. Virg. *Geo.* i. 145.

136. Petrarch bought a manuscript of St. Augustine's *De Civitate Dei* as early as 1325, according to a marginal note on that manuscript. (See P. de Nolhac, *P. à Bologne au temps d'Azzo Visconti*, in 'P. e la Lombardia', pp. 87–93. F. Lo Parco in the 'Giorn. stor. d. lett. ital.', 1906, pp. 35–42, thinks the date should be 1335. Petrarch first quotes the *De Civitate* in *Fam.* ii. 9, dated December 1336.)

139–40. *Nondum sane sanctorum*: in later life Petrarch studied the Fathers much more, especially while at Milan. (Cf. *Fam.* xxii. 10 and de Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. ii, p. 190.)

144–7. Quint. *Inst.* x. 1. 112; and 125 for the account of Seneca. On Petrarch's manuscript of Quintilian see *Fam.* xviii. 12, note.

153. This visit to Liège must have been in 1333, though Petrarch here says it was in his twenty-fifth year. It is generally agreed that he made only one journey to Belgium, and that in 1333. Cf. the note to *Fam.* iii. 1. On that occasion he found a copy of Cicero's *Pro Archia*, to which he here refers. He sent a copy of this to Lapo da Castiglionchio (*Var.* 45).

163. Aug. *Confessions*, iii. 4 and viii. 7.

173–4. Aug. *De Trinitate*, xiv. 9. The *De Laude Phil.* is now known as *Hortensius.* Both this treatise and the *De Consolatione* are still amongst the lost works.

182. *Neapoli*: i. e. the visit of 1343.

193. The letter referred to is one of the earliest, *Fam.* i. 2, to Raimondo Soranzo.

202–5. This statement that Petrarch knew the lost work *De Gloria* has been generally accepted, but P. de Nolhac (*P. et l'humanisme*, Paris, 1907, tom. i, p. 260 seq.) throws considerable doubt on it. He suggests that Petrarch had an unnamed work on the subject of Glory, and in later years, finding that Cicero had written a book called *De Gloria*, persuaded himself that he had once possessed it. Cf. the story Petrarch has himself related of a part of the *Academics*. The whole of the chapter on Cicero in de Nolhac bears on this letter.

As to Varro, de Nolhac is of the opinion that Petrarch knew only that portion of his works known to us.

212. *In his omnibus*: i. e. in all the works of Cicero he had. The *De Gloria* did not belong to his father, but came from Raimondo Soranzo.

221. *magister*: Convenevole da Prato, schoolmaster at Carpentras, where Petrarch was at school till 1319. See *Fam.* v. 1, note, l. 24.

224. Horace, *Ars Poet.* 304, 305.

230. Niccolò da Prato, Bishop of Ostia. He was sent by the Pope to negotiate between the Blacks and the Whites at Florence in 1304 (Villani, viii. 69). One of Dante's letters is addressed to him. He died in 1321.

241. [*sublevaveram*]: was suggested by Nolhac, *P. et l'humanisme*, 1907, tom. i, p. 261.

275. *Maias*: the Colbert MS. at Paris reads *Aprilis*.

On Petrarch's library, in addition to P. de Nolhac quoted above, see R. Sabbadini, *Il primo nucleo della bibl. del P.*, in 'Rendiconti' of the R. Istituto Lombardo, vol. xxxix, 1906, fasc. 6, pp. 369–88.

Sen. xvi. 7 [28 April 1373]

PAGE **202.** Nothing is known of this grammarian of Piacenza, except that his name was probably Donnino, and not Janino. He can hardly be the same man as Donnino of Parma, a friend of Boccaccio. (See Hauvette, *Boccace*, pp. 417–20.) There is one other letter to him on a similar theme, *Sen.* xvi. 6, in which Petrarch gives an account of the encouragement he had himself received in his studies as a youth from one Giovanni da Firenze.

The story here related of the old man of Perugia refers to Petrarch's visit to Naples and Rome for his coronation in 1341. One of the early lives of Petrarch (by Lelio de' Leli) says this old man was Stramazzo da Perugia, who wrote a sonnet to Petrarch. But Petrarch's reply, *Rime* xxiv, was written some years before 1341, so that this identification seems impossible.

Line 13. Peter of Poitiers is Pierre le Bercheur, the first French translator of Livy. There are two letters to him, *Fam.* xxii. 13, 14, relating to King John of France, and drawing a contrast between military science in ancient Rome and in modern times.

72. *urbis illius dominus*: Azzo da Correggio. Cf. *Fam.* iv. 9.

Sen. xvii. 3 [1373]

PAGE **205.** After a friendship of more than twenty years with Boccaccio, we find that Petrarch (if he is truthful here) has only just read parts of the *Decameron*. We can only compare his slighting references to his own vernacular poems and his somewhat patronizing attitude towards Dante.

This letter forms a preface to Petrarch's translation of the story of Griselda. From *Sen.* xvii. 1 it appears that the translation and presumably the preface were written before the 28th April 1373, the date of *Sen.* xvii. 2. (Cf. Zardo, *Il P. e i Carraresi*, p. 206 seq., for the dates of the last letters to Boccaccio.)

It is well known that Chaucer attributes the story of Griselda to Petrarch. He possibly met Petrarch at Padua in 1373, and heard this story directly from him. In the prologue to the *Clerk's Tale* the Clerk says:

I wol yow telle a tale which that I
Lerned at Padowe of a worthy clerk . . .
Franceys Petrark.

The autobiographical value of this has been doubted, because it was believed that Petrarch was at Arquà at the time of Chaucer's visit to Italy. But from the letters it is clear that Petrarch was in Padua from November 1372 to September 1373. Cf. the chapter on Chaucer and Petrarch in C. Segrè, *Studi petrarcheschi*, pp. 257–79.

Lines 49–50. Hor. *Ars Poet.* 133–4.

61. Sallust, *Bell. Iug.*, ch. 17.

LIST OF WORKS REFERRED TO IN THE PREFACE AND NOTES

Affò, J. *Storia . . . di Parma*, 1795; p. 214.

Annoni, A. *Il P. in villa*, in 'P. e la Lombardia', Milan, 1904; p. 240.

Avena, A. *Il Bucolicum Carmen*, &c., Padua, 1906; p. 222.

Baldelli, G. B. *Del P. e delle sue opere*, Florence, 1797; p. 220.

Bartoli, A. *Storia della letteratura italiana*, 1884; p. 231.

Bellemo, V. *La vita . . . di Benintendi de' Ravagnani*, in 'Nuov. Arch. Veneto', 1912, tom. xxiii, pt. 2.; p. 246.

Benetti-Brunelli, V. *Le origini italiane della scuola umanistica*, Milan, 1919; pp. 218, 222, 224, 225, 226, 227, 228 (*bis*), 232, 234, 246 (*bis*), 250.

Berlan, F. *Parma liberata dal giogo di Mastino della Scala*, Bologna, 1870 (Dispensa cix of the 'Scelta di curiosità letterarie'); p. 214.

Berlière, U. *Un Ami de P., Louis Sanctus de Beeringen*, Rome, 1905; p. 223.

Bertalot, L. *Il codice B. del 'De Vulgari Eloquentia'*, in 'La Bibliofilia', Dec., 1922; p. 211.

Biadego, G. *Rinaldo Cavalchini*, in 'Atti' of the 'Istituto Veneto', lviii; p. 229.

Blasiis, G. de. *Racconti di storia napoletana*, Naples, 1908; pp. 215, 217.

Boccaccio. *De genealogiis deorum gentilium*; pp. 247, 250.

—— *Decameron*; pp. 223, 260.

Borghesi, G. *Il P. e Tommaso da Messina*, in 'Archivio storico Messinese', vol. vi, 1905; p. 210.

Brizzolara, G. *Le sine titulo del P.*, in 'Studi storici', vol. iv, 1895; p. 220.

—— *Il P. e Cola di Rienzo*, in 'Studi storici', vols. viii, xii, and xiv, 1899, 1903, 1905; p. 230.

Caggese, R. *Roberto d' Angiò e i suoi tempi*, vol. i, Florence, 1922, &c.; p. 215.

Carducci, G. *Opere*, Bologna, 1893, vol. viii; p. 242.

Carlyle, R. W. and J. A. *A History of Mediaeval Political Theory*, Edinburgh, 1903, &c.; p. 251.

Cesareo, G. A. *Dante e il P.* in the 'Giornale Dantesco', i, 1894, p. 242.

Cian, V. *Ancora dello 'Spirto gentil' di Messer F. P.*, in 'Atti della R. Accad. delle scienze di Torino', vol. xxviii, 1893; p. 231.

—— *Nugellae vulgares*, Perugia, 1904; p. 256.

Cipolla, C. *F. P. e le sue relazioni colla corte avignonese al tempo di Clemente VI*, Turin, 1909; pp. 214, 218, 230.

Cipolla, C. *Quale opinione P. avesse del valore letterario di Dante*, in 'Archivio Veneto', vii, 1874; p. 242.
—— *Sui motivi del ritorno di F. P. in Italia nel 1347*, in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', xlvii, 1906; p. 230.
Cipolla, F. *Dante e P.*, in 'Atti' of the 'Istituto Veneto', ser. vii, vol. viii; p. 242.
Cochin, H. *Un ami de P.*, Paris, 1892; pp. 232, 234.
—— *La Chronologie du Canzoniere*, 1898; p. 225.
—— *Le Frère de P.*, Paris, 1903; pp. 225, 234.
—— *Le Texte des Epist. de rebus fam.*, in 'P. e la Lombardia', Milan, 1904; pp. 212, 222.
Comparetti, D. *Virgilio nel Medio Evo*, Florence, 1896; pp. 245, 256.
Corazzini, F. *Le lettere . . . di Messer Giovanni Boccaccio*, Florence, 1877; pp. 227, 234.
—— *La madre del P.*, in 'Archivio storico italiano', ser. 5, tom. ix; p. 253.
Corradini, F. *Africa*, Padua, 1874; p. 229.
Cosenza, M. E. *F. P. and the Revolution of Cola di Rienzo*, Chicago, 1913; p. 230.
Faraglia, N. *Barbato di Sulmona*, in 'Arch. stor. ital.', ser. 5, tom. iii, 1889; p. 213.
Faucon, M. *Note sur la détention de Rienzi à Avignon*, in 'Mélanges d'archéologie et d'histoire . . . École française de Rome', vii, 1887; p. 231.
Forcellini, F. *Zanobi da Strada e la sua venuta nella Corte di Napoli*, in 'Archiv. stor. Nap.', 1912; p. 232.
Foresti, A. *Per la storia del carteggio di F. P. con gli amici fiorentini*, in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', lxxiv, 1919; p. 227.
—— *L' età di Dante e di Ser Petracco*, in 'Marzocco', Dec. 18, 1912; p. 242.
Fracassetti, G. *Lettere di F. P.*, Florence, 1863, &c.; pp. iv, 210, 215, 219, 222, 227, 228, 236, 237, 248, 258.
Galli, E. *Le ville del P. nel Milanese*, in 'Archiv. stor. lombardo', ser. 4, vol. iii, 1905; pp. 236, 240.
Gentile, G. *La filosofia*, in 'Storia dei generi letterari', Milan, [1914]; pp. 219, 236, 258.
Giani, G. *Ser Convenevole da Prato*, Prato, 1913; p. 215.
Giulini, G. *Memorie spettanti alla storia . . . di Milano*, 1854, &c.; pp. 216, 235, 238, 239.
Gregorovius, F. *History of Rome in the Middle Ages*, London, 1900, &c.; pp. 210, 215, 216.
Hallam, H. *View of the State of Europe during the Middle Ages*, London, 1869; p. 210.

Hauvette, H. *Boccace*, Paris, 1914; pp. 226, 241, 242, 244, 246, 248, 249, 260.

Hodgson, F. C. *Venice in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, London, 1910; pp. 227, 237, 248, 252, 255.

Hortis, A. *Le ' additiones ' del ' De remediis fortuitorum ' di Seneca*, &c., in ' Archeografo Triestino ', 1879, tom. vi; p. 230.

—— *Scritti inediti di F. P.*, Trieste, 1874; pp. 213, 227, 234, 239.

Klette, Th. *Johannes de Conversano und Johannes Malpaghini*, Greifswald, 1888; p. 255.

Koerting, G. *Petrarca's Leben und Werke*, Leipzig, 1878; p. 210.

Kraus, F. X. *F. P. in seinem Briefwechsel*, in ' Essays ', Berlin, 1896; p. v.

Lazzarini, V. *La battaglia di Portolongo*, Venice, 1894; p. 239.

—— *Filippo Calendario*, Venice, 1894; p. 237.

—— *Marin Faliero avanti il Dogado*, in ' Nuovo Arch. Veneto ', tom. v, 1893; p. 239.

—— *Marin Faliero: la congiura*, in ' Nuovo Arch. Veneto ', tom. xiii, 1897; pp. 238, 239 (*bis*).

—— *La seconda ambasceria di F. P. a Venezia*, in ' Miscellanea Mazzoni ', Florence, 1907; pp. 255, 256.

Linaker, A. *Il P. a Roma*, Florence, 1904; p. 209.

Lisoni, A. *A chi è indirizzata la canzone ' O aspettata in ciel ' ?* Parma, 1895; p. 215.

Livi, G. *Piero di Dante e il P. allo studio di Bologna*, in ' Rivista delle Biblioteche ', xviii, 1907; p. 253.

Lo Parco, F. *Errori . . . nella biografia del P.*, in ' Giorn. stor. d. lett. ital.', xlviii, 1906; pp. 207, 259.

—— *La leggenda della morte del P.*, in ' Rivista bibliogr. d. lett. ital.', xvi; p. 255.

—— *P. e Barlaam*, Reggio di Calabria, 1905; p. 236.

—— *Il P. e Giac. Colonna a Tolosa*, in ' Mem. d. Accad. di archeologia . . . in Napoli ', 1911; p. 207.

—— *P. nel Casentino*, in ' Rivista d' Italia ', April 1906; p. 252.

—— *Pietro di Cernito, maestro di diritto del P.*, in ' Giorn. stor. d. lett. ital.', lii, 1908; p. 253.

—— *L' ultima Thule nell' intuizione . . . di F. P.*, in ' Rivista geogr. ital.', 1911; p. 211.

—— *Il viaggio di F. P. ' ad extrema terrarum '*, in ' Studi dedicati a F. Torraca ', Naples, 1912; p. 210.

Mabille, P. *P. et l'empereur Charles IV*, Angers, 1890; pp. 216, 229.

Magrini, D. *Le epistole metriche di F. P.*, Rocca S. Casciano, 1907; p. 222.

Mascetta Caracci, L. *Barbato di Sulmona ed i suoi amici, Barrili e P.*, in the 'Rassegna Abruzzese di storia', ii, 1898; p. 214.

—— *Il Canzoniere di F. P.*, Lanciano, 1895; p. 208.

—— *Dante e il 'Dedalo' petrarchesco*, Lanciano, 1910; pp. 221, 242, 243, 246, 252, 255, 256.

—— *Sulle pretese rime prepostere del P.*, in 'Zeitschrift für romanische Philologie', xxxi, 1907; p. 256.

Melodia, G. *Difesa di F. P.*, Venice, 1897; p. 242.

Monti, A. *Il P. visita Roma nell' anno 1337*, in 'Propugnatore', ix, 1876; p. 209.

Moschetti, A. *Della ispirazione Dantesca nelle rime di F. P.*, Urbino, 1894; p. 242.

Müntz, E. *La casa del P. a Valchiusa*, in 'Nuova Antologia', vol. 100, 1902; p. 222.

Muratori, L. A. *Rerum Italicarum Scriptores*, 1723, &c.; p. 228.

Nolhac, P. de. *P. à Bologne au temps d'Azzo Visconti*, in 'P. e la Lombardia', Milan, 1904; pp. 207, 259.

—— *P. et l'humanisme*, Paris, 1907; pp. 208, 211, 217, 223, 236, 237 (*bis*), 240, 244 (*bis*), 247 (*bis*), 248, 250, 256, 259 (*bis*).

Novati, F. *Donato degli Albanzani alla corte Estense*, in 'Arch. stor. ital.', 1890, ser. 5, tom. vi; p. 254.

—— *Epistolario di Coluccio Salutati*, Rome, 1891, &c.; pp. 229, 237, 254 (4), 258.

—— *La giovinezza di Coluccio Salutati*, Turin, 1888; p. 254.

—— *Il P. e i Visconti*, in 'P. e la Lombardia', Milan, 1904; pp. 211, 223, 228, 234, 240, 249, 254, 256.

Orsi, P. *Signorie e principati*, in 'Storia politica d'Italia', Milan [1904]; pp. 210, 227, 229, 230, 238 (*bis*), 249, 250, 252, 253.

Palm, K. *Italienische Ereignisse in den ersten Jahren Karls IV.*, Göttingen, 1873; p. 228.

Pius XI, Pope [A. Ratti]. *Ancora del celebre cod. ms. delle opere di Virgilio già di F. P.*, in 'P. e la Lombardia', Milan, 1904; pp. 208, 223.

Renier, R. *Liriche . . . di Fazio degli Uberti*, Florence, 1883; p. 232.

Riva, G. *Una villa sconosciuta del P. a Pagazzano*, in 'Arch. stor. lombardo', Dec. 1922; p. 241.

Rodocanachi, E. *Cola di Rienzo*, Paris, 1888; p. 230.

Romussi, C. *P. a Milano*, Milan, 1874; p. 240.

Ronchini, A. *La dimora del P. in Parma*, in 'Atti della Deputazione di Storia Patria per le Province Moden. e Parm.', vol. vii, 1874; p. 214.

Rossetti, D. *F. Petrarchae Poemata minora*, Milan, 1829–34; p. 222.

Rossi, V. *Il Codice Latino 8568*, &c., in 'Memorie' of the 'Accademia dei Lincei', 1920, vol. xvi, fasc. 5; pp. 212, 234, 249.

—— *F. P. a Pavia*, Pavia, 1904; p. 249.

—— *Il Quattrocento,* in 'Storia Lett. d' Italia', Milan, 1898; p. 242.

Sabbadini, R. *La 'Philologia' del P. e Terenzio,* in 'Bollettino di Filologia Classica', xxii, 1915, fasc. 2, 3; p. 219.

—— *Il primo nucleo della biblioteca del P.,* in 'Rendiconti' of the 'R. Istituto Lombardo', vol. xxxix, 1906, fasc. 6; p. 260.

—— *Le scoperte dei codici latini e greci ne' secoli xiv e xv*, Florence, 1905; p. 214.

—— *Le scoperte*, &c. *Nuove ricerche*, Florence, 1914; p. 212.

Sade, J. F. A. de. *Mémoires pour la vie de F. P.*, Amsterdam, 1764–7; p. 221.

Scarano, N. *L' invidia del P.,* in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', xxix, 1897; p. 242.

Segrè, C. *La patria poetica di F. P.,* in 'Nuova Antologia', vol. 112, 1904; p. 253.

—— *Studi petrarcheschi*, Florence, 1903; pp. 209, 210, 225, 245, 261.

Serena, A. *La figlia del P.*, Rome, 1904; p. 247.

Siragusa, G. B. *L'ingegno, il sapere . . . di Roberto d'Angiò*, Palermo, 1891; p. 215.

Squarciafico, G. *Vita F. Petrarchae,* in Basle edition of the Works, 1581; p. 240.

Steiner, C. *La fede nell' impero . . . del P.* in the 'Giornale Dantesco', xiv, 1906; pp. 218, 228.

Tanfani, L. *N. Acciaiuoli*, Florence, 1863; p. 233.

Torraca, F. *Su la canzone 'Italia mia' di F. P.,* in 'Atti' of the 'Accad: di archeol. di Napoli', vi, 1918; p. 218.

Torre, A. della. *La giovinezza del Boccaccio*, Città di Castello, 1905; p. 212.

Traversari, G. *Il Boccaccio e l'invio della Commedia al P.,* in the 'Giornale Dantesco', xiii, 1905; p. 241.

——*Per l' autenticità dell' epistola del Boccaccio a F. Nelli*, in 'Giorn. stor. d. lett. ital.', xlvi, 1905; p. 245.

Vatasso, M. *Del P. e di alcuni suoi amici,* in 'Studi e testi', Rome, 1904; pp. 213, 247.

Verme, dal. *F. P. e Luchino dal Verme*, Rome, 1892; pp. 248, 252.

Villani, F. *Vite degli uomini illustri fiorentini*; p. 213.

Villani, G. *Croniche*; pp. 212, 217, 253, 260.

Villani, M. *Croniche*; pp. 223, 238 (*ter*), 253.

Voigt, G. *Die Briefsammlungen P.'s,* in 'Abhandlungen der hist. Classe

der Bayr. Akad. der Wissenschaften', vol. xvi, Abt. 3, 1883; pp. v, 241, 245, 246, 258.

Wulff, F. *Préoccupations de P.*, in the 'Acta Universitatis Lundensis', Afd. 1, Bd. 2, nr. 4, 1906; pp. 243, 248.

Zabughin, V. *Vergilio nel Rinascimento*, Bologna, 1921; p. 244.

Zanutto, L. *Carlo IV . . . e F. P. a Udine nel 1368*, Udine, 1904; p. 243.

Zardo, A. *Di un errore tradizionale intorno alla morte di F. P.*, in 'Arch. stor. ital.', 1909; p. 256.

—— *Il P. e i Carraresi*, Milan, 1887; pp. 224, 226, 256, 260.

Zenatti, O. *Dante e Firenze*, Florence, 1902; pp. 247, 248, 258.

Zumbini, B. *Studi sul P.*, Florence, 1895; p. 228.

INDEX

